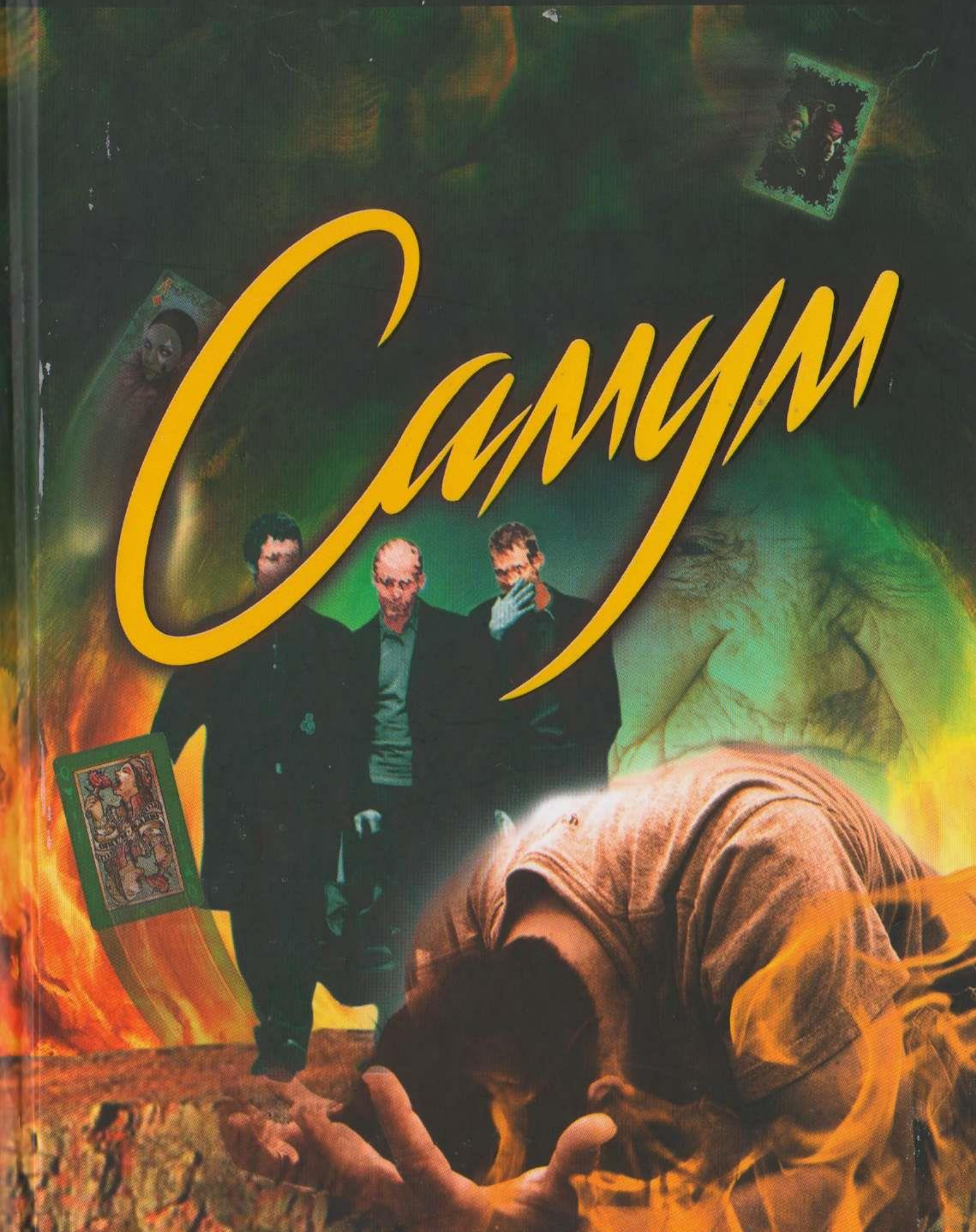

Тоҳир МАЛИК

Самум

ТОҲИР МАЛИК

Шайтанатнинг турфа олами

САМУМ

(ёки умидлар дашти)

Роман

Биринчи китоб

Тохир Малик номидаги нашриёт уйи
Тошкент — 2020

УЎК: 821.512.133-31
ББК 84(5Ў)6
М-22

*Раббимиз Аллоҳнинг пок номини юракка жас қилган ҳолда
азиз ёшларимизни зулмат фалокатидан
авайлаш мақсадини қўзлаб иш бошляпмиз,
Бандаларни офату балолардан асрагучи Тангрим,
Ўзинг хайрли оқибат бергайсан. Омийн!*

Такризчилар: Ш.Ёқубов, ҳуқуқшунослик фанлари номзоди.
М. Хайитов, ҳуқуқшунос.

Малик Тоҳир.
“Самум”, роман; биринчи китоб
“Тоҳир МАЛИК номидаги нашриёт уйи”, Тошкент 2020, 336–бет.

Гиёҳвандликни вабога ўхшатишади. Аслида барча хасталиклардан ҳам баттарроқ бўлган бу офат дунёни ларзага солиб турибди. Афюнфурушларга қарши олиб борилаётган кураш ҳамма мамлакатларнинг диққат марказида. Ёш жонларга таҳдид солаётган бу жиноятчилар кимлар, улар қайдан пайдо бўлади?

“Самум” асарида шу каби саволларга жавоб топишга ҳаракат қилинган.

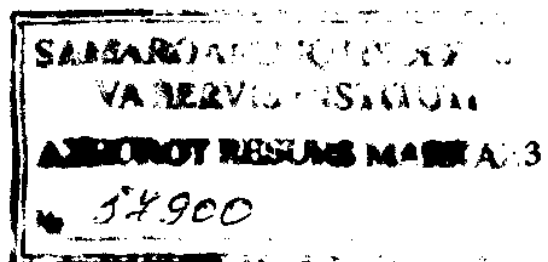
УЎК: 821.512.133-31
ББК 84(5Ў)6

©Т. Малик, 2020
©Тоҳир Малик номидаги нашриёт уйи, 2020

**Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм.
 Раббимиз Аллоҳнинг пок номини юракка жо қилган ҳолда
 азиз ёшларимизни зулмат фалокатидан
 авайлаш мақсадини кўзлаб иш бошляпмиз,
 Бандаларни офат-у балолардан асрагувчи Тангрим,
 Ўзинг хайрли оқибат бергайсан. Омийн!**

“...Улар дўзахда тинимсиз эсиб турадиган, баданларни илма — тешик қилиб юборувчи гоят иссиқ, заҳарли шамолларда ва ўта қайноқ сувда азоб чекадилар. Одамга ёқимсиз, на салқин, на фойдали бўлган қора тутун ичида азоб тортадилар. Чунки улар ҳаёти дунёда ҳирс-у ҳавасга муккадан кетган, ноз-у неъматларга буркалиб, доим катта гуноҳлар қилишида давом этган эдилар... Улар заққум дарахтининг мевасини егувчилар. Шу дарахтнинг мевасидан қоринларини тўйгазадилар. Сўнгра чанқанларида маст — чанқоқ туянинг ютоқиб ичганига ўхшаб қайноқ сувдан ичадилар. Уларнинг Қиёмат кунндаги зиёфатлари ана шундан иборат”

(«Воқеа» сурасидаги оятлар маъносининг таржимаси).

Адабиётимизнинг мухтарам мухлислари билан янги асар баҳонасида учраштираётган раббимиз Аллоҳ таолога ҳамд-у санолар айтиш билан сўз бошлаяпман.

Ассалому алайкум, азизлар, садоқатли китоб муҳиблари. Сизни янги асар «дастурхони»га таклиф қилишдан аввал мухтасар тарзда бўлса-да, изоҳ беришни лозим топдим. Турли учрашувларда “нима учун жинойт олами ҳақида ёздингиз?” деб сўрайдилар. Каминанинг мақсади: китобхонни жинойтчилар оламининг турли зулмлари билан таништиришгина эмас. Биласиз, “Қозонга яқин юрсанг, қораси юкади”, деган мақол бор. Афсусли ери шундаки, ёшларимиз, азиз фарзандларимиз ҳаёт тажрибасига эга эмасликлари оқибатида атрофларидаги зулм қозонини дарров кўра олмайдилар. “Нодонликлари туфайли”, дея олмайман, айнан тажрибасизликлари туфайли, яхшини ёмондан ажрата олмасликлари оқибатида бу машъум қораликни юктириб оладилар-у, сўнг умрлари азоб ва укубатда ўтади.

Шайтонлар етовидаги жинойтчилар, аниқроқ айтилса, “шайтанат” деб номлаганимиз жинойтчилар олами ёшларни ўзига мафтун этишга уринади. Ўғри фақат ўғирлик билан шуғулланмайди, ёнига норасидаларни тортишга интилади, гиёҳванд фақат томирига дори юбориб хузурланмайди, балки бу балога ўсмирларни, ҳатто энг яқин қариндошларини ҳам тортишга ҳаракат қилади. “Наркомафия” деб аталувчи офат фақат бало кукунларини сотмайди, балки харидорларини кўпайтириш йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди. Сиз билан бизнинг вазифамиз ардоқли фарзандларимизни бу балолардан асраш. Ҳа, барчаларимиз ҳамиша дуолар қиламиз. Бу яхши. Аммо дуонинг ўзи кифоя эмас, ҳар биримиздан ҳаракат, аниқроғи, тарбия талаб қилинади.

Қабристонларда бўлганимда тошлардаги ёзувларга кўз ташлайман: ёшларнинг қабрларини кўрганимда юрагим эзилади. Агар мазористонда ўнга ёшнинг қабри бўлса, демак, ташқарида ўнлаб оилалар жигаргўшалари ҳажрида эзилаётган эканлар. Бу ёшларнинг айримлари автоҳалокатда жон бергандирлар, айримлари қайсидир бошқа сабаблар билан – бизга номаълум. Лекин

биламизки, хасталик ёки автоҳалокатда жон берганлардан кўра, гиёҳвандлик балосидан ўлим топганлар кўпроқ. Автоҳалокат бир нафаслик эҳтиётсизлик оқибатида юз беради. Четда кузатаётганлар бу фалокатни бартараф этишга ожизлар. Гиёҳвандлик-чи? Халк тилида “наркоман” деб аталаётган гиёҳванд ўз ўлимига ойлар, ҳатто йиллар давомида боради. Унинг ўлим сари бораётганини кўп одам кўради, бири ачиниб, бири эса эътиборсиз, лоқайд кузатади. Ёш жон қорадори туфайли ўлим топса, биров ачинади, биров эса... Ҳатто айрим ота-оналарнинг “ўлгани яхши бўлди, ўзи ҳам кутулди бу балодан, биз ҳам...” деганларини эшитганмиз.

Бир одамнинг ўлигини ёқиб, қўлларини иситиб оладиганларни нима деб атаймиз? Ёшларга “наркота” деб номланган балони етказиб берувчи, бунинг эвазига бойиб юрувчиларни “Одам” дея оламизми? Улар керилиб яшаётган сароймонанд уйларнинг пойдеворида қорадоридан ўлганларнинг руҳи чиркираб ётмаётганмикин? Уларнинг маишатини гуллатаётган, жиғилдонларига хуш ёқаётган маймикин, ё ўлик жонларнинг қонларимикин? Умр баҳорида ўйнаб-кулиши, нуфузли ўқув юртларида билим олиши, чиройли чимилдиқларда ўтириши керак бўлган жонларнинг мазористондаги совуқ тошлар остида, қоронғи лаҳадда ётишларига кимлар айбдор? Бу офатнинг йўлини тўсиш мумкинми?

Кўп саволларга биргаликда жавоб топишга уриниб кўрайлик.

Барчаларингизнинг хонадонларингизни бу бало-офатлардан Аллоҳнинг Ўзи асрасин.

Сиз, азизларга хайрли дуолар ва қалб эҳтиромини йўлловчи:

Муаллиф.

Муқаддима ўрнида

1985 йил, Кемерово.

Эгри косов тегиши билан гулхандан сачраган учкунлар шода-си қоронғиликни поралаб ташлашга қасд қилгандай сапчиди-ю, сўнг чорасизликдан куйиб, зулмат бағрига қоришиб кетди. Бўрон чўғ остидаги картошкани косов билан тортиб олиб, кулини қоқди. Бу қамоқ лагерига келган куниеқ овлоқдаги суҳбатга чорланганидан ажабланган йигит эса унинг бамайлихотир ҳаракатини жимгина кузатди. Қамоққа биринчи марта тушганига қарамай, бунақа одамларнинг феъли унга маълум. Бундайларнинг кўкрагига қанақа офат аждаҳоси жойлашганини билмайди, холос. Чўғ остида картошка пишириш канчалик осон ва мароқли бўлса, одамни тириклигича куйдириб ташлаш буларга чўт эмас. Бу ердагилар тилида “зона” деб аталувчи қамоқ лагерига хос ёзилмаган қонунни билмайдиган кимса овлоққа чорланса, ўлим билан юзма-юз келгандай тиззалари қалтирай бошлайди. Йигитда бу хавотир йўқ. Чунки у биринчи чорлов ўлим ҳукми эмас, огоҳлантириш эканидан хабардор. Огоҳлантиришни менсимаган одамга озгина фурсат берилади, ўлимнинг совуқ лабидан ўпич олгунига қадар азоб жомини сипқориб, ҳаётдан тўйишига имкон яратилади.

Бўрон йигитга тикилиб қараб, унинг кўзларида саросима учкунини кўрмади. “Ўзи шунақа безми ё мен билмаган суянган тоғлари борми?” деб ўйлаб, ғаши келди. Косовни яна чўғ орасига тикиб кавлашгирди, аммо қорайган картошкани тортиб олмади, багтар куйишини кузатиб ўтираверди.

— Кўрқяпсанми?— деди сачраётган учкунлардан кўз узмай.

— Йўқ,— деди йигит хотиржам равишда.

— Шунақа зўрмисан?— деди Бўрон унга ғазабли нигоҳини ўқдай қадаб.

— Йўқ, зўр эмасман,— деди йигит тобелик билан.— Кўрқадиган иш қилмадим.

— Сени бу ерга жойлаб қўйганлар гўрга ҳам тикишлари мум-

кинлигини ўйламадингми?

— Гўрга тикқилари келса, бу оромижон “курорт”га юбориб, овора бўлиб ўтиришмасди.

— Шунақа ақлимисан? Қаллангни нимага олдинроқ ишлатмадинг? Ўғриларнинг одатларини билиб туриб, уларнинг оиласига бурнингни тикдингми?

— Мен шўртумшукларни ҳамиша ютиб келганман, ўша кун ютишлари мумкин эмасди.

— Ютишни билган одам юткизишга ҳам чидаши керак.

— Ҳалол ютишса чидардим.

— “Ҳалол ютишса” дейсанми? Қиморда ҳалол ютиш мумкин эканми? Ҳаёт билан қиморда ҳалоллик бўлмайди. Ҳалол яшайман деган одам ғирром ўлим топади. Шунга ақлинг етмасмиди? Ҳалоллик фақат ўғриларнинг оиласида бўлади.

— Мен ҳам шундайдир деб ўйлаб, улардан ёрдам сўровдим.

— Ўғриларнинг ҳалоллигига ишонмайсанми ҳали?

— Бу ерга тиқиб кўйишмаганида ишонардим.

— Бу ғирром ўйинни ўзинг танладинг. Иккита қайиққа икки оёғини кўйиб жон сақламоқчи бўлган пайтавафаҳмнинг аҳволи нима бўлади? Чатаноғи йирилиб ўлади, а? Сен Кобрага арз қилдингми, бўлди, Бугайга нимага ялтоқланасан, аҳмоқ! Бу ерга келиб қолганингдан қувонишинг керак. Чатаноғингни йириб ташлаши керак бўлган одамлар менга тегишли йигитлар эди. Менга ҳамюрт эканлигингни билишиб, маслаҳат сўрашди. Кимлигингни билмайман, қанақа аблаҳлигингни ҳам билмайман. Битта жойдан бўлганинг учун ўлигинг хор бўлмасин деб, жонингни сотиб олдим.

— Ўлгунимча кимдан миннатдор бўлар эканман, деб бошим қотиб турувди. Сизга кўл қовуштириб турарканман-да?

Бу илмокли гапдан кейин Бўрон ғазабини жиловлай олмади: гулханни худди қилич каби чопиб ташламоқчи бўлгандай косов билан қарсиллатиб урди. Титроқ учқунлар мушак шодаси каби атрофга сачради.

— Миннатдорчилигингни пишириб е! Сен ўла-ўлгунингча менинг

кулим бўласан! Жонимга теккан кунинг ўласан. Унгача яшайвер.

— Қиморда мени лақиллатганларни ўлдиришлари керак эди, ваъдаларини бажаришмади. Уларни ким...

— Овозингни ўчир! Кимни ўлдириб, кимни қолдиришни ўзлари билишади.

— Билишса билиша қолишсин. Қамоқдан чиққанимдан кейин менам нима қилишни ўзим биламан.

Бу сафар гулханни саваламай, косовни йигитга қараб отди. Йигит бу ҳаракатни кутганмиди, сергаклик қилиб, ўзини четга олди. Косов икки қадам наридаги кўлмакка тушиб, жизиллади. Бўрон бундан каноатланмай, йигитга яқинлашди-да, ёқасидан бўғиб олди.

— Билмайсан!— деди ғазаб билан.— Икки кулоғинг билан эшитиб ол: билмайсан! Одамларнинг тақдирини ҳал қилишга ўғридан бошқа ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Сен мана шуни билсанг етарли. Ўғриларнинг бу қонунини ҳеч ким буза олмайди! Бундан буён кўлингда карта кўрмай. Биз қиморбозлардан нафратланамиз. Сен ғирромлигинг туфайли бизга рўпара бўлдингми, бундан буён лақабинг “Ғирром” бўлади. Гўрингга шу лақаб билан кирасан.

***

1989 йил, Тошкент

Полковник Равшанов хонага кириб келганда бошлик телсвизорда берилаётган хабарни диққат билан тинглаётган эди. Экранда аввал темир эритувчи печ оғзидан уфураётган аланга тили, кейин сал нарига тартиб билан териб қўйиган бир неча коп кўрипти. Сўнг қошлардаги гиёҳвандлик моддалар печ оғзига ағдарилгач, мухбирнинг ҳаяжонли овози янгради:

— Катта миқдордаги наркотик моддаларни республикамиз ҳудудидан олиб ўтишга уриниш шу тарзда ўз якунини топди. Жиноятчилар гуруҳини фош этишда республикамиз ички ишлар идоралари ходимларининг фидокорона хизматларини алоҳида таъкидлашни истар эдик. Милиция ходимларининг тинимсиз изланишлари натижасида гиёҳванд моддаларни олиб ўтишга уриниш, ҳуқуқшунослар тили билан айтилганда, наркотрафикка бутунлай барҳам берилди.

Бошлиқ бу гапни эшитиб, бошини чайкаганича истехзо билан кулимсираб, Равшановга қаради:

— Ана, дунёни титратиб турган наркотрафикни мухбир укамиз бир оғиз сўз билан яқсон қилиб қўя қолди. Биз бечораларга иш қолдирмади. Унинг гапига ишонсак, ер юзини ўргумчак тўридай чирмаб ётган “наркомафия” деган балойи офат ҳам қолмабди.

— Оғиз билан иш битирадиганларни тезкор гуруҳга қўшиб қўйсак, уч-тўрт кунда наркотрафик нималигини билиб оларди,— деди Равшанов бошлиғининг фикрини давом эттириб.

— Қўйинг, билмай тургани ҳам маъқул. Оёгингиз тагида ўралашиб халакит беради,— бошлиқ шундай деб тугмани босиб, телевизорни ўчирди.— Бу ишимизни мухбир тугул идора ходимлари ҳам билмаслиги керак. Тезкор қидирувга доир таклифларингиз билан танишиб чиқдим. Асосан маъқуллайман. Лекин қутилмаган тасодифлар эҳтимоли назарга олинмаган,— у ўрнидан туриб, харитага яқинлашди-да, қандайдир нуқтани қидиргандай, тикилганича бир зум жим қолди. Кейин гапини ўйчан тарзда давом эттирди.— Поездда ёки автобусларда ўтишга уринувчи майда наркокуръерларга чалғимаслигингиз тўғри. Бунақалар билан бошқа тезкор гуруҳ шуғулланаверади. Наркокуръерлар тоғлар орасидан янги йўл топадилар, деганингиз ҳам тўғри,— у кўрсаткич бармоғини харита бўйлаб юрғизди.— Юсуфқора, Хўкизбурун, Қилқўприк орқали юриш ҳам қийин, ҳам хатарли. “Бу йўналишда милиция бўлмади”, деб ўйлашлари табиий. Лекин эски йўлдан ҳам воз кечмасликлари мумкин. Буни инкор этмаслик керак.

Бошлиқ ўгирилиб, “гапим маъқулми?” деган маънода Равшановга қаради.

— Яқин орада эски йўлдан юрмасликлари аниқ,— деди Равшанов режасидаги фикрини химоя қилиб.

— Нимага ишониб айтяпсиз, буни? “Илон изидан қайтмайди”, демокчимасмисиз?

— Афғондаги ўзгаришлардан кейин улар бу йўлдан уч марта ўтишга уриниб, учинчисида тузукка тушдилар. Олиб ўтишга мўлжалланган қорадорининг ярмидан қўши изсиз йўқолди. Гу-

мондаги шахс сирли равишда ўлди.

— Ёки сирли равишда изсиз йўқолди, тўғрими?— деди бошлик унинг гапини бўлиб.— Ахир унинг ўлигини ҳеч ким кўрмаган-ку? Сибирдаги “зона”ларда оғзини очиб ўтирган ҳамкасбларимизнинг лаллайиши туфайли изсиз йўқолганларнинг уч-тўрттаси бурнингиз тагида пайдо бўлиб қолишса, довдираб юрманг, тагин.

— Буни ҳисобга олганмиз. Лекин аниғи: қорадори Ясситепа атрофида қолгани аниқ. Демак, янгисини олиб ўтишдан олдин яширилганини топишга уринишади.

— Ҳар иккисини бир вақтда амалга оширишга ҳаракат қилишса-чи?

— Буни ҳисобга олганмиз.

— Мен бир масаланинг тугунини ечолмай гарангман. Билишимча, “Бўрон” лақабли ўғри камокдан чиқиб келиб, ўша томондан макон топибди. Рецидивистнинг тинч ўтиришига сиз ишонасизми?

— “Ўғрининг жойи камокда!” деган ақидасидан воз кечган бўлса, ишониш мумкиндир?

— Шунақами? Менинг эса ишонгим йўқ. Бошига тож кийдирилган ўғри ўзининг севган дунёсидан осонгина чиқиб кетмаса керак? Мени яна бир бошка нарса сергаклантирди: Бўрон ўғри, Ўлаг наркомафиянинг одами, Ғирром дегани киморбоз. Уччови бир “зона”да ўтирган. Бу тасодиф эмасдир дейман? Қутулиб чикқач, иккитаси бир жойда топишишди, биттасининг тақдир бизга номаълум. “Қочишга уринганда ўлдирилди” деган маълумотлардан кейин қанчадан қанча жинойтчилар яна тирилиб қолганини унутмаслигимиз керак.

— Гумонингизда жон бор. Бунақа катта ишда таваккал қилинмайди. Тасодиф соясида пухта ишланган режа ётади.

— Бир ёрдамчи етарли, дейишингиз менга ёқмай турибди. Яна уч-тўрт ходимни сафарбар қилганимиз маъкулмикин?

— Одам кўпайса, хавотирлари ошади. Қобикларини баттар қалинлаштириб олишади. Мен ёрдамчимга ишонаман. Зарурат туғилган вақтда қанча керак бўлса, шунчасини сафарбар қилаверасиз.

— Ҳайъат мажлиси тафсилотини эшитгандирсиз?— Бошлик шундай деб жилмайди-да, Равшановнинг елкасига қўл ташлади.— Мансабдан, унвондан пасайтирилишингиздан қувонганлар ҳам етарли экан. Ҳамма бошига кулфат тушишдан кўрқади-ю, лекин дўст-душманни ажратиб олиш учун ёлғон кулфатга дуч келишнинг ҳам фойдаси бўлар экан. Хуллас... сизга муносиб кўрилган “жазо” маъқулланди.

— Эшитдим. “Равшанов муносиб жазоланиши керак”, деб анча жон куйдирибсиз. “Дўстингдан топ”, деб бежиз айтишмаган экан,— деди Равшанов кулиб.

— Ҳа, бу сизга ҳозир кулгили туюляпти, мени эса оқибат ташвишга соляпти.

— Қанақа оқибат?

— Режа амалга ошиб, жиноятчилар қўлга олингач, сизни мукофотга тавсия қиламанми? Шунда одамларнинг кўзларига мунофиқ бўлиб кўринмайманми?

— Шундай бўлиши аниқ,— деди Равшанов, кейин муғомбирлик билан кўшиб кўйди:— Мунофиқ бўлиб кўринмасликнинг биттагина йўли бор: мукофотга тавсия этмаслик керак.

— Яхши таклиф,— бошлик жойига бориб ўтиргач, жиддийлашди,— очигини айтсам, мен... “мунофиқ” дейишларига ҳам розиман.

БУРУНДУҚ

1989 йил, Одесса

Ўғрилар “Она Одесса” деб ардокловчи бу шаҳар денгиз томондан эсаётган ҳузурбахш шабада бағрида ором олаётган дамда “Жаннат дарвозаси” аталмиш ресторанда зиёфат қизий бошлаган эди. Мазкур маишатхонадаги ишларга қараганда, “Дўзах дарвозаси” деб номлаш мантиққа мос бўлса-да, бу ҳақда негадир на меҳмонлар, на мезбонлар ўйлаб кўришади. Уч йил мобайнида икки марта ўт тушиб, ҳар бирида ўнлаб жонлар нобуд бўлгани бежиз эмасдир, ҳар ҳолда дўзахнинг нафаси келиб туриши ростга ўхшайди. Яна неча марта ёнғин юз бериб, яна қанча жонлар куйиб кўмирга айланишини Худо билади, ожиз бандаларга эса номаълум.

Соҳилдан икки терак бўйи баландликда жойлашган бу ресторан айвончасидан денгиз кафтдек кўриниб тургани учун, кўпчилик бир финжон қахва ичиш баҳонасида кириб, атрофни томоша қилиб ўтирарди. Бундай арзон–гаров миждозлар ғашларини келтирса ҳам, хизмат аҳли чидарди, совук қараш билан чекланарди. Қайси ресторан беш-ўн қахваўрга хизмат қилиб барака топибдики, буларнинг иши юришсин? Ҳафтада икки-уч марта ёзилажак шоҳона дастурхонга қараган кунлари уларнинг кўзлари ҳам, чўнтақлари ҳам тўяди. Ўзлари чарчаб, тиззалари қалтираб қолса-да, нафслари ором олади. Не бахтки, энг очофат меҳмонлар ҳам дастурхонни қуритиб кетолмайди. Хизматчиларнинг бир-икки кунлик рўзгорига етарли сгулик қолади. Шунинг учун ҳам чакқон хизматчилар “бугун катта зиёфат” эмас, “бугун катта байрам”, десалар ажабланмаслик керак. Бугун ана шундай байрам хабари билан иш бошлаган хизматчилар эрталабданоқ томошатаалаблар ва қахваўрлар йўлини тўсиб, ресторанда “Озодалик куни” эълон қилдилар. “Озодалик куни” деганлари ёлғон эмас, чиндан ҳам ресторан ёғ тушса ялагудек қилиб тозаланади. Буларнинг ишлари шунақа— ардоқли меҳмонлар уч-тўрт соат давомида ҳаммаёкнинг исқиртини чиқариб ташлашлари учун кун бўйи елиб-югуриб, тозалаб қўйишади.

Бугунги “Озодалик куни” белорусиялик “Тиртиқ” лакабли ўғрининг таваллуд тўйига аталганини хўжайинга яқин хизматчилар биледи, бошқалари эса хабарсиз. Белоруссияликнинг нима учун ўз юртида эмас, Одессада зиёфат бериши сабабини билиш шарт ҳам эмас. Билишга қизиққан одам ажал фариштасига рўпара қилинмаган тақдирда ҳам, туғилганига минг пушаймон ейиши аниқ. Айни шу куни “Тиртиқ”нинг эмас, гуржистонлик Датонинг таваллуд айёми бўлганида, барча шарафлар унга аталган бўларди. Советлар Иттифоқи аталмиш мамлакатда илдиз отган тождор ўғриларнинг тўплантиси учун энг содда баҳона шу эди. Милициянинг каттасими ё кичикроғими қизиқиб қолса, эхтимол, бу баҳонага кўниб ҳам қолар. Аслида, улар томондан жиддий хавф йўқ. Мамлакат катталари “қайта қуриш” билан овора бўлиб турганла-

рида милициянинг ўғрилар оламига тазйик қилишдан кўра, улар билан муросада, тўкин дастурхондан баҳраманд ҳолда тирикчилик ўтказишлари афзалроқ бўлиб қолган эди. Шаҳар милициясининг бундай тўплантидан розилиги ҳам бор: ўғрилар тўпланиб, йиғинларини ўтказиб, тарқагунларига қадар уларга биров “уйимни шипшийдан қилишди” ёки “машинамни ўғирлаб кетишди”, деб шикоят қилмасди. Оқибатда, “Милициянинг фаоллик билан олиб борган профилактика ишлари туфайли кейинги ҳафтада жиноятчилик кескин камайди”, деб шодлик ҳисоботини беришарди. Ўғрилар хатардан холи эканларини билсалар-да, “иштони йўқнинг ҳадиги чўпдан”, деганларидай, эски одатларига хилоф қилмай, эҳтиёт чорасини кўриб қўйган эдилар.

Одессага биринчи марта келган Ғирром учун чорлов сабаби аҳамиятсиз. Аслида бу тўплантига у эмас, Бўрон чорланган эди. Ўғрилар орасида бошланган қитмирликлардан гаши келган Бўрон чорловни дарров рад этишга журъат этмай, касаллигини баҳона қилиб, “ишончли шогирди”ни юборган эди. Бўроннинг қароридан икки киши қувонди: бири— Ғирром, иккинчиси— Капрал. “Инсон яхшилик тарашиш учун туғилади”, деган ҳақиқатдан анча нарида юрувчи икки одамнинг тил топишиши осон бўлади. Украина ўғрилари орасида ўз кўнглидаги мартабага етишолмагач, афюн оламига ҳукмрон бўлиш истагида юрган Капралга Ғирромнинг ёрдами керак эди. Аслида у ёрдамни Бўрондан кутган эди. Лекин тождор ўғри майда киссавурга хизмат қилишни ўзига ор деб билди.

Зиёфат аввалида кун тартибидаги биринчи арзимас масала— “Тиртиқ”ни табриклаш маросими ниҳоясига етгач, ярим кечада бошланиши мўлжалланган, ўзларининг тилида “сход” деб аталмиш тўпланти ишидан олдин таниш-билишларга ўзаро фикр алмашиб олиш имкони берилди. Бундан фойдаланган Капрал Ғирромни алоҳида хонага бошлади. Саккиз кишига мўлжалланган стол устида емак оз, ичимлик эса бисёр эди. Капрал гап бошлашдан олдин ниманидир ўйлагандай, шишалар ва қадахларни ғалати тартибда терди. Тепадан қаралганда харита чизмаси кўринди.

— Мен у жойларни билмайман. Билишни ҳам истамайман. Бу-

ларнинг орасидан молни қандай олиб ўтишни ўйлаб,— Капрал гапани узиб, шиша ва қадахлар орасидан бармоғини юргизиб, Фирромга маънодор карагач, яна давом этди,— сенинг бошинг огрисин. Ўлат фойдаланган сўқмоқлар энди сенга ярамайди. Миллион пистирма қўйиб ташлангандир. Сен жуда қисқа муддат ичида янги йўл топишинг шарт. Бўронга кўпам ишонмагин-у, лекин унинг соясига айланиб, ҳар қадамни кузат. Молнинг қаердалигини Ўлат унга айтган бўлиши керак. У молга менинг пулим куйган, Бўроннинг ҳаққи йўқ. Сен биринчи галда,— “гапимни яхши англаясанми?” деган маънода унинг кўзларига тикилди,— Ўлатнинг ё ўлигини, ё тиригини топишинг керак.

Кутилмаган бу топшириқ Фирромни таажжубга солди:

— Ўлат? Тирик деб ўйлайсизми?

— Машина ичида ёниб кетганига ментлар ишонишгандир, лекин мен ишонмайман, чунки ўликни кўрганам йўқ,— у шундай деб битта шишани ётқизиб қўйди-да, яна давом этди:— Ўлат ўладиган ландовур эмас, ўлдирадиган одам эди. Ментлар куйиб кўмирга айланган ўликни кўришган. Агар Ўлат қочиб қолган бўлса, менга унинг тириги керак эмас,— Капрал ҳамсухбатига синовчан қараганича давом этди:— Бу ердан чиққач, сенга бир нарса совға қиламан, ёдимга сол. Ўлатни тирик кўрсанг ишга соларсан. Тушундинг, а? Ўлатнинг тириги керак эмас! Бизнинг ишимизда хиёнат қилган одам ўша дақиқадаёқ ўлган бўлади. Сен менга Ўлат яшириб кетган молни топиб берасан.

— Мол... кўпмиди?

— Ҳарҳолда бутун Украинани бўлмаса ҳам, ярмини бирон йил гуллашиб туришга етарди. Топсанг, фойдасига шерик бўласан.

— Тенг шерикми?

Ўғрилар оламига бегона одамнинг тенг шерикликдан сўз очиши нодонлик эди. Агар Фирром шу атрофдаги ўғриваччалардан бўлса, бу даъвоси учун ҳеч бўлмаса бир-икки тепки билан сийланарди. Капрал Бўроннинг вакилини ҳақорат қила олмаслигини билади. Энг муҳими, агар Фирромни кўлдан чиқарса, у томонлардан яна бирон-бир ишончли одамни яқин орада топа олмаслиги-

ни ҳам билади. Одамни қидириб топгунича Ўлат беркитиб кетган қорадорини кимдир топиб, уни доғда қолдириши ҳеч гап эмас. Мана шуларни билгани учун ҳам тепиб юборишдан ўзини тутди. Ғазоби кўзиган бўлса-да, сурбет меҳмонига қараб, истехзо билан кулимсиради:

— Сен ҳали тенг шерик бўлиш даражасига етмадинг. Лекин қўлингга тегадигани ёмон бўлмайди...

Капрал шундай дегач, хуштак чалганича олтига қадахни қатор териб, бошига битта шиша қўйди. Фирром бир миллион рақами ҳосил бўлганини кўриб, худди бу пулни ҳозир оладигандай ҳаяжонланди. Чўнтагига беихтиёр қўл солиб, икки картани чиқарди-да, бармоқлари орасида усталик билан айлантира бошлади. Унинг чўнтакда ҳамиша икки “Туз” олиб юришини билмаган Капрал ҳаракатидан ажабланди. Фирром эса пул санашга ҳозирлангандай, “Нақдми?” деб сўради.

Капрал яна бир тепки билан сийланишга арзийдиган бу саволга жавоб бермади. “Аҳмоқроқмисан?” деган маънода беписанд қараб олди. Фирром эса бу қарашнинг маъносини тушуниб, изоҳ бера бошлади:

— Бу иш осонмас. Олдиндан анча харажат қилиш керак. Балки унча-бунча одамларни сотиб олишга ҳам тўғри келар...

— Аванс сўрамоқчимисан? Авансни бошқачароқ тарзда берман. Сен битта самолётни кира қилиб, сотиб олишинг керак бўлган икки юзтами, уч юзтами одамнингни Одессага олиб келасан. Кира ҳақи ҳам, теплоход ҳам мендан. Бир ҳафта Қора денгизда маишат қиласанлар. Иложини қилиб, Бўронни ҳам олиб кел. Унинг Ўлат билан муносабати яхши эди. Юрагини ғижимлаб бўлса ҳам, сирини билиб олишинг шарт.

Тўпланги баҳонасида гаплашиб оладиган гаплари шулардан иборат эди. Соат ўн иккига занг урганида катта даврага чорландилар. Икки доира шаклида қўйилган столлар атрофидан тўпланганларнинг ҳар бирлари ўз мартабаларига қараб, жой олдилар. Кичик доирани тождор ўғрилар эгаллашди. Бўрон учун шу даврадан жой ажратилган эди. Унинг ўрнига келган Фирром бу даврага яқинлаштирилмади, Бўроннинг ўрни бўш қолдирилиб, унга пойгақдан жой тегди.

Бир туякаш ўлар олдидан яқинлари билан рози–ризолик тилагач, кўп йиллик ҳамроҳи бўлган туядан ҳам розилик тилабди. “Баъзан сени ноҳақ калтаклагандирман ёки вақтида таомингни беролмагандирман, жонивор ҳам Қиёматда ҳақини айтар экан, сен мени айблама, кечир”, деганда туя тилга кириб дебдики: “Эй хожам, ҳақми ё ноҳақми урган бўлсанг ургандирсан, ранжимайман, очликка чидамли қилиб яратилганман, бу борада сендан гинам йўқ. Аммо... бир камчилнинг ҳечам кечира олмайман”. “Нима экан, айт”, деб яқинибди туякаш. “Сен менинг бурнимни тешиб, бурундук солдинг, азобига чидадим. Бурундукка аркон солдинг, бунга ҳақинг бор эди. Аммо... арконнинг бир учини олдинда бораётган эшакнинг тўқимига боғлаб қўйдинг. Шаҳарга мени ўша яғир эшак бошлаб кирарди, мен бу иснодга чидолмай, ёниб кетай дердим. Эшакка тобс қилиб қўйганингни ҳеч кечиролмайман”, деб хожасини аросат ўтига ташлаган экан.

Бу ҳикматни Ғирром эшитмаган, билмайди. Эшитганда ҳам идрок қилиши қийинроқ. Туя-ку, ночор эди. Бурни тешилиб, бурундук солинишига қаршилиқ қила олмайди. Лекин одамзод кўп ҳолларда ўз бурнини ўзи тешиб, кўринмас ип ўтқазиб, бир учини кимгадир тутқизиб қўяди. Ишонгани уни етаклаб юриб, оқибат жарга қулатганида тақдирини лаънатлай бошлайди. Одессага катта умидлар билан келган Ғирром шундай нодон кимса тупуриб ташлаган тупукни ялаб олди. Бурнига ўзи бурундук солиб, иннинг учини Капралга тутқизди. Вақтики келиб, боши тошга тегиб ёрилганда у тақдирини эмас, “Капралга мени сен рўпара қилгансан”, деб Бўронни лаънатлайди.

Бўрон эса... унинг бу ҳолатини кўради-ю, “баттар бўл!” деб хузурланади.

Бу лаззатли дамларга қадар ҳали анча вақт бор. Ҳозир янги иш бирлиги ясаган Капрал билан Ғирром Одессанинг хузурли кечасида маишат қиляпти. Бундан мингларча чақирим узокликдаги тоғлик кишлоқдаги пастқам уйда эса ночор киши либосидаги Бўрон режаларини амалга оширишни ўйлаб, юлдузли осмонга тикилиб ётибди. Капралнинг бу томонларда илдиз отмоқчи экани унга маълум. Ўлат айтмаган тақдирда ҳам, унинг кимлигини Бўрон билади: майда ўғри-

лигича қолиб кетган, гарчи қамалмаган, тож кийишга арзирли бирон бир ишни қойиллатиб қўймаган бўлса-да, уч-тўрт юртдошларини қўлга олиб, ўғрилар оламининг шарафли мартабалари насиб этилганди. Бундай номардлик олдин ҳам учраб турган бўлса-да, ўғрилар оламининг қонунига ўзгартиш киритишга қарши бўлган Бўрон Капралнинг тож кийишини қабул қилмаган эди. Шу боис ҳам унинг бу томонларда илдиз отиши у ёқда турсин, қадам босишига йўл қўймаслик чораларини кўраётганди. Бир пайтлар Ўлат унинг қармоғига илиниб адашган. Лекин лақиллатиш чорасини қилишга улгурган. Бироқ Капрал ҳам анойи эмас, молнинг йўқолганига ўлаколса ишонмайди. Жонини гаровга қўйиб бўлса ҳам, топишга уринади. Уринса урина қолсин. Унга Ғирром ёрдам беради. Бўрон эса четдан кузатиб, пайт пойлади. Иккита аҳмоқ бирлашса, бирон ахлатхонадан тешиб чиқар...

Покиза осмон чиройига кўз тикиб ётган Бўрон шуларни ўйлайди. У само гўзаллигини ҳис қила олмайди. Шоирларга ўхшаб “юлдузлар ҳовучимга тўкила қолсайди”, деб орзу ҳам қилмайди. Агар юлдузлар тилла тангаларга айланиб устига ёғилса, эҳтимол, кўнгли тўлар. Эҳтимол... бунча кам, деб ўксинар...

Теварак қора, осмон ҳам қора, фақат унинг қоронғи тубида қозон тагидаги майда учқунларга ўхшаган бири ёруғ, бири хира юлдузлар милтиллайди. Бу осмонга тикилиб ётган одамнинг қора кўнглида ҳам шу юлдузлар мисоли милтиллаётган ният учқунлари бор. Қай бири кимгадир, ожизроқ бўлса-да, яхшилик нури сочади, қай бири кимгадир зулм алангасини уфуради... Буниси Худогагина маълум.

КУЯКАПАЛАК

1989 йил, Ясситена

Осмонўпар тоғ чўққилари кўриниб турган бу жойларни яқин-яқингача “Будённийобод” деб юритишарди. “Қайта қуриш”нинг “ошкоралик” шабадаси тоғлар билан ўралган бу ерларга ҳам етиб келгач, асосан муаллимлардан иборат зиёли аҳли-аввалига кўрқиб-

EXCERPT FROM THE MA... 17

57900

кўрқиб, кейин дадилроқ равишда номни ўзгартириш зарурлигини гапира бошладилар. Кейин катта-кичик манзилларга қарата мактублар қарвони жўнатилаверилди. Совет маршалининг бу жойни қанақасига обод қилганини ёшлар билишмайди, бу ҳақда ўйлаб ҳам кўришмайди. Кексалар эса шопмўйлов суворийнинг қилич ўйнатиб келганини, салла ўраган киши борки, “босмачи” гумон қилиниб чопилганини унутмаганлар. Номни ўзгартириш ташаббусини бошлаган тарих муаллими дастлабки мактубига шуларни ёзган эди, лекин кўпчилик мулоҳаза қилиб, “аждаҳо кучдан кетаётган бўлса ҳам, ҳали тирик, оғзидан ўт пурқаб куйдиришга қурби етади, куйиб кул бўлмайлик”, деган хавотирда фикрларини силлиқлашди. Қўшни районда Будённий номида илғор колхоз борлигини, кичкина қишлоқ бу улуг одам номига нолойиқ эканини дастак қила қолмади. Қайсидир идорада бу фикр маъқул келиб, жойнинг эски номи “Ясситепа” тиклаб берилди. Орадан кўп ўтмай, раисликка сайлов бошланганида, колхоз аҳли икки номзоддан бирини танлай олмади-ю, хўжаликни иккига бўлиб, бирига бошқа бир маршал “Ворошилов” номини бера қолишди. Ясситепаликлар бундан қулишди-ю, “вақтида ҳаракатимизни қилиб олган эканмиз”, деб ўзларининг ишларидан мамнун ҳам бўлишди.

Бу ерликлар “шаҳар” деб ардоқловчи район маркази ҳам ўзгаришлар баҳонасида “Қўтиркўчқор қишлоғи” деган ноҳуш номдан қутулиб, “Ясситепа” атала бошланди. Аслида Ясситепа қишлоғи бу марказдан йигирма чақирим нарида. Бу жой Советнинг давлат чегарасида жойлашган бўлмаса ҳам, яқинлиги бор. Бир томонга юрилса, Боботоғ орқали чегарага етилади. Яна бир томони Ҳисор... Шунинг учун ҳам “чегарага жойлашмаган”, дейиш унча тўғри эмас. Афғонда уруш бошланганидан кейин, айниқса у томондан афюн олиб ўтиш бошлангач, Ясситепа атрофлари эътиборли идораларнинг назарига тушган. Бу ерга кўп миқдорда чегарачи аскарлар ёки милиция ходимлари ташланмагани билан, мартабали одамларнинг келиб-кетишлари фаоллашганини аҳоли сезиб туради.

Қамоқдаги “яхши хулқи” учун муддатидан илгари озод этилган Бўрон бу сафар Россия томонларда санқиб юрмай, тўғри Ясси-

тепага келди. Район милициясига кириб, рўйхатдан ўтаётганида “Ўзим Магаданда туғилганман, аммо отам ясситепалик, умримнинг қолганини шу қишлоқда ўтказаман, хотиржам бўлинглар, эски хунаримни Сибирга ташлаб келдим”, деб оғзаки изоҳ берди. Хужжатларда маълумот бўлмаса-да, ходимнинг бу изоҳга осонгина ишона қолгани сабаби бандага маълум эмас. Аслида, Бўрон “Отам ясситепалик”, деб алдамаган эди. Миллионларча одамлар ёзган таржимаи ҳолларида “зиёли оиласида туғилдим” ёки “хизматчи оиласида” ёнки “ишчи оиласида” деб ёзади. Бўрон туғилганда унинг отаси ҳам, онаси ҳам тилла қонида ишларди. Лекин улар “қончи” ёки “ишчи” деб аталмасди. Уларнинг мартабаси “халқ душмани, жиноятчи, маҳкум” эди. Бўрон таржимаи ҳолида “халқ душмани оиласида туғилдим”, деб ёза олмасди. Туғилганлик ҳақидаги гувоҳномасида отасининг исми кўрсатилиши керак бўлган сатр бўш эди. Насаби ҳам она томонники эди. Отаси “бўйнимга қўйилган тухмат айблари оғир, кейинчалик ўғлим мен учун жабр чекиб юрмасин”, деган хавотирда унинг хужжатиини шундай расмийлаштирган эди.

Район милициясига тақдим этган хужжатлари унинг гапларини тасдиқламаса-да, чўнтагидан таралган кўнгилни қитикловчи сас туфайли унга монелик бўлмади. Аслида, “совет граждани” бўлгани сабабли истаган жойидан кўноқ топишга ҳақли эди. Бу борада милициянинг у-бу деб ғашлик қилишига ўрин йўқлигига карамай, эҳтиёт чорасини кўриб қўя қолди. Бу чўнтак деганлари ўз сеҳри билан кимларнинг нафсини қондирмаган, кичик лейтенантнинг кўнглини хушлаш қийин эканми? Бўрон асли кимлигини бу ерда овоза қилмади. Қишлоқ четида бир уй сотиладиган экан, дарров харидор бўлди. Шу уйга отасининг киндик қони тўкилганини билганда ҳам сир бой бермади. Уйга нисбатан оғилхонани эслатувчи бу жойни макон тутиб, худди зоҳид сингари кун кўра бошлади. У бундан баттар уйда туғилиб ўсгани учун шароитга осонгина кўника қолди. Нозик идораларнинг кўзига “текинхўр” бўлиб кўринмаслик мақсадида молхонани кенгайтириб, кичик ферма ташкил қилди. Молбоқарларни, соғувчиларни ишга

ёллади. Ўн беш йил аввалги кўчкидан кейин ташландиқ бўлиб қолган ялангликни боғ қилиш тараддудига тушди. Молбоқарларини ишга солиб, тепаликдаги булоқ кўзини очдириб, сувни шу томон бурди. Баргресонда қамоқдан чиққан Ғирромни ҳам шу томон чорлади. Тўғри, Ғирром бу ёққа дарров келмади, аввалига шаҳарда кооператив ташкил қилиб, ишни юритгач, Ясситепада шарбат цехи очди. Бўрон мақсадини очиқ айтмагани билан Ғирром бу томонларда катта ишлар борлигини сезгани учун, унинг айтганини икки қилмади.

Бир ҳафта илгари у Одессага кетган эди, бугун қайтди. Ясситепага шом қоронғисидан кириб келиб, тўғри Бўронникига йўл олди.

Қоронғи кеча ҳукмидаги ялангликни олов учқунлари ёритиб турибди. Лекин бу учқунлар гулхан пойидан эмас, битта чойнак қўйишга мўлжалланган икки ғиштдан иборат омонат ўчоқдан сачраяпти. Қорайиб кетган қумғондаги сув қайнаб жўмракдан тошди. Тўнка устида ўтирган Бўрон бир қути чойни очиб, қумғонга ҳаммасини ташлади. Сўнг эски сочикни қўлига ўраб, қумғонни олди-да, берирокка қўйиб, сувнинг қайноғи ўлишини кутди. Кейин қорайиб кетган чойни алюмин кружкага куйди. Чой лаб куйдирмайдиган даражада совугач, бир-икки хўплам хўриллатиб ичиб, нафсини ором олдириганидан кейингина Ғирромга қаради. Иккита картани бармоқлари орасида чакқон ўйнатаётганини кўриб, қошларини чимирди:

— Менинг олдимда картангни ўйнама, деб минг марта айтаман-а!— деб тўнғиллади.

— Бу менинг асабимни мустаҳкамлайди. Ўйлайдиган ўйларимни пиштади. Ғашингиз келавермасин. Ундан кўра “зиёфатга қандай бориб келдинг?” деб сўранг.

— Сўрамасам ҳам айтарсан?

— Албатта. Қайсарлик қилмай, ўзингиз боришингиз керак эди. Сизни сўровчилар кўп бўлди. Оғайниларингиз сизни қўмсаляпти. Мен ўрнингизни боса олмас эканман. Лекин совғангизга ҳамма беш кетди. Ҳадеб суриштираверишгандан кейин “бир кампиннинг этагига ўралашиб қолганлар, чиқолмаяптилар”, дедим.

Илм одамлари нур тезлигини биринчи ўринга, товушникини

эса ундан кейинрокқа қўйишади. Олимлар ўғрилар оламидаги хабарнинг эгасига етиб бориш тезлигини билмаганлари, ҳатто тасаввур ҳам этолмаганлари учун шундай ўйлашса керак. Билишса, нур тезлигини эхтимол иккинчи ўринга қўйган бўлишармиди...

Бу тезликни Ғирром ҳам билмас эди. Капрал билан бўлган учрашуви бу овлокқа ўзидан аввал етиб келиши мумкинлигини ўйлаб ҳам кўрмаганди. Яхшики, учрашувда бўлиб ўтган гаплар ипидан игнасигача етказилмаган. Бўлмаса, Бўрон уни қовоқ уюб қаршилаш билан чекланмас эди. Бўроннинг чефир чойини дамлаб ичишдан мақсади ғазабини бироз тизгинлаш эканини Ғирром сезмади. “Қартагани ўйнама!” деб тўнғиллаш ғазабнинг битта чўғини отиш учун баҳона эди. Ғирромнинг кейинги гапидан кейин ғазаб оти тизгинга бўйсунмай қолди. Бўрон кружкадаги чойни унга сепиб юборди. Ғирром ўзини четга олишга улгурмади.

— Пахан, ҳазиллашдим,— деди у ўзини оқлашга шошилиб.

— Мен билан ҳазиллашишга ёшлик қиласан, бола. Яна қанақа гаплар топиб келдинг?

— Одессалик Капрал эсингиздами? Менга зўр совға берди,— шундай деб пиджагининг ич чўнтагидан оқ тўппонча чиқариб, Бўронга узатди. Бўрон бир тўппончага, бир Ғирромга каради-ю, қўл узатмади.

— Капрал сенга ажал совға қилибди. Ит искаб тополмайдиган жойга беркитиб ташла. Бутунлай йўқотсанг яна яхши.

— Пахан, куёнюрак бўлиб қоляпсиз, десам, чойнинг қолганини сепиб юбормайсизми?

— Гап кўркишда эмас. Атрофингга кўзларингни очиб, яхшилаб кара. Тўппончани қўлга олишга улгурмай гўрга кириб кетишинг мумкин. Сен аҳмоқсан. Капрал билан ош-қатик бўлма.

— Тож кийган ўғрилар орасида Капралдан бошқа обрўлилари қолмабди.

Бу гап гўё захарли ўққа айланиб, Бўроннинг ғашланиб турган юрагига санчилди. Ўрнидан сакраб туриб, Ғирромни бўғиб олди. Бўроннинг Капралга муносабатини билмагани учун Ғирром унинг бу ҳаракатига тушунмай, довдираб қолди.

— Ким тож кийибди?— деди Бўрон уни силтаб.— Капрал қачон тождор ўғри бўлибди! Унга ҳеч ким бу мартабини бермаган. У ҳеч қачон тождор ўғри бўла олмайди! Ўғрилар битта қанжиқнинг ифлос бошига тож кийдирадиган аҳмоқлар эмас! “Капрал” нима дегани, биласанми ўзинг? Ҳарбийдаги энг паст даража, ҳа! Қўлингдан келса, камида генерали билан теппа-тенг гаплаш, пасткашга кайишдингми, ўзинг ҳам оёқ остида хорланиб қолаверасан.

Бўрон уни қўйиб юбориб, хумордан чиққунча бўралаб сўқди-да, жойига бориб ўтирди. Ғирром унинг совушини кутиб, бироз индамай турди. Кейин ўзининг ҳақлигини исботлаш мақсадида гап бошлади:

— Сиз отам давридан қолган эски пахталарни титяпсиз. Дунё ўзгариб кетган. Ўғриларнинг худоси ҳам энди бошқача эмиш.

Бўрон алюмин кружкага яна чой қўйиб, совушини кутмай, учтўрт хўшлади. Кейин Ғирромга қарамай, кўлига косов олиб, икки ғишт орасидаги чўғни титди. Бу сафар учқунлар шодаси шиддат билан отилиб чиқмади. Бўрон ишидан завқ ололмай бироз жим ўтиргач, энди пастроқ овозда деди:

— Ҳей, келиб-келиб сен аҳмоқдан ақл ўрганаманми? Дунё ўзгарди, деяпсанми? Худоси ҳам ўзгарибдими? Бўлса бордир. Лекин худоси ўзгарса ҳам, ўғриларнинг қонунини ҳеч ким, ҳеч қачон ўзгартирмайди. Бир марта қанжиқлик қилган ўла-ўлгунича қанжиқлигича қолавереди. Сен неча йилдан бери атрофимда ўралашиб юрган бўлсанг ҳам кимлигимни халигача билганинг йўқ. Сен Капралга маҳлиё бўлиб қолдингми? У қўлингга тўппонча бериб, гўрингни қаздириб қўйибди. Унинг мақсадини сен билмасанг, мен биламан. Сен аҳмоқ, илоннинг пўстидан кўзларинг қамашиб, тилига лаб чўзиб келдингми?

Бўроннинг шашти пасайгани кўнглига хотиржамлик бериб, Ғирром унга яқинлашди-да, рўпарасидаги бўш тўнкага омонат ўтирди.

— Ҳозир энг зўр тижорат “наркота”ники экани бутун дунёга маълум,— деди у билағонлик билан.— Битта цехга тўймай қолдим. Мен катта завод қуришим керак. Германиядан асбоб-ускуна олиб келишим керак. Қўл билан берганга қуш тўймайди.

— Сен қорадори билан тўйиб, баланд учмоқчимсан?— деди

Бўрон киноя оҳангида.

— Албатта. Эркинлик ўша учишга боғлиқ бўлиб қолди. Битта ашула бор-ку: “Осмондаги тузоқ нима, билмагай”.

— Тўғри, осмонда тузоқ йўқ, лекин осмондагини бира тўла сочма ўқ билан уриб туширишади. Битта патинг ҳам омон қолмайди. Сен учолмайсан. Бир амаллаб учиб чиқсанг ҳам кейин кўна олмайсан. Учишни орзулаган қурбақанинг аҳволи нима бўлганини эшитмаганмисан?— Бўрон шундай деб истеҳзо билан қулимсиради.

— Ваҳима қилманг. Менинг ҳозирги вазифам унчалик қийин эмас,— деди Ғирром ишонч билан.

— Сезиб турибман. Молни бу чегарада олиб, нариги чегарага етказиб берасан. У ёғи уларнинг иши. Шунақами?

— Ҳа.

— Мен сени “барон”лик тахтини эгаллаб бўлибсан, деб ўйлабман. Бор-йўғи пачок курьер экансан-ку? Сендан олдин бу ишни қилган дастёрнинг ўпка-жигарини мазор қуртлари еб адо қилиб бўлгандир.

— Ўлатни айтгисизми?

— У бостириб қирган жойда чумоли ҳам омон қолмас эди. Шунинг учун унга “Ўлат” деб ном беришганди. Ўлатнинг олдида сен чивинсан.

— Пахан, битта гап билан бировни осмонга ҳоким қилиб қўясиз, бошқанинг пачағини чиқариб, ерга қирғизворасиз-а. Майли, мен чивин бўла қолай. Ўйнашимнинг катта дадаси ўлиши олдидан “бургут қила олмаган ишни чивин эплайди”, деган экан. Битта капалак ухлаб ётган арслоннинг бурнига кўниб уйғотиб юборибди. Арслон наъра тортиб, капалакни сўккан экан, у жинқарча бўш келмай, “катта кетаверма, истасам пўстагингни қоқиб оламан”, дебди. Арслон уни жиннига чиқариб, ҳайдаган бўлибди-ю, яна уйқуни ураверибди. Бир маҳал уйғониб қараса, қип-яланғочмиш, устида бир тола ҳам жун қолмабди. Унга дўқ қилган жинқарча куякапалак экан...

Ғирром ўзининг гапидан хузурланиб, кулди. Ҳикматнинг маъноси маъқул келган бўлса-да, айтилиш оҳанги Бўронга ёқмай,

ғўлдираганича сўкиниб қўйгач:

— Буни ҳам ўйнашингнинг катта дадасидан эшитганмисан?— деди истехзо билан.

— Ҳа-да, ўлишидан олдин гапдон бўлиб кетган экан, бир-ик-китасини аввал ҳам айтувдим-ку?

— Тилингдан илиниб қолмагин тагин? Ўликни эслайверсанг, чақириб олар эмиш.

— Энди, пахан...

Ғирром масхара оҳангини давом эттирмақчи эди, Бўроннинг қаҳрли овози унини ўчириб қўя қолди.

“У бостириб кирган жойда чумоли ҳам омон қолмас эди”, деган гапни Бўрон ўзи тўкимаган эди. Буни қамок лагерида эканида Ўлат ўзини ўзи мактай туриб айтганди. Шунда Бўроннинг гаши келиб, “юриш-туришингга қараб, чумолини қийратишингга ишондим”, деб пичинг қилганида Ўлат ўзининг зўрлигига уни ишонтириш учун “уч марта Афғонга ўтиб, мол олиб келганман, советнинг аскарлари оғзини очиб қолаверган”, деган эди. Бўрон эса буни ҳам масхара илгагига илиб, “чегарадан ҳар куни юзта эшак ўтаркан, сениям ўшалардан бири деб индашмагандир”, деганди. “Сен зўр эмас, овсарсан, зўр бўлганингда бу ерларда ит-пашшаларга таланиб юрмасдинг”, деган маломатни эшитгач, Ўлат кизишиб, сирининг бир қисмини очиб қўйган эди. Молнинг катта қисмини яшириб, озгинаси билан атай қўлга тушганини айтгач, Бўрон уни ўз паноҳига олди. Ҳозир ўша учрашувни эслаб, Ғирромга синовчан қаради:

— Шундай одам эплай олмаган ишни қотириб ташлайман, деб ўйляяпсанми? Сен қуякапалакка ем бўлмайсан, кафанга ҳам етишолмай қолишинг мумкин.

— Менинг гўрга тушишим сизни кўпам ташвишга солмаса керак, деб юрардим. Ҳаддан ташқари қуюнишингизга хайронман?

— Битта ўзинг тушсанг майли эди...

Бўрон шундай деб жимиб қолди. У Ғирромнинг Капрал билан алоҳида хонада гаплашгани ҳақидаги хабарни эшитибок, уларнинг мақсадини англаган эди. Ғирромнинг Капрал билан аввал-

дан танишлигини ҳисобга олмаган экан. Уларни Самарқандда ўзи таништирган эди. “Танишган-у, бир-бирини унутган”, деб адашди. Капрал таклифига Бўрондан рад жавобини олгач, Ғирромга қармоқ ташлаган эди. Бўрон лақма балик – Ғирромдан эмас, балки ўзининг эътиборсизлигидан ғазабланди.

Ўша хабар таъсиридами, ҳарҳолда ғалати туш кўрди. Тушни “ғалати” демаса ҳам бўлади, чунки карцерда учратган одамни, унинг гапларини унутмаган, дамодам эслаб туради.

Охирги қамокдан чиқиш арафасида “зона”даги сибирликлар билан европаликлар мартаба талаша бошлашди. Бўрон уларни муросага келтиришга уринса-да, орада уруш чиқиши аниққа ўхшаб қолди. Урушни у боши бузуқлар бошлаб, ғалвага ўзи қолиши мумкинлигини ўйлаб, бошлиқ билан келишгач, ўзини четга олди. Лагерда барчага сўзи ўтадиган тождор ўғрининг кутилмаганда карцерга тушиши урушга тайёр турганларни гангитиб, тинчланишни маъқул кўришди.

Маҳкумлар “беш юлдузли люкс меҳмонхона” деб номлаган икки кишилиқ зах ва совуқ хонада бир ўзи уч кун ўтирди. Тўртинчи куни оғир темир эшик очилиб, оёқда аранг турган маҳкум кўринди. Ўзи остона ҳатлай олмагач, соқчи уни итариб юборди. У гандираклаганича икки қадам босиб, кейин юзтубан йиқилди. Бундай манзара янгилик бўлмагани учун ҳам, темир каравотида ўтирган Бўрон ҳаракатсиз танага эътиборсиз қараб қўйди. Тана кимирлайвермагач, ўрnidан турди-да, тирик ё ўлик эканини билиш учун унга яқинлашиб, энгашди. Мижжаларини қайириб каради, бўйин томирига кафтини қўйди. Сўнг эҳтиётлаб кўтариб, каравотга ётқизди. Унга ёрдам беришни истаган тақдирда ҳам ҳозир қўлидан ҳеч нарса келмасди. Шу боис, юзига сув сепиш билан чекланди. Маҳкумнинг киприклари кимирлади-ю, аммо кўзлари очилмади. Инграб, кейин яна жимиб қолди. Икки соатдан кейин чалажонда ҳаёт нишонлари кўринди. Кўзларини очиб, ҳаркат қилишга урингач, Бўрон уни темир каравотга суяб ўтказиб қўйди. Кечки овқат киритилганда, гўштсиз шўрванинг сувидан бир-икки қошиқ ичирди. Маҳкум кечаси билан инграб, Бўронга уйқу бермади. Қалтак зарбидан мўматалоқ бўлган лаблари оғриб, нонушта ҳам кила

олмади. Бўрон идишларни туйнукдан қайтариб бергач, маҳкум унга тикилиб қараб, заиф овозда сўради:

— Сиз... кимсиз?

— Ким бўлардим, ўзингга ўхшаган бир одамман,— деди Бўрон совук оҳангда.

— Менга ўхшаган? Йў-ўқ, менга ўхшаган бўлишингиз мумкинмас,— деди маҳкум.

— Нега энди?

— Мен қасоскорман. Мени Саратовнинг каттаю кичиги ҳимоя қилди. Лекин барибир қамашди. Ўғлим Афғондан тирик қайтган эди. Лекин шаҳардаги наркоманларга аралашиб қолибди. Афғонда ўқ олмаган боламни қорадори олиб кетди. Мен қорадори сотувчиларнинг изига тушдим. Каттасини пойлаб туриб, машинада ўтирганида бошини болта билан чопиб ташладим. Бир томчи ҳам қон чиқмади... Унинг ўзи ҳам гиёҳванд экан. Кўпроқ олиб, машинасида ўлиб қолганини мен қаёқдан билай? Экспертиза қорадоридан ўлганини ёзиб берса ҳам, қотилликни бўйнимга қўйишди. Мен ўлган одамнинг қотилиман. Шунангасини эшитганмисиз? Қизик, а? Бу ердан тирик чиқсам, қолганларини ҳам толиб, битта-битта қиймалаб ташлайман. Мол ўғрисини қамашади, жон ўғрисини-чи? Ахир бор-ку, жон ўғрилари? Жон ўғриларини чопиб ташлаш керакми ё йўқми?

— Сен бу ердан эсон-омон чиқиб кетишни ўйла. Ёмон гирдобга тушибсан. Жон ўғрилариининг қўли бу ерга ҳам етиб келади.

— Хўп, мен бу ерда ўлсам ўларман. Лекин яна битта, йўқ, ўнта, ўн мингта қасоскор чиқмайдими?

— Билмайман.

— Бошқаларни билмасангиз ўзингиз-чи? Болаларингизнинг ўлаётганига индамай қараб тураверасизми?

— Менинг оилам ҳам, ўлигига куядиган болам ҳам йўқ.

Маҳкум Бўроннинг бармоғидаги узук тасвири туширилган татуировкага кўзи тушди-ю, унинг кимлигини англаб, енгил титради. Лекин сир бой бермай, бироз хавотирли оҳангда гапини давом эттирди:

— Оилангиз йўқлиги, болангиз йўқлиги тушунарли. Виждонингиз ҳам йўқми?

Ўлай деб ётган бу одамнинг гапи Бўронни титратиб юборди. Одатда ноҳақ гапни эшитган одам ғазабланади. Лекин ҳақ гап ҳам кишининг баданини илма-тешик қилиб ташлайди. Бўронга виждон эслатилганда у ўзини тута олмай, бакириб берди:

— Ҳали сен бу ерга виждон излаб келдингми? Менга кара, виждонли одам, ўликнинг калласини чопиб ташлашни сен ҳали виждон деб юрибсанми?

Маҳкум айтиб қўйган ҳақ гапидан уялгандай аста кўзларини юмди. Бўрон яна бакириб, хумордан чиқиши учун ундан гап кутди. Лекин унинг лаблари қимирламади. Кўзлари ҳам очилмади. Қорадори сотувчиларни бир-бир топиб, чопиб таплашни ният қилган жабрдийда ота ўзи танимайдиган ўғрига виждон ҳақида гапира туриб жон берган эди.

Бўроннинг кўз олдида кўп одам ўлган, лекин буниси хотирасига михланиб қолган. Баъзан кундузи ҳам бирдан эсига тушиб қолади, тунлари тушида кўради. Нимага бундай бўлаётганини билолмайди.

Бугун ҳам эслади...

Ҳозир катта кетаётган Ғирромга ўша одамнинг қисматини айтмоқчи бўлди-ю, “барибир фаросати етмайди”, деган қарорда тилини тийди. Бир оз жим ўтиргач, яна гапира бошлади:

— Бир одам менга: “фарзандлари қорадоридан нобуд бўлган ота-оналар қўлларига болта олмасалар ҳам қарғайдилар. Милисадан қочиб қутилишинг мумкин, қарғишдан қутула олмайсан”, деган эди. Ақлли гап-а? Қарғишдан қутулиш мумкин бўлса, Ўлат қутуларди.

— Ўлат қутулиб кетган бўлса-чи?

— Довдирама, у куйиб кетган.

Ғирром “шундаймикин?” деган маънода истехзоли жилмайди, аммо эътироз билдирмади.

— Ўлат ким билан ишлашни билмагани учун куйди. Ўлатга кун бермаганлар энди менга ёрдам беради. Бу ёғини пишиқлаб келдим,— деди ишонч билан.

Бўрон унинг кибр отида дадил ўтиришидан ғашланди, “сен аҳ-

моқни яратганига Худонинг ўзи ҳам ҳайрондир”, дегиси келса-да, тили бошқа гап айтди:

— Омадингни берсин, укам...

— Берса-бермаса, омад дегани аканг қарағайники!— Ғирром Бўроннинг тилаги оҳангидаги истехзони сезмагандай шундай деди-да, кетишга изн сўради.

Бўрон ундаги кибрнинг тутай бошлаганидан бешиб, афтини буриштирди. Ғирром ўгирилиб, икки қадам қўйгач, уни тўхтатди.

— Рўпарангда нима гаплар, янгиликлар борми?

Ғирромнинг район марказида очган цехи айнан милиция идораси рўпарасидаги эски иморатга жойлашган, ҳозир Бўрон “рўпарангда” деганда шу идорани назарда тутган эди. Ғирром савол оқимининг бу томонга бурилишидан ажабланди.

— Бирон янгилик эшитишга улгурмадим. Назаримда гуллаб-яшнашяпти, шекилли?

— Шунақами? Улгурмадингни? Яхши... Бурнингнинг тагида нима бўлаётганини эртага уларнинг сассиқ маймунхонасида гуллаб-яшнаш бошлаганинда билиб коларсан.

— Пахан, совуқ нафас қилманг, нима бўпти ўзи?

— Каттаси кетади, деб юрувдингни? Ўринбосарини ўзгартиришибди. Тошкентда амалдан тушириб, юлдузини камайтириб, шу ёққа жўнатишибди.

— Ишқаллардан, денг? Орқасида тоғи бўлса, қамоқдан асраб, бу ёққа гум қилгандир-да.

— Энди каллангни ишлатгин-да, тоғи кимлигини бил. Қанақа ишқалга аралашганини аниқла.

— Сал ваҳимароқ бўлиб қолмаяпсизми?

— Сен уларнинг совунига кир юлмагансан. Одам бўламан, десанг, ўша идоранинг дарахтига қўнган чумчукни ҳам назарингдан кочирма.

Бўрон “бўлди, жўна”, дегандай қўл силтаб қўйди. Ғирромнинг қораси ўчгунича изидан қараб турди-да, “бу икки дунёда ҳам одам бўлмайди”, деб тўнғиллаб қўйди. Ғирромнинг хурмача килиқлари инкор этиб бўлмас даражада кўп эканлигини Бўрон билар эди. Била туриб,

уни қаноти остига олишининг сабаби фақат ўзигагина маълум. У пиштаётган режа доирасида Ғирромнинг алоҳида ўрни бор. Ғирром йўқолса, режа занжиридаги муҳим халқа узилиб, панд ейиши мумкин. Ғирромдан фойдаланишни қамок лагерида Ўлат билан сирлашаётган дамларидаёқ ўзига бузилмас аҳд қилиб олган эди.

Ғирром “зона”да Бўрон билан биринчи марта учрашганида тирик қолишига амин эди. Лекин ўша қоронғи кечада ўлими сари қадам қўйганини хаёлига ҳам келтирмасди.

БАХТ ҚУШИ

Севги оташида куйиб яшаши керак бўлган, лекин йигирма бешдан ошганига қарамай, бирон гўзалнинг ҳажрида куймай юрган йигит кўчада бир паривашни кўриши билан “оҳ!” деб юборса-ю, “бошимга бахт қуши кўнди”, деб ишониб, кўнгил ахволини сирдошларига баён қилса, улар нодонликда айблаб, кулмайдиларми? Тўғри, ўнлаб, балки ундан-да кўпроқ чиройли кизларга хуштор бўлган, аммо юраги “жиз” этмаган эди. Темир йўл бека-тида учраган бу кизни кўриши билан юраги ғалати бўлиб кетди. Овозини эшитмай, мулойим жилмайишига сазовор бўлмай туриб ўзини йўқотди. Журъат топиб қизга яқинлашса-ю, саломлашиб, танишса, қиз ҳам нозланмай, исмини айтиб, қўлини узатса, момик кафтидан таралган иссиқлик юрагини куйдирса, кулгичи бор юзидан таралган жилмайиш нури бағрини илма-тешик қилиб юборса-чи... “Киприги— ханжар, карашма— тиғ, кўз ташлаш— яшин, гар шаҳид бўлмокчи эрсанг, Карбало бу ердадир”, деган ҳикматли байтдан хабардор одам бу йигитнинг ҳозирги ахволини ҳис қила олар. Киприклар химоясида ўйнаб турган оху кўзларнинг биргина нигоҳи билан йигит қалбида жароҳат очиб, занжир-банд этган бўлса не ажаб?!

Ўсмирлик оламининг тотли булутларида сузиб юрган кезлари, кўкраклари бўғирсокдай бўлиб қолган чарос кўзли кизларнинг чинни овози каби жарангловчи покиза кулгиларини эшитиб, юраклари потирлаб кетадиган дамларда ёшлар орасида бир ашула

расм бўлиб, ундаги “тонгда эсан шаббода юзларидан ўпганда, гашим келур, қизганиб, менга ҳам бўлса дейман”, сатрлари хотирасига муҳрланган эди. Бу сатрни дам-бадам уйғониб, баъзан хаёлан, баъзан эса овоз чиқариб хиргойи қилиб қўярди. Ҳатто Афғонда эканида, кимсасиз дарага эгалик қилаётган бўрон оғушида қолганида бу ашула эсига тушиб, ўзи ҳам ажабланган эди. Бу ҳолатини кейин кўп эслади, “тонгда эсан шаббода қайда-ю, ўлимдан дарак берувчи совуқ бўрон қайда”, деб ажабланди.

Темир йўл бекатидаги қизни кўрганда яна ўша хиргойи уйғонди. Вақт тонг бўлмаса-да, майин шабада эсиб турган эди.

Шубҳасизки, майин шабада бу камон қошларни, ханжар киприкларни, сутга чайилган ёноқларни ўпаётган эди.

Шубҳасизки, йигит шабадага рашк қилаётган эди.

Шубҳасизки, рашкини баён қилишга журъати йўқ эди...

Шундай бўлгач, йигитнинг бечора ҳолига ким ачинсин?

Шубҳасизки... қизнинг сергак нигоҳи бу йигитга тушди. Юраги “жиз” этмаса ҳам, унга яна бир қараб олишга даъват этди. Жилмайиш ҳадя этмаса-да, сўнг яна бир қаради.

Ҳарҳолда бу йигит эр-йигитларга хусн улашилганда навбатнинг охирида қолиб кетмаган эди. Нотаниш қизнинг уч эмас, янада кўпроқ ўғринча қараб қўйишига арзирди.

Бу учрашув бахти чумчуқнинг кўниб-учиб кетиши каби омонатмиди ё умрининг охирига қадар порлаб турувчи саодат куёши эдими, билмаса-да, тақдир ёзуғининг муҳаббат саҳифаси очилганига ишонди. Қизнинг бир поезддагина эмас, бир вагонда кетиши бу ишончга қувват берди. Агар қиз ёнма-ён эмас, бир купеда бўлганида ўзини дунёдаги энг бахтиёр йигитлар қаторига қўшиб қўярди.

Сафар йўлдошлари билан салом-алик қилгач, юқоридаги ўринга чўзилди. Уни қиздан юпкагина девор ажратиб турарди. Бир мушт уриб ҳеч бўлмаса дарча очиб олгиси келди. Мўралаш учун туйнукча бўлса ҳам майли эди...

Кўнгли ишқ чўғида куя бошлаган йигит шифтга қараб, тебраниб ёта оларканми, кўзларини юмгани билан ухлай олар эканми?

Вагон ғилдирақларининг “гака-туқ”и унга “бўла қол, чика қол”, дегандай эшитилаверди. Назарида қиз ташқарига чиққандай туюлиб, туриб кетганини ўзи ҳам сезмай қолди. Қўшни купе эшиги тўла ёпилмаган, бир қарич очик эди. Лекин қиз эшикка яқин ўтиргани учун юзи кўринмасди. Оппоқ, момик билагининг кўриниб туришиёқ йигит вужудини ўртаб юборишга кифоя қилди.

Тунни деярли шу ахволда ўтказди. Қиз ҳеч бўлмаса бир марта чиқар, деб илҳақ кутди. Худо унга бу кеч кутиш азобини берган экан, шунга ҳам шукр қилди. У манзилига эрталаб етиб борди. Қиз охириги бекатга қадар кетармикин, деган хавотирда турганда купе эшиги очилди-ю, қора тун ғашли и билан бўғилиб турган юрагига бирданига қуёш мўралаб, кўнглини чароғон қилиб юборди. У вагондан юриб эмас, бахт фаришгасининг қанотларида учиб тушди гўё.

Уни дўсти кутиб олиши керак эди. “Ишқилиб чиқмаган бўлсин”, деб умид қилди. Умиди ушалди. Қиз ҳам шундай умид қилган эканми, уни ҳам ҳеч ким кутиб олмади. Атрофига аланглаб, умидли нигоҳи билан кимнидир излагандай бўлди. Бирпас турди ҳам. Танишиб олиш учун қулай фурсат туғилган бўлса-да, йигит бу имкониятдан фойдаланишга журъат этмади. Ўғринча қараб тураверди. Елкасига сариқ гитарасини осиб олган бу хушсурат йигитнинг нигоҳи таъкибига қиз узоқ тоқат қила олмас эди. Атрофга яна умидвор аланглаб олгач, ноқулай ахволдан қутилиш учун тез-тез юриб кетди.

Қизни фақат гитарали йигитнинг эмас, бекат биноси яқинида сигарет тутатиб турган икки йигитнинг қарашлари ҳам таъкиб қилаётган эди. Қизнинг ўз оёғи билан юриб яқинлашаётганидан мамнун бўлган йигитлар шилқимларга хос тиржайиш билан унга пешвоз чиқишди. Қиз бундан хавотирланиб қадамини сскинлатди-ю, лекин тўхтамади.

— Опоқ қиз, кийналмай етиб келдингизми?— деди йигитларнинг бири, унга суқланиб қараб.

— Тошкентда қуёш чараклаб турибдимми?— деди иккинчиси.

— Қор ёғяпти,— қиз жаҳл билан шундай деб четланиб ўтиб кетмокчи эди, йўлини тўсишди. Қизнинг изидан қараб турган йигит буни кўрди-ю, ўйлаб ҳам ўтирмай, шу томон шошилди. Атай

аралашаётганини билдириб қўймаслик учун тез юратуриб йигитлардан бирини гўё бехос туртиб юборди. Айб ўзида бўлса ҳам, “йўлда ўралашиб турмасанг-чи”, деб тўнғиллади.

— Сал ўпкангни босиб юр,— деди туртилган йигит.

— Тошингни тер,— деди у тўхтаб.

Қиз вазиятдан фойдаланиб, тезлик билан ўтиб кетмоқчи эди, йўлтўсарларнинг бири билагидан ушлади:

— Шошилманг, яхши киз, Тошкентда кизил қор ёғяптими ё қора қорми, айтиб бермадингиз-ку?

— Шилқимлик қилмаларинг!

Йигит шундай деб елкасидаги гитарани олиб, бино пойдеворига суяб қўйди. Бу томонларда ҳеч бир йигит гитара олиб юрмас эди. Шунинг ўзиёқ келгинди эканини англагани учун йигитларда унинг тумшугини ерга ишқаб қўйиш хоҳиши туғилди.

“Хоҳласаларинг ташлашамиз” деган ишорада гитаранинг четга олиб қўйилишидан багтар аччиқланган йигитлар бир-бирларига маънодор қараб олдилар-да, муштларини тугиб, хужумга шайландилар. Қиз шилқимлардан қутилганига қувониб кочиби қолиш ўрнига икки қадам босгач, “нимага қодирсиз?” дегандай ҳимоячисига қаради.

— Сен бизга дўқ уряпсанми?— деди туртилганидан газабланган йигит.

— Эрталаб афтингни кўзгуга солганмидинг, ҳозир маймунбашарага айланиб қолсанг, бизардан ўпкалаб юрмайсанми?— деди иккинчиси.

Йигит жавоб қайтармади, уларни масхаралагандай кулиб қараб тураверди. Бу жимлик узок давом этмади. Маймунбашарага айлан-тиришга аҳд қилган йигит биринчи бўлиб ташланди. Ташланди-ю, мушти мўлжалга етмади, йигит чакқонлик билан чап бериш баробарида унинг ёноғига кафти билан зарб берди. Бир нафаснинг ўзида иккинчи йигит ҳам шундай зарб билан сийланиб, гангиб қолди. Мусофир йигит уларнинг аҳволига кулиб қараб тураверди. Улар сал ўзларига келиб олишгач, гўё шер наъраси билан ўкириб, ташланишди. Йигит уларни дўппослаб ташлашни истамай, майна қилиб тураверди. Бу томоша узок давом этмади. Югуриб етиб келган милиционер

хуштагини чалиб, уларни тўхтатди.

Милиционернинг шилқим йигитлар билан ош-қатиклиги бор-миди, ҳарҳолда, уларга унча эътибор бермай, дўқ-лўписа хазина-сини тўлалигича меҳмонга атади. Қизнинг “ғалвани мана булар бошлашди”, деганига ҳам парво қилмай:

— Кўлингни орқага қил!— деб буюрди.

Бунақа пайтда айбдор саросимага тушади, ялинишни бошлайди, қочиб қолиш пайида бўлади. Йигит эса хотиржам, ҳатто қулимсираганича қараб тургани учун милиционернинг ғазаби кўзиди. Тарсаки тортиб юбормокчи эди, кўли мўлжалга етмади, йигит четланишга улгурди.

— Командир, ўпкангни босгин-у, идорангга бошлаб бор,— деди йигит унга буйруқ оҳангида.

Йигитнинг ҳам ишонч, ҳам бироз тўнг буйруқ оҳангида гапириши, милиционернинг жаҳлини кўзғатса-да, айтилган маслаҳатга амал қилиб, “ўпкасини босди”. “Олдимга туш”, деб буюрмаса ҳам, кўлларини орқасига қилиб олган йигит мутелик билан юра кетди. Юқларига қараб ҳам қўймади. Бундан ажабланган қиз гитарани олиб, унга эргашди. Милиционер “юрларинг”, деб имо қилгач, шилқимлар ишончсизлик билан юра бошлашди. Бекаат биносининг бурчагидаги қизил рангга бўялган охирги эшик милиция хонасиники эди. Милиционер навбатчи офицерга ҳисоб бериб, “қандайдир шахси номаълум шахс безорилик қилгани”ни баён қилгач, ҳам гувоҳлар, ҳам жабрланувчилар сифатида икки шилқимни кўрсатди.

— Мен-чи? Мен ҳам гувоҳман,— деди қиз унинг гапларидан норози эканини яширмай.

— Сен кимсан?— деб сўради навбатчи гўзал қизга хуштор нигоҳини кадаб.

— Булар менга шилқимлик қилишди,— деди қиз йигитларга бармоғини бигиз қилиб.

— Сен кимсан, бу ерда нима қилиб ўралашиб юрибсан?— деди навбатчи ундан кўз узмай.

— Ўралашиб юрганим йўқ, Тошкентдан келдим. Ўзим Ясси-

тепаликман...

Ясситепаликман?!

Бу янгиликдан йигитнинг юраги шодликдан ўйнаб кетди. Бу не бахтки, бир вагонда келса, энди у яшайдиган жойда ишласа! Уни ҳар куни кўриб туриш имконига эга бўлса! Худо берадиган муҳаббат неъматини шунинг ўзи эмасмикин?

Йигитга бехос қараб, унинг кўзлари ёнганини навбатчи сезиб, ғижинди. Гарчи киз бегона, унга бирон ваъдаси бўлмаса-да, рашики кўзғади. Лекин сир бой бермасликка уринган офицер кўлига қалам олиб яна қизга қаради:

— Отинг нима?

Бу савол сўроқ оҳангида эмас, балки юмшоқроқ тарзда, ҳатто танишиш илинжидаги бечора йигитнинг ўтинчи қаби янгради.

— Моҳидил Тўйчибоева,— киз шундай деб, “сиз ҳам сўрамоқчимидингиз, билиб олиб, энди кўнглингиз жойига тушдими?” дегандай йигитга ўғринча қараб олди.

Моҳидил...

Дилга суюнч оқимини йўлловчи ширин овозда айтилган исми навбатчи қоғозга қаламда ёзди, йигит эса юрагига муҳрлади.

— Бўпти, сен боравер,— деди навбатчи бу сафар сал совуқроқ оҳангда.

— Гувоҳлигимни ёзиб олмайсизми?— деди киз ўжарлик билан.

— Ёзиб олдим, ҳисоб. Керак бўлсанг, чақиртирамиз,— навбатчи қизнинг чиқиб кетишини кутмай, энди йигитга қаради:— сен кимсан?

— Менми? Мен одамман,— деди йигит қувлик билан.

— Одамга ўхшамай турибсан,— деди навбатчи қовоқ уйиб.— Одамлигингни исбот қиладиган ҳужжатинг борми?

Йигит кулимсираб қўйиб, чўнтагидан ҳужжатини олиб, узатди.

Навбатчи ҳужжатни очиб қараб, энди унга ажабланиб қаради:

— Ғайрат Жалилов... Хизматни зўр бошлабсиз-ку, жўражон? Энди нима қиламиз? Ҳужжатларингизга битта баённомани кўшиб, келган жойингизга жўнатайми? Овора бўлиб Ясситепага бориб юрасизми, шу ернинг ўзидаёқ кавушингизни тўғрилаб қўйсам-чи?

“Ясситепага бориб юрасизми?” деган гапни эшитган Моҳидил эшик остонасига етганда тўхтаб, ўгирилди-да, Ғайратга ҳайрат билан қараб қолди. Ғайратга бу қараш ҳам ёқди. “Шунақа, азиям, Худо мени сизга, сизни менга атаган экан, тақдирдан қочиб бўлмайди”, дегандай кулимсираб қўйиб, яна навбатчига тикилди:

— Фойдаси бўлармикин? Физикада “марказдан қочувчи куч”, деган қонун бор, биласизми? Мен шу қонунга биноан бу ерга келиб қолдим, энди ортга йўл йўқ. Мендан зўрға қутилишган, энди сизнинг азиз меҳмонингизман,— деди Ғайрат киноя билан. Кейин шилқим йигитларга ишора қилди.— Буни, ана, жўражонлар тасдиқлаши мумкин. Улар мени катта қувонч билан кутиб олишди. Ҳузурингизга шу хурсандчилиқни изҳор этиш учун кирдик. Қувончли учрашув насиб этмаганида битта-яримта эски аравага осилиб бўлса ҳам, Ясситепага етиб олардим.

Навбатчи жавоб беришга улгурмай, эшик очилиб, катта лейтенант либосидаги Шухрат кириб келди-да, Ғайратга кучоқ очиб яқинлашди.

— Узр ошна, машина бузилиб қолди, вақтида етиб келолмадим.

— Вақтида келмаганинг ҳам яхши бўлди. Баҳонада ўртоқ лейтенант билан танишиб олдим. Янги жойда жўражонларнинг кўп бўлгани яхши-да.

Бу киноянинг замирида бир гап борлигини сезган Шухрат навбатчига савол назари билан қаради.

— Жўражонингиз қаҳрамонлик қилиб, бир қизни қутқарибдилар. Шунга раҳмат айтятувдим,— навбатчи шундай деб, афтини сиқиб ташланган қозон ювғичга ўхшаш буриштирди. Кейин очилган эшик панасида турган Моҳидилга қаради:— Синглим, ўтиринг, кўрганларингизнинг тафсилотини ёзиб беринг.

Бу гапдан кейин Шухрат ўгирилиб, Моҳидилни кўрди-ю, ҳайратланди:

— Ие, Моҳидил, сизга нима бўлди?

— Ҳеч нима,— деди Моҳидил навбатчининг столига яқинлашиб.

Моҳидилнинг совуқ оҳангда гапиришидан унинг Шухратга

унча хуши йўқлигини сезган Ғайратнинг кўнгли янада равшанлашди.

— Ўзингиз ёзасизми, ё айтиб турасизми?— деди навбатчи, қиз томон бир варақ қоғозни суриб.

— Ўзим ёзаман, мактабда ўттиз иккита ҳарфни ўргатишган,— деди Моҳидил кескин оҳангда.

— Моҳидил...

Ғайрат ўзи учун суюмли бу исмни илк бор тилга олди-ю, киши хушини олувчи калтироқ ҳалим бу оҳангдан ўзи ҳам ғалати бўлиб кетди. Қиз унга савол назари билан қарагач, ҳатто довдиради.

— Ёзмай кўя қолинг, жўражонларни бир марта кечиринг...

— Кечирайми?— Қиз бу таклифдан аччиқланиб, қоғозни суриб қўйди:— Шунака олижанобмисиз? Яхши, мен кечираверай, булар бечора қизларга шилкимлик килаверишсин. Сизга ўхшаган ботирларнинг кучини кўрсатишига яхши баҳона топилади, а?

Моҳидил шундай деди-да, шарт ўгирилиб, тез-тез юриб чиқиб кетди.

“Пичоқсиз сўйилдим!”— деб ўйлаган Ғайратнинг юрагидан бир томир узилгандай бўлди. Йўқ, томир узилмади, юрагида кечадан бери потирлаётган қувонч қушининг бир каноти синди. Айрилик ташвиши энди бу бечора юракни ўткир тирноқлари билан тирнаб, азоб бера бошлади. Қизга эргашишга дармони ҳам қолмагандай бўлди.

— Ота қизи-да!— деди Шухрат.

— Отаси ким, танийсанми?

— Танимайман-у, эшитганман. “Ўлат” деган рецидивист экан. “Зона”да ўлиб кетганмиш.

Бу янгилик пичоқсиз сўйилишнинг давоми бўлди.

АКАСИ ТАНИМАЙДИГАН УКА

Бўроннинг ишларини кўрган киши “бу одам ҳеч қачон ўғирлик қилмаган, қишлоқдаги оғир меҳнат юкидан эзилиб, умри ўтиб боряпти”, деб ўйлаши мумкин эди. Ҳарҳолда, унинг хат-

ти-ҳаракатинигина эмас, ҳагто ҳар бир қадамини кузатиши лозим бўлган участка нозирда шундай фикр уйғонган эди. Тепадаги булокнинг кўзини очиб, қаровсиз ерда боғ қилаётган, йигирмата сигирга мўлжалланган молхона қурдириб, шу кишлоқдаги соғувчилар-у, молбоқарларни ишлатаётган одамнинг қайси ҳаракатидан гумонсираш мумкин? Қайси қадамдан жиноят изларини қидириши керак? Бўрон ўз атрофида шундай муҳит пайдо бўлишини истаган эди— муддаосига етди. Умрида кетмон дастасини ушламаган одамнинг чўнтаги пулга тўла бўлса, белини оғритиб, тупрок ялаб ишлаши шарт эмас. Боғдорчилиги ҳам, чорвачилиги ҳам орқага кетиб, аъзоларининг меҳнат ҳақини тўлай олмаётган хўжаликда арзонгаров хизматчилар етиб-ортгандан кейин эгилиб ишлашга ҳожат ҳам йўқ эди. Гердайиб юриши ҳам тўғри эмас, шу боис кажавали мотоцикл сотиб олиб, ҳар тонг соғилган сугларни марказга ўзи етказадиган бўлди. Бундан мақсади— атрофдагилар кўз ўнгида кўриниб туриш эди. Қилаётган ишлари ўзига ҳам эриш туюлаётган, ҳатто ёқмаётган бўлса-да, режасини амалга оширмоқ учун сабр қилишга мажбур эди. Кўзи қўлга киражак олтин тоғдан таралаётган нурдан камашаётган дамда озгина сабр қилиш нима экан? Устози “мушукка ўхшаб пайт пойлашга тоқати етмайдиган ўғри ўғри эмас, осон олинган мол осон кетади”, деб таъкидлашни ёқтирарди. Устози қанчалик пишиқ режа тузмасин, қанчалик пайт пойламасин, уч марта қўлга тушиб, қамалишини ўзининг ношудлигидан деб билиб, шогирдларини пишитиш пайида бўларди. Бўрон болалигидагисини қўшиб ҳисоблаганда, уч марта қамалиб чиқди. Қамоқ азобини тотмаган, хорланмаган бўлса-да, яна ўтиришга тоби— тоқати йўқ. Бу ёғи энди таваккал— ё олтин тоғни қўлга киритиб, қолган умрини маишатда ўтказди, ё яна қамалади-ю, устозига ўхшаб қамоқхонанинг номсиз мазорида ўлиги чирийди. Бошқа йўл йўқ!

Кунларнинг бир хилда ўтишига кўникиши оғир бўлди: сут қабул қилиб олувчи йигит битонларни бўшатиб бергач, чойхонага ўтади. Бу ернинг чойини ичишга тоқати бўлмаса ҳам, сўридан жой олади. Чойхўрлар билан гурунг қилган бўлади. Ўтмиши-

дан сўз очмайди. Гурунг аҳли унинг ким бўлганини билса-да, бу ҳақда сўрашга тортинади. Тўғрироғи, хайикади. Бўрон уларнинг кўз қарашларидан яширин ҳадикларини сезиб туради-ю, аммо, сир бой бермайди. Дастёр бола келтирган чой-нон, майиз-новвотни ўртага қўйиб, суҳбатдошларини сийлайди. Қуйилган чойдан бир-икки хўплагина ичиб, қаноат ҳосил қилмаганини биров сезади, бошқалар аҳамият беришмайди. Бўрон эса “мен бунақа суюк чой ичолмайман, чефирга ўрганганман”, дея олмайди. Деганда ҳам булар “чефир” нима эканини биладими ё йўқми? “Чефир ичгим бор”, деб қўйиб, кейин “чойнакка чимдим эмас, бир кути чой солиб дамлашим керак”, деб эзмаланиб тушунтириши керакми? Кейин унинг қилиқлари қишлоқда тилдан-тилга ўтиб, муҳокама қилинадими?

Бу куннинг бошланиши ҳам аввалгиларидан фарқ қилмади: тонг бўзармай, молбоқар келди, куёш кўринмай туриб, соғувчилар ишларини яқунлашди. Бўрон битонларни кажавага ортиб боғлагач, мотоциклни ўт олдирмоққа шайланганида соғувчилардан бири унга ийманибгина яқинлашди. Яқинлашди-ю, гапини айтишга истиҳола қилиб, ерга қаради.

— Ҳа, Тозагул, яна нима бўлди?— деди Бўрон ажабланиб.

— Билсангиз...

— Мужмаллик қилма, нимани биламан?

— Ҳўжайиннинг тоғалари тўй қиятувди. Шунга камхаржрок эканмиз...

— Уч кун бўлди-ку маош берганимга?

Бўрон бу ердаги хўжаликдан фарқли ўларок, хизматчиларининг ҳақини ҳар якшанба эрталаб бекам-у кўст қилиб берарди. Сигирларнинг сут бериши яхшиланса, мукофотни ҳам қанда қилмасди. Уч кун илгари ҳам маош, ҳам мукофот пулини бера туриб, шу ийманиб турган Тозагулга “болаларингнинг кийимига ҳам қараб қўйларинг, жулдур-жулдур юриши уят-ку!” деб танбеҳ берган эди. Бугун яна пул талаб қилиб туриши...

— Кейинги ҳафтанинг ҳисобидан... қарзга...— деб изоҳ берди аёл.

— Қарзга дегин? Кечаги пулдан болаларингга кийим-бош ол-

дингми?

— Олармиз... тўй ўтиб олсин. Арзийдиган тўёна бермасак, эл-юрт гап-сўз қилади. Қишлоқда бош кўтаролмай қоламиз.

— Шунака уятчанмисанлар?— деди Бўрон жаҳл билан.— Болларингнинг ранги-рўйидан уялмайсанлар, а? Тўёнани камрок берсаларинг иснодга қоласанларми? Қанака аҳмоқсанлар ўзларинг?! Ўша тоғанг сен берадиган тўёнага зорми? Ўша тўёнасиз тўйи ўтмаса кучанмай қўя қолсин!

Аёл бечора нима деб гап қайтарсин? Мана шунака одатларнинг бемаъни эканига унинг ақли етмас эканми? Етади! Фақат тили калта— бировга бир нима дея олмайди. Айниқса эрига. Охирги маошининг ярмини ичиб совурган бўлса ҳам, унга тик қарашга юраги бетламайди. Кўнглини эзадиган гапларни айтиб, юрагини бўшатгиси келади-ю, ҳамдарад топа олмайди. Киприкларини пир-пиратиб, кўз ёши окизишдан ўзга чораси йўқ. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

Ўзга юртларда, ўзга шарт-шароит, ўзга урф бағрида ўсиб улғайган Бўрон бу ерга келганидан бери айрим одагларга тушуна олмайди. Қийнала-қийнала топган пулларини битта тўй ёки кагта зиёфат билан совуриб юборишларига ҳайрону лол. Аслида пул совуриш масаласида унга етадиган одам топилмаса керак. Лекин унинг сочиши бошқа, буларники бошқа. У бугун сочса, чўнтагини эртага тўлдириб олишига ишонади. Булар эса... Чўнтаги тўлмаслиги аниқ, қозони гўшт кўрмаслиги ҳам аниқ... Энг муҳими— Бўрон ўзи учун сочади. Булар-чи? Кимдан, қандай манфаат бор буларга? Мақсад эл-юрт олдида иснод бўлиб қолишдан қутулишми? “Фалончи тоғасига тузукрок тўёна қилмабди” деган гап шунақанги оғир иснодми? Бутун қишлоқ бош кўтариб лаънатлайдимми?! Гўргача кўтариб юрадиган уятми? Бу қадар иснод эмаслигини ҳамма билади. Гапирса, тилига кучи етмаган бир-икки нодон висирлаб қўяди, васалом! “Иснодга қоламиз” дейиш— ўзини ўзи алдашдан бошқа нарса эмас.

Бўрон бу одатларга нисбатан норозилигини кимга айтсин? Минг бир юрак азобида пул сўраётган шу муштипаргами? У атрофидаги барча нарсаларга ўғрининг кўзи билан қарарди, ўғрининг

дунёқараши ва ақли билан фикрларди. Агар бу ўлкада туғилиб, дин илми билан улғайганида унинг дунёқараши ҳам, хулосаси ҳам, шунга яраша хатти-ҳаракати ҳам ўзгача бўларди. Ҳозир эса... пичирлаб, одатини канда қилмай, русчалаб сўкиниб кўйди-да, чўнтагидан пул чиқариб, санаб берди. Тилини русча сўкишларга ўргатганига шу қишлоққа келиб қувонди. Ҳар қанча болохонадор қилиб сўкмасин, кўпчилик тушунмайди, тушунмагач, ранжимайди. Алҳол, Тозагул унинг сўкинишига мутлақо аҳамият бермади, аксинча суюниб, дуо қила-қила ортига чекинди. Сўкишнинг маъносини тушунганда ҳам дили оғримаган бўларди, чунки эрининг кундалик сўкинишлари ҳозиргидан кам эмасди.

Сутни қабул қилиб олувчи йигит дафтарчасига белги кўйгач, Бўронга хадиксираб қаради.

— Ака, хафа бўлмайсиз-у, икки-уч литр камроқ ёздим,— деди-да, Бўроннинг қирғийқарашидан чўчиб, дарров ўзини оқлашга киришди:— Нарёғда озгина чиким бор экан, мен нима дейишса шуни бажарадиган одамман.

— Нарёғда дегин...— Бўрон шундай деб унинг елкасига кўлини кўйиб, бармоқлари билан омбур каби сикди, кейин юзига енгил шапалок урди. Қаттиқроқ калтакни қутган йигитнинг ранги оқариб, лаблари титраб кетди.— Қўркма, сенинг айбинг йўқ. Ўша нарёғдаги наханг балиқнинг кимлигини менга айтсанг бўлди.

Йигит “айтаман”, деган маънода бош ирғади. Кейин кўзлари бежо бўлиб, атрофга аланглади.

— Айтсам... мени тинч кўйишмайди.

— Сенинг битта тукингни тўккан одамнинг кекирдагини суғуриб оламан,— деди Бўрон дағал оҳангда.

Икки ўт орасида қовжирай бошлаган йигит, юқорироқдаги амал курсисида ўтирган бир одамнинг номини айтгач, Бўроннинг бўшаган битонларини чайқаб, кажавага боғлаб кўйишга уринди. Титроқ бармоқлари ўзига бўйсунмагач, Бўрон “бунча кўрқоксан, ўғил бола!” деб уни нари сурди-да, арқонни таранг тортиб, боғлади. Кейин мотоциклни четга олиб, чойхона томон юрди.

Энг четдаги сўрида қишлоқ аҳли “домлажон” деб эъзозловчи

Норйигит Бўрон унча танимайдиган икки киши билан гурунглашиб ўтирган эди. Бўрон жой танламай, ўша томон юрди. Бўрон ҳозир яшаб турган уйини шу Норйигитдан сотиб олган. Норйигит қишлоқ аҳли учун “домлажон” бўлса, Бўрон учун ўгай ака, лекин буни унинг ўзи билмайди. Унинг билгани— туғилганида отаси урушда бўлган. Урушдан қайтган отасининг ёқимли чехраси болалик хотирасидан ўчмаган, “Нурбек ўғли” эканини ҳам унутмаган, лекин қишлоқда “Шумқадам” деб номланган ўгай отаси ҳузурда бу номни тилга олиш мутлақо мумкин эмасди. Норйигит отасининг узок Сибир ўлкаларига сургун қилинганини ҳам биларди, унинг кейинги тақдирдан эса беҳабар.

Нурбекнинг ҳаёти гўё қоқ иккига бўлингандай: биринчи бўлагини қатта ўғли Норйигит сал-пал биларди, иккинчисидан кенжаси Бўрон хабардор. Тўғрироғи, Бўронга кўпроқ нарса маълум. Бўрон Магаданда улғаяётгандаёқ Ясситепа деган қишлоқда ўгай онаси ва ўгай акаси борлигини биларди. Бунинг акси ўлароқ, Норйигит эса отасининг совук ўлкада уйланиб, ўғил кўриши мумкинлигини ҳатто тасаввур ҳам этмаган эди. Бўрон сотиладиган уй эгаси ҳақида сўраб-суриштириб, акаси билан кўришмаёқ, уни сиртдан таниган эди.

Норйигитга маълум бўлгани— ҳаёт йўлида бир-икки қоқилиб йиқилган, адашган кимса энди қаддини тиклаб, одамдай яшамоқчи. Отасидан қолган уйни бу “келгинди”га сотишини ҳам, сотмаслигини билмай, иккиланган онлари ҳам бўлди. Лекин “йиқилган одамни тепкилайвермаслик керак”, деган одобга риоя қилиб, харидори раъйини қайтармади. “Қишлоққа битта ўғри етишмай турувди”, деб пичинг қилганларга, “ҳар бир қишлоқнинг ўз ўғриси бўлиши керак, шунда бегона ўғрилар ораламайди, бу одам сизларни балолардан асрайди”, деган ҳазил билан жавоб қайтарди. Бўрон мақсадини айтганида у ишонини ҳам, ишонмасликни ҳам билмай, анчагача уни кузатиб юрди. Астойдил ҳаракатини кўргач, унинг маслаҳатчисига айланди. Тўғрироғи, доно маслаҳатчига эҳтиёж сезган Бўрон унга яқинлашди. Худо бу ака-укани шундай ҳолатда бир-бирига яқин қилиб қўйди.

Норйигит ҳар куни бўлмаса-да, ҳафтада уч-тўрт марта тонг

чоғи шу чойхонада нонушта қилади. Кун ёйилгунча гурунглашиб, сўнг мактабига жўнайди. Норйигит пойтахтдаги қандайдир йиғинга кетгани учун ўн кундан бери кўринмаётган, Бўрон эса уни соғина бошлаган эди. Кеча чойхўрлардан “Домлажондан дарак борми?” деб сўраганда “яна бирон ой юрса керак”, деган жавоб эшитиб, кўнгли сал хижил бўлганди. Бу тонг уни сўрида кўриб, чехраси ёришди.

Бўрон бу ердагилар каби ҳол-аҳвол сўрашни билмасди, салом бериш билан чекланарди. Унинг бу тўмтоқлигига кўникиб қолган Норйигитнинг ўзи ҳол-аҳвол сўради:

— Ферма қалай, гуллаб-яшнаётими?

Бўроннинг “Нимаси гуллайди, ҳаммаёкни таппи босиб кетди”, деган гапини эшитиб, унинг тўпорилигидан кулишди.

— Россиянинг зўр сигирларидан олиб келмоқчи эдингиз, нима бўлди?— деди Норйигит кулгидан тўхтаб.

— Оғайнилар бошқача маслаҳат беришяпти, Голландиядамикин ё бошқа жойдамикин, “Санта гертруд” деган зотли сигирлар бор экан. Бузоғининг ўзи бир тонна чиқаркан. Сути ҳам шунга яраша бўлса керак. Ҳозир оғайнилар шунинг ҳаракатига тушишган. Эплашолса, сизга ҳам иккитасини атаб қўйганман.

— Бузоғининг бир тонна бўлгани яхши-я, лекин нархи ҳам бир тонна пулдир?— деди Норйигит кулимсираб.— Чўнтак кўтарадими?

Ўғрининг ниятига нисбатан билдирилган ишончсизлик ҳақорат саналади. Ҳозир Бўрон ўзини ҳақоратланган ҳис қилиб, қошини чимирди. “Сен мени ким деб ўйлаяпсан! Керак бўлса, дунёдаги барча сигирларни сотиб олиб, шу гузарингга териб қўяман”, дегиси келди-ю, қатта кетишдан ўзини тия қолди. Норйигит эса гапи ёкинқирамаганини сезиб, мавзуни бурди:

— Бизда “ош пишгунча атала”, деган гап бор, у ёқда иш пишгунча, ўзимиздаги зотли сигирларни сотиб олаверинг.

— Шунақа қилганлари маъкул,— деди сўридагиларнинг бири, уни маъқуллаб.— У ёқлардан келадиган мол бизнинг шароитга ярайдими ё йўқми, Худо билади. Совуққа ўрганган мол бу ернинг иссиғига чиқолмай ҳаром ўлиб қолиши мумкин.

Бу фикр тоза кўнгил билан айтилган бўлса-да, Бўронга гап тагида гап бордай туюлиб яна ғашланди. Бу одам совуққа ўрганган молни тилга олиб, худди уни назарда тутгандай бўлди. “Ҳей! Ўзинг молсан! Совуқ ерлардан келган бўлсам ҳам, қарғиш теккан бу овлоғингда ўлгунча қолиш ниятим йўқ, ишим битгач, елкамнинг чуқури кўрсин, жойингни ҳам молингни ҳам пишириб е!” Афсуски, бунақа дағдагани кўтарадиган даврада эмас. Бўлмаса, сўкина-сўкина тил роҳатлангач, кетидан тепки ҳам ишга тушиб кетиши аниқ эди.

Мўйлаби сабза урган йигитча патнисда қанд-курс, чойнакда чой олиб келиб қўйди. Норйигит чойнакни ўзи томон суриб, қайтарди-да, бир пиёлага куйиб Бўронга узатди.

— Ола сигирдан кўнглингиз тўлдими?

Бунақа савол сигирнинг яхши ё ёмонлигини ажрата оладиган одамга берилса, тайинли жавоб олиш мумкин. Камроқ мўраб, кўпроқ еб, кўпроқ сут берадиган мол яхши – Бўроннинг билгани шу. Норйигит тилга олган сигирга молбоқар “зўр экан”, деб баҳо берган эди, Бўрон шуни айтди.

Норйигит пойтахтдаги йигинга кетишдан олдин худди шу чойхонада ўтирганида, қўшни қишлоқдаги узоқроқ қариндошида серсут сигир борлигини айтиб, сотиб олишни таклиф қилган эди. Бўрон молбоқарини юборди, ортикча савдолашмай сотиб олди.

“Сигирга гап йўқ, лекин ўзи жўжабирдай жон, ўн иккита болани сутга тўйдириб келаётган сигирни сотишига тушунмадим”.

Молбоқарнинг шу гапини эслаган Бўрон:

— Одамлар қисир сигирни ё бир ойдан кейин ўладиган молини алдаб сотишга уринади. Қариндошингиз шундай бойлигини сотибди, энди афсусланмаяптимикин? Болалари кўп экан-а? Алам қилаётган бўлса, қайтариб беришим ҳам мумкин,— деди.

— Афсусланишга афсусланади-ю, лекин қайтиб олмайди,— деди Норйигит бош чайқаб.— Бошқа иложи йўқ у бечоранинг.

— Кимни айтяпсиз, домлажон?— деб сўради суҳбатдошлардан бири.

— Тепакантлик Марозикнинг молини сотиб олувдилар.

— Нега сотибди? Камхаржлиги бор эканми? Ё тўй қилмоқчими?

— Тўйдан ҳам каттароқ ташвишни бошига ўзи юклаб олган,— деди Норйигит афсус оҳангида.— Каттаси мактабни битиришти, шуни Тошкентга олиб бориб ўқишга жойлаб келмоқчи.

— Битта молнинг пулини атаган бўлса, ўқиши каттароқми, дейман?

— У осилаётган катта дорга битта молнинг пули юк ҳам бўлмайдиган.

— Оббо! Кўрпасига қараб оёқ узатавермайдими, у нодон. Қанақа ўқиш экан?— деб гапга аралашди иккинчи суҳбатдош.

— “Юрфак”ка кирармиш,— деди Норйигит яна ўша афсус оҳангида.

— Ўқиб, битирса ким бўлади?— деб ажабланди иккинчи суҳбатдош. Унинг соддалигидан шериги аччиқланди:

— Шунга ақлинг етмайдими?— деди у кўлидаги бўшаган пилани дастурхон устига тўнкариб қўйиб.— Ё суднинг каттаси, ё прокурор бўлади-да. Марозик нодон эмас, бугун сигирини сотса, ўғли суднинг каттаси бўлгач, юзта корамолни эшигининг тагига каторлаштириб қўяди.

— Ҳа... оғзингнинг бир чеккасидан чиқиб кетаверади-а бунақа гаплар. Ўғли беш йил у ёқда ўкигунча, Марозик бу ерда ўн иккита боласи билан нақ онасини кўриб ётар? Боласи ўқишини битириб келса, ким унга судни икки қўллаб топшириб қўяркан, шуни ўйлайсанми?

— Братан...— Бўрон шундай деб гапга аралашди-ю, тўхтаб, томоқ кириб қўйди. Ҳамиша “брат” ёки “братва”, эркалагиси келганда эса “братан” деб ўрганиб қолган одамнинг бу ер таомилига кўра, тилини “ако”га ўргатиши осон бўлмаган эди. “Братан”ни унутгиси келса-да, беихтиёр айтиб юбориб, суҳбатдошларининг норози ёки ажабланган қарашлари билан “сийланарди”, хозир ҳам шундай бўлди. “Братан” деб юборди-ю, лекин, давра аҳлининг норози қарашига фурсат бермай, сўзини тузатиб олди:— Ако тўғри айтяптилар, Марозик деганларингиз мингта молини сотиб харжласа ҳам, боласини пултопар ишга яқинлаштиришмайди, бунақа жойларнинг ўз хўжайинлари бўлади. Шуни ҳам билмайсиз-

ларми? Сиз билишингиз керак-ку?— Бўрон энди норози қиёфада Норйигитга қаради.— Тушунтирсангиз бўлмайдими? Ҳали ўғли ўқишга кирадими ё йўқми?

— Укам тўғри айтяптилар, домлажон, тушунтиришингиз керак эди. Ҳали ҳам кеч эмас, пулга куйиб колмасин, боласи қанотига кириб, ота-бобосининг касбини қилаверсин.

— Мен бунақа сохани сал-пал биламан,— деди Бўрон уни қувватлаб.— Ҳали имтиҳонлар бошланмай туриб, кимнинг болалари ўқиши олдиндан аниқ бўлади. Битта сигирнинг пулига ўғлимни ўқишга киритаман, деб борганлар аҳмок бўлиб қолаверишади.

— Бу укамизнинг гапига кириб, Марозикни йўлдан қайтаринг. Бўронбой валлакатлик қилаяптилар, молини қайтариб олсин-у, болаларининг ризкини киймасин.

— Мен кўп гапирдим,— деди Норйигит,— ўша ўжарни қайтариш кўлингиздан келса, боринг, инсофга киритолсангиз, савобга қоласиз.

— Сизлар у-бу дейсизлар-у, лекин Марозик яхшилиқни ният қилмапти,— деди пиёлани тўнтариб қўйган суҳбатдош.

— Ўғлини ўқитиш ёмон ниятга кирадими?— деди буниси унинг гапини қайириб.

— Сен ҳамиша калта ўйлайсан. Ўқиши яхши, лекин оқибат мақсади-чи? Суднинг каттаси бўлишми? Суд бўлиб, харажатларини чиқариб оладими? Қандай чиқаришини биларсан? Бировларни чиркиратиб топган пуллари билан бахтли бўлмокчимми? Бешкўрғонда шунақа бахтга эришганини боғамдан эшитувдим. Худди Марозикка ўхшаган нодон одам боласини ўқитиб, ниятига етибди. Боласи судда ишлайдиган бўлиб, қўлига харом пул тушибди-ю, отасига берибди. Ота бошига бахт куши ўтирганидан қувониб, шу пулга иккита зотли сигир сотиб олибди. Уч-тўрт кун керилиб юрибди. Бешинчи куни молхонага кириб қарасаки, харом пулга келган иккита сигирга қўшилиб, ўзининг тўрт ғунажини ҳам харом ўлиб ётганмиш. Бунга нима дейсан?

— Нима дердим, бир фалокат-да, бу.

— Фалокат ўзидан ўзи келмайди.

— Бу фалокат деганингиз бир ривоятни тасдиқлабди,— деди Норйигит ҳамсухбатлари бошлаётган баҳсни босиш мақсадида.

— Айтинг ўша ривоятни, бу эшитсин.

— Ҳа, айтинг, бу ҳам калласини ишлатсин.

Норйигит уларни тинчитиш учун кулимсираганича гап бошлади:

— Бир чўпоннинг хўжайини ўтакетган бахил ва ҳаромхўр экан. Чўпон сурувни ўтлатиб келиб, соғиб бергач, сутга сув қўшаркан. Чўпон “хўжайин бу ишни қилманг, Худонинг қаҳри келадиди”, деб зорланса ҳам, ҳаромдан қайтмас экан. Бир куни окшомда чўпоннинг бир ўзи кириб келадиганмиш. “Ҳой, сурув қани?” дебди хўжайин. “Сел олиб кетди”, дебди чўпон. “Қанақа сел?” деб бақирибди хўжайин. “Сиз сутга қўшган сувлар қўшилиб селга айланди-ю, қўйларингизни дарёга окизиб кетди”, деган экан чўпон.

— Зўр гап бўлди! Марозикқа шуни бориб айтинг.

— Марозикни тинч қўй, унинг ўз калласи бор. Сени калланг билан яшамайди!

Бу ерликларнинг арзимаган нарсага баҳслашиб кетиши Бўронга ёқмайди. Ҳар бир масалани кескин ҳал қилишга кўниккан ўзга дунё одамига ҳозирги гаплар ҳам саёз туюлиб, тўхтатишни истади.

— Ақолат, чойдан ичинг,— деб “қуйиб берсангиз-чи”, деган маънода Норйигитга қаради.

— Чойдан ичавериб, ичимиз шилқилиб кетди. Домлажон, шаҳардаги гаплардан айтинг,— деди баҳсни бошлаган киши.

— Бормисиз, ақо,— деди Бўрон жилмайиб.— Домлажондан гап олиб, фойдаланиб қолиш керак.

— Ҳа-ҳа, шунақа бўлсин, домлажон, шаҳар қалай, жойидами?

— Жойидамас,— деди Норйигит муғомбирлик билан кулимсираб.— Уч қулоч нарига силжибди.

Савол берган одам бу ҳазилнинг тагига етгунча, иккинчиси қулиб, уни масхаралади.

— Мажлисга бордингизми?— деб сўради Бўрон уларга эътибор бермай.

— Мажлис эмас, малака ошириш ўқишига бордим. Икки ойга деб чақиртиришувди, ўн кунда жавоб бериб юборишди, шуниси-

га қувониб қайтавердим. Икки ой ўқийдиган гап йўқ у ерда.

Бўрон бу соҳага тушунмаса ҳам, беихтиёр равишда “Нега?” деб сўради. Норйигит бу саволни астойдил қизиқиш натижаси деб билиб, тушунтира кетди:

— Ҳозир тарих илмини ҳар ким ўзи истаган йўлга соладиган бўлиб қолди. Аниқ бир маслак йўқ. Битта олим тарихдаги бу воқеа ёмон фожиа, деса, иккинчиси “йўқ, ижобий ҳодиса”, деб ўзиникини маъқуллайди. Олимлар келишолмай турганда, бизга ўхшаган ўқитувчилар нима қилишсин?

— Ўқитувчиларнинг ўз гапи йўқми?

— Гапи бор, етарли билими ҳам бор. Лекин юқорида тасдиқланган дарс режаси ҳам бор. Бу қолипдан чиқиш мумкин эмас.

— Қолипдан чиққан бош шарт кесиладими?— деб кесатди Бўрон.

— Кесилмаса ҳам шўрига шўрва тўкилиши аниқ. Яна бир йил чидасам, пенсияга чиқиб кетаман.

— Ие, домлажон, бултур Исоқ домла пенсага чиқувдилар, энди сиз ҳам кетаман, деб турсангиз, болларнинг аҳволи нима бўлади?

Норйигит бу эътирозга жавоб бергиси келмай, Бўронга қаради:

— Малака ошириш институтида устозимни учратиб қолдим. У кишининг кайфияти меникидан ҳам багтар. “Сенга яхши, ишдан кетсанг боғинг бор, молинг бор, қора қозонинг қайнаб туради. Мен кетсам, ойлик маошга ўрганган тирикчилигим нима бўлади?” дейди.

— Унда ишлайверсин,— деди Бўрон локайд оҳангда.

— Ишляпти... Лекин... Шогирдларидан уялар экан.

— Нега?

— Ҳатто мендан ҳам уялар экан. Қизик-а? Менам ажабландим. Сабабини кейин айтди. Институтда ўқиб юрганимизда шу киши партия тарихидан дарс берарди, деярли ҳар дарсда партия программасини гапиравериб, саксонинчи йилда коммунизм ғалаба қозонишига бизни ишонтирган эди. Унинг ақидасига кўра, ҳозир бизлар коммунизмда яшашимиз керак эди. Саксонинчи йиллар ўтиб боряпти, қани ўша коммунизм?

— Билмайсизми, қаердалигини? Сизни-ку, институтда ишонтиришган экан. Болалар қамокхонасида ўтирганимда бизда ҳам шу гап эди. Бир куни тарбиячимиз “Коммунизм, ана, уфқда кўриниб турибди”, деди. Мен тентаклик қилиб, “уфқда кўриниб турган бўлса, етиб бўлмас йўқ нарса экан-да”, дебман. “Аҳмақона гапингни тушунтириб бер”, деди. “Уфққа етиб бўлмайди-ку, сиз уфқ сари боравсрасиз, у эса сиздан узоқлашаверади”, дедим, ақлимни киритиш учун ўн кун қарцерга ўтқазиб қўйишди. “Қарцер” дегани қамокнинг ичидаги лаънат теккан бир қамокхона. Тарашадек тиришиб ётаверасан, ит-мисан, одам-мисан, биров қарамайди. Кунда бир кружка совуқ сув, бир бурда қора нон ташлаб қўйишади.

— Қамокдаги дўзах денг?

— Дўзах бўлса қанийди, исиниб олардик. Хуллас, қарцердан чиққанимда “энди коммунизм қанақалигини билдингми?” деб яна сўрашди. Бошимга бало соладиган тилим бор-да, индамасам, кутулардим, лекин “билдим, қарцернинг ўзи экан”, дедим, яна йигирма кун “коммунизм”да яшадим.

Бўрон қамокни тилга олишдан ўзини тийишга уринса-да, баъзан беихтиёр айтиб юборарди. Аслида, ўтмишини яширишга уриниши бемаънилик эди. Тили айтмаса ҳам, икки бармоғидаги, билагидagi татуировкаси унинг кимлигини сўзлаб турарди. Тагин ҳам яланғоч юрмайди, юргандами, кўкрагидаги, курагидаги суратлар бу ердагиларнинг эсини тесқари қилиб юборармиди... Ўғрилар оламини оз-моз билган одам унинг билагидagi ханжарга ўралиб турган, бошига тож қўндирилган илон суратини кўргандаёқ, ўғрилар оламининг қиролларидан бирига рўпара келганини билиб, тиззасида қалтирок туриши аниқ эди. Курагига чизилган яланғоч хотинга ўралиб турган илон шафқатсизлик рамзи эканини билса-чи? Шунга қарамай, қандай даврада бўлмасин, Бўрон қамокдаги ҳаётдан гап очса, суҳбатдошлари бир-бирларига маънодор қараб қўйишарди. Бу қарашда озми-қўпми хавотир, ҳагто кўркув зоҳир бўларди. Ҳозир ҳазил аралаш гапиргани учун бундай ҳол юз бермади. Унинг ҳазил оҳангини суҳбатдошлари давом эттиришди:

— Ҳа-а... Нақ Солимурад бованинг гапини қилган экансиз. Домлажон, эсингиздами, худди шу ерда райком бова мажлис қилиб коммунизмни мақтаганида Солимурад бова туриб, “Коммунизм деганларинг ҳозирги туриш–турмушимизми ё бунданам баттар бўлами?” деганди. Райком бова яна обдан тушунтиргандан кейин “ҳа-а... Худога шукр, биз-ку кўрмас эканмиз, набиралар кўрармикин, деб кўркаман-да”, деган эди, а?

Бу гапни эслаб кулдилар. Бўрон эса бошқа нарсани ўйлади: қирқ йил муқаддам унинг отаси ҳам мактабда тарихдан дарс берган, эҳтимол мактабда болаларга, балки шу чойхонада катталарга социализм-у коммунизм ҳақида кўпиртириб гапиргандир. Нурли жамият ҳақидаги гапларнинг ёлғонлигини ўйлаб кўрмагандир, ўзи ҳам кўп қатори астойдил ишонгандир. Шу ишончи уруш йиллар жангга киргандир. Кейин... Магаданга сургун қилинганда шу ишончи қолганмиди? Ўзи мактаган жаннатни ўша совуқ ўлкада топдимми? Юқоридаги сўрида ўтирган қариялар урушдан кейин бола ёшида бўлганлар. Улар Нурбек деган муаллимларини эсласалар керак. Унинг хавойи ҳикоялари ҳам ёдларидамикин? Муаллим ўшанда уларни порлоқ келажакка ишонтира олганмикин? Энди ўша болалик чоғларини эслашганда муаллимлари ҳақида нима дейишаркин? “Жуда-а нодон экан-да”, дейишмайдими? Муаллимни нодонликка нима ундаганини, мажбурлаганини улар ўйлаб ҳам қўйишмайди. Маъносиз гап кимнинг тилидан учса, нодонлик жандасига ўшанинг ўзи ўралади, гап ўргатган четда томошабин бўлиб қолаверади. Демак... унинг отасини нодон сифатида эслашадими? Бу ўгай акаси-чи? Отасини таниганлар унга нима дейишар экан?

Бўрон қариялар билан суҳбатлашиб, отаси ҳақида сўрашни истарди, лекин сирни фош қилиш мавриди келмагани учун ўзини тиярди. Бу маврид қачон келишини ўзи ҳам аниқ билмас эди. Балки бу маврид бутунлай келмас, мўлжалидаги ишини бажаргач, бирдан ғойиб бўлар, ўгай акаси бу дунёда укаси борлигини билмай ҳам колар...

Шу онда гузарда оқсоқланган қария кўриниб, жавобга шайланган Норйигитнинг гапи оғзида қолди. Бисотидаги биттагина

медалини ёзда юпка кўйлагига, қишда тўнига тақиб юрувчи бу оқсоқ чол қишлоқ эмас, район аҳлига беш кўлдай маълум. Одамларнинг гапига қараганда, урушдаги иштирокини тасдиқ этувчи бу медалини кечаси ичкўйлагига тақиб ётаркан. Оғзига кучи етмаганларнинг айтишича, “ўлсам, медалимни кафанимга тақиб кўйинглар”, деб васият қилиб кўйганмиш... Бу гап қанчалик тўғри, яна Худо биледи... Бировлар ишонади, бошқалар йўқ. Бўрон ҳам эшитган-у, ишонган. Унинг Ясситепага келишдан мақсадларидан бири шу одамни топиш, ўлик бўлса, гўрени текислаб ташлаш, тирик бўлса, азоблаб ўлдириш эди. Гарчи, у тобе оламда “сен ҳаёт бермагансан, уни тортиб олишга ҳам ҳақнинг йўқ”, деган қонун билан одам ўлдиришга ижозат берилмаса-да, бу қонунни бузишга аҳди бор эди. Магаданда кичкина, кучсиз кўлларига белкурак олиб, музлаган ерни кавлаб, отасини кўмганда унда шундай аҳд уйғонган, йиллар давомида фурсат пойлаб яшаган эди. Отасини кўмганда қасос уйғонгани билан бу одам ҳақида ҳали ҳеч нима билмасди. Учкудук қамок лагерида ўтирганида онаси видолашгани келиб, ҳақиқатни аён қилиб кетгач, қасос олови баттар аланга олган эди. Ясситепадаги асосий ишини ўринлатгач, қишлоқни тарк этишдан олдин бунисини ҳам амалга оширишга тайёр эди. Бу оқсоқни ҳар кўрганда қалбидаги аҳд титилган чўғ каби юрагини куйдира бошларди.

— Домлажон, отангизнинг шашти пастроқми? Онангизнинг мазалари яхшими, ишқилиб?

— Худодан умидимиз бор.

Норйигит шундай деб гапни қисқа қилди-да, ўзича фотиҳа ўқиб, ўрнидан турди. Чойхона томон келаётган отаси билан йўл-йўлакай қуруққина саломлашиб, ўтиб кетди.

— Домлажон, ақлли одам-у, шу одати яхши эмас-да,— деди суҳбатдошлардан бири унинг бу қилиғидан ранжиб.

— Нимаси яхшимас, тўғри қилади,— деди иккинчиси.

— Ўгай бўлса ҳам отаси. Боқиб катта қилган, ўқитган.

— Бунақа отанинг гўрда чиригани яхши. Тағин ҳам домлажон жангари эмас, отасининг хунини олишга ҳам ҳақли эди.

— Билмаган гапингни гапирма. Отасини бу қаматмаган.

— Сенам билмаган гапингни гапирма. Шу шумқадам қаматган. Домлажон буни аниқ билади. Билмаганида туз ҳақини бажарарди.

— Бу кишини кўпчилик “шумқадам” деркан, нима ёмонлиги бор?— деб сўради Бўрон ҳеч нарсани билмайдиган одамдай.

— Бу шумқадам кирган хонадондан файз-у барака қочади,— деди асабийлашаётган суҳбатдош.

— Билмаган гапингни гапирма, бу одамнинг асли исми Ғиёс, урушдан яраланиб қайтганидан кейин почтачилик қилган. Почтачи бўлганидан кейин қорахатларни шу олиб келади-да. Шумхабар келтиргани учун одамлар “шумқадам” деб ўрганиб қолишган. Аслида бировга ёмонлиги йўқ. Бу акангизга ўхшаганлар гапираверишади.

Бўрон шунчаки сўраган, буларнинг баҳс бошлашини кутмаганди, шу сабабли гузарнинг нариги бетига жойлашган милиция идораси эшиги оғзида пайдо бўлган одамга кўзи тушиши билан суҳбат мавзуини буриб юборди:

— Милисанинг каттасига янги ўринбосар келибдими?— деди ўша томон ишора қилиб.

— Энди билдингизми? Бир ойдан ошди, шекилли? Ҳар куни эрталаб ўша ерда туриб, чойхона томонга тикилиб олади. Шу томонда гумони бор, шекилли?

— Чойхонада гумон нима қилади? У тутиб қамайдиган одам чойхонада чой шопириб ўтирарканми?

— Эрталаб ҳаммадан олдин келади.

— Балки шу идорада ётиб қолса керак?

— Бўлиши мумкин. Тошкентда катта ишда ишлаган экан, бировнинг шўрини куришиб қўйгани учун погонини юлиб олай дейишибди-ю, кейин аяб, бу ёққа сургун қилворишибди. Келгани бу ернинг каттасига ёкмаганмиш.

— Нега?— Бўрон фавкулотда янгилик эшитиб ажабланган одам киёфасида суҳбатдошига тикилди.

— Бирон йил ўтиб, гуноҳи эскиса, шу ернинг каттаси бўлиб қолиши ҳам ҳеч гапмас-да. Оғзидаги ошни олдириб қўйиш кимга

ҳам ёқарди...

Шумқадам улар ўтирган сўри ёнидан ўтиб, юқоридаги қари-ялар томон юрди. Сухбатдошлардан бири ўрнидан кўзғолиб, салом берди. Иккинчиси индамади. Бўрон ҳам уни жим кузатди.

Куёш нури билан ўйнашаётган оқ булут парчаларини енгил шабада суриб кетиб, кунботар томондан қора булутлар бостириб кела бошлади. Хузурбахш шабада қайдандир куч олиб, теракларни астойдил эга кетди. Дарахтлар мастона чайқалиб, момақалди-роқ овози эшитилди.

— Кеча юқорини сел олган экан, бугун Ясситепанинг гали, шекилли, — деди сухбатдошлардан бири осмонга караб.

— Сел келмайди, шамол кучайяпти, суриб кетади. Юқорининг чаласи бордир, яна ўша ёқни сел олади.

Бўрон “ёмғир ташламасидан уйимга етиб олай”, деган баҳонада ўрнидан турди. Мотоциклга ўтираётди милиция идораси томон ўғринча қаради. Бошлиқнинг янги ўринбосари ҳануз эшик оғзида турарди. Энди чойхона томонни эмас, мотоциклига ўтираётган Бўронни кузатарди.

“Кўп тикилаверма, фараон, яна кўзларинг тешилиб кетмасин. Менга тишинг ўтмайди, урилиб келганмишсан, деб эшитдим. Гердайиб туришингга караганда, урилганга ўхшамайсан. Дардинг Ўлатнинг ё ўзини, ё молини топишдир, а? Майли, уриниб кўр... мен қилиқларингни би-ир томоша қилай. Сенларнинг мингта найрангларинг менинг чўнтагимдан тушиб қолганини билмайсан-а...”

Бўрон шуларни хаёлидан ўтказиб, истехзо билан кулиб кўйгач, мотоциклини юрғазди. Айланма йўлдан ўтаётди, рақибига яна ўғринча назар ташлаб кўйди.

Уйга етай деганда ёмғир қуйиб берди. Мотоциклидан тушиб, эшигига етгунча шалоббо бўлди. Кийимини алмаштириб, электр чойнакни кўйди-да, ўзига кўлбола аччиқ чой дамлаб, яна бир қайнатиб олди. Қайноқ аччиқ чой вужудига қувват бергандай бўлиб, роҳатланиб керишди. Ухлаш нияти йўқ, “чефир” аталмиш аччиқ чой ҳар қандай уйкуни қочириб юборади. Шундай бўлса-да, ота-

сидан қолган симкаравотга чўзилиб, кўлини болиш қилганича тўсинлари корайиб кетган шифтга тикилиб ётди.

Бу уйда қачонлардир бахт қуёши чарақлаган... Қуёш осмонга миҳлаб кўйилмаган, ўз вақтида ботади... Бу уйда бахт қуёши ҳам ботган. Ботган-у... қайта бош кўтармаган. Шодон кулгилар синган девор сувоклари энди нурай бошлаган. Қачондир шу уйга чимилдиқ тутилган... Ўғай акасининг киндик қони шу уйга тўкилган. У ҳам шу уйда туғилиши мумкин эди... Бу уйда туғилганида исмини “Қувонч” деб кўйишарди. Отасига шу исм ёқар экан. Лекин онаси “Сарсон-саргардонликда қувонч нима қилсин, бўрон пайтида туғилди, оти “Бўрон” бўлаверсин”, деган экан. Шундан бери Бўрон... Билганлар исми дейди, билмаганлар қамоқда орттирган лақаби, деб ўйлайди. Ҳарҳолда, русчасига “Буран” дейлиши исмга нисбатан лақабга яқин эди.

Ташқаридаги шамол кучдан кетиб, ёмғирнинг шашти пасайгани билан тинмади, эзиб ёғаверди. Бўрон тирсагига ёнбошлаб, дераза оша ташқарига бирпас тикилиб ётгач, қаддини кўтарди. Токчага қўл узатиб, қават-қават газетага ўраб кўйилган дафтарларни олди. Бу ерга кичик жомадон билан келган, икки-уч сидра кийим-бош у учун аҳамиятсиз бир матоҳ эди. Жомадондаги энг қимматбаҳо нарса— шу дафтарлар-у, енгига ямоқ солинган кўйлак. Дафтарларни эҳтиёт қилиш учун ҳам жомадонни кўтариб юради. Отасидан совук ўлканинг хотираси-ю, шу дафтарлар ва кўйлак мерос қолган. Кўйлак доим ёстиғи остида бўлади. Дафтарлар токчада... Вақти-вақти билан дафтарларни варақлайди. Қайта-қайта ўқийверганидан кўп сатрлар ёд бўлиб кетган. Ранги ўча бошлаган ҳарфларга тикилганида отасини кўргандек бўлади. Ҳозир ҳам отаси билан ғойибона кўришди гўё... Дераза токчасига омонат ўтириб, биринчи дафтарни очиб, ўқий бошлади:

“1947 йил, февраль, Сеймчан... Юрагимни суғуриб олишганига бир йилдан ошди. Ҳа, ҳозир мен тирик одам эмасман. Отамнинг уйида кўлимга кишан уриб, судраб чиқишгандаёқ жоним узилган. Юрагим ота уйида қолиб, куруқ жисмимни бу ўлкага олиб келиб ташлашган. Жисм билан юрак яна топипадими, йўкми, Худо билади!

Одам зоти тиллани яхши кўради. Тилла учун жон бериб, жон олади. Тилланинг таркибини геологлар нима дейишади, билмайман. Авваллари бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмаган эдим. Энди аниқ биламан: тилла одам қонидан таркиб топган! Шу тиллани кавлаб оламан деб бу ерда мингларча одам қирилиб кетяпти. Мен ўша ўлиб кетганларга ҳавас киламан, ҳарҳолда ўлим улар учун халоскор бўлди— ит азобларидан қутқарди.

Бугун кўлимга чўкич бериб, мени шахтага ҳайдашди. Бу ўзига яраша жазо. Хўжайинларга яхши кўринсам, замбилғалтакни белимга боғлаб олиб, шахтадан тупроғ-у тошларни ташиб чиқардим. Дарё бўйида сувга беланиб тош-у тупроқ ювиш ёз кезлари яхши, лекин бу ернинг ёзи бир нафасда ўтиб кетади. Тош-у тупроқ ювувчиларнинг қўллари сувда совуқ олиб, акашак бўлиб қолади... “Отиб ташлашга арзийдиган жиноят қилсак бўларкан”, деб афсусланамиз. Шу ахволда ҳам баъзан тирик қолишга умид уйғонади. Тушларимда ота уйига бораман... Кўп бораман... Шундан чўчийман. Қайтишим туш билан чекланишидан кўрқаман. Уйимга қайтиб бориб, бир соатгина бўлса ҳам яшашни истаيمان. Ўғлимнинг ширин кулгичли юзидан бир мартагина ўпсам ҳам майли... Умид қилавериш керак. Урушда юрганимда ҳам шунақа умид қилардим.

Бугун шахтанинг оғир қисмига етдим. Тупроқ тугаб, муз бошланди. Тиззалаб олиб, чўкич урганимда муз парчалари сачраб юзларимни тилиб ташлади. Бошим айланиб, силлам қуриди. Тутай бошлаган машъала ёруғида бир одамнинг чакчайган кўзлари кўринди. Кўрқиб кетдим. Қарасам, рўё эмас, чиндан ҳам муз орасида кўзлари чакчайган бир одам ётибди. Худди тирикдай... Менга ўхшаб қазиётганида шахта ё ўпирилган ё сув босиб кейин музлаган... Пахталигига тикилган рақамлар аниқ кўриниб турибди...”

“НОЗИК” ТОҒАНИНГ ЖИЯНИ

Ясситепанинг маркази худди кўшкка ўхшайди. Қандайдир афсонавий баҳодир афсонавий баҳайбат кетмонида тоғ бағрини керттиб-керттиб, гўё айлана кўшк ясаб қўйган эди. Оқсоқолларнинг ри-

воятига кўра, бу жойда илгари кўл бўлган. Зилзила тоғларни қаттиқ силкиб олганда, кўлнинг кунчиқар томони ўпирилиб, сув қуригану кўркам кўшк ҳосил бўлган. Советларнинг ҳукми ўрнатилгунига қадар гир айлана қурилган уйлар қишлоқнинг асосини ташкил этарди. “Кўшк” ўртаси – яланлик пода қайтганда молларнинг “нафас ростлайдиган” майдони эди. Бухоро амири қочиб, бекларининг ҳам изи қуригач, “кўшк”нинг кўрки бўлиб турган Садрқулбойнинг уйини большевиклар тортиб олишиб, “Қизил чойхона” деб ном беришди. Бунга қадар ҳар бир одам нонушгасини ҳам, пешинлик, кечки таомини ҳам уйида, оиласи даврасида тановул қиларди. Ҳар турли тадбирларни ўйлаб топган кизиллар эрларни оила дастурхонидан юлқиб олиб, чойхонага ўргатишди. Мажлислар ҳам шу ерда ўтказиларди, колхоз қуриш ҳақидаги аҳдларини шунда эълон қилиб, қарсақлар чалишган, битта эчкиси бор ҳамқишлоқларини “муштумзўр”, “текинхўр”, деган тавқи лаънат билан “қулок” қилиш ҳақидаги қарорлар ҳам шу кизил чойхонада овозга қўйилган.

Йиллар шу зайлда ўтаверди, кўшкнинг олд каторидаги уйлар турли сабаблар билан бўшайверди. Бўшаган уйларнинг бирини колхоз идораси, яна бирини милисахона эгаллади. Бу идора халқ тилида ҳозир “милисахона” деб аталади. Урушдан олдинги ва кейинги йилларда “НКВД” деб юритиларди. Гарчи “ички ишлар халқ комиссарлиги” деб аталса-да, номининг ўзиёқ халқни кўрқувга солиб турарди.

У даврлар ўтиб кетди. Бу идоранинг номи ҳам ўзгарди, биноси ҳам қайтадан қурилди. Тўғри яшаётган одамлар энди бу идорадан кўрқмайди. Аксинча, чойхонада бемалол ўтириб олиниб, кичик милиционердан тортиб, катгасигача, бемалол муҳокама қилинаверилади. Яқинда хизматини бошлаган Равшанов бундай муҳокамалардан қурук қолмаган. Тўғри, идорада ётиб қолиб, туни билан мижока қоқмай ишлайдиган ҳолатлар ҳам бўлади. Лекин чойхонадаги гапда айтилгандай, доим ётиб қолмайди идорада. Барвақт туриб, хизматга барчадан олдин келиш оdatини бу ерда ҳам қанда қилмаган.

Бугун чойхона томон қарагани ҳам тўғри, лекин ҳамиша тикилиб туради, дейишлари асоссиз. Сичқондан фил ясаш кўлларида

келмаганидан кейин шунақа лоф билан гапиришса, айб эмасдир. Равшанов мотоциклига ўтираётган Бўронни диққат билан кузатмади, шунчаки назар ташлаб қўйди. Ҳамиша таъқиб остида яшаб келаётган одам учун тажрибали милиция офицерининг шу назари ҳам кифоя эди.

Бўрон мотоциклини патиллатиб узоклашгач, Равшанов ичкари кириб, навбатчининг ахборотини тинглади-да, хонасига ўтди. Терговчи сигир ўғриси устидан кўзғатилган жиноий ишни кеча оқшом якунлаб, ҳужжатларни судга оширишга тайёрлаган эди. Ашаддий жиноят сифатида талқин этилган “Иш” Равшановга ажабланарли туюлди. “Ўғри” деб айбланаётган одам куппа-кундузи молхонага кирган, сигирни бемалол етаклаб чиқаётганини қўшнилари кўрган, бир қишлоқдан иккинчисига олиб бориб, дарахтга боғлаб қўйган. Сигир ўғирланган молхона собиқ қайнонасиники, сигир боғланган дарахт онасиники... Равшанов айбланувчининг тушунтириш хатини яна бир карра ўқиди. Бу хатни ёзган одам мактабда неча йил ўқиганини аниқлаш мушкул, лекин унинг ўзбек тилида нечта ҳарф борлигини билмаслиги ойдин эди. Равшанов биринчи марта ўқиганида ҳеч нарса тушунмади. Кейингисида ҳарфни-ҳарфга уриштириб ўқиб, сатрлардан бир маъно чиқариб, англагандай бўлди. Айбланувчининг ёзишича, у Ясситеплага ичкуёв бўлган. Онаси марҳамат қилиб унга бир сигир берган. Куёв бўлмишнинг қайнонаси айби билан сигир бўкиб ўлган. Орадан кўп ўтмай, Ясситепанинги ичкуёви хотини билан феъли келишмай, талоқ қўйган-да, қишлоғига қайтган. Онаси “мен сени сигир билан юборган эдим, қурук қайтаверасанми”, деб маломат қилавергач, изига қайтган-у, қайнонасининг сигирини етаклаб келаверган.

Бу ҳолат жиноий ишга нисбатан афандининг қулгили қилиғига ўхшарди. Айбланувчи тўғрисида ёзиб берган. Собиқ қайнонаси эса уни жиноятда айблаган. Терговчи шу даъво бўйича хулоса ясаган. Равшанов ишнинг бу тарзда юритилиб, мантиқсиз якунланганидан аччиқланиб, терговчини чақиртирди. Терговчи ёш бўлганида қаттиқ-қаттиқ гаплар билан танбеҳ берарди. Семизлиги туфайли тинмай хансирайдиган терговчини биринчи кўрга-

нидаёқ “бу ахволда қандай ишлайди” деб ажабланган эди. Ярим йилдан сўнг истеъфога чиқишини билгач, индамаганди. Ҳозир ҳам қаттиқ гапиришдан ўзини тийди.

— Ўғри йигит зиндонингизда неча кундан бери ўтирибди?— деб сўради у терговчига қарамасликка тиришиб.

— Бир ой бўлиб қолди, ўртоқ бошлиқ,— деди терговчи пишиллаб, кейин бошлиғига хавотир билан тикилиб, изоҳ бермоққа журъат этди:— Лекин... зиндон эмас, вақтинча қамоқхона...

— Шунақами? Масковдаги ошналарингиз бунақа жойни “маймунхона” дейишади, қайси бири тўғри?

Терговчи бу сафар жавоб бермасликни маъқул кўриб, елкасини қисиб кўйди-да, маҳмадоналиги учун ўзини ичида яниб кўйди. Равшанов “маймунхона” масаласини аниқлаштириш учун сўрамаган, шунчаки тилига келиб қолгани учун айтгани сабабли терговчидан изоҳ кутмай, муддаога кўчди:

— Белгилаган хулосангизга қараганда, суд уни камида уч йилга қамаши мумкин, шундайми?

— Худди шундай, ўртоқ бошлиқ.

— Ўзимизда бир ой ўтиргани кифоя қилмайдими?

— Билмадим, ўртоқ бошлиқ, сиз нима десангиз шу. Лекин қайнонаси жуда шаллақи хотин. Кўйиб юборсак, юқорига арз қилади.

— Чакиринг ўғри болангизни,— деб гапни кесди Равшанов.

Бошлиғининг максadini аниқ билолмаган терговчи шошилиб қолди. Ташқарига чиқиб, бир неча дақиқадан сўнг айбланувчини олдига солиб олиб кирди. Узун бўйли озгин йигит Равшановга кўркув билан қаради. Чап ёноғининг кўкарганини кўрган Равшанов “бақалоқнинг ўзи урганмикин ё бировга урдирганмикин?” деб ўйлади.

— Сигир ўғирлаганингни тан оласанми?— деди Равшанов унга очик чеҳра билан қараб.

Бу қараш йигитга далда бериб, бош чайқади.

— Ўғирламадим, ўзимнинг сигиримни олдим.

— Сенинг сигиринг ҳаром ўлган экан-ку?

— Фарқи йўқ: ўринга ўрин-да.

— Шунаками? – Равшанов истехзо билан кулимсиради:— Худо кўрсатмасин-у, хотининг ўлиб қолганида ўрнига кимни олиб қайтардинг уйингга?

— Хотин бошқа, қорамол бошқа,— деди йигит соддалик билан. Кейин ҳақини талаб қилгандай кўшиб кўйди:— Сигиримни ўлдириб кўйгани учун қайнонамни қамамадингиз-ку?

— Ариза берганингда, қамамасак ҳам балки чора кўрардик...

— Аризани мен бераманми? Қайнонаседан арз қиладиган ҳажикиз бўлиб юраманми кейин?

— Хотининг билан ярашсанг қайнонанг даъвосидан кечаркан.

Равшанов бу гапни таваккалига айтиб юборган эди. Йигит ишониб, унга тикилганича жимиб қолди. “Ярашишга умиди бор экан бечоранинг”, деб ўйлаган Равшанов уни жавоб беришга шоширмади.

— Ярашолмайман... уч талоқ кўйганман,— деди йигит афсус билан.

— Тилдаги талоғинг ўтмайди, никоҳдан ўчмабсан-ку? Бизнинг жамиятда қоғоздаги никоҳ ҳақиқий ҳисобланади.

— Масжиддаги домла кўнмаслиги мумкин.

— Биз айтсак, кўнади. Бўлдими, иш битдими?

— Йўқ, битмади. Онам энди сигирни бермайди. Қайнонам сигирсиз мени уйига кўймайди.

— Бу билан ишинг бўлмасин. Мана, капитан амакинг, бу ёғини қойиллатиб беради. Капитан, укангизни кузатиб, хотини билан яраштириб кўйинг, қайнонаси аризасини қайтариб олсин. Сигир масаласини ҳам ҳал қилинг. Менга пешинда ҳисобот берасиз.

Шундай деб судга оширишга тайёрлаб кўйилган ҳужжатлар тахламини терговчига узатди. Бундай топшириқни кутмаган терговчининг нафаси чиқмай қолди. Кўзлари чақчайиб эътироз билдирмоқчи бўлди-ю, Равшановнинг ўқдек қадалиб турган назарига дош беролмай, пуфакдай бўшашди-қолди. Аслида, сигир масаласини тўрт кун аввал деярли ҳал қилиб кўйган эди. Айбланувчининг онаси сигирни сотиб, пулини унга берса бас, ўғли озод қилинарди. Хўжайиннинг янги ўринбосари бунақа деб тургандан кейин у бечора додини кимга айтсин? Хўжайинигами? Катта

жойда ишлаб, урилиб келган одам устидан шикоят қилиб бўларканми? Ундан хўжайиннинг ўзи ҳам қўрқиб турганга ўхшайди...

Терговчи айбдорни олдига солиб, чиқиб кетгач, Равшановни бошлиқ йўқлади. Равшановнинг нима мақсадда келганини бу ерда фақат бошлиққина билади. Равшановга тегшли маълумотлар мутлако махфий бўлгани учун айрим нарсалар хатто унга ҳам номаълум эди. Чойхонадагиларнинг бу борадаги гапида озгина жон бор: Равшановнинг ташрифидан норозилигини ичига ютишга мажбур. Лекин марказдан келган бу мартабали одамдан мансаб курсиси масаласида хавотири йўқ. Ўринбосари ишини қанчалик тез ўринлатса, бу ердан шуғчаллик тез кетади. Бошлиқ учун аҳамиятлиси мана шу! Равшановга нисбатан атрофдагиларда шубҳа уйғонмаслиги учун бошлиқ унинг мартабали зобит эканини унутиши, омади юришмай бу ёққа келиб қолган вақтинчалик ўринбосар эканини, ҳадемай шу ердан истеъфога чиқиб, тўрва— халтасини кўтариб жўнаб кетишини тез-тез писанда қилиб туриши керак эди. Кўпчиликнинг ичида беҳурмат қилаверишни Равшановнинг ўзи ҳам биринчи учрашувда илтимос қилганди. Ёлғиз қолишганда эса меҳрибон ҳамкасб, хатто ҳаммаслак кўринишида муомала қилишарди.

Равшанов подполковник Нарзиев билан кўришаётиб стол устидаги хужжатга кўз қирини ташлаб, аҳамият берди. Унинг сезгирлигига тан берган бошлиқ хужжатни олди-да, унга узатди.

— Бу болани эплаб бўлмайди. Иссиғида жўнатиб юбориш керак.

— Лейтенантнинг нимаси ёқмади, бекатда муштлашганими? Бир қизни химоя қилибди, бу яхши фазилат-ку?— деди Равшанов хужжатни яна стол устига қўйиб.

— Муштлашгани алоҳида масала,— деди бошлиқ ўжарлик билан.— Нозир бўлиш ёқмабди. Безрайиб туриб: “Мен терговчиликка ўқиганман, терговчиликни берасиз. Шундан шунга участковой бўламан, деб келдимми”, — дейди. Яна елкасига гитара осиб олганига нима дейсиз? Хизматга келганми ё ашула айтишгами?

— Чидашдан бошқа иложингиз йўқ,— деди Равшанов уни

овутмоқчи бўлиб.— Бу ёғини суриштирсангиз, Тошкентда оддий нозирликни ҳам қойиллатмаган. Сезгир бўлиб, ўзингиз кузатиб турмасангиз бирон ишнинг чатоғини чиқариши ҳам мумкин.

— Сиз уни олдин ҳам билармидингиз?— деб ажабланди бошлик.

— Олий милиция мактабида ярим йил ўқитганман. Имтихонда икки қўйиб, бошимга бало орттириб олай деганман. Кейин билсам, унга паст баҳо қўйиш мумкин эмас экан.

— Нега, шохи бор эканми?

— Шох-ку йўқ, лекин нозиктаъб тоғаси ранжиб қолиши мумкин экан.

— Милиция мактаби ҳам отбозор бўлиб кетибди-да. Тоғасининг қўли узун экан, бошқа ўқишга тикиб қўя қолмасмиди?

— Гуруч курмаксиз бўлмайди, яна биттасини мақтадингиз-ку? Иккови бирга ўқишган-да.

— Шухрат Комиловми? Бу бошқача бола. “Опер” бўлиб тугилган. Бўлимни бериб қўйсам ҳам эплаб кетадиган укувли бола.

— Шунақа ёшларга суяниб ишлайверинг. Жалилов ҳам ёмон бола эмас, озгина эркатойлиги бор, лекин боқса, одам бўлади,— деди Равшанов гапни ҳазил оҳангига буриб.

Нарзиевга бу гап ёқмади, ўрнидан туриб деразага яқинлашди. Равшановни чақиртиришдан олдин қахвахонада ўтирган Ғайратга кўзи тушиб ғазаби бир тошган эди. Ҳозир қаради-ю, Ғайратнинг хануз ўтирганини кўргач, баттар бўғилиб Равшановга ўгирилди:

— Қаранг, бу думбулбойваччани шу кафедра боқиб одам қилманми?

Равшанов унга яқинлашиб, меҳрибон акадай елкасига қўл ташлади.

— Хулоса чиқаришга шошилманг. Тоғасига ўчакишманг...

Нарзиев ичида “хе ўша тоғасини” деб сўқинди-ю, ғазабини сиртига чиқармади. Равшанов унинг жаҳл отидан тушмаганини сезмагандай, хотиржам оҳангда сўради:

— “Бўрон” деган рецидивист шу ердан макон топганмишми?

— Ҳа. Бир эски уйни сотиб олган. Боғ қиляпти. Фермаси бор.

Ҳужжатларида чалкашлик йўқ. Шундай бўлса ҳам диққатимизда турибди. Ҳар қадами назоратда.

— Ўзингиз гаплашиб кўрмадингизми?

— Йўқ, сиздан олдинги муовиним бир-икки чакиртирган. Тайинли гап ололмаганини айтган эди. Нега сўраяпсиз? Олдириб келайми? Гаплашасизми?

— Шарт эмас. Гиёҳвандликка аралашмаган бўлса юраверсин. Бизнинг ишимиз бошқа.

Равшанов “Бўрон, Ўлат, Ғирромнинг бир жойда ўтирганини билмайдими?” деб ўйлаб, Нарзиевдан шу мавзуда гап кутди. Кейин “Билмайди, булар ҳужжатларни жиддий кавлаштириб текширишга тоқат қилишолмайди. Ўринбосари чакиртириб гаплашган бўлса, Бўроннинг чўнтагини қоқиб олиб, кейин бўш қўйган. Бир жиҳатдан шундай бўлгани ҳам дуруст. Қандай мақсадда келган бўлса ҳам, Бўрон ҳозирча бемалол юраверсин”, – деб қўйди.

***

Ясситепада аввал қаҳвахона йўқ эди. Ёш-у қарининг хордик чиқаришига шу чойхона асқотиб турганди. “Ким қандай хоҳласа шундай яшасин, орқа-олдига қарамай, қўлидан келганича пул топаверсин”, деган янгича эркинлик Москвада туғилиб, Уралнинг пастак тоғларидан осонгина ўтиб, бу чекка жойларга ҳам етиб келгач, бойишни хоҳлаганлардан бири чойхонанинг бир қанотини ажратиб олиб, “кафе”га айлангирди. “Оқ иштонга жун жияк”, деганларидай бу қаҳвахона чойхонага ямоқ бўлиб тушди. Пиво олиб келинганда майхўрлар билан гавжум бўлиб, бошқа вақт хувиллаб тураверди. Қиш ойлари ит ҳам ораламай қўйди. Қаҳвахонанинг номи баландпарвоз, чўнтаги эса саёз эди. Қаҳвахонага тикилиб турганларнинг кўзларини бу саёз чўнтак тўйдиролмасди. Қаҳвахонада савдо бўляптими ё йўқми, бу кўзларга фарқсиз, ҳар ойда тўланадиган чўтал тўланиши керак. Оқибат шу бўлдики, бойиш истагида қаҳвахона очган одам зарар келтирган харажатларига ҳам рози бўлиб, этагини йиғиштира қолди. Ясситепада аввал Бўрон, кейин Ғирром пайдо бўлгунига қадар яримхароба қаҳвахонани сотиб олиб, юриштига ишқибоз топилмади. Бу жойни кўз остига олиб қўйганига қарамай, Бўрон марказдан четроқда яшаш-

ни маъқул топгани учун, қаҳвахонани сотиб олишга уринмади. Ғирромни чақиртириб, аввал шарбат цехи очтирди. Иш юришгач, қаҳвахонани сотиб олиш лозимлигини билдирганда “Бу овлоқда кафега бало борми? Милисахонанинг рўпарасида ким маишат қила олади? Панароқда бўлганида ҳам қиморбозларга шароит қилиб берардим”, деб Ғирром кўнмади. Бўронга шарбат цехидан ҳам, бу қаҳвахонадан ҳам тушадиган фойданинг кераги йўқ эди. Унинг мақсадини Ғирром кейинроқ англаб, қаҳвахонани сотиб олди-ю, таъмирлаб, кўғирчоқдай қилиб қўйди. Ойнисани авраб-авраб, қизини хизматга олди. Шундан бери Моҳидил қаҳвахонанинг гўё гулига айланган. Йигитлар бу чиройли қизга бир қараш ё гап отиш мақсадида кириб ўтадиган бўлишди. Бундан Ойнисанинг кўнгли ғаш, кўзга яқин қизининг тақдиридан хавотирда эди. Лекин, қамоқ лагерида дом-дараксиз кетган, айрим хабарларга қараганда қочишга урингани учун отиб ташланган эридан мактуб келтирган одамнинг раъйига қарши боролмади. Ғирромдан аввалроқ келиб, ҳолидан хабар олган Бўрон унга яқинроқ бўлиб қолган эди. Эридан салом келтирган бу икки одамнинг бир-бирига қай даражада яқинлигидан беҳабар хотин Бўрондан маслаҳат сўраб, “қизинг бежавотир ишлайверсин, агар кипригига ёш кўнса, мен жавобгарман”, деган гапни эшитгач, ноилож кўнган эди.

Ясситепа милициясида иш бошлаган Ғайрат қаҳвахонада Моҳидилни кўриб, кўзларига ишонмади. Шундай гўзалнинг қандайдир маст-аласт, шилқим йигитларга хизмат қилишидан ғашланди. Унга севги фаришгаси киёфасида кўриниб, қалбини биттагина назари билан ишғол этган бу қизни шу шилқимлардан бири илиб кетадигандай туюлиб, кўз олди қоронғилашди. Қиз олдида мағлуб бўлишига чиройнинг ўзи кифоя қилган, Ғайрат ҳали Моҳидилнинг феъл-атворидан беҳабар эди. Бу қизнинг отаси жинойтчи эканини билганда кўнгли сал хира бўлганди. Моҳидилни қаҳвахонада кўргач, ғашлик ортди. Тошкентда поездга ўтираётиб кўрганида ҳам, бекатда шилқим йигитлар хиралик қилаётганида ҳам бу гўзални ёрдамга муҳтож нозик қиз деб ўйлаган эди. Ҳатто, мушглашув бошланганида унинг қочиб кетмай, гувоҳ сифатида изма-из келганида ҳам, кейин жаҳл билан чиқиб кетганида ҳам унинг ўзини ўзи ҳимоя қила оладиган жасур ва ўжар қиз

эканини фаҳмлай олмаган эди.

Ғайрат қаҳвахонага кўтарилди-да, пештахта ортида турган Моҳидилга яқинлашиб салом берди. Қиз алик олмади, “сизга нима керак?” деган савол билан қараб тураверди. Ғайрат буни бекатдаги ранжишнинг давоми деб билиб, ўзини оқламоқчи ҳам бўлди. Лекин “эсингиздами, мен сизни ҳимоя қилувдим”, деган писанда маъноси чикиб қолишдан чўчиб, қиз билан учрашувдан мамнун эканини билдириш мақсадида жилмайди.

— Қаранг, деярли бир жойда ишларканмиз. Мени марказга участкавой қилиб тайинлашди. Энди шу атрофни мен ҳимоя қиламан.

— Шунақами? Кимдан?

Қизнинг бу кескин ва кўпол оҳанги унинг ҳуснига мос эмасди. Бундан Ғайратнинг кўнгли оғриди, лекин сир бой бермади. Жилмайган тусини ўзгартирмай, пештахтага кўниб турган пашшаларни ҳайдади:

— Масалан, хира пашшалардан.

— Ҳа, буни эшлайсиз. Кеча санэпидстанция хира пашшаларнинг кўпайиб кетибди, деятувди. Бугун яна биттага кўпайдимикин, деб ўйлаятувдим,— деб кесатди қиз.— Қани, бошлайверинг хизматингизни.

— Пашшаларни ҳайдашдан олдин битта қаҳва ичиб олсам яхши бўларди.

— Бизда қаҳва бўлмайди.

— Ие, нега? Номи “кафе”-ку? Унда чой беринг.

— Чой ана, чойхонада.

— Унда нима бор?

— Кўриб турганингиз...

Қиз шундай деб қатор териб кўйилган лимонад шишаларига ишора қилиб кўйгач, Ғайрат тисланди-да, пештахтага яқин кўйилган стулга ўтириб, унга тикилди. Моҳидил аввалига эътибор қилмасликка тиришди, сўнг бу хушрўй йигитнинг қарашига дош бера олмади. Тўғри, бекатда ундан ранжиган эди. Лекин қорақош йигитнинг мастона нигоҳи хотирасига муҳрланиб қолганди. У милиция идораси эшигидан чикиб келганда юраги бир ҳаприкди. Зинада туриб, бу томон тикилганда “тикилавермай, кела қолса-чи” деган илинж пайдо бўлиши би-

лан кизлик ғурури бу истакни бўға бошлади. Йигит қаҳвахона томон кўтарилаётганда бу ғурур ғолиб келиб, уни хиссиз жонга айлангириш қасдига тушди ва бунга қисман эришди ҳам. Йигитнинг бу кўполликдан кўнгли оғриб, кетиб қолишидан чўчиди. Лекин унинг тикилиб туриши ҳам ёқди, ҳам ноқулай аҳволга солди. Аввалги шаштидан тушмаган ҳолда чимирилди-да:

— Ҳа, жинни-пинни бўлиб қолганмисиз, бунча тикиласиз?— деди жеркиб.

Гарчи, овозида жеркиш оҳанги бўлса-да, олдинги кўполлик даражасининг анча тушганини ўзи ҳам, йигит ҳам сезди. Ғайрат ширин қилиғининг қизга таъсир этганидан қувониб:

— Қаҳва йўқ экан, чойдан ҳам бенасибмиз... бор нарсага қарашдан бошқа иложим йўқ,— деди.

— Ҳали мен сизга “нарса” бўлиб қолдимми?

Моҳидил шундай деб жаҳл билан бурилди-да, ичкарига кириб кетди. Унинг гапида ҳам, ҳаракатида ҳам ғазабга нисбатан ноз-қарашма борлигини сезган Ғайрат тушкунликка тушмади. Окшом чоғи яна келди. Бу сафар пештахтага яқинлашмади. Четрокдан жой олиб, шу томон қараб ўтираверди. Моҳидил эса уни кўрмагандай ишини қилаверди. Бу “араз”га учинчи ташрифдан кейин барҳам берилиб, ошиқ-маъшуқ каби бўлмаса-да, бир-бирига меҳр ипи билан боғланган ҳолда муомала қила бошлашди. Моҳидил орадаги масофанинг қисқаришини истамагандай, баъзан пичинг, баъзан жаҳл билан гап қайтариб турди. Айниқса, жаҳл камонини кўлига олганида йигит қалбига ўқнинг бехос тегиб, жароҳатлашидан кўрқди.

Мушук-сичқон ўйинини эслатувчи бу муносабат бир неча кун давом этди. Бугун хизмат йиғилишида олган топиширини бажариш учун қишлоққа йўл олиш ўрнига қаҳвахонага бориб ўтирган Ғайрат бошлиғининг назарига тушиб, балога учрай деб қолганидан хабарсиз эди. Моҳидилнинг пахта гулли пиёлада тўлдириб қора қаҳва келтириб қўйиши унга байрам қувончини бахш этиб, шу хурсандчилик булутида самода суза бошлаганди. Агар ҳозир биров “бошлиғинг думингни тугмоқчи”, деб огоҳлантирганида

ҳам парвойига келтирмаган бўларди.

Табиат баҳори ҳар йили бир келади, дарахтлар ҳам йилда бир гуллайди. Баъзан киши зеҳни илғамайдиган ўзгаришлар билан, баъзан эса қуёшнинг бемаврид иссиқ нурларига алданган гул мавсумини совуқ нафаси билан ямлаб юборувчи аямажузлари билан келади. Баҳорнинг чақирилмаган меҳмони – совуқ шамол ҳайдаб келган булутлар қорларини элаб–элаб кетаверади. Табиату одамлар бир неча кун дилдирай-дилдирай яна қуёш нурига стишгач, бу қалтис ташрифни унута бошлайдилар.

Табиат баҳори шундай. Кўнгил баҳори, муҳаббат боғининг гуллаши эса ўзгача. У ҳаётда бир марта келади. Бу баҳорнинг қадрига етиб, ҳузурланган ҳузурланди, йўқса, умри армонда ўтаверади. Табиат баҳорида аямажуз ҳар йили келавермайди. Муҳаббат баҳорида эса ошиқнинг аямажузга учрашиш ёзуғи бор. Табиат баҳоридаги аямажуздан қутилишда дехкону боғбонларнинг тадбири лозим бўлади. Муҳаббат баҳоридаги совуқ нафасли ялмоғизни севишган икки қалбнинг сабру вафоси енгади.

Моҳидилнинг қўлидан пахта гулли пиёлани олган Ғайрат муҳаббат баҳорининг ёқимли нафасидан маст эди. У олдинда аямажуз синовлари борлигини билиш у ёқда турсин, тасаввур ҳам қила олмайди. Қаҳва келтириб берилиши унга қиз қалбида ҳам муҳаббат баҳорини уйғотувчи меҳр қуёшининг нурлари порлай бошлаганидан дарак бергандай бўлди. Шундай экан, майдоннинг нариги бетигаги идора деразасидан бокиб турган бошлиғининг ғазаби уни заррача ҳам ташвишга солмас эди.

Қаҳвани хўшлаб ўтирганида қаҳвахонада Ғирром пайдо бўлди. Аввалги куни унинг пештахтага суяниб, Моҳидилни гапга солаётганини узоқдан кўриб, Ғайратнинг кайфияти бузилган эди. Бир гўзал қаҳвахонада ишлаганидан кейин унга суқланиб қарайдиганлар, ёқимли гаплари билан ўзига ром қилишга уринадиганлар кўп бўлишини Ғайрат билади. Лекин ёши Моҳидилдан анча катта бу фарқўзнинг ўралашиши малол келди. Кейин унинг қаҳвахона хўжайини эканини эшитди, сўнг бу ерга қандай келиб қолганини билди-ю, ғашлиги баттар ортди. Севги куртаги энди-энди очила

бошлаганида рашк ўтининг алангаси баланд бўлади. Ғайрат ўзи томон яқинлашаётган Ғирромни кўрди-ю, бу ўт оташи яна забтига олди.

Ғирром шошилмай, икки бармоғида икки картани ўйнаганича, бамайлихотир равишда яқинлашди. Яқинлашгунига қадар кўзлари Ғайратда эди. Йигит ўтирган столдан бир қадам берида тўхтагач, Моҳидилга қаради-да:

— Моҳий, халоскоринг шу йигитми?— деб сўради. Кейин киздан жавоб ҳам кутмай, ҳеч бир мулозаматсиз, ҳатто ҳурматсизлигини яширмаган ҳолда бўш стулга ўтирди.

— Эшитдим, йигитнинг гули, бошлабсиз!— у қувлик билан жилмайиб, кўришмоқ учун қўл узатди. Унинг бу ҳолда салом айтиши Ғайрат учун кутилмаган эди, шу боис бироз довдираган равишда сўрашди. Ғирром эса яна ўша қувликда давом этди:— Моҳийни ўзим кутиб олишим керак эди, чалғиб қолибман. Қаерликсиз, командир?

Бу соҳага яқинлар милиция ходимини иззат қилиш мақсадида “командир” деб мурожаат этарди. Ғирром тоифасидагиларнинг ҳақоратли атамалари Ғайратга яхши маълум. Бу тоифа ҳақорат тошларини орқадан отишга одатланган. Рўпара келганда тилғлаамалик қилади. Ҳозир Ғирромнинг “командир” дейишида ҳеч қандай ҳурмат йўқ, балки киноя зоҳир эди. Ғайрат буни сезмагандай, ғашланганини ошкор қилмади. Жавобга ҳам шошилмади, қаҳвадан бир хўплагач, унга кўзини лўк қилиб, алоҳида фаҳр билан “Тошкентликман”, деди.

— Тошкентда милисага иш қолмабдими, бу овлоққа ташлашибди?— деди Ғирром, энди очик истехзо билан.

— Пешонага ёзилгани шунақа экан-да, акахон,— деди Ғайрат афсус оҳангида.

— Тошкент анча катта шаҳар, қаеридансиз?— Бу сафар истехзо оҳангини астойдил қизиқиш эгаллади.

— Себзорданман. Анча катта шаҳарда шунақа маҳалла бор, эшитганмисиз?— Истехзо оҳанги энди Ғайратга кўчди.

— Қойилман, йигитнинг гули, маҳалладош эканмиз-ку! Бу ёғи Себзор, у ёғи Эскижўвани вақтида тоз-за гуллатганман. Мен билган Себзор бузилиб кетган,— Ғирром енгил хўрсиниб кўйиб,

қўлидаги карталарни стол устига ташлади. Ғайрат ҳар иккала картанинг бир хил эканига аҳамият берди. Бироқ бунинг сабабини аниқлаштиришни ўйламади, бунга фурсати ҳам йўқ эди. Ғирром эса унда қизиқиш уйғонганини сезгандай деди:

— Нега иккита “туз қарға”ни кўтариб юрганимга ҳайронмисиз? Иримим шунақа, “қарға” зотига ишқим бор. Менга омад “қарға”дан келади.

Ғирром шундай деб пештахта томон ўгирилиб, овозини балан-длатди:

— Моҳий, командир билан ҳамшаҳар чиқиб қолдик, йигитнинг гули ичадиганидан олиб кел.

Ғайрат бу таклифга эътибор бермай, суҳбатни давом эттирди:

— Иримингиз ажойиб экан. Одамлар қарғани хушлашмайди. Кузда учиб келса қувонишмайди, баҳорда учиб кетса соғинишмайди.

— Лекин қарғани биров овламайди, бу бир, қарға узоқ яшайди, бу икки. Одамлар ҳаётнинг маъзига тушунишмайди, бу уч. Сиз ҳам шуларнинг бирисиз-да. Карта ўйинига сал-пал қизиққанмисиз?

— Ҳа, сал-палгина...

— “Туз қарға”ни ёқтирмасангиз... “кирол”га ишонасизми? Ё “дама”га ишқибозлигингиз борми? Туришингизга қараганда, сизга энг маъқули— “валет”. “Валет”— картанинг лейтенанти-да, тўғрими?

— “Валет” ҳам ёмон эмас, вақти келганда “туз қарға”ни па-чоклаши мумкин.

— Ҳа, мумкин...— Ғирром йигитга “мақсадингни очавер-чи”, дегандай синовчан тикилди.— Лекин бунинг учун “валет” “кўзир” чиқиши керак. Ҳар қўлда бунақа бўлавермайди.

— “Туз” ҳам ҳар қўлда чиқавермайди. Қуни “олти”ликка қолганнинг шўри қуриркан.

Ғирромга бу гап ёкмаган бўлса-да, жавоб қайтармади, “қани валдирайвергин-чи”, деган маънода тикилиб ўтираверди. Ғайрат эса бирдан мавзунини ўзгартирди:

— Эскижўвани нега гуллатмай қўйдингиз?

— Пешонага ёзилгани шундай экан,— деди Ғирром аламли жилмайиш билан.— Ризқимни шу ердан териб юрибман. Вақти

келса, фақат Эскижўвани эмас, бутун Тошкентни гуллатаман.

— Шу иккита “қарға” биланми?

Ғирром унга айёрлик билан боқди. Кўзларини узмаган ҳолда, қўлини шимининг чўнтагига юборди-да, гоят чаққонлик билан яна иккита “туз қарға”ни чиқариб, стол устига ташлади.

— Иккитаси етмаса, тўрттаси етиб қолар? Ҳа, ёмонми? Гулдай хунар билан ҳеч ким ҳеч қачон хор бўлмайди. Омад келса, Эскижўва нима экан, дунё ўзимники-да! Юрагимда зўр бир орзуим бор, айтайми?

— Нотаниш одамга сир айтаверадиган одатингиз борми?

— Мен сизга “сир айтаман”, демадим, орзуимни билдирмоқчиман. Орзу учун жиноят кодексида жазо йўқ, шекилли?

— Шунақадир, мен кодексни яхши билмайман.

— Ие, кизик-ку, погон берадиган жойда ўқитишмаганми?

— Ўқитишган. Эси пастилар ёдлаб ҳам олган. Менинг эсим жойида, кодекси билан ишим йўқ. Биров ўғирлик қилса, қўлига кишан солиб, олиб бориб бераман, нима қилса қилаверсин.

— Бу йўлингиз ҳам тўғри.

— Менинг йўлимни ўзимга қўяверинг. Орзуингизни айтмоқчи эдингиз?— деди Ғайрат кўрслик билан.

Ғирром бу кўрсликни эътиборсиз қолдирмади, “ҳа, энди милисага ўхшадинг”, деган ўйда орзуини баён қилди:

— Яқин орада рухсат тегиб қолади, деган яхши гаплар бор: менинг орзуим – зўр бир казино қуриш.

— Казино?— Ғайрат ажабланиб, яна сўради:— Казино нима-лигини биласизми ўзи?

Қимор оламида бўйни эгилгани билан бели синмаган одамга бу саволни бериш билан иззат–нафсига тегиши мумкинлигини Ғайрат билмади. Ғирром эса камситгани учун бу лейтенантнинг жигини эзиб қўйиши мумкинлигини писанда қилмади. Аксинча, ўзини овсарликка олиб жавоб кайтарди:

— Биламан, киноларда кўрганман, ошналардан эшитганман.

— Шу қишлоқда казинони гуллагадиган нечта ҳариф бор экан?— деди Ғайрат билағонлик отидан тушмай.

— Сиз тумшуғингизнинг тагига қараманг, узоқроққа боқаверинг. Бу ёғи қўшнилар, у ёғи чегара... Казино қурилса, одам оқиб келаверади.

— Аравани қуруқ олиб кочишга уста экансиз. “Ўн икки стул” деган кино бор, кўрганмисиз? Василки деган кишлоқ одамларини Остап Бендер “шу кишлоқ дунё шахмат маркази бўлади”, деб лақиллатган эди. Сизнинг орзуйингиз шунинг нақ ўзи.

— Шунақами?— Ғирромнинг кўзида ўт чакнади, лекин ғазаб ўқларини сочишдан ўзини тийди. Ким билан қачон ва қай ҳолда муроса қилиш, кимга қачон ва қандай усулда нафрат тошларини отиш машини олгани учун бу сафар истехзо билан кулимсираб қўя қолди.

— Сиз менинг аравамга ҳали чиқиб кўрмагансиз. Ҳаёт кўрган одамнинг араваси шалдирок ҳам бўлмайди, бўш ҳам юрмайди. Мени чалғитмай, давомини эшитинг-у, кўз олдингизга келтиринг: хуллас, шу ўрам казинога тегишли бўлади. Сиз ўтирган жойда ресторан... хафа бўлманг-у, милисахонангиз ўрнига беш юлдузли меҳмонхона тушади. Сойнинг орқасидан сизларга зўр иморат қуриб бераман.

— Нега хафа бўларканман? Менга нима, казинонгиз битгунича, милисада ишларканманми?

— Унда янаям яхши. Сизни ўзим ишга ола қоламан.

— Қоровулбоши бўларканманда?

— Қоровул эмас, “кўрикчи” дейилади.

— Кўрикчи? Яна ҳам зўр-ку! Кўрикчи казинода эмас, полизда бўлади, билмайсизми? Иккита калтакка титилиб кетган чопон кийгизиб, бош ўрнига тешик челак қўндириб қўйишади.

— Оширвордингиз, командир. Бу бир гап-да!

— Ҳа... гап... гап...

Ғайрат шундай деб иккита картани қўлига олди.

— Буни ўтмиш дедингиз-а... Ўтмиш эса ҳамиша тотли, деган экан бир одам. Бунинг гулдай ҳунарлиги ҳам тўғри... Гулдай ҳунар хор бўлмаслиги керак.

Ғайрат шундай деб икки картани бармоқлари орасида ўйната бошлади. Буни кўриб Ғирром анграйиб қолди. Кичик патнисда икки

кичик қадаҳни арокқа, катталарини шарбатга тўлдириб олиб келган Моҳидил ҳам йигитга ҳайрагланиб қаради. Нимадир дегиси келди, лекин мавриди эмаслигини билиб, индамайгина изига қайтди. Пештахта ортига ўтгандан кейин Ғайратга норози қиёфада қаради.

— Тузуксиз-ку, командир?— деди Ғирром ҳайратни ошкор этмай.

— Бу ҳам бир ўтмиш,— деди Ғайрат синик оҳангда.— Мен Себзорни гуллатишга улгурмаганман. Қиморбоз бўлиб кетишимдан кўрқиб, отам шу ўқишга текиб қўйган. Ота-онамни хафа қилмаслик учун чидаб юрибман. Аслида... кўнгил буни унутгани йўқ.

— Очиғини айтайми?— Ғирромнинг чехраси очилиб, қўлига кичик қадаҳни олди:— Елкангизга гитара осиб келганингизни кўриб, “бу бола бошқача менг” деган эдим. Мен фақат картани эмас, одамни ҳам ажрата оламан. Маҳалладошимни кўрганимдан астойдил хурсандман. Буни кўконманзираг деманг, қани, олдик! Вақти келса, икковимиз ўтмишни эслаб, икки-уч қўл ташлашармиз.

Ғирром бир кўтаришда кичик қадаҳни бўшатди-да, кетидан каттасидаги шарбатдан ичгач, лабини билаги билан артди. Кейин ўрнидан туриб, пештахтага томон қарамай, буюрди:

— Моҳий, қариндошимни яхшилаб меҳмон қил. Бундан буёғи унинг харажати менинг бўйнимда,— у карталарнинг иккитасини олиб, чўнтагига солди. Ғайрат узатган карталарни эса олмади:— Бармоқларни роҳатлантириб туринг, бу ҳам бир эрмак-да!

Шундай деб Ғайратнинг елкасига уриб қўйди-да, зарур иши ёдига тушиб қолгандай, шошилганича изига қайтди. Ғайрат қадаҳларга тегмай, совиб қолган қахвасининг сўнгги хўпلامини ичди. Ғирром кўздан йўқолмагунча ўрнидан жилмади. Бармоқлари билан карталарни ўйнаганича, дам-бадам қизга ўғринча қараб ўтираверди. Моҳидил унинг қилиғидан ранжиганини яширмай, юзини буриб олди.

Ниҳоят, Ғайрат ўрнидан туриб, пештахтага яқинлашди-да, пул узатди.

— Нима бу?— қиз норозилигини яширмай чимирилди.

Ғайратга унинг бу қилиғи ёқди. “Демак, менга бепарво эмас”, деб қувониб, ҳазил оҳангида жавоб берди:

— Чўнтагимда ётганида пулга ўхшаган эди...

— Эгасидан фарқи йўқ экан-да?

— Эгасига нима бўлибди?

— Эгасигами? Олдин бир қараганимда туппа-тузук одамга ўхшаган эди.

— Кейин-чи?

— Кейин... билмадим... Пулингизни чўзмапг, бу ерда бойваччалик қилмай кўя қолинг. Ароққа ҳам, шарбатга ҳам текканингиз йўқ.

— Қаҳва ичдим-ку?

— Ичган бўлсангиз, харажатингизни қариндошингиз кўтарди, бемалол кетаверинг.

Қизнинг эндиги жаҳл аралаш қараши, овозидаги қаҳр Файратни сергаклантирди, бироқ унинг олдида паст кетишни истамади.

— Мен бировга боқиманда бўладиган одам эмасман,— у сал кескинрок оҳангда шундай деб қўлидаги пулни пештахта устига ташлади.

Моҳидил янада ўжарлик билан пулни бармоғининг учида нари сурди. Файрат эса унинг ҳаракатига парво қилмай, яна карталарни айлантира кетди.

— Уста экансиз?— деди киз пичинг билан. Гап оҳангида “бундан бошқа ҳунарингиз ҳам борми ё турган— битганингиз шуми?” деган зарда ҳам бор эди.

— Ҳа, буми?— Файрат шундай деб карталарни пештахта устига ташлади.— Уйимизда цирк артисти ижарада турганда ўргатган эди.

— Ҳали артистлик ҳам қилиб турасизми?

— Шуниси қўлимдан келмайди. Истеъдодим йўқ экан, ўша артист “сен фирғ тўнкасан” девди.

Файрат “калай, бунақа гап сизга ёкса керак?” дегандай муғомбирлик билан тикилди. Моҳидил бу қарашга лабини буриш билан жавоб қилди:

— Билиб айтибди...

Энди зарда ҳам, пичинг оҳанги ҳам йўқ, балки эркатой қизнинг нози бор эди. Бундан мамнун бўлган йигит пештахтага ба-

майлихотир суяниб олди-да гап маромини буриб юборди:

— Ғалати эртак эшитдим: Паридара деган жойларинг бор экан, а? Чиройли-чиройли қирқга пари душмандан қочиб, дарага яширинганда бир ялмоғиз сеҳргар уларни кўл атрофидаги тошларга айлангириб қўйган экан, шунақами?

— Шунақа. Сиз ишонмадингизми?

— Мен ўз кўзим билан кўрмагунамча ишонмайман.

— Унда бориб кўринг. Ана, хув тоғнинг ортида. Пиёда юрсангиз икки соатли йўл. Эшакка минолсангиз, ярим соатда етасиз. Милисахонангизда эшак борми? Йўқ бўлса, ана, чойхонада ўтирганларникини мишиб кетаверинг, сизга индашолмайди.

— Адашиб қолармикинман? Аям тоғда ёлғиз юрмагин, девдилар. Вақтингиз бўлса... бирга боролмайсизми?

— Аянгиз яна нима девдилар? Қизларга шилқимлик қилаверма, демаганмилар?

— Демаганлар. Чунки бу ерда яхши кизни учратиб қолишимни билмаганлар. Паридарани кўрсатасизми?

— Ёлғиз боришга кўрқяпсизми?

— Топдингиз. Ёвуз сеҳргар ошиқ йигитларни тошга айлангириб қўяр эмиш.

— Кўркманг, сиз тошга айланмайсиз, бунга хали вақт бор.

Моҳидил аниқ ваъда бермаса ҳам, ширин кинояли гаплари билан йигит кўнглида умид чироғини ёкиб қўйди.

БИЛИБ БОСДИ ТИКАНИ

Киши ҳаётида дийдор ҳам, айрилик ҳам кўп. Зийракрок разм солинса, ҳаёт учрашув ва ўлимдан иборатга ўхшаб кўринади.

Қай бири кўпрок?

Учрашган, танишган, кўнгил қўйганларни ўлим аёвсиз равишда бир-бирларидан юлиб олаверди. Бирида қайғурадилар, иккинчисида... Одам одамлар билан учраша-учраша оқибат ўлим билан ҳам учрашади. Унинг бу сўнги учрашуви кимнидир қайғуга солар, кимнидир эса...

Ҳар қандай дийдорнинг оқибати айриликдир. Одамлар охир—оқибат айрилик майини ичмоқ учун бир-бирлари билан учрашадилар. Бу дунёда ҳар бир нарса омонат бўлгани каби дийдор ҳам қил учида турган омонатдир. Боқий дийдор фақат жаннатдир. Энг бахтли дийдор ҳам айни ўша маконда. Узил-кесил айрилмоқлик ҳам Қиёматда содир бўлади. Унга қадар ота-она ва бошқа яқинлар билан жаннатда юз кўришмоқлик умиди мавжуд.

Умид ушалмаса-чи?

Бу дунёдаги айрилик фожиа эмас, ўткинчи қайғу, холос. Энг даҳшатли фожиа— Қиёматдаги айрилик. Бу фожиага учраш ёки учрамаслик масаласини ҳар бир инсон тириклик чоғида ҳал қилиб олмоғи зарур.

Аммо...

Аммо буни биров тушунади, биров эса тушунмай ўтади.

Ҳаёти йўлидаги айриликлар Бўрон учун фожиа эмас. Қиёматдаги жудоликни эса у ҳис қила олмайди.

Ойниса эса...

Эридан айрилганини аниқ билганида, унинг ўлигини ўз кўзи билан кўрганида, аза очганида, эҳтимол, жудолик балосини бир неча кун ёки ҳафтада енгиб ўта олар эди. Эрининг ўлими ҳақида хабар олгач, аза очди. Бироқ, ота-онаси, яқин қариндошлари келишмади бу азага. Ўғай акаси бир кўриниш берди, холос. Балки айримларга ўликсиз азага келиш ғалат туюлгандир, бошқалари эса Ўлатнинг кимлигини билгани учун ҳам келмаган. Эҳтимол улар “ўша томонларда ўлиб кетгани яхши бўлибди”, деб қувонишгандир. Бу қишлоқдагилар Норбўта исмли одамнинг лақаби “Ўлат” эканини камалганидан кейин билишди. Ўлат ҳамқишлоқларига қорадори сотмаган эди, шу боис унинг хунарини ҳам кўлига қишан урилгач билишди. Бу ердагилар Ўлатнинг хизматига мухтож эмас, кўкнорини ўзлари экиб олишарди. Авваллари ҳукумат одамлари индашмас эди. Кейинги йилларда “шамоллашга дори бўлар”, деб шапалоқдек ерга экишса ҳам жазолайдиган бўлиб қолишган. “Кўкнорини эзиб ичса кайфи йўқ, қариларнинг ичини кизитиб, қувват беради”, деган бахоналар ҳам ўтмай қолган. Уч тоғ наридаги ёнбағирга ўтган йили яширин-

ча экканларни милиция аниқлаб, қамаб қўйгандан кейин кўкнорига ишқибозлар қолмади.

Ўлатнинг ҳам, Ойнисанинг ҳам бунақа экиш ё сотишга алоқаси йўқ. Тўғри, Ўлатнинг асосий вазифаси чегарадан олиб ўтилган молни маълум ерга етказиб бериш бўлса-да, кўзи очлик қилибми, хўжайинларининг амрига итоат этмай, ишонган миждозларига пуллаб турган. Қишлоқда “афюнфуруш” деган айбни оғир олишди. Эрининг кетидан Ойниса ҳам бир неча ой қамоқда ўтириб келгач, “бекорга камашмагандир” деган гумон ғолиб келиши баробарида бу гумонга яна қатор миш-мишлар қўшилгач, унга бўлган муносабат ёмон томонга ўзгарди. Эри беркитиб қўйган маблағни тежаб-тергаб ишлатиб, кул кўрди. Тирикчилик ишлари узилай-узилай деб турганида Бўрон келди. Шум-хабарни етказиб, кўнглига озор берди, сўнг “эринг укамдек эди, сен билан ҳам ака— сингилдек бўламиз”, деб, рўзғорига карашиб турди. Кейин эса, ҳеч қутилмаганда “эрингни акам деганман, синглим йўқ эди, Худо сени етказди”, деб Фирром пайдо бўлди. Уни Бўрон бошлаб келмаганида Ойниса бунақа саёқ акани яқинига йўлатмаган бўларди. Пичан ғарамидаги бевошлиги учун қизлик номига доғ туширган аёлнинг атрофида камалиб чиққан икки одамнинг ивирсиб юришига қишлоқ аҳли безътибор қараб қўя қолар эканми? Улар пайдо бўлгунига қадар “ёлғизман” деб кўнгли чўкиб юрган бева энди “тутинган икки ака” эмас, “икки ўйнаши бор бузуқ” деган шармандали номга чидаб яшашга мажбур эди.

У аввалига Бўроннинг мсхрибончилигини бошқача тушунди. “Сингилжон, сингилжоним, деб менга эга чиқиб олмасайди”, деб чўчиди. Бўроннинг қайси оламга тобе эканини, бу оламда уйланиш ман этилганини билмагани учун кўрқди. Кейин унинг холислигига ишониб, айрим сирларини айтди, баъзи ишларда маслаҳат сўради. Фирром қаҳвахона очиб, Моҳидилни ишга таклиф этганида биринчи галда Бўроннинг қарорига кулоқ тутди. “Эринг бу итваччани ўша ёқда қаттага тушириб, қарз қилиб қўйган. Очган цехи ҳам, кафеси ҳам ўша қарзнинг ҳисобига. Иш юришиб кетганидан кейин она-бола икковингга қолдириб кетади. Шарт шунақа бўлган. Бу бадбахтнинг аҳмоқ қилиғи кўп, нима деса ўзингни овсарликка солиб, “хўп” деявергин-у,

аммо зийрак тур”, дегач, мўъжиза гул каби очилаётган гўзал қизининг пештахта ортида туриб савдо қилишига кўнган эди.

Бўрон Ойниса билан бўлган дастлабки учрашувда қисман ёлғон гапирган эди. Ўлат ҳали қочиш режасини тузмай, бошига не кунлар тушишини тасаввур ҳам этмай туриб Бўронга “агар менадан олдин чиқиб борсангиз, оиламдан хабар олиб кўйинг”, дегани рост. Одатда ҳарбийданми ё қамоқданми ё узоқ саёҳатданми қайтаётган кишига яқин, ҳатто узоқроқ танишлар шундай илтимос қилишади. Ўлатнинг “шу одам, албатта, уйимга бориб, оиламдан хабар олади”, деган ишончи йўқ эди. Шунчаки гап орасида айтган эди. Бўроннинг бу илтимосни бажармаганидан Ўлат хабар топган тақдирда ҳам ундан ранжимаган бўларди. Ўлат Бўронга “акамсиз” демаган. Илгари танимаган, шу қамоқда ош-қатик бўлган одамни дарров ака тутадиган калтабинлардан эмасди у. Аслида улар тобе бўлган оламда “ака-ука тутиниш” деган тушунча йўқ. Катта ўлжа илинжида шериклик қилиш бор. Бир-бирларини “дўст” ҳам дейишади. Лекин шерикчилик ҳам, дўстлик ҳам вақтинчалик, одамларга хос меҳр-оқибат деган туйғу билан боғланмайди. Иш юришмай қолса, шерик шерикнинг, дўст дўстнинг пўстиши шилиб олади ёинки бошини янчиб ўтиб кетаверади. Ўлатнинг қаердан экани, хотини кимнинг қизи эканини билгандан кейин Бўрон уни ўзига яқин олиб, бир куни гап орасида “сендай укам бўлишини орзу қилардим”, дегани ҳам рост, бироқ, ака-укалик, кейин ака–сингиллик ҳақидаги гап қамоқдан чиқиб, Ясситепага келганида туғилган ёлғон эди. Бўрон билан Ўлат ўртасида ака-укалик эмас, шерикчилик аҳди мавжудлигини ҳеч ким билмайди. Ўлатнинг қамоқ лагеридан қочиш пайтидаги ўлими, Бўроннинг Ясситепага келиб қолиши ўша аҳд режаси асосида бўлаётгани ҳам шу икки қасамхўрнинг ўзигагина маълум. Ясситепага Бўронни яна бир мақсад бошлагани эса ҳатто Ўлатга ҳам номаълум эди.

Аслида Ойнисани “синглим” дейишида ёлғон йўқлиги тўғрироқ. Бўрон билан бу аёлни “ўгай аканинг ўгай синглиси” деган қариндошлик риштаси боғлаб турарди. Буни фақат Бўрон билади, бошқаларнинг етти ухлаб, бир тушига кирмаган.

Ўзгага ўлим тиловчи нодон муддаосига етгач, бахт саройига етишгандек қувонади. Бировнинг ўлимидан бахт топиш нақадар калтабинлик экани хаёлига келмайди. Агар ҳар ўлим бир одамга бахт бераверса, бу дунё бахтли кимсаларга тўлиб-тошиб кетарди. Ўлатнинг ўлими ҳақидаги хабар Ясситенада Ойнисанинг отасини ғоят қувонтирди. Орадан йиллар ўтган бўлса-да, “Шумқадам” деган лақабидан қутилмаган бу одам Худони камдан-кам ҳолларда эсларди. Эслаганда ҳам ўзига умр тилаш ўрнига кимнингдир бошига бало ёғдиришни, куёвини эса хорлаб ўлдиришни сўрарди. Куёвининг ўлими унга шунчаки бахт инъом этмасди, балки узоқ умр кўриш имконини берарди. Ўлат тирик экан, у ҳар куни куёви кўлидан ўлим топиш ҳадигида яшарди. Тўғри, Ўлат бу одамни бўғиб ўлдиришни жуда-жуда хоҳлаган, айниқса, ўша биринчи қамалганида бу истак вужудини олов каби ёндирган эди. Кейинроқ жиноят оламидаги ўз йўлини топиб олгач, бу чўлоқни ўлдириб, ўз тақдирини ҳалокат ёқасига келтириб қўйиш фикридан воз кечди. Ўлат Худони деярли эсламасди, демак қайнотасига ўлим ҳам тиламасди. Қайнота-куёв шу нуктада бир-бирларидан фарқ қилар эдилар.

Шахснинг фожиаси нимада? Амалдан ёки бойликдан ажралганидами? Ҳар кимнинг фожиаси ҳар хил. Барча учун бир ҳисобланган, фожа ҳам бор: бу кўнгилнинг ақлга бўйсунмаслиги. Афсуски, бу фожианинг даражасини барча бир хилда англамайди. Баъзи одамларни “худбин” ёки “ўжар” деб айблашди. Аслида кўнгил худбин, кўнгил ўжар. Агар кўнгил хатосига икром бўлмаса, бу кўнгил эгасидан нима кутиш мумкин? Кўнгил ҳаёт ҳақиқатларини инкор этса, бу кўнгил эгаси қандай яшасин? Шайтоннинг ёлғон ваъдаларига, соддароқ айтилса, сохта нарсаларга умид боғлаган кўнгил эгасини оқибат нима кутади? Хорлик эмасми?..

Ўлатга бу ҳақиқат бегона бўлгач, эрининг топаётгани ҳалолми ё ҳаромми, фарқламайдиган Ойнисанинг дунё ҳақидаги тушунчаси уникдан ортиб, қайга борарди? Ҳа, ҳалол— ҳаромни фарқламасди. Ота-онасидан бу хусусда тарбия олмаган эди. Шумқадам “одам боласи дунёда ҳалол яшаши керак”, деган тушунчадан узоқ эди. “Одам ҳаёт неъматларига чап солиб, бошқалардан кўпроқ нарсани юлиб

олиб яшаши керак”, деган ақидадан бошқа ҳақиқатни тан олмайдиган ота кизига иймон тарбиясини бера олармиди? Куёвини ғирт жиноятчи деб билувчи Шумқадам ундан нафратланарди. Бироқ ўзининг киликлари қорадори сотишдан ҳам баттарроқ эканини сира-сира ўйлаб кўрмасди. У чангалига нима илинса, ҳалол деб ҳисоблайди. Чангал ураётганида кимнидир туртибми, ё юлибми, ё чалибми, озор берганини гуноҳ деб билмайди: бунга озор еганнинг ўзи айбдор, у ўлжага чангал ураётганида оёқ остида нега ўралашади?

Томирларида шундай отанинг кони оқайтган аёл эри топиб келганда қувонарди, лекин оқибатни ўйлағудай бўлса, юрагида кўрқув уйғонарди. Эрининг қўлга тушиб қолишидан кўрқарди-ю, уни кулфатдан асраш чорасини кўрмасди. Бошга ёғиладиган кулфат тошлари айни ҳаром лўқманинг оқибати эканини эса ўйлаб кўрмасди.

Бошига ёғилажак бало дўллариини ўйламаслик Ойниса учун янгилик эмас. Мактабни битирадиган йили пичанга чиқишган эди. Кўз уриштириб юргани Норбўта билан ғарам орасига яширинганида ёшлик шўхлигининг оқибати тақдирини ўзгартириб юборишини ўйламаган эди. Ғарам орасида чегарадан чиқишмаган эди. Лекин кечаси билан бирга бўлишлари мактаб ўқитувчиларининг ваҳима ноғораларини, ивирсиқ оғизларнинг эса миш-миш қарнайларини чала бошлашлари учун старли эди. Эл орасида шармандалик юкини кўтара олмай, боши эгилган отанинг милицияга арз қилиши учун эса бундан ортиқ туртки шарт эмасди. Бокиранинг номусига тегишда айбланиб, қўлига қишан урилган йигитча гуноҳи исбот этилмаса-да, жабрланувчи ота ҳаракати туфайли “зўрлашга урингани” учун барибир камалди. Норбўта қамокхонада афюнфурушлик илмидан баҳраманд бўлиб, ҳаёт йўлини ўша ерда узил-кесил белгилади. Озодликка чиққач, “энди нима қилсам экан?” деб бош қотирмади. Турмуш қуриш масаласи ҳам осонлик билан ҳал бўлди.

Ойниса унинг қутилиб келишини кутди. Астойдил севгани учун кутди. Лекин... қутишдан ўзга чораси йўқ, ўзи бокира бўлса-да, номига гард юккан қизни бу атрофда ҳатто иккинчи хотин қилиб оладиган мард ҳам йўқ эди. Шу боис, Норбўта совчи юбор-

ганида каршилиқ билдирилмади. Лекин ота-она тўйдан кейин бирон марта ҳам қизини йўқламади. Бир қишлоқда яшагандан кейин турли тўю маъракаларда учрашиб турилади, улар шу билан кифояланишди. Ота-онаси билан бутунлай узилиб кетиш хавфи Ойнисани у қадар ташвишга солмасди. Бир марта “одамларга ўхшаб борди-келди қилсак осмон узилиб, ерга тушармиди” деб нолиганида эри “яқинда бошингга бахт куши қўнади, шаҳарга кўчиб подшоҳлардай яшай бошлаганимизда уларнинг ўзи остонамизга шиллиққуртдай ўрмалаб келишади”, деб овутган эди. Бироқ бошига бахт эмас, қузғун балоси кўниб, ширин орзулар булутидан кулаб, балчикқа беланди.

Ойнисани қамаб қўйишганда “эринг қорадорини каёққа яширган?” деб кўп кийин-қистовга олишди. Ўлат билан юзма-юз учраштиришганда кийимларини пора-пора қилиб, шармандали холга ҳам туширишди. Эри “ҳеч қанақа молни яширмаганман, кўлимда бори шу ярим кило эди”, деб туравергач, Ойниса унинг муддаосини тушунди. У чиндан ҳам яширилган афюн ҳақида ҳеч нима билмасди. Билганида ҳам, ҳар қанча кийнашса-да, айтмаган бўларди. У мол ортида шафқатсиз одамлар турганини, вақти келганда уларга ҳисоб беришга мажбур эканини биларди. Омадлари юришиб, бу мол ўзларига насиб этса, эри айтган бахт куши бошларига қўнажагига ишончи ҳали ўлмаган эди. Эри билан учраштиришганда, кўз-кўзга тушган онда нигоҳига яширинган маънони уқди, қатта миқдордаги қорадори яшириб қўйилганини фаҳмлади. Қаерга яширган бўлишини камоқда ётганида ҳам, кейин ҳам кўп ўйлади. Мол изидан одамлар искаб келишини хавотир билан кутиб юрганида Бўрон пайдо бўлди. Уни мол илишжида келган деб, гумон қилиб юрди-ю, бироқ қорадори ҳақида сўз ҳам айтмай, бу нарсага ишора ҳам қилмагач, фикри ўзгарди.

Одамлар ер юзининг барча нукталарида ҳаёт кечирадилар. Қуёш баъзи-баъзида юз кўрсатадиган совуқ ўлкаларда ҳам, гоҳи-гоҳида ёмғир бир томчилайдиган саҳрода ҳам турмуш лаззатини топадилар. Ҳар бирлари ўз маконларини мактайдилар, буни неъмат деб билиб, Яратгандан рози бўладилар. Аслида гап табиатнинг неъматига эмас.

Жаннат каби тўкин жойда туғилиб яшаётган одам бошига тарикдай ташвиш тоши тушса, ўзини фароғат боғида эмас, фалокат саҳросида яшаш учун туғилгандай ҳис этади. “Дунё ҳаёти ерда фақат изо— ихонат тупроғидан, осмонда эса бало— офат дўлини ёғдирувчи булутларидан иборат”, деб вовайло қилаверади. Воқеан шундай: дунё бир денгиз дея фараз қилинса, унинг кулфат суви ила тўлиб—тошгани афсона эмас. Кимлардир унда чўмилаверади, чўмилаверади... Дунё осмони абри бало ила қопланганини ҳам ҳеч ким рад этмаган.

Бироқ...

Ранги қандай бўлмасин, юки қандай бўлмасин, осмонни ҳаминша булут қоплаб турмайди. Ҳаёт шамоллари уларни суриб кетади-ю, умид қуёши йилт этиб кўринади.

Кулфат денгизи ёнида эса фароғат уммони мавжуд. Ҳамма гап кимнинг қандай сувда чўмилиш истагида эканида.

Эҳтимол, кимдир умид ва бахт қуёши йилт этади-ю, сўнг бутунлай сўнади, деб ўйлар. Шундай ўйласа, демак, унга шу насиб этар экан.

Балки, кимдир дўнглик ортида фароғат уммони чайқалиб турганига ишонмас. Ишонмаса, у томон интилмаса, кулфат денгизиде умрининг охирига қадар қолиб кетаверади.

Ойниса эрининг ўлими ҳақидаги шумхабарни эшитгач, ўзини кулфат денгизиде кўрди. Осмонини қоп-қора бало булутти қоплаб, атрофи зулмат тўрига ўралди. Таъзияга келган ўғай акасига ҳасрат дастурхонини очганида у жимгина тинглади. Синглисининг дардли ва аламли гапларини узиб, “сен янглишяпсан”, демади. Аксинча, ҳасратини айта-айта енгиллашиб олишини сабр билан кутди. Умри муаллимлик билан ўтаётган одам бунақа аҳволда нима дерди, насиҳат қилади-да. Ойниса “нима қилай энди, айтинг ака, бу дунёда адолат борми ўзи?” деган маънода ёшли кўзларини унга қадаганида ҳам дарров гап бошламади. Ниманидир эсламоқчи бўлгандай ўйланди:

— Гапларинг тўғри,— деди ҳамдардлик оҳангида.— Одам бола-си қайғу, ҳасрат кўрмай умр кечирishi мумкин эмас. Бир донишманд одамнинг ёзганларини ўқиган эдим: турмуш ва ҳаёт тиканли чангалзор устидан юришдан, бешафкат денгизнинг машаққат тўлкинлари билан курашиб сузишдан иборат экан. Ақлли киши бу заҳматлардан кўрк-

маслиги, келажакдаги роҳатларга умид боғлаб, ушбу машаққатларга енгилмаслиги, кўнглини чўктирмаслиги зарур экан. Ҳар оғирлик ортидан бир енгиллик келишини Худонинг ўзи ваъда қилганини имом домладан эшитган эдим. Ақлли одам Худонинг шу ваъдасини доимо эсида тутиб, ўзига тасалли берса, кўнгли хотиржам бўлади. “Бошқа кишилар роҳатда юрадилар, қайғулари йўқ, ғам-аламга кўмилган биргина менман” деб гумон қилиш янглиш кўчаларга бошлаб, зарарли жарга кулатади. Сен билан мен “бу одам роҳатда маза қилиб яшаяпти” деган кишининг аҳволи текшириб қаралса, мусибати сеникидан бағтарроқ экани маълум бўлиб қолади. Дунёни бекорга “чархи фалак” демаганлар. Тун кунга алмашади, бало ўрнини фароғатга бўшади беради. Сен билан мендан талаб қилинадигани— сабр. Балоларга сабр қилиш ва қазоларга бўйсунуш бало бўлмайдиган ва қазолар кўрилмайдиган жойга борадиган бирдан-бир йўл экан.

Ойниса акасида бунақа ақлли гапларни кўп эшитган, баъзисини эшитган-у унутган, баъзисига амал қилишни ўйлаган-у, ўй-ўйлигича қолаверган, амалга ошмаган. Ўшанда ҳам биргина акаси ёнини олган, “гумонни ноғора қилиб чалавермаларинг, поклигига ишонмасаларинг дўхтирга кўрсатларинг”, деб қаттиқ туриб олган. Акасига меҳри ошиб, “энди чизган чизикларидан чиқмайман”, деб аҳд қилган-у, “отангинг дағдағасидан кўркма, шаҳарга бориб ўки”, деган насиҳатини амалга оширишга журъати етмаган. Тўғрироғи, журъати-ку етарди-я, аммо, “бузуқлиги учун иснодга чиқолмай шаҳарга жўнаб қолди”, деган фикс-у фасоднинг қудратидан кўрккан эди.

Аканинг маънили гапларини маъқулласа-да, кўрсатилган йўлга бурилмай, эри хоҳлаган йўлни афзал билиб, ўзи билганича яшаган сингилнинг сабрга доир хикмат ёнғоғини чақиши амри маҳол эди. Хўш, Ойниса акасининг гапини қулоққа олиб, сабр қилганида нимага эришарди? Сабри учун мукофот насиб этиб, эри қайтиб келганида нима бўларди? Ўша-ўша— эски ҳаммом, эски тосми? Бировни кутиш сабр эмас, Яратганнинг розилигига етмоқ учун машаққат тиконзорларидан ўтиб бормоқ сабр эканини ака сингилга тушунтириб бера олмади.

Ҳикмат кўчасидан узоклашиб, фароғат уммонига етиб борган

кимсани ҳали ҳеч ким кўрмаган. Ойниса ҳасрат ёшларини тўкиб адо қилгандай бўлди-ю, ўзи кулфат денгизида қолаверди. Бу ҳам етмагандай, қизи атрофида милиса йигитнинг шилқимлик қилаётганини билиб, ҳам ғазабланди, ҳам хавотир тўри билан ўралди. “Келгиндини яқинингга йўлатма”, деб юмшукрок гапирган эди, қизи кулимсираб қўя қолди. Бу кулимсирашнинг маъносини тушунган Ойнисанинг юраги портлаб кетай деди. Назарида бу шилқим йигит бу кеч ё эртага кизини шаҳарга ўғирлаб қочадигандай эди. Лекин “балки мен янглишаётгандирман”, деб ўзини босди.

Эрталаб соғилган сутни топшириш учун гузарга бориб, Бўронни кутди. Бўрон одатига хилоф қилмай, кеч келди. Қабул қилувчи йигит унинг идишларини бўшатиб, ювиб бергунича Ойниса тутинган акасига дардини баён қилди. Бўронга бу ҳолат маълум бўлгани сабабли эътиборсиз тинглади. Худди милиса йигитни топиб, ҳозирнинг ўзида адабини бермокчи бўлгандай қаҳвахона томонга тикилиб турди. Милиса йигитнинг ўралашиши унга ҳам ёқмаган, лекин “балки вақти келса фойдаси тегиб қолар”, деган фикрда индамаётган эди. Ойниса гапини тугатгач, унга қараб жилмайди:

— Ваҳима қилаверма. Моҳидил ақлли қиз, милисанинг қармоғига илинмайди. Уч-тўрт кундан кейин Тошкентга бориб-келадиган ишим бор. Ўқишини тўғрилаб берадиган одам топаман. Ҳозирча, арконни узун ташлайверсин. Бу тавия шилқимлик қилса қилаверсин. Милисанинг иши ўзи шунақа.

— Фирромингиз-чи?— Ойниса зарда билан шундай деб унинг гапини узди.

— Унинг шилқимлигига ҳам парво қилмаларинг, деганман-ку? Гўнғпашшага ўхшаб атрофларингда гўнғиллаб учиб юраверсин.

— Кеча окшом келиб, пул ташлаб кетди. Моҳидилнинг кийимлари ёқмаётган эмиш. Қишлоқча кийими мижозларни хуркитиб юбораётганмиш. Шаҳарча замонавий кийим кийсин эмиш. Мен қизимга кўкраги киндигигача очик қўйлак кийгизиб қўймайман. Айтинг, унингизга. Кафесини ҳам, мижозларини ҳам пишириб есин!

— Сенга нима деяпман: гапларига ҳам, шилқимлигига ҳам

парво қилма. Пул бердим, яхши, қизинг билан шаҳар бозорига тушгин-у, ўзига ёққан кийимларни олавер. Кийса бугун кийсин, киймаса, сандикка ташла, баҳонада сепи кўпаяди.

— Шунақа дейсиз-у, унингиз минғирлайвериб, жонимга тегиб кетди.

— Бўпти, “уним”ни бураб қўяман, минғирламайди.

— Моҳийга суқланиб тикилганида кўзларини ўйиб олгим келяпти.

— Қизингга битта у суқланиб қарамайди-ку, ўйиб ташлайверсанг, Ясситепада кўз қоладими? Моҳий Тошкентда ўқиса, у ёқда ҳам суқланиб қарайдиганлар кўп бўлади. Қизингни маҳкам қилавергин-у, суқланадиган кўзларни менга қўйиб бер. Моҳийни авайлашга ваъдам бор. Биз ваъдани унутмаймиз.

Кейинги гапнинг қатъий оҳангда айтилиши Ойнисага далда бўлиб, изига қайтди. Қизини уйғотди-да, шаҳарга отлана бошлади.

***

Бўрон билан Ойнисанинг суҳбати тез якунланган бўлса-да, Ғайратнинг назарига илинди. Ғайрат бу онда бошлиқ хонасида, дераза яқинида ўтирган эди. Бошлиқ кечаси содир этилган қотиллик сабабларини ўзича таҳлил қилиб, қарийб бир соатдан бери гапирарди. Эзмаланиб, йиғилганларнинг тоқатини тоқ қилгач, хулоса ясади:

— Демак, қотилларни тез қўлга олганимиз билан жиноятнинг келиб чиқиш сабабларини аниқ далиллаб беришимиз керак. Хўш, ҳарбийдан қайтган йигит ўртоқларини яхши кўнгилда уйига таклиф қилибди. Болалиқдан бирга катта бўлган жўралар оз-оздан ичишибди. Сўнг, биттасининг гапи иккинчисига ёқмай, муштлашув бошланибди. Ўша ёқмайдиган гап нима эди?

— Оз-оздан ичиш билан кифояланишганмикин ё бошқа нарса ҳам бўлганмикин?— деб гапга аралашди Равшанов. Бу аралашув бошлиққа ёқмади, қошларини сал чимириб унга қаради. Равшанов эса гапига аниқлик киритди:— Масалан, наша чекишгандир ё кўкнори эзиб ичишгандир, балки билак томиридан ҳам олишар? Тергов жараёни буларни четлаб ўтмасин. Участка инспектори одамлар билан гаплашиб, қармоқ ташлаб кўрсин.

Равшанов шундай деб Ғайратга маънодор қараб қўйди. Қотилларни ушлашда Ғайрат ҳам иштирок этган, аммо унинг вазифаси чекланган, фақат кузатувдан иборат бўлган эди. Тезкор гуруҳга ўзи раҳбарлик қилган бошлиқ уни чақиртирган бўлса-да, ишларга аралаштирмаганди. Бундан кейин ҳам аралаштириш нияти йўқ эди. Шу сабабли Равшановнинг таклифни дарров рад этди:

— Бу участка инспектори эплайдиган иш эмас. Жиноят қидирув бўлимининг тажрибали мутахассислари ўз ишларини билиб килишади. Буни капитан Акмалов зиммасига юклайман. Комилов унга ёрдам беради.

Бошлиқ йиғинни кескин оҳангда яқунлагач, бошқаларга жавоб бериб, Ғайратни олиб қолди.

— Кўчага тикилиб қолдингиз, яхши томоша бор эканми?— деди захарли оҳангда.

Ғайрат ғазаб ўқиға дучор бўлганини фаҳмласа-да, ҳеч нима билмагандай хотиржам жавоб берди:

— Томоша йўқ. Одатдагидай эрталабки иш: соғилган сутларни топширишди.

— Шунинг ўзими? Мен шубҳали нарсани сезибсизми, деб ўйлабман.

— Шубҳали нарса ҳам бўлди. Сутларни асосан аёллар топширишди. Қабул қилувчи йигит битонларни бўшатиб бераверди. Охирида бир одам мотоциклда келди. Унинг идишларини бўшатиб, ювиб ҳам берди.

— Хўш, нима бўпти, нимаси шубҳали?

— Мотоциклда келган одам ё йигитнинг қариндоши, ё ундан кўрқади.

— Нимасидан кўрқади?

— Ўша одам камоқдан чиқиб келган ўғри эмиш, деб эшитдим.

— Хўп, унинг бугунги қотиликка нима алоқаси бор? Ўша ўғри қотилларни сут ичириб маст қилган эканми?

— Мен бунақа деганим йўқ. Сиз сўрадингиз, мен кўрганларимни айтдим. Сўрамасангиз индамас эдим.

— Мажлисидаги гапларга тушундингизми?

— Ҳа. Қотиллар қорадоридан олганми ё йўқми, аниқлашим керак экан. Лекин буни боплаб ташлайдиган мутахассислар участкавойсиз ҳам эплашаркан. Тушунганим шу.

Бошлиқ ижирганиб сўкингиси келди-ю, “нозик тоға” хусусидаги огоҳлантиришни эслаб, ўзини босди. Лекин сенсирашга ўтишдан тилини тия олмади.

— Дўланақишлоққа борасан. Ўша ердаги магазинчи қаёқдандир ароқ олиб келиб сотаётганмиш. Шунини аниқла.

— Хўп бўлади. Ушлаб, ўтказиб қўйганимдан кейин ОБХССдагилар мендан ранжишмайдими?

— Сенга ушлаб, ўтказиб қўй, дейилмади. “Аниқла” дейилди. Икковининг фарқи борми?

— Бор, ўртоқ подполковник, бугуннинг ўзида аниқлаб келаман.

Бошлиқ “жўна, туркингни кўрмай”, деган маънода қўлини силтагач, Ғайрат интизомли ходим кўринишида хонадан чиқди. Дахлизда Шуҳратга рўпара келиб, тўхтади.

— Хўжайин сенга алоҳида хурмат кўрсатиб олиб қолди, тинчликми?— деб сўради Шуҳрат кулимсираб.

— Алоҳида хурматга эга одамга алоҳида хурмат кўрсатилди-да,— деди Ғайрат.

— Балки алоҳида хурматга эга бўлган одамга алоҳида топшириқ берилгандир?— деди Шуҳрат хазил оҳангини давом эттириб.— Давлат сири бўлса айтмай қўя қол. Топшириқни бажариб, орден олганингда била қолармиз.

— Алоҳида давлат сирини алоҳида дўстларга айтиш мумкин. Дўланақишлоқдаги магазинда бегона ароқлар пайдо бўлганмиш. Бу ароқларни фош қилиб, қуролсизлантиришим керак.

— Шунинг ўзими?— деди Шуҳрат айёрлик билан кулимсираб.— Унда хомтама бўлма, сенга орден насиб этмас экан, ошнам.

— Нега, ишни эплотмайдиган шунчалик овсарманми?

— Шу туришингда овсарсан, чунки топшириқдан мақсадни билмайсан, мен айтмасам, икки дунёда ҳам билолмайсан. Дўланақишлоққа овсар бўлиб бориб, аҳмоқ бўлиб қайтасан. Иккита

арман коньягига эрисанг, сени балолардан асраб қоламан.

— Менинг жоним иккита коньякка арзимади, маошим ҳам етмайди. Иккита коньяк иккаламизга кўплик ҳам қилади. Демак, биттага келишдик.

— Яхши, биттани кўясан-у, ўзинг тумшуғингни тикиб шерик бўлмайсан. Энди билиб ол: Дўланақишлоқда биттагина дўкон бор. Унда ароқ тугул лимонад ҳам сотилмайди. У жойни кўпчилик “Сўфиқишлоқ” деб атади. Одамлари ичмайди, тўй-зиёфатларида шиша зотини дастурхонга қўймади. Агар сен бугун у ерга пиво ичиб борсанг-у, хиди бурқсираб турса, погонингга қараб ўтиришмайди, қишлоқдан чиқариб юборишади.

— Нима, ҳаммаси сўфими?— деб ажабланди Ғайрат.

— Сўфимас-ку, лекин қишлоғимизга Худонинг назари тушган, ҳаром нарса кирмасин, деб қаттиқ туришади. Уларга ҳатто райкомнинг ҳам тиши ўтмайди. Сен бориб кўргин, ростданам Худонинг назари тушганга ўхшайди. Бунақа жаннатдай жой бошқа ерда топилмаса керак. Бир отахон “бу қишлоққа жаннатнинг акси тушиб туради”, девди.

— Битта коньякка арзийдиган янгилгинг шуми? Бориб ўзим ҳам билардим,— деди Ғайрат энди норози оҳангда.

— Йў-ўқ, ошнажон, ҳали ҳеч нарсани билмайсан. “Ароқ сотилмайдиган жойга хўжайин нега бунақа топшириқ билан юборяпти?” деб сўрамайсанми?

— Сўрамайман, ўзимнинг ақлим етиб турибди. Хўжайининг мени аҳмоқ қилмоқчи.

— Хўжайин битта меники эмас, иккаламизники, буни унутма. Аҳмоқ қилмоқчилиги эса рост. Юқори орқали келадиган ходимни бир-бир шунақа аҳмоқ қиладиган одати бор. Лекин ҳозир бу муҳим гап эмас. Муҳими— ароқ сотишда гумон қилинаётган дўкандор хўжайинимизнинг жияни бўлади. Топшириқдаги асп юришни энди тушундингми? Сен дағдаға қилиб борасан-у, кулгуга қоласан. Идорага қайтгунингча майна бўлганинг бутун Яситапага ёйилади. Бу маълумот битта коньяк учун. Иккинчисига эрисанг, нима қилишинг кераклигини ўргатаман.

— Сен канасан.

— Сен эса бахилсан. Кулгига қолишдан кўркмасанг, пулинг чўнтагингда.

— Айт...

— Сен у ерга бошлиқнинг топшириғини бажариш учун бормайсан. Дўланақишлоқнинг доврўғини эшитиб, томоша қилгани борасан. Дўконнинг ёнида чойхона бор. Чойдан ичиб, қишлоқнинг мақтовини келтирасан, гапни олиб қочишга суягинг йўқ, буёғини қотирасан. Қайтганиндан кейин хўжайинга рўпара бўлма. Билдирги ёзгин-да, идорада йўқлигини пойлаб туриб, қабулхонасига ташлаб қўй. Қисқа ёз: “Топшириғингиз бўйича текширув ўтказдим, идорага маълум қилинган далиллар ёлғонлиги тасдиқланди. Район ички ишлар бўлими бошлиғининг жияни қонунга хилоф иш қилиши ҳечам мумкинмас”, десанг етарли. Жиян ҳақидаги сирни кўпчилик билмайди. Буни мен сенга айтганим йўқ, умуман, мен сени бугун кўрмадим.

Шухрат шундай деб муғомбирлик билан кўз қисиб кўйди-да, йўлида давом этди.

Ғайрат жойида бирпас қотиб турди. Бошлиққа ёкмаганини биларди, шундай бўлишини бу ишга отланганидаёқ тахмин қилган эди. Лекин бунақа масхарабозликни кутмаганди. Агар бошлиқ тенгдошларидан бўлса, бошлаб жавобини берарди. Ғайратга ҳазил қилган ошналаридан ҳеч бири барака топмаган. Бошлиқни майна тўрига ўраб қўядиган чорани ўйлаб топиш унинг учун қийин эмас, бироқ, “ўйнашмагин арбоб билан...” деган ўғитни ҳам билади.

Йўловчи машинага ўтириб Дўланақишлоққа борди. Шухрат мақтовни ошириб юбормаган эди. “Худо тоғ-у тошларни, дов-дахтларни, шарқираган сойларни яратганида энг сараларини шу қишлоққа илинган бўлса керак”, деб ўйлади. Хаёлига келган гапни чойхонада ўтирган чолларга айтган эди, уларга бу мақтов камдай туюлиб, ўзлари тўлдирдилар:

— Қайсидир йили арабданми ё туркданми меҳмонлар келишиб эди,— деди улардан бири.— Қишлоқни айланишди-ю, ке-

тишга шошиб қолишди. “Ҳа, нима бўлди?” деб хавотирлансак, “Аллоҳ жаннатнинг энг яхши бўлагини шу қишлоқдан чиқариб қўйибди, бу жаннат неъматларидан хузурлансак, у дунёдаги жаннат роҳатидан бенасиб қолармикинмиз, деб қўрқаяпмиз, шунинг учун кетмоқчимиз”, дейишди.

Ғайрат қишлоқда кечга қадар қолишни хоҳлади, бироқ кўнгли Моҳидил томон чорлади. Унинг учун жаннат акси бу боғларда эмас, кизнинг чеҳрасида эди.

Идорага кириб, бошлиқ йўқлигини билгач, дўсти маслаҳатига амал қилиб қисқагина билдирги ёзиб қолдирди-ю, қахвахонага шошилди. Юқорига чиқиб, Моҳидил йўқлигини билгач, тарвузи қўлтиғидан тушди. Шошилиб қайтганига афсусланди.

Пештахта ортида турган қиз унинг бўшашиб яқинлашаётганидан аҳволини сезиб, “ажаб бўлибди!” дегандай айёрона жилмайиш билан қарши олди. Ғайрат Назира исмли бу кизнинг Моҳидил билан яқин дугона эканини билади. Икки марта шу ерда кўришиб саломлашган-у, аммо гаплашмаган эди. Сўзга чечан йигит пештахтага яқинлашгани ҳамон “Моҳидил қани?” деб сўрашга истиҳола қилди. Тилида сўрамаса ҳам кўзларида бу савол зоҳир эди. Айёр қиз буни сезса-да, ўзини билмаганга солди. “Мард йигит бўлсангиз гап бошланг-чи”, дегандай муғомбирлик билан қараб тураверди. Ғайрат бунақа нигоҳдан оёғи қалтираб қолувчи шалвираган йигитлардан эмасди. Қизларнинг юрагини қитиклай оладиган хумор қараш билан бу шаддоднинг адабини бериб қўйиши мумкин эди. Лекин оғайниси Шухратнинг бу қизга кўнгли борлигини билгани сабабли гапни айлантормади.

— Ўртоғингизга қарашгани келибсиз-да, ҳақиқий дугона шунақа бўлиши керак,— деди саломлашгач.

— Қарашгани келмадим, бугун Моҳийнинг ўрнига ишлайман,— деди қиз муғомбирлик либосига янада ўралиб.

— Нега?

Овозида хавотир ошкор бўлганидан Ғайратнинг ўзи ҳам ўнғайсизланди.

— Вой, ҳали эшитмадингизми?— деди қиз шаддодлик би-

лан.— Шунинг ҳам билмасангиз қанақа милисасиз ўзи?!

— Мен... бир иш билан кетувдим...— деди Ғайрат ўзини оқлагандай бўлиб.

Унинг саросимага тушишини истаган қиз муддаосига етгач, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди:

— Сиз бир иш билан овора бўлганингизда Моҳий онаси билан шаҳарга кетди.

— Шаҳарга? Тинчликми?

— Билмасам, бозорлик ишлари бор экан, балки туғилган кунига ул-бул олар. Менинг дугонам ёлғиз қиз, эрка қиз, тантиқ қиз, молпараст қиз... онасини бир нимага эритгандир-да...

Назира “ёлғиз, эрка, тантиқ...” деб дугонасига сифат берганда шошилмасдан, дона-дона қилиб гапириб, “ошиқ йигитга бу қандай таъсир этаётибди экан?” дегандай синовчан тикилиб турди. Ғайрат унинг тилидан учган кинояли сифатларга бутунлай аҳамият бермади. Уни бошқа янгилик сергаклангирди:

— Туғилган куни дедингизми? Қачон экан?

— Вой... билмасмидингиз? Қанақа милисасиз ўзи?— Қиз шундай деб аразлагандай лабини бурди.— Қизиқ...

— Моҳидил туғилганларида мен Ясситепада эмасдим, шунинг учун билолмай, ғафлатда қолганман,— деди Ғайрат муғомбирлик билан жилмайиб.— Бу айбим учун мени лаънатлаб-лаънатлаб, муборак куннинг қачон бўлишини айта қолинг.

— Нега мен лаънатлар эканман...

Ҳар қандай яқин дугонанинг ҳам юрагида озми-кўпми ҳасад яширинган бўлади. Ўзидан гўзалроқ дугонасига хуштор йигитлар ошиқлиги бу ҳасадни дамодам таталаб туради. Ҳозир шундай бўлди. Назиранинг ичини нимадир тимдалаб ўтгандай бўлди. Унинг қалбини бошқа йигит ром этганига карамай, ҳозирги гаплар рашкини уйғотди. Нигоҳини Ғайратдан узиб, юзини бурди-да, паст овозда:

— Эртадан кейин,— деди. Сўнг ҳолатини ошкор қилишдан чўчиб, ҳазил оҳангини йўқотмаслик мақсадида кўшиб қўйди:— Ясситепага келмасингиздан олдин туғилган...

— Бу янгилигингиз учун сизга суюнчи беришим керак. Тиланг

тилагингизни! Осмондаги қайси юлдузни узиб берай?

— Юлдузни...— энди қиз астойдил чимирилди,— Моҳийга узиб берарсиз. Унга маҳлиё бўладиган йигитларнинг ҳар бири биттадан юлдуз узиб беради. Осмонда юлдуз ҳам қолмагандир?

Ғайрат бу кесатикқа ҳам парво қилмай, пештахтага тирсагини тираб, ўжарлик билан деди:

— Мен барибир сизга суюнчи беришим керак.

— Ашулани бошлар экансиз, битта айтиб бера қолинг.

— Ашулани бошлашимни кимдан эшитдингиз? Гитарани шаҳарда олифтагарчиликка кўтариб юриб ўрганиб қолганман. Қаерда ашула бошласам, атрофимдагилар кулоқларини беркитиб, қочиб қолишади. Чидайсизми, айтаверайми?

— Ўзингиз биласиз... Ҳозир гитарангиз йўқ-ку?

— Гитара шарт эмас, мен сизга муҳаббат ҳақида яп-янги ашулани айтиб бераман. Муҳаббат ҳақида кўшиқ куйлаганда сиз шарт эмас, юракнинг дуқури жўр бўлаверади. Ашуладан олдин яна битта илтимосим бор, савоб қилсангиз жуфт қилинг-да. Менга Моҳидилнинг битта сирини очасиз?

Бу қутилмаган гапдан қиз сесканиб олди:

— Вой, қанақа сир? Қайси йигит билан юради, демокчимисиз? Хушторлари кўп-у, лекин биттаси билан ҳам юрмайди.

— Йўқ, менга буниси керак эмас. Ўша тантик, эрка қиз нимани яхши кўради? Нимага етишгиси келади-ю, етишолмайди?

— Вой, шуми?.. Қизлар нимага етишгиси келарди? Тилла тақинчоқларга-да. Бир марта шаҳардаги тилла дўконига томошага кирганимизда билагузукка ўхшатиб ишланган олтин соатга ишқи тушиб қолган эди. Шунақаям чиройлики, лекин нархи осмонда. Қўл узатиб етиб бўлмайди.

— Унда келишдик, эртага ҳеч кимга билдирмай, мен билан шаҳарга тушиб чиқасиз.

— Нима деяпсиз? Қанақасига келишарканмиз? Мен рози бўлганим йўқ.

— Ашулани айтиб бўлгунимча ўйласангиз, рози бўласиз. Мендан ашула айтишни сўраган қиз илтимосимни ерда қолдирмасли-

ги керак. Йигитнинг илтимоси ерда қолгандан кўра, бўйни сингани яхшироқ. Бўйним синса, уволимга қоласиз-а!

Ғайрат шундай дегач, қизнинг навбатдаги эътирозига ўрин қолдирмай, пештахта устидаги бўш ликопчани олди-да, ҳофизлар сингари чертиб, аста хиргойи бошлади:

Севги десам, факат сен десам,
Сенинг билан яшаса калбим.
Сен десаму бутун дунёнинг
Шўришига кулоқ солсам жим...

Бу кўшиқ Ғайрат айтгандай, чиндан ҳам “яп-янги” эди. Ясситепага келиб, ижара хонасига жойлашгач, дим ҳавода бўғилиб кетди. Уй эгаларининг ижозати билан боғдаги супага бир қават кўрпача ёзиб ётди. Осмондаги юлдузлар чаманини кўрди-ю, афсонавий дунёга тушиб қолгандай бўлди. Тун осмонининг бу қадар тоза, бу қадар чиройли бўлишини шаҳарда ҳатто тасаввур ҳам этмаган эди. “Қизларининг юзига шу юлдузларнинг тоза нури кўчар экан-да”, деган фикр туғилиб, қалбида бир кўшиқ уйғона бошлади. Осмон чаманидаги юлдузлар бирлашиб, Моҳидилнинг гўзал чехраси кўринди. Ҳозир шу кўшиқни бошлаши билан кўз олдидаги ҳамма нарса, ҳатто “ашула айтиб беринг” деган киз ҳам кўринмай қолди. Буларнинг ўрнига Моҳидил пайдо бўлди-ю, жон олғувчи жилмайиши билан йигит кўнглини қитиқлай бошлади.

Кечир мени нозли малагим,
Сени мақтай олмасим тайин.
Сенга шунча чирой берган ким –
Айтиб бергин, уни мақтайин...

Хаёлига эга чикқан малак дилрозини ўқий бошлаган Мажнунига ишқ тўла, майл тўла нигоҳи билан чарақлаб қаради. Бу қарашга дош беролмаган йигит кўзларини юмиб олди. Гарчи кўзлари юмилган бўлса-да, рўпарасидаги гўзали йўқолмади. Янада ишва билан тикилди. Бундан жўшган йигитнинг кўшиғи авж палласига чикди.

Куёш каби айланар бошим,
Қарайману кўзим тинади.

Ва жилмайган кўнгил кўзгуси

Парча-парча бўлиб синади.

Кечир мени нозли малагим...

Қалби шу даражада жўшиб, ўзи айтаётган кўшикка шу даражада берилдики, гузарда автобус тўхтаганини, ундан Моҳидил билан онаси тушганларини сўнг қаҳвахона томон юрганларини ҳам сезмади. Назиранинг “Вой, Моҳий” дейиши уни хаёлнинг момиқ булутидан суриб туширди. Кўзларини очди-ю, таҳайюр тўрига чирмашишига бир баҳя қолди: жинддек ўнғайсизланишни ҳисобга олмаганда ўзини дарров ўнглаб, кулимсираганича саломлашди. Ойниса истамайгина алик олди. Моҳидил эса дугонасига норози қараш билан чекланди.

— Яхши бориб келдингларми?— деди Ғайрат.

— Ҳа, бориб келдик,— деди Моҳидил. Кейин пичинг билан кўшиб қўйди:— Назийни зериктирмай ўтирибсизми?

— Мен... сизни кутиб ўтирибман.

— Мени? Қизик...— Моҳидил чимирилганича юзини ўгирди.— Менда гапингиз бормиди?

Ғайрат нима деб жавоб беришни билмай ўнғайсизланганида Ойниса гапга аралашиб, унинг мушқулини осон қилди:

— Моҳий, юр, Назийнинг ўзи беркитиб боради. Савдонинг ҳам тайини бўлмаганга ўхшайди.

— Хўп, кетдик,— деди Моҳидил лабини буриб. Онасига эргашиб кета туриб дугонасига пичинг тошини отишга ҳам улгурди:— Назий, ашулага тўйиб олганингдан кейин, бизникига боргин...

— Моҳий, бу нима деганинг? Гапингни қара...

“Балога қолдим, бунга сиз айбдорсиз” дегандай Ғайратга норози нигоҳини қадади. Ғайрат икки дугона орасига нифоқ солиб қўйганини фаҳмлади. Назирадан узр сўрамоқчи ҳам бўлди. Лекин олдин Моҳидилга тушунтириш керак, деган хаёлда уларга эргашди. Йигит ўнғайсизланиши баробарида Моҳидилнинг астойдил ранжиганидан қувонди. “Демак, менда кўнгли бор экан!” деган фикр унга қанот берди. Қанот берди-ю, лекин уча олмади. Зинадан чиқиб келаётган Ғирромни кўриб, жойида тўхтади.

— Шаҳардаги ҳамма дўконларни шип-шийдам қилиб келдиларингми? Она-бола одамни хавотир олдиришни яхши кўрасанлар-а? Юкларингни машинага ташлаб кетаверларинг, сал туриб ўзим олиб бориб бераман.

Гирромнинг бу гаплари Ойнисага қаратилган бўлса-да, кўзлари Моҳидилда эди. Қизнинг бундан энсаси котиб, гапини шарт узди:

— Юкимиз снгил, уйимизга бориб овора бўлмай кўя қолинг.

Гирром бу шарттакиликдан жаҳли чиққанини сездирмай, бош чайқаб, рўпарасида турган Ғайратга каради. Ғайратга қизнинг бу қилиғи ҳам ёқди, ҳозир изидан юриб узр сўрашга ҳожат йўқлигини англаб, орқасига қайтди-да, одатланиб қолган столига бориб ўтирди. Чўнтагидан Гирром ҳадя этган икки картани чиқариб, бармоқлари орасида ўйната бошлади. Гирром Назира томон юрмай, Ғайратнинг рўпарасидаги бўш стулга ўтирди.

— Бу киз эмас, бир олов бўлди. Яқинлашай десанг, куйдиради,— деб лабига сигарет қистирди.

— Узоқлашиб ҳам бўлмайди, узоқлашса, юракни куйдиради,— деди Ғайрат маънодор оҳангда.

— Йигитнинг гули, сизга бир акалик маслаҳатим — юрак куйса ҳам узокрок юраверинг,— Гирром шундай деб сигаретини ўт олдириди-да, сўнг гапини шошилмай давом эттирди:— Куйиб ўлгандан кўра, инфаркт бўлиб ўлган яхшироқ.

Ғайрат кинояли жилмайиши билан унинг фикрини тасдиқлагандай бўлди. Гирром эса унинг қарашидаги “қайси биримиз олдинроқ инфаркт бўларканмиз, аммо менинг юрагим бакувват”, деган маънони англамагандай сўради:

— Қалай, ишларга киришиб кетдингизми, ҳамшахар? Жуда-а пастга урворишибди-ку? Тошкентдан келган милисанинг участкавой бўлишини энди кўришим. Маоши кург шимишга етадими, ишқилиб?

Гирром бунақа гапни олдин ҳам айтган эди. Ҳозир тасодифан такрорладими ё атай масхара қилмоқчи бўлдими, Ғайрат фаҳмлай олмади. Арқонни узун ташлаб, буни энди эшитаётгандай бамайлихотир, кўзларини лўк қилганича жавоб қайтарди:

— Етади, етмаса... сиз борсиз-ку? Керак бўлганда қарз бериб

тура оласизми?

Бу гапни эшитиб, Ғирром кулиб юборди:

— Кийимингиз текин, емишингиз текин, бу ерда маишат қиладиган ресторанлар йўқ, сиз пулни нима қиласиз?

— Чўнтагида хемири йўқ йигит йигит эканми? Ҳазиллашаётганим йўқ. Пул зарур бўлиб қолди. Бир ойда қайтариш шарти билан қарз бериб тура олмайсизми?

Ғирром “рост айтяпсанми ё мени лақиллатмоқчимисан, сен сурбет?” дегандай унга пича тикилиб турди-да, сўради:

— Қанча?

— Анча...

— Нима учун бир ой. Маош олгунингизчами? “Анча” деганингизга маош етадимми?

— Бир ойдан кейин уйга бориб келаман. Уч-тўрт одамдан ундирадиган ишларим бор.

— Себзорлик йигитнинг қарз сўраши уят эмасми? Балки бир кўл ташлармиз?— Ғирром шундай деб чўнтагидан карта тахламини олиб, стол устига ташлади-да, Ғайратга синовчан тикилди:— Битга тикамиз. Ё остидан, ё устидан.

— Тикишга пул етмайди,— деди Ғайрат афсусли охангда.

— Мен сизга иккита фора бераман. Биринчиси – пул тикдингиз деб ҳисоблаймиз. Иккинчиси – картани сиз суза қолинг. Нима ўйнаймиз? Покерми, проферансми ё ўзимизнинг жайдари ўйинларданми?

— Бу кўл карта ушламаганига анча бўлди. Жайдари ўйинимиз дуруст.

Ғайрат чакқон ҳаракат қилиб, карталарни тарқатди. Ғирром кўзини ундан узмаганича учта картани бир-бир очиб кўйиб, кулди:

— Учта “дама”. Хотинларни яхши кўришимни каердан билдингиз? Хотинжонларим ҳеч қачон менга панд бермайди. Қани, дадил бўлинг, очаверинг.

Ғайрат ҳам карталарга эмас, унинг кўзларига тикилганича очди. Ғирром учта “қирол”га қараб, айёрона кулди.

— Подшоҳларга гап йўқ. Ҳозир цехга кириб ўтамиз. Қанча пул

керак бўлса, оласиз. Аммо мен маза қилдим. Ютқазининг ҳам роҳати бор-да! Хўп, сизнинг бу масалангизни ҳал қилдик. Худо деган йигит экансиз, орада қарз йўқ. Шошилмаётган бўлсангиз, кўнги-лочдига яна бир-икки қўл ташлайлик. Юрак бир ором олсин.

Ғайрат “хоҳишингиз” дегандай елка қисиб қўйди, бироқ нигоҳидаги сергакликни йўқотмади. Энди карталарни Ғирром олиб, чийлаган бўлди. Сўнг чакконлик билан тарқатди. Бу сафар олдингисининг акси бўлди. Ғирром ёш боладай қувнаб кулди-да, ишини давом эттирди. “Бир-икки қўл” дегани уланиб кетди. Ҳар сафар Ғирром ютаверди. Ўз ҳунаридан ғурурланиб, кулаверди. Ғайратнинг сергаклиги иш бермади— Ғирромнинг қай йўсинда ғирромлик қилаётганини аниқлай олмади. Ютқазидан эмас, мана шундан асабийлаша бошлади. Унинг ҳолатини сезган Ғирром, карталарни тахлаб, четга суриб қўйди:

— Бу ёғи қандок бўлди, йигитнинг гули, катта тушиб қолдингиз-ку?

— Ўйин ҳазилакам бўлса ҳам, ютқазининг гашти бор-да,— Ғайрат шундай деб сир бой бермаслик учун кулимсиради.

— Ҳазилакам дедингизми?— Ғирромнинг қувноқ чехраси жиддийлашди.— Себзорлик эркаклар қачондан бери ҳезалакам ўйнайдиган бўлиб қолишган?

Ғирромнинг бу сўз ўйини Ғайратга малол келиб, қошларини чимирди.

— Себзордан шу пайтгача ҳезалак чиқмаган, чиқмайди ҳам. Ўйин мардларча бўлди. Сиз мардлик қилиб фора бердингиз. Ютқазганим бўйнимда қарз. Бир ойда қайтариб бераман.

— Бир ой кутишга ҳожат борми? Уйингизга эртами-индин бориб кела қолинг-да. Бир баҳона топинг-у, хўжайинни кўндилинг. Баҳонага кўнмаса, менинг ҳисобимдан чўнтагини мойлаб қўйинг.

— Ўйинни бошлашда қарзни қайтариш муддатини келишмаган эдик. Шошилтирманг мени, бир ойдан бир кун ҳам ўтмайди.

— Мен бир йил ҳам кутишим мумкин. Тантилигим тутса, кечиб ҳам юборавераман. Шу ҳам пулми, қўлнинг кири-ку! Себзорнинг эркаклари шу овлоқда пул таллашиб ўтирса уятмасми?

Мен бу ерда сиқилиб қолгандирсиз, шаҳардаги хурилиқоларни соғингандирсиз, бир баҳонада уйга бориб, чанқоқларни бостириб келинг, демоқчиман. Агар кўнсангиз, менинг ҳам хизматим бор. Балки шу баҳонада ҳисоб-китобни тўғрилаб қўярмиз.

— Қанақа хизмат?

— Бир мошина молни Тошкентгача кузатиб борасиз.

— Қанақа мол?

— Хотиржам бўлинг, ўғирлик мол эмас. Мана шу ичаётган шарбатингизни Тошкентда ҳам соттирмақчиман. Йўлда миллион текширувчи бор. Сиз бирга борсангиз, чиқим камаяди. Камайган чиқим эвазига қарзингиздан қутуласиз.

— Мен ўйлаб кўраман.

— Нимани ўйлайсиз? Мен ҳамшаҳримга ёмонликни раво кўраманми? Хўжайиндан рухсат олинг-у, йўлга тушаверинг. Қувониб қайтмасангиз, башарамга тупиринг. Шу баҳонада кейин хақиқий ака-ука бўлиб кетамиз.

— Ўйлаб кўрсам-кўрмасам, уч кундан кейин йўлга чиқишим мумкин. Индинга Ясситепеда бўлишим шарт.

— Бўлмасангиз тириклайин терингизни шилиб олишадими?

— Теримни шилиб олишса чидайман-у... лекин ўзимни бир умр кечирмай ўтаман.

Ғирром “қандай зарур ишинг бор? Кўзларингга қараб билиб оламан”, дегандай унга тикилди. Ғайрат “Менинг кўзларимга яширинган сирни икки дунёда ҳам била олмайсан”, дегандай сурбетларча нигоҳини олиб кочмади.

“Милицанинг қанақа зарур иши бўларди, биронтасининг шўрини куритмоқчидир-да. Бу боланинг кўзлари ёмон, бир йил ичида Ясситепанинг ярмини шилиб кетишдан тоймайди. Лекин вақтида тўқим уриб олсам, менбоп эшак бўлади...” — Ғирром шу тўхтамга келиб, “келишдик”, дегандай қўл узатди. “Зарур иш” Моҳидилнинг туғилган куни экани эса хаёлига ҳам келмади. Эртадан кейин Моҳидилнинг билагида тилла тақинчокни кўради-ю, лакқа тушганини англаб, бир ғижиниб қўяди.

Ғайрат эса ўз ишидан маст, эртани ўйламайди.

“Билмайин босдим тиканни, торгадурман жабрини. Билсам эрдим, босмас эрдим, тортмас эрдим ул тиканнинг жабрини” деб бекорга айтмаганлар. Ғайрат тиканни кўра туриб, била туриб босди. Энди унинг жабри не бўлар экан?

Туякушнинг ғалати одати бор: бирон хавфни сезса, бошини кумга тикиб тураверади. Баъзи одамларда ҳам шундай одат мавжуд: ҳақиқатдан кўрқиб, бошларини гўё кум орасига тикиб яшайдилар. Атрофга карамайдилар. Келажакни тасаввур қила олмайдилар. Энг ёмони— яқинлашаётган хатарни сезмайдилар.

Фирром ўзини мард ҳисобласа-да, туякушдан фаркланмас эди. “Эшакка тўқим урдим”, деб қувонгани нодонлик эканини тушуниб етишига ҳали анча вақт бор...

ТОРМОЗСИЗ МАШИНА

Бўрон сутни топшириб келгач, ўзибоп аччиқ чой дамлаб ичди. Томирларидаги қон жўшиб, ичи қизиди. Ҳовлида молбоқарлар иш бошлашган эди. Уларни кузатмоқчи бўлиб ташқарига чиқди. Лекин фикридан қайтиб, яна ичкарига кирди. Уй ичига назар ташлаб, ивирсиқлардан кўнгли ғашланди. Ўзининг муқим уйи бўлмаганига карамай, у тартибни ёқтирарди. Ўйнашими ё шеригими уйига бир пайтда таклиф этса, батартибникига борарди. У туғилиб ўсган ёғоч уй совук ўлканинг аёзли нафасига мослаб қурилган: ярми ертўла, ярми ер устида эди. Қор ёққанда деразалар ҳам кўмилиб, ташқари кўринмай қоларди. Қишин-ёзин зах хиди анкиб турадиган уй жиҳозлари кўп эмасди. Шунинг учунми, ҳар бир нарса ўз жойида тартиб билан турарди. Тартибни кўпроқ отаси яхши кўрарди. Батартиблик Бўронга отасидан ўтган. Улғайиб, қатта шаҳарларни, шоҳона меҳмонхоналарни кўрган Бўрон Ясси-тепага келиб бунақа яримхароба уйни бошпана қилишдан кўнгли хира бўлди. Лекин чорасизлик занжирига бандилик уни маҳкам тортиб тургани учун чидади. Келганидан бери енгил-елпи тозалаб турган эди. Бугун, аёллар тили билан айтганда, “уй кўтариш”-ни мақсад қилди. Ишни токчалардан бошлади. Уй эгаси кўчаёт-

ганида майда-чуйда идиш-товоқ билан бирга икки тоқча китоб-у эски газета тахламларини қолдириб кетган эди. Ишни газеталарни чиқариб ташлашдан бошламоқчи бўлди. Тепадагисини олиб “нима экан”, деган қизиқиш билан кўз ташлади. Дикқатини қизил қалам билан белгиланган мақола тортди. Гарчи, газета ёки китоб ўқишга тоқати бўлмаса-да, белгиланган сатрларга беихтиёр назар ташлади:

“Кўз олдингга келтир: сурнинг даҳшатли кичкиригидан кўрқув ичра оёққа қалққан халойиқ гангиб, ўзини йўқотган. Лекин устларига ёпирилган шунча хорлик ва синикликка қарамасдан битта туйғу уларда ҳали ўлмаган.— кутиш туйғуси! Улар ҳукми кутишяпти: саодатми ё шақоват?

Тасаввур эт, сен ҳам шулар орасидасан. Сен улардек хор-ночор, хайроналик ичра қотиб қолгансан. Бу дунёда тўкин-сочин, турли-туман ноз-неъматларга бурканган ҳолда яшадинг, бой эдинг. У КУНда ер юзининг подшоҳлари гадо, балки улардан паст, қадамлар топтаб ўтадиган энг ҳақир зарра каби бўладилар. У КУНда ваҳший хайвонлар бошлари эгик ҳолда саҳролардан, тоғлардан тушиб келади. Одамлардан хуркиш ўрнига, халойиққа кўшилиб, беозор ва бегуноҳ ҳолда Ҳашр сари юрадилар...”

Сатрларга яширинган маънони дарров англамагани учун яна бир қайта ўқиди. Кейин давомига кўз югуртирди:

“Ҳазрат Ғаззолийнинг бу гаплари бизни сергаклантирмайдими? Ҳар биримиз ўлим ҳақида кўп эшитамиз. Дўзах ва жаннат тўғрисида ҳам болаликдан тинглаганмиз. Энг билимсиз одам ҳам дўзахнинг азоб маскани, жаннатнинг эса роҳат макони эканини билади. Лекин ажабланарли томони шундаки, одамларнинг бу масалага ёндошуви бир хил эмас.

Хўш, ўлимга тайёрланиш нима? Жаноза харажатларини қопловчи “ўлимлик пули” йиғиб, кафанликни тайёрлаб қўйишми? Бу моддий тайёргарлик ва бунинг ҳам ўз ўрни бор. Аммо бу тайёргарлик кўрилмаса гуноҳ эмас. Ўлимга тайёргарлик— ҳаётининг ҳар дақиқасини ғанимат билиб, яхши ишлар қилишга, савобни кўпайтиришга интилиш. Яхши амалларни кўпайтиришга

интилмаган одам, демак, ёмонлик билан ошно экан, демак, гуноҳлар ботқоғига ботаётган экан. Демак, у ўлим хақида ўйламаётган экан...

“Ўлим— кутилмаган меҳмон”, дейдилар. Бу фикрга қўшилмоқ мумкин эмас. Ўлим— кутилган меҳмон. Жоҳиллигимиз туфайли уни кутишга, қаршилашга тадорик кўриш лозимлигини унутиб яшаймиз. Биз унинг ташрифи муқаррарлигини унутмасак, қадамларига пояндоз солиб кутсак— азиз меҳмон каби иззат қилган бўламиз ва ажр ҳам шунга яраша берилажак. Биз солгувчи пояндоз— яхши ишларимиз. Тасаввур қилинганки, меҳмонга борганимизда пояндоз солиб, очиқ чехра билан кутиб олишди. Сахийлик билан дастурхон тузашди. Бенихоя лутф кўрғазди. Сиз бу марҳаматлардан эриб, мезбонга жонингизни ҳам бермоққа рози бўлиб кетасиз. Аксинча, уйқули кўзларини очишга эриниб, эснаб, энсаси қотиб қаршилса, ивирсик дастурхон атрофидан жой кўрсатса, худди европаликларга ўхшаб, «биз бугун меҳмон кутмаётган эдик», демаса-да, ҳаракатлари орқали шу маънони англатиб турса, қай аҳволга тушасиз? Пояндозни эмас, чақиртиканакларни ялангоёқ босиб ўтгандай бўлмайсизми? Ана энди «иймон» деб аталмиш тушунчанинг асосини ташкил этувчи яхши ишлар қайда-ю, савоб— харомнинг фаркига бормай юрган ҳолда ўлимни қаршилаш қайда— фарқини ўзингиз фикр қилиб олаверинг.

Кутилмаган меҳмон— ўлимнинг фазилатларидан бири— у шох-у гадога бир хилда муносабатда бўлади. Унда, бу борада айирмачилик иллоти йўқ. Жон бергувчи банда меҳмонини қаршилагач, унинг учун энди фоний дунёда фожиа йўқдир. Фожиа ортда қолган тириклар учундир. Айни шу фожиада айирмачилик мавжуддир. Туриш-турмуши оддийроқ бўлган хонадон учун фожиа шамнинг ёнгани каbidир. Улар яқинларидан жисман жудо бўлганлари учун куйинадилар. Қалбни тирнаган жудолик азоби узок давом этмайди.

Бадавлат одам жон бераётганида тўплаган бойлигидан ажраётгани учун қайғурадими ё йўқми— билмаймиз. «Улар жондан эмас дунёларидан жудо бўлаётганлари учун аламдалар», дея ол-

маймиз. Бундай демоқ учун бой қавмида бир ўлиб кўрмоқ керакмикин... Аммо... бойнинг ортда қолмиш зурриёди, яқинлари учун улуғ бир ташвишлар, азоблар мавжудлиги аниқдир. Тириклар учун меросдан улуш олиш ташвиши— вақти-соати етган банданинг жон таслим қилиши азобидан улуғроқдир.

Мансабдорнинг тақдири ҳам шунга ўхшаш. Бу ҳолда ҳам ўлаётган мансабдор «оғзим энди ошга етганида, бошим тошга етди-я!»— деб нола чекади, деган фикрдан йироқмиз. Аммо ортда қолаётганларнинг шундай демоқлари эҳтимоли бор. Чунки мансабдорнинг ўлимидан сўнг кўп нарсалар чапшасига айланиб кетиши мумкин. Шу мансаб туфайли илиниб турган қудачиликнинг заиф иплари узилар балки. Шу мансаб туфайли обрў шоҳсупасидаги ака ёки укалар, фарзандлар ёки жиянларнинг керилиб юришлари барҳам топар. Шу мансаб туфайли бу оилага ўзини дўст тутганлар қабр совумай туриб, мағлуб аскарлар сингари тумга-рақай бўларлар...

Ўлим тўшагида етган банданинг атрофида ташвиш билан кўз ёши тўкаётганлар шундай фожиаларнинг сояларида зир титрайдилар. Яқинлари ҳали ўлмай туриб, бу ташвишли дунёда жон саклаб юришнинг осон йўллари излайдилар. Афсус... ўлаётган банданинг тақдири уларга ибрат эмас...”

Бўрон сатрлардан кўзни узиб, дераза оша ташқарига қаради. Молбоқарлар ҳали ҳам ғимирлаб юришибди. Бири жодида хашак чопган, бири гўнг ташиган...

“Булар ҳам ўлим ҳақида ўйлаши керакми? Нима учун? Булар ўлса нимасини йўкотади? Шу исқирт ишиними? Мен-чи? Ортимда ким қолади? Жон бераётганимда “бечорагина кетяпти-я” деб ким ташвишланади?”

Бўрон хаёлини ёритган бу саволга жавоб топишга уринмади. У биринчи марта қамалганидан бери ўлим билан қувлашмачоқ ўйнаб юрганини унутмайди. Шерикларидан бири “биз умр бўйи милиса билан беркинмачоқ ўйнаймиз”, деганида у “йўқ, биз доимо ўлим билан қувлашмачоқ ўйнаймиз. Биз қочамиз, у қувлайди. Қанчалик тез югурмайлик, қачондир етиб олади. Қачон ва қай аҳволимизда эта-

гимиздан тутади— масала ана шунда!” деган эди. Бўрон ўлимнинг азобидан кўркмайди, ўзига ёққан ҳаётни ташлаб кетиш унга алам қилади. Кўркиш билан алам қилиш— бошқа-бошқа нарса.

Унга ўлим жуда узокдай кўринади. Ҳолбуки, ҳаёт билан ўлимни биргина нафас ажратиб туради. Ўлимдан кўркишни Бўрон нондонлик деб билади. Охирги қамокда ўтирганида бир татар йигит “киши кўркса— кўркмаса барибир вақти—соати етса ўлади. Кўркса— кўркмаса жасади лаҳад қуртларига ем бўлади. Киши жони чиқишидан эмас, бу дунёдан иймонсиз равишда кетиб қолишидан кўркиши керак. Елкасига бир дунё гуноҳни ортмоқлаб Яратган ҳузурига боришдан уялмоғи керак”, деб унга ақл ўргатмоқчи бўлганида “Худодан уяладиган ишим йўқ, мени шунақа яратиб қўйгани учун Худойинг мендан уялсин”, деб ёнидаги шериклари билан уни кулги қилган эди. Ҳозир ўша даврани беихтиёр эслади. Ўшанда маҳкумлардан бири “Э, мендан кейин дунёни сув босмайдими!” деб қўл силтаган, иккинчиси “Ўлганимдан кейин менга барибир, жаноза ўқишадими ё кафанлаб кўмишадими, ё хожатхонага ташлаб юборишадими... Мен ҳозир яшаяпман, мен учун муҳими— шу!” деган эди. Ҳозир улар йўқ. Шахта портлаб, иккови ниятини топган. Ўнлаб каллалар, қўллару оёқлар аралаш— куралаш қилиб кўмилган...

Бўрон ҳозир ўша ҳолатни кўз олдига келтириб, эти сесканди. Газетани беихтиёр ғижимлади. Кейин сал ўзини босиб олгач, стол устига ёйиб текислагач, қизил қалам билан белгиланган сатрларни ўқишда давом этди:

“Қиёмат... Сурнинг чалиниши... Мурдаларнинг тирилиши... Маҳшаргоҳ... Ҳисоб-китоб...

Барчамизни кутаётган манзара бу. Ҳеч биримиз бу ҳолатдан қочиб қутулолмаймиз. Биламизки, сурнинг чалиниши билан қиёмат бошланади.

Азиз биродар, бир кунда ҳеч бўлмаса бир неча дақиқа бу дунё ташвишларингизни: бозордаги нарх-навони, кўшнингизнинг ғийбатини, тўй хавасларини... ҳамма-хаммасини унутинг, “кўркув ичра оёққа қалққан халойиқ орасида” ўзингизни кўринг. Бир неча

дақиқа бўлса-да, тасаввур килинг. Идорангиз бошлиғи сизга бир юмуш топшириб сафарга кетган, сиз бу вазифани бажаролмай хижолатдасиз. Бошлигингизни шу хижолат билан қаршилайсиз. Бизларни азиз ва мукаррам қилиб яратган Аллоҳ бизга қанча вазифа берган эди? Қанчасини бажардик, қанчасидан бўйин товладик? Қиёматдаги хижолатимиздан фойда бўлармикин?

Одамзот учун Қиёматнинг бошланиши сур чалиниши, ўликларнинг тирилиши билан чекланмайди. Ҳисоб чоғи Аллоҳ десаки: “Эй бандам, мен сенга ақл— заковат бериб эдим, саломатлик бериб эдим, ризқ бериб эдим, сен у дунёни созуриб келиб менга рўпара бўлишдан уялмадингми?” Кимса учун қиёмат ана шундап бошланади. Одам учун дўзах азобидан кўра яратган Раббим ҳузурда уятли ҳолда туриш дахшатлироқ. Кимса Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг шафоатларидан умидвор ва қачондир дўзах азобидан қутилажак. Аммо уят азобидан қутила олармикан?

Шуларни тасаввур этайлик ва кундалик ҳаётимизда уятли ҳолга тушиб қолмаслик чораларини кўришга интилайлик. Шу интилиш— ўлимга тайёргарлик кўрмоқликдир...”

Охиригача ўқишга Бўроннинг тоқати етмай, аввал кўзини узди, кейин газетани яна ғижимлади.

“Мен нимадан уялишим керак? Менга нима берди? Ота-онамга нима берди. Қуллик билан хорликними? Онам “бизнинг қиёматимиз ҳам, дўзахимиз ҳам шу ер” деган эди. Бу ақллилар дунёда нималарни кўришибди, нималарни валдираб ёзишади?!”

Шу хаёл вужудини титратиб, газетани парча-парча қилиб йиртди-да, нари отди.

Ғазаб оташидан енгил титроқ уйғониб, кўз олдида онаси гавдаланди. Ҳали элликка кирмаган бўлса-да, букчайиб, сочлари оппоқ оқариб, қари кампир кўринишини олган онаси бу дунёни ташлаб кетиш арафасида кўрган–кечирган ҳаётини дўзах деб атаган эди...

***

Қунойнинг бўйи етиб, совчилар назарига туша бошлаган пайтларда қутли хонадонлари кўнгли қораларнинг тухматига учраб,

барчалари Украинага қувғин бўлдилар. Қариндошлари бир амаллаб уни олиб қолишмоқчи эди, лекин ўз юртида узоқ яшай олмаслигига кўзи етиб, “қулоқнинг қизи” деган тамға остида эзилиб яшагандан кўра, ота-онаси билан бирга қувғин азобиши тортишни маъқул кўрди. Онаси Украинага етиб борди-ю, безгак азобида уч-тўрт кун иситмалаб, алаҳсирай-алаҳсирай омонатини топширди. Куной уч ёшли укасига она бўлиб қолди. Отаси ўрмондаги ботқоққа ботиб ўлгач, укасига ҳам ота, ҳам она бўлди. Опа-ука урушни етим аҳволида ўтказдилар. Куной бир бурда нон топса ҳам, укасига илинди. Немислар кишлоқни элакдан ўтказишганда бу бечораларнинг большевик зулмидан азоб чекканларини билиб, тегишмади. Германияга ҳайдаб ҳам кетишмади. Улар бошпана топган хонадоннинг икки ўғлини партизанликда эди. Бунинг учун немислар чол-кампирни дорга осмоқлари мумкин эди. Лекин большевиклар қаҳрига учраган мазлумларни бағрига олганлари учун немислар уларни кечиришди.

Онадан қолган тилла тақинчоқлар опа-уканинг тирикчилигига асқотди. Чол-кампирга бериб, уларнинг ош-овқатига шерик бўлишди. Чол-кампир тилла тақинчоқларни олиб севинишганда Куной ажабланди. Тақинчоқларни партизанларга бериб юборишганини кейинроқ билди. Немис чекиниб, кишлоқда яна большевиклар ҳокимияти қарор топгач, улар ҳам эла-элани бошлаб юборишди. Немис бостириб келганда қочмагани учун кўп оилалар “халқ душмани” деб топилиб, турли жазоларга тортилдилар. Жазо Кунойни ҳам четлаб ўтмади. Уни совук ўлкага сургун қилдилар. Чол-кампир “партизанларга берилган тилла тақинчоқлар шу кизники эди, душман эмас”, деб ҳар қанча ялинишмасин, гаплари ўтмади. Кампир тақинчоқлар орасидаги битта узукни олиб қолган экан, “турмушга чиқсанг, ўзингга керак бўлар, деб эдим, энди укангни олиб қолиш учун ишлатаман”, деб розилик сўради. Битта тилла узук эвазига укаси украин оиласининг фарзанди сифатида қолди.

Бўрон улғайиб, бу воқеаларни эшитгач, онасининг истаги билан тоғасини излаб топди. Киевда яшаётганини, таниқли олим-

лардан эканини аниқлаб келганида онаси “индамай кўя қол, яна бизнинг қасримизга учрамасин”, деди. “Сиёсий маҳкум”лар “оқланиб”, “халқ душмани”нинг қариндошларига тазйик ўтказиш замони ўтгани билан Куной укасининг тақдирига таъсир ўтказишдан кўрқди. Бўрон эса опасининг тақдирига қизиқмагани, излаб топишга ҳаракат қилмагани учун тоғасидан нафратланиш билан чекланди. Онасининг вафотидан кейин ҳам ўғрилар оламининг тўплантиси баҳонасида Киев томонларга бир неча марта борганида тоғасининг ёқасидан олмоқни хаёл қилди. “Қандай ноинсоф одамсан?! Опанг билан ажрашган пайтингда эс-хуши жойида бола эдинг. Унутадиган ёшда эмасдинг! Опангнинг азобларини кўргансан. Ўша азобларни унутган виждонсиз қалбингни суғуриб олиб итларга ташлайми?! Жонингни асраб қолиш учун ҳужжатингни ўзгартириб, “Ғаниев” ўрнига “Гнатюк”, “ўзбек” ўрнига “украин” деб ёздиришган экан. Бу ёзувлар қоғоздан юрагингга кўчдимми? Қалбаки ҳужжатдаги битта ёзув туфайли одамнинг миллати чинакамига ўзгариши мумкин эканми? Шу ёзув туфайли уруғинг қуриётганига ақлинг етмайдими?!” дегиси келди. Эҳтимол, онасининг юрагини ҳам шу каби хитоблар қуйдиргандир. Укасининг бемасхуригидан эзилгандир...

Куной жон беришда талвасага тушмади. Иситмада алахсирамади. Бу шўрбахтнинг маънос кўзларида ҳатто ўлим булутининг сояси сезилмаганди. Фақат... бир неча кун гапирмади. Лабини қимтиб ётаверди. Кейин... эрта сахарда сув сўради. Бир қултум ичди. Сўнг эшикка термилиб, аввал онасини, кейин отасини чақирди. Худди эшик очилиб, улар кириб келгандай ширин қулимсиради. Сўнг муддаосига етган бахтиёр одам каби хотиржам равишда кўзларини юмди...

Онаси жон таслим қилганида Бўрон маҳкумлиқда, Учқудукда эди. Унинг ўлими тафсилотини кўшни кампирдан эшитганди. “Тобутга кўни-кўшнилари пул тўплаган эдик...” Бўрон кампирнинг мақсадини англаб, пул бериб, уларни рози қилган эди. Улар-ку мархумани дафн этганлари учун арзимас пулга рози бўлишди... Онаси рози бўлиб кетдимикин? Учқудукка келганида хайрлашиш

олдидан “розиман”, деб эди. Юракдан айтганмиди ё тил учида-миди бу розилик? Ўғирликни касб қилган фарзанддан она чина-камига рози бўлиши мумкинмикин? Бўрон бу ҳақда кўп ўйлайди. Дилини “йўк!” деган хайкириқли жавоб ўртайди...

Мусофирликда, азоб тўрлари остида танишиб турмуш курган Нурбек билан Куной юртга қайтишга ижозат берилганда ҳам шу совуқ ўлкада қолишди. Нима сабабдан шундай қилишганини Бўрон сўрамаган, улар эса айтишмаган. Уларга тухмат қилганлар ҳали ҳам ўз қишлоқларида яшашарди. Ота-онаси юртга қайтиб, улар билан бир ҳавода нафас олишни исташмагандир? Бўрон Яс-ситенага келиб, Шумқадамни кўрганида шу фикрга келган эди.

Бу жойнинг ҳавоси қуруқ бўлса-да, ҳозир Бўроннинг димоғига ярим ертўла уйининг зах ҳиди урилгандай, боши енгил айланди. Кўз олдида гавдаланган онаси зорли хўрсингандай бўлди. Отасининг жони узилганда онаси шундай хўрсинган эди. Орадан кўп йиллар ўтган бўлса-да, бу хўрсиниш дамодам қулоғи остида янграб, хотиранинг ўткир тирноқлари қалбини таталай бошлар эди. Ҳозирги хўрсинишдан кейин отасининг инграши эшитилди. Ўшанда аксинча бўлган: онасидан олдин отаси инграган эди. Бир неча кундан бери тан азобидан қийналаётган отанинг бу сўнгги инграши қалб азобининг нидоси эканини Бўрон ҳам, онаси ҳам англамади. Шу сўнгги сўзсиз нидо билан юрак тўхтади. Онаси сўз айтмади... фақат хўрсинди...

Йўк... биргина сўз айтди:

“кутулди...”

Нимага шундай деди, отаси нимадан кутулди, азобли касал-ликнинг хуружлариданми ё тан азоблариданми, Бўрон билмайди.

Эхтимол, кўпчиликка жаннатдай туюладиган, уларга эса аксинча бўлган дунё дўзахи уқубатларидан кутулгандир? Балки адолатсиз дунёнинг шўр-у ғавғоларидан кутулгандир?..

Отасининг жони инграш билан чиққан эди. Агар руҳларнинг кўчиб юриши рост бўлса, отасининг арвоҳи бу уйга келиб, қай-сидир бурчакдан жой олиб, йиллар бўйи тинмай инграётгандир? Ҳозирги овоз ғойибдан келмай, балки арвоҳнинг инграши ку-

лоғига киргандир?

Шуни ўйлаб, энди Бўроннинг ўзи ишгаб юборди. Худди отаси каби ингради. Бундан ўзи ҳам чўчиб кетди. Кейин бирдан жазаваси тутиб, нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, бир қўли билан токчадаги газет тахламларини, иккинчиси билан китобларни чангаллаб дуч келган томонга улоқтирди. Қайсидир китоб варақлари орасидан отилиб чиққан бир сурат ҳавода худди енгил капалакдай сузиб унинг оёғи остига кўнди. Сарғая бошлаган сурат Бўроннинг диққатини тортди, жазавасини босди-да, эгилиб, уни қўлга олди.

Погонсиз ҳарбий кийимдаги бир йигит билан кизнинг сура-ти. Кўкракда ҳарбий нишонлар... Кўзларида бахтиёрлик нурлари бор. Қадимда одат бўлган ҳолатда: бир-бирларининг пинжигга кириб кетадигандай, бошларини бошларига текизиб ўтиришибди...

Отасини таниди...

Факат...

Ботирлиги учун тақдирланган нишонларини кўрмаган, аммо онасидан эшитганди. Эллигинчи йилларнинг ўрталарида “окланиб”, нишонларини қайтариб олиши мумкин бўлганида ўзи истамаган, “Менга бу орденларни урушдаги хизматим учун беришган эди, энди ялиниб қайтариб олайми?” деб ўжарлик қилган экан.

Бўрон суратга тикилиб қараб, ёнидагиси биринчи хотини бўлса керак, деб гумон қилди. Онаси Бўронга “адангнинг ёшлигига жуда-жуда ўхшайсан”, деган эди. Ҳозир сарғайган суратга қараб ўз аксини хира кўзгуда кўргандай бўлди. Қиррабурун... жўшқинлик барқ уриб турган нигоҳ...

“Мени кўрганда акам наҳотки отамга ўхшатмади? Унга бир қарашимдаёқ мен отамни кўргандай бўлдим-ку?— деб ўйлади Бўрон.— Мен акам борлигини билардим, шу сабабли танишим ишончли бўлди. Акам укаси борлигини билмаган. Отамга ўхшатгани билан бир ўғри укаси бўлиши мумкинлигини тасаввур ҳам этмаган. Ҳозир сирни ошкор қилсам ҳам дарров ишона қолмас... Яна ким биледи... Юраги кенг одамга ўхшайди. Ёмон бўлса ҳам укаси борлигидан қувонар. Ахир синглиси бадном бўлганида ундан кечиб юбормабди-ку?”

Шу ҳаёлда турганида эшик оғзида шарпа сезилиб, ўша томон ўгирилиб қаради. Бунақа пайтда кўпчилик “Ҳизрни йўқласам бўлар экан, ҳозиргина сизни ўйлаб турувдим-а, ният холис-да”, деб мехмонга пешвоз чиқади. Баъзан саломлашишни ҳам унутиб қўядиган Бўрон эса бунақа лутфни билмайди. Агар Норйигит салом бериб остона ҳатламаганида ажабланиб қараб туравсарди. Норйигит ичкаридаги аҳволни кўриб ажабланса-да, Бўронга савол назари билан қарамади, уйдаги ивирсиқни, отиб ташланган китоб, газетларни кўрмагандай сўрашди:

— Сутни топшириб, чойхонага ўтармикинсиз, девдим, иш зарурга ўхшаб қолди, шекилли?

— Зарур иш нима бўларди, шу молбоқарлик-да,— деди Бўрон, кейин ҳол-аҳвол сўради:— Онангиз тузалиб қолдиларми?

— Худодан умидимиз бор...

— Худодан умид қилсангиз тузалиб кетарканларми?

Кесатиқ оҳангидаги бу гап Норйигитга малол келиб, бош чайқади-да, танбех беришни лозим топди:

— Худодан гап очилса, салгина қўполлигингиз бор экан, гапимдан ранжиманг-у, бу одатингизни тузатинг. Шахарликлар эътибор бермас, лекин бизларда оғир олишади.

— Ёмон гапирмадим-ку,— деди Бўрон ажабланиб. Кейин ўзи-ча тушунтирмақчи бўлди:— Сиз ҳам ранжиманг-у, лекин мен туғилиб ўсган жойларда Худо йўқ эди.

— Ундай деманг, Худо ҳамма жойда бор.

— Сиз ҳамма жойни билмайсиз. Шу кишлоғингиз атрофидаги бир-икки шаҳарга бориб-келиб, дунёни кўрдим, деб ўйлайсиз. Худо яратишга яратиб қўйиб, кейин унутворган жойларни мана мен кўрганман. Минг-минглаб одамлар “Эй Худо яратишга яратиб қўйиб, нега унутвординг, бизга ағалган бир томчи ҳам бахт йўқми?” деб нола қилиб ётганини тасаввур ҳам қилолмасангиз керак. Мен эсам, шунақа одамларни кўрганман.

Бўрон суратга “бу одам шунақалардан бири эди”, деган маънода қараб, ўгай ақасининг диққатини тортди.

— Ие, мен буни йўқотиб қўйиб, гаранг бўлиб юрувдим. Қаер-

дан топдингиз?— Норйигит шундай деб суратга қўл узатди.

— Юзлари сизга ўхшаркан, отангиз эмасмилар?— деди Бўрон унга синовчан тикилиб.

— Ҳа, отам,— Норйигитнинг овозида ҳам фахр, ҳам армон уйғун эди.— Урушдан келганларидаги суратлари... Китобларнинг орасида эканми?

— Ҳа... мана бунинг орасидан тушди,— Бўрон шундай деб муқоваси титилган китобни қўлига олди. Аслида сочилиб кетган тўрт-беш китобнинг қай бири орасидан сурат чикқанини аниқ билмасди. Жазавада қилган ишининг ошкор бўлишини истамай, ўғай акасини ишонтириш учун оёғига яқин ётган китобни қўлга олган эди.— Токчанинг чангини артиб, тартибга солиб кўяй деб иш бошловдим...— деб изоҳ берди.

Норйигит келишидан сал олдин бу уйда нимадир бўлганини сезган эди, токчани артиб, китобларга тартиб бериш учун сочиб юборилмаслигини ҳам биларди. Шунга қарамасдан, изоҳга ишонгандай кўриниб, китобни қўлга олди.

— “Сўна”... отам севган китоб...— деди армонли оҳангда.— Қайта-қайта ўқийверарканлар. Ҳатто...— энди аламли жилмайди,-чимилдиқда ҳам ўқиган эканлар. Урушдан қайтгунларича бобом отам тишлаб кетган патир нон билан бирга шу китобни ҳам асраган эканлар.

— Сиз шундай авайланган китобни ташлаб кетавердингизми?

Бўроннинг бу танбеҳи Норйигитнинг юрагига ўқдек санчилиб, ранги ўзгарди.

— Ташлаб кетмадим... Сизнинг тушунишингиз қийин... Уйни сотишга мажбур бўлдим. Отамнинг тирик ёки ўлик эканликларига тегишли биронта расмий ҳужжатимиз йўқ. Баъзи бировлар “отанг тирик” дейишади. Мен ҳам бунга ишонаман. Қачондир келишларига умид қиламан. Келсалар, ўзлари кадрлаган китобларни ўз ўрнида кўрсинлар, деб шу токчада қолдирган эдим.

— Отангиз денгизга ташланган игна эмас-ку, кидирсангиз тошиларди?

— Эй... ярамни янгиладингиз-да... Отамни олиб кетишгандан

кейин биронта хат–хабар бўлмаган. Фақат... уч-тўрт оғиз сўз ёзилган битта хаг келган экан. Онамни талок қилиб, “мени кутма ва умрингни хазон этма”, деган эканлар. Мен бу хатни кўрмаганман. Отамни излаш ниятимни айтганимда мазмунини онамдан эшитганман. Онам йиғлаб-сиқтаб “кидирма”, деб туриб олганлар. Уларнинг орасида нима гап бўлганини мен билмайман. Эҳтимол, бошқа турмуш курганлари учун онам ўзларини лаънатлагандирлар? Отам топилиб, қайтиб келгудай бўлса, кўзларига қандай қарар эдилар?

Бу гапни эшитган Бўрон отасининг юртга қайтишни истамаганлиги сабабини англагандай бўлди.

Хотиралар тўрига ўралиб, армонлар ўқига нишон бўлган Норйигит эса кўлидаги китобни варақлади:

— Қаранг, отамнинг дастхатлари: “1941 йил, 25 май. Самарқанд. Артур исмли матонатли йигит билан танишган бахтли куним.”

— Артур? Ким экан?— деб ажабланди Бўрон.

— Бу китобни ўқимаганмисиз?

Бўрон “мен умуман китоб ўқимаганман”, демоқчи эди, Норйигит берган саволига жавоб кутмай, гапини давом эттирди:

— Артур— шу китобнинг бош қаҳрамони, ниҳоятда мард, сабр-тоқатли, ҳам ўжар, ҳам маслағига садоқатли одам. Мен биринчи марта ўн бир ёшимда ўқиб, унча тушунмаган эдим. Институтда ўқиётганимда “жаҳон адабиёти” фанидан имтихон топшириш учун яна бир ўқиб, ҳаёт ҳақидаги тасаввурларим ўзгариб кетган. Ҳаётда тасодифлар кўп. Бу китобни севиб ўқиган отам бошига ҳам, асарни таржима қилган ёзувчи бошига ҳам оғир синовлар тушган, икковлари ҳам Артурнинг азобларини тотиб кўришган. Урушда, кейин сургун қамокларида отамнинг қандай азобларга гирифтор қилинганликларини билмасам ҳам, зулм олдида тиз чўкмаганларига аниқ ишонаман. Артурни ўзига дўст деб билган одам қора кучлар олдида паст кетмайди. Китобни таржима қилган одам ҳам шундай бўлган. Мирзакалон Исмоилий деган ёзувчини эшитгандирсиз?

Бўрондан “Украинада нечта тождор ўғри бор? Молдавияда-чи?”

деб сўралса, ҳаммасининг лақаби-ю, қилган ишларигача адашмай айтиб бериши мумкин. Урушдан олдин бу китобни таржима қилган ёзувчини у кайдан ҳам билсин? Ўсмир чоғи камоқ мактабида рус ёзувчиларининг номларини эшитган, бироқ ўзбек адибларининг номи тилга олинмаган эди. Норйигит “ис, шуни ҳам билмайсизми?” деб маломат қилар бўлса, баҳона тайёр, лекин баҳонани айтишга ҳожат сезилмади. Бўроннинг оламида “фалончини танийсанми?” ёки “фалончини эшитганмисан?” деган мужмал савол берилмайди. Кўпроқ “фалончини биласанми?” деб сўралади. Сўралганда ҳам савол шунчаки берилмайди. Саволга бериладиган жавобга қараб, ўша фалончининг тақдири ҳал этилади: ё яшаб қолади, ё ўлиги қуртларга ем бўлади. Ҳозир Норйигит кимнингдир тақдирини ҳал этиш мақсадида сўрамади. Бўроннинг ёзувчини билишига ишончи бўлмагани сабабли ундан жавоб кутмади.

— Шу одамни бир кўрсам, деб умид қилиб юрардим. Кечагинда малака ошириш ўқишига борганимда Худо етказди. Учрашувга таклиф этишган экан, келиб чиройли суҳбат қилиб берди.

— Камоқдаги ҳаётданми?

— Афсуски... камоқдаги ҳаётдан сўз очмади. Одамийликдан гаширди.

— Нега “афсуски” деяпсиз?

— Мен Сталин лагерларининг мудҳиш тасвирини шундай одам тилидан эшитмоқчи эдим. Бироқ кутганим бўлмади. “Фарғона тонг отгунча” деган романи камоқ лагерида ёзилганини эшитган эдим. Гапни шу томопга буриб савол бердим.

— Кейин айтдимми?

— Афсуски... барибир айтмади.

— Балки ҳали ҳам кўрқар.

— Йўқ, кўркмайди. Лекин нимадандир истиҳола қилади, шекилли?

— Нимадан?

— Унга тўхмаг қилганларнинг барчаси тирик. Балки шуларнинг тақдирини ўйлар?

— Агар ўшаларни аяса, яхши одам эмас экан.

— Ундай деманг, бу одамнинг юраги кенг, кечиримли...

— Бунақа ишда кечиримли бўлиш аҳмоқлик! Мана, адангизни кимдир камалишига сабабчи бўлган. У ҳозир ҳам шу ерда яшаса керак. Ўша аблахни кечирасизми? Отангиз қайтиб келса, кечирармиди?

Бўрон “кимдир”, “ҳозир ҳам шу ерда яшаса керак”, деган сўзларга алоҳида урғу бериб, гапининг қандай таъсир қилганини билиш учун ўғай акасининг маъюслашган кўзларига тикилди.

— Отам... отам балки кечирардилар...— деди Норйигит снгил хўрсиниб.

— Ўзингиз-чи? Сиз ўғилсиз-ку?

— Менми?.. Билмадим... Уларни Худо уриб қўйган-ку? Тухматларининг фош бўлиши улар учун азобли жазо эмасми?

— Йўк!— Бўрон овозини баландлатиб кескин оҳангда яна таъкид этди:— Йўк! Сиз яшаётган олам билан мен яшаган оламнинг фарқи шунда! Сиз кечираверасиз. Мен яшаган оламда кечириш деган нарса йўк. Сотқинларни, тухматчиларни бизда “қанжик” дсб аташади. Шу ном берилдими, тамом, у ўлдирилади. Бошқача йўл йўк. Шунинг учун мен яшаган оламда хиёнат кам. Сиз яшаётган оламда ҳар қадамда бир хиёнатчи. Сталин билан бирга хиёнатлар ҳам ўлиб, ерга кўмилган, деб ўйлайсизми?

Йўк, Норйигит бундай деб ўйламайди. Диёнатдан кўра хиёнатни афзал билувчилар атрофида кўпроқ эканини ҳар бир ақл эгаси билади. Бу икки тушунчани биттагина ҳарф ажратиб турса-да, дунёнинг чиройини белгилашда асосий омил ҳисобланиши Норйигитга ҳам маълум. Бу ҳақда кўп ўйлаган. Отаси билан учрашган тақдирида бу мавзуда кўп-кўп суҳбат қуришни орзу қилган. Уйқусиз кечаларда хаёлан баҳслашган вақтлари ҳам бўлган.

Ёзувчи билан учрашганида алоҳида суҳбатлашишни истади. Илтимос қилиб, “отам Сталин даврида ном-нишонсиз кетганлар” деб изоҳ бергач, ёзувчи уни уйига таклиф этди. У номдор ёзувчининг сароймонанд кошонада эмас, тўққиз каватли иморатнинг уч хонали уйида яшашини тасаввур ҳам қилмаган эди. Ҳам ижодхона, ҳам кутубхона, ҳам ётоқхона вазифасини бажарувчи чоғроқ хонада, эски-

роқ термосдаги қайноғи ўлган кўкчойдан ичиб, суҳбат қурган эдилар. Ёзувчи Норйигитнинг қишлоғи, оиласи, хонадони ҳақида у-бу нарсаларни сўраган бўлди. Норйигит саволлар меҳмонни ўнғайсизликдан қутқариш учун, бўлажак суҳбатнинг самимий тарзда ўтишига замин тайёрлаш учун берилаётганини фаҳмлаб, қисқа-қисқа жавоб берди. Кейин мезбоннинг қарашида “сўрайдиганингизни сўранг”, деган маънони уқиб, кечаги учрашувдаги саволини такрорлади. Адиб “шуни сўрашингизни қутган эдим”, деган маънода жилмайиб қўйди-да, бир варақ қоғоз узатди:

— Романнинг ёзилиш тарихини сўраётган бир сиз эмассиз. Йиллар бўйи шу саволни беришади. Бир куни радио муҳбири ҳам сўраяпти. Нима дейишим керак? “Китобни қамоқда ўтириб ёзганман”, деб жар солайми? Балки кимгадир бу қаҳрамонлик бўлиб туюлиши мумкин. Асло ундай эмас! Мен ёзувчилик вазифамни бажардим. Ўз вазифасини бажарган одам қаҳрамон саналмайди. Ҳар бир одам, қаерда, қандай ҳолатда яшамасин, виждон қули, ирода беги бўлиши шарт. Мен шу ақидамга риоя қилдим, холос. Сазангиз ўлмасин, шу хатни ўқий қолинг, балки қизиқишингизни қондирарсиз. Кўзондаги бир муҳлис ҳам шу саволни сўраган экан. Келмасингиздан бурун жавоб ёзиб эдим. Юқоридаги гаплар у киши учун хоссатан ёзилди, сиз охирги бандни ўқинг.

Адиб шундай деб қалам учи билан қайси сатрдан ўқиш мумкинлигини кўрсатди. Майда, аммо дона-дона қилиб ёзилган сўзларга кўз ташлаши билан Норйигитни ғалати ҳис чулғаб олди. У отасининг дастхатини фақат битта китоб муқовасида кўрган, урушдан юборилган хатларни онаси йўқотганми ё яшириб ташлаганми, ҳарҳолда кўрмаган бўлса-да, у ота мактубини ўқиётгандай ҳаяжонланди. Ҳатто мактуб тутган бармоқларида титроқ турди. Сатрларни қайта-қайта ўқиди, адиб шоширмади, синовчан нигоҳини қадаб, кулимсираганича ўтираверди.

“О, Носиржон ака-я, китобнинг ёзилиш тарихини сўрабсиз! Буни мендан эмас, китобдаги кўзёшларидан сўранг эди! Сиз “Китобни ўқиб туриб хўнграб йиғлаб юбордим”, дейсиз. Нежаб, ерга қандай уруғ ташласангиз, ҳосили шундай бўлади. Носиржон ака, мен бу

китобни ёза туриб қанчалар йиғлаганман, қанчалар қон ютганман!.. Билсангиз, пешанамда темир панжара, тепамда ўлимтик чироғнинг ўлиб бўлган қора нури, остимда зах, совуқ бетон, эшигида отнинг калласидек қулф!.. Кўйинг, бошқа тафсилларнинг қораси ўчсин! Бу шунчаки бир китоб эмас, йўқ, шахсга сажда даврининг қора кунларида минг азоб, минг тўлғоқ билан туғилган бир ғариб хилқат. Ҳа, хилқат!.. Бу менинг йиғлай-йиғлай топган болам!”

Сўнги сатр Норйигитнинг юрагини оғир юк каби эзди.

“...йиғлай-йиғлай топган болам...”

Айтишга осон. Темир панжара ортидаги йиғи азобини озодликдаги одам ҳис эта олмайди. Отаси ҳам йиғлагандир, эҳтимол соғинган кўзларидан қон ёшлари оққандир. Буни ким билади? Ёзувчи қисқа сатрда баён этибди. Лекин бу ҳарфлар ортида йиллар зардоби бор. Буларни ёзувчининг ўзи ҳам баён этиб бера олмас балки. Энг гўзал тасвирларни қоғозга туширган қалам адолатсизлик меваларини баён этишда ожиз қолармикин? Бу Норйигитга қоронғи.

Қамоқхонанинг совуқ нафаси Норйигитнинг баданини музлатиб ўтгандай бўлди. Мактубни ёзувчига узатди-ю, кўзларига қарай олмади.

— Ахволингизга тушуниб турибман,— деб мезбон уни мушкул руҳий ҳолатдан қутқарди.— Ҳозир адангизни эслагандирсиз? Мўйлов даврида кўп ярамасликлар бўлган, кўп одамнинг ёстиғи қуриган. Кўп қалблар яраланган. Қалбларнинг яраси ҳали—бери тузалмайди.

Норйигит отасининг қамоқдаги ҳаёти ҳақида ҳеч нарса билмаслигини айтгач, ёзувчи бошини эгиб, ўйланиб қолди.

— Бунақа тақдирлар ҳам кўп эди. Баъзилар азобли ҳаётига оиласининг шерик бўлишини истамасди. Шунинг учун хат ёзишмас эди. Баъзилар ёзарди-ю, лекин қандайдир сабаб билан хатлари уйларига етиб бормасди. Жавоб кутиб, умидвор кўзлари мўлтилла-мўлтилла кетганларни ҳам кўрдик.

— Кўп ёзувчиларнинг бошига қора кун тушган-ку? Шулар ҳақида нега ёзмайсизлар?

Бу савол ҳам кўп берилгани учун адиб ажабланмади, паст овозда:

— Ҳар бир ишнинг вақт-соати бўлади,— деб қўйди.

— Унгача сизларга тухмат қилган хоинлар яшаб юраверадими?

Бу саволни эшитиб, адиб синик жилмайди:

— Уларнинг жазосини биз бермаймиз, “ал қасосул минал Ҳак”, деган хикматни эшитганмисиз?

Норйигит Бўроннинг танбеҳидан кейин шу суҳбатни эслаб, қасоснинг фақат Аллоҳ томонидан бўлиши муқаррарлигини айтмоқчи эди, лекин “мен туғилиб ўсган жойларда Худо йўқ эди”, деб турувчи жоҳил одам буни тушунармикин, деган мулоҳазада айтмади. Бу мавзудаги гапни давом эттиришни истамай, келиши сабабини маълум қилди:

— Чойхонага ўтмаганингиздан кейин изингиздан келавердим.

Бўрон унинг суҳбатдан бўйин товлаётганини сезди. Айтишга тайёрлаб қўйган бир-икки аччиқ гапини кейинги фурсатга қолдириб, у ҳам мавзудан четланди:

— Тинчликми?

— Тинчлик, тинчлик,— деди Норйигит кулимсираб.— Сиз яхшилик қилишдан чарчамайдиган одам экансиз, яна савоб таклифи билан келдим. Бир йигитни қанотингизга олсангиз, демокчиман...

“Бир йигитни қанотига олиш” Бўроннинг оламида бошқача маънони англатади. Бўрон бу таклифни дастлаб айнан шу маънода тушунди. Кейин ичида ўзидан ўзи кулди: шу одам бир йигитни ўғрилиққа тавсия этиши мумкинми?

— Молбоқарликками?— деди у ҳам кулимсираб.

— Агар... ҳисоб-китоб ишлари бўлса яхшироқ эди. Бу йигитни ўзим ўқитганман. Ичида кири йўқ, тўғри бола. Шу кишлоққа ич-куёв бўлган эди, қайнонаси сал қолди қаматворишига. Ёнингизга келса, ёрдами тегарди.

— Сиз айтсангиз, келаверсин. Шунақа ёрдамчи керак. Эрта-индин шаҳарга бориб келмоқчиман, очиги бу ерда роса зсрикдим, шаҳар ҳавосида етмиш икки томиримдаги қонларни жўштириб келай. Тўрт-беш кун бўлмасам, кимдир қараб туриши керак. Молбоқар йигитлар анча лалайган экан, ҳисоб-китобни эплашолмайди. Сут қабул қиладиган бола уларни ўрта бармоғида ўйнатиб

ташлайди.

— Бу йигитдан кўнглингиз тўқ бўлсин. Бир томчи сутга ҳам хиёнат қилмайди.

— Тўғри бола бўлса, нега қамамоқчи бўлишибди?

Норйигит сигир воқеасини айтиб бергач, Бўрон бу йигитнинг соддалигидан қотиб-қотиб кулди-да, танбеҳ оҳангида хулоса чиқарди:

— Яна ранжиманг-у, шу йигитингизни ҳам Худо унутиб қўйган. Яратгандан кейин озгина-озгина бўлса ҳам шумликдан бериши керакмасми? Бунақада умри азобда ўтади-ку?

— Келинг, бу ҳақда гаплашмайлик. Йигитнинг исми Нишонбой, ишга қачон келсин?

— Ҳозир юборинг, ҳисоб-китоб қилиб кўрсин-чи? Ҳа, айтмоқчи, сигирини сотган қариндошингизни фикридан қайтара олдингизми?

— Қайси фикридан?

— Ўғлини юрфакка киритмоқчи бўлганини айтяпман.

— У жуда қайсар одам. Ушлаган еридан кесади. Айтувдим-ку, керак бўлса, уйини ҳам сотади.

— Сиз унга одамгарчиликдан гапиргансиз, бунақаларнинг кўзларини олифта гап билан очиб бўлмайди. Унга бошқачароқ қилиб тушунтиринг. Мана, эшитинг: ўқишга киритиш учун беш—ўн минг сарфлайдими? Беш йил ўқиш давомида яна харажатлар бўладими? Битириб, ишга боргандан кейин харажатларни чиқариб олиши керакми? Харажатларини маоши билан ёла олмайди, бунга ҳар қандай овсар ҳам билади. Пирага шўнғийдими? Бир марта сувдан қуруқ чиқар, икки, боринг ўн марта эпласин. Ҳар қуруқ чиққанида нафси багтар хакалак отаверади. Охири эса маълум. Мен қамоқда ўтирганимда шайтонга дарс бера оладиган порахўрларни ҳам учратганман. Ўз ажали билан ўладиган порахўр кам, бу дунёда. Қариндошингизнинг боласига ҳам шунақа ўлим тайёрлаб қўйилганини айтинг-чи, фикридан қайтмасмикин? Савдо йўриғида пора билан ўтирса, қамоқда пул билан эплаб яшаб тирик қолади. Лекин бу йўлда юриб қамалса, биздақаларнинг қўли-

га тушади. Милисадами ё суддами ишлаб қамалганларнинг оҳ-удодини эшитадиган мард йўқ у томонларда. Гапларим маъқулми?

Норйигит унинг гапларини диққат билан эшитган бўлди-да, жавоб кайтармай, қўлидаги китобни узатди.

— Хохласангиз ўқинг, руҳингиз хузурланади.

Ўгай акасининг бу қилиғини Бўрон менсимасликка йўйди. “Буларга тўғри маслаҳат берсанг ҳам ёкмайсан, оғзимни чарчатган ўзим аҳмоқман, майли, билганларини қилишсин, аммо ўн йилнинг нари-берисида шу боланинг ўлиғини камокхонадан олиб чиқиб, кўмишаётганида гапимни эслаб қолар”, деб оғринди-да, узатилган китобга қўл узатиб, совуқ оҳангда “Яхши, поездда ўқиб кетарман”, деди.

Бўроннинг ўқишга хоҳиши йўқ эди. Лекин отасининг нафаси урилган, бармоқлари теккан китобни қайтаришни истамади. Нишонбой келгач, бир ойлик ҳисоб-китобни қилдириб, унинг ишидан қониқди. Сафарни кечиктирмай, эртасигаёқ Тошкентга жўнади. Айтганига кўра, китобни олволди. Поездда ўқий бошлади. Дастлаб ўзини зўрлаб ўқиди. “Отамга нимаси ёкқан экан?” деган саволга жавоб топиш мақсадида ўқиди. Бутунлай бошқа оламнинг одами бўлган Бўроннинг бу саволга тўғри жавоб топа олинми маҳол эди. Унга фақат китобнинг охири, Артурнинг руҳоний ота билан баҳси ва оқибатда Худодан юз ўтиргани баён этилган саҳифалар ёкди. Онаси: “Даданг Худо бор бўлганида биз бегуноҳларни бу қарғиш теккан жойларга итқитмас эди”, деб никоҳ ўқитишга унамаганди”, деганди. Отасининг бу гапига шу китобни ўқигач тушунди.

***

У Тошкентга “етмиш икки томиридаги қонларни жўштириш” учун келмади. Бу ерда узил-кесил ҳал қилиб оладиган зарур ишлари бор эди.

Одамлар камокхона жинойтчиларни тарбиялаб чиқаради, деб ўйлашади. Тарбиялаши тўғри, лекин қандай қолипга солиб тарбиялайди, масала шунда! Бўрон ҳар қамалганида ўғрилар оламининг юқори мартабаларига арзийдиган тарзда тарбия кўрди. Ўлат афюнфурушлик йўналишида тарбия топди. Ҳар иккиси Сибирдаги “зона”да учрашгач, тарбиянинг янги услубини бир лўли йигитдан олишди.

Қамоқ лагеридаги тождор ўғриларнинг мартабасига ҳеч кимса шак келтиролмайди. Ўзининг ҳаёт йўлини ўғрилар олаmidан топган, бу оламнинг барча қонунларига сўзсиз итоат этадиган, бу оламда учрайдиган барча азоб-уқубатларга чидаб, снгиб ўтган, “ўғри” деган номни иснод эмас, балки шараф ҳисоблаган одам бошига тож кийгизилар экан, у ўзини шу олам подшоҳларидан бири деб ҳисобламасинми?! Қиморбозми ё қорадорифурушми, ё ёлланган қотилми, ўз оламини ёткизиб-турғизадиган зўравон ўнинчи марта камалиши бўлса ҳам, бу мартабага даъво қилолмайди. Қамоқ лагерларининг шунақа ёзилмаган қонунлари бор. Ўриснинг мақолига биноан, бировнинг чанасига бошқаси ўтиролмайди. Бўрон Ўлат билан ош-қатик бўла бошлаган кезларда қамоқ лагерида бир лўли пайдо бўлди. Оғзи тўла тилла тиш, бакуват бу йигит салқин ҳавода ҳам кўйлаксиз юриши билан диққатини тортди. Мақсади совуққа чидамлилигини кўрсатиш эмас, балки яланғоч икки елкасидаги подшоҳ генералларининг поғони тасвири туширилган татуировкани кўз-кўз қилиш эканини англаб, ғашни келди. Яланғоч кўкрагини эгаллаган учқур от тасвири, лўлилар қавмидан эканини билдирувчи белги унинг фахри, кўпни кўрган ўғри учун эса арзимас бир чизикча каби эди. Бўрон уни шу аҳволда кўргандаёқ ким эканини англади. Агар бу олифта лўли ўз оламининг ҳукмдори бўлганда ҳам Бўрон учун сарик чақалик аҳамияти йўқ эди. Сурбетларча юриши ёкмай, бурнини ерга ишкаб кўймоқчи бўлганида Ўлат ўртага тушди. “Красноярдаги нарқобароннинг ўғли бу, хали бизга ёрдами тегиб қолади”, деб уни шаштидан қайтарди. Бўрон иссиқ қор қилмаган илондай қарахт ўтирган дамда Ўлат лўлини бошлаб келди. “Сизда зарур гапи бор”, деб таништиришга улгурмай, Лўли эски кадрдонини кўриб қувонган бахтиёр одам сингари тилла тишларини ялтиллатиб тиржайди-да:

— Буран, қизилпатларингга тайинлаб қўй, мени шахтага туширишмоқчи?— деди.

Унинг бу муомаласи Бўроннинг ғашини келтириб, Ўлатга қоғонини солиб қараб олгач, Лўлига тикилди.

— Дидингга ёкмадим шекилли, а?— деди Лўли тусини ўзгартирмай.

— Ҳа, ёкмадинг,— деди Бўрон совуқ оҳангда.

— Мен кўпчиликка ёкмайман. Лекин ҳаммага ёрдамим тегасди. Очиғини айтсам, сенам менга ёкмадинг. Ачомлашиб кўришадиган турқинг йўқ. Лекин икки турқи совуқ одамнинг тил топишиб кетиши осонроқ бўлади. Шунинг учун биринчи галда мени шахта балосидан қутқар.

— Нега қутқаришим керак? Шахтага тушиб ишлайвер, ўлмайсан,— деди Бўрон ундан кўз узмай.

— Лўли ўлишдан кўркмайди, хорланишдан эса ҳазар қилади. Мен озод одамман, ернинг тагида эмас, устида— осмонда эркин учиб юришим керак,— шундай деб кўкрагидаги от тасвирига имлаб қўйди.

Унинг бу гапи Бўронга галати туюлиб, захарханда қилди:

— Озод одаммисан? Унда нима учун бу ерларда ахлат титиб юрибсан?

— Кўзинг яхши кўрадими, Буран, мен ахлат эмас, тилла титиб юрибман. Адолатсизликни кара-я, биз ер тимдалаб тилла топамиз, роҳатини эса бошкалар кўришади.

— Сен хали тилла топганингча йўқ. Бир йил шахтани ялагин, кейин тилла топганингга ишонаман. Унгача менга фалсафа сўкмагин-да, мақсадингни айт,— деди Бўрон.

Лўли Ўлатга бир қараб олгач, оҳангни ўзгартирмаган ҳолда гапини давом эттирди:

— Мен сенга Бочадан салом олиб келдим. Ҳарҳолда унинг ҳурмати бордир?

Уралнинг шарқ томонида оз-моз ҳурмати бор, аммо ғарбидаги ўғрилар оламига ёқинқирамайдиган Бочани Бўрон биларди. Ғарчи ўзи ҳам шарқ томон оламига мансуб бўлса-да, Боча масаласида ғарбликлар билан ҳамфикр эди. Ғарбликлар Бўронни ўзларига яқин олганликлари сабабли Боча унга рўйхуш бермасди. Шу боис улар бир-бирларига ҳеч қачон яқинлашмаганлар, ёвлашиш учун ҳам асосли баҳона бўлмаган. Лўли орқали салом айтиб юбориши

бежиз эмаслигини Бўрон сезиб, сергакланди. Кейинги йилларда ўғрилар оламига хос айрим қонунларга бўйсунмаслик ҳоллари учрай бошлаган эди. Ёшлар орасида яширинча уйланиб олганлар, тижорат аҳли билан ҳамкорлик қилганлар қаторини афюн-фурушларга қўшилганлар тўлдирди. Боча шуларнинг бири эди. Адлердаги тўплантида ёши катта ўғрилар бу ҳолга энди чидаш мумкин эмаслигини билдириб, Бочани охирги марта огоҳлантиришган эди. Икки чўнтакни пулга тўлдириб, “мен ўғриман!” деб керилиб юрган яхшими ё қоп-қоп пулларини хизматкорларига кўтартириб, гердайтиб юрган афзалми? Бу оддий масалани Боча еча олмас эканми? Бўрон Лўли келтирган салом ортидаги мақсадни тушунса ҳам, ичидагини ташига чиқармади:

— Уни қаердан танийсан?

— Боча бизнинг шеригимиз. Энг ишончли шеригимиз.

— Ҳа...— деди Бўрон ўйчан тарзда. – Қилигини ташламабди-да... Олдин ментларнинг тагига ётувди, энди сенларга малайлик қиялтими?

— Бурап, сен бунақа инсофсизлик қилма. Боча сен ҳақингда жуда чиройли гапларни айтган эди. Сен эса уни ҳақоратлаяпсан. Боча эшитмаса ҳам, мен ранжишим мумкин. Боча малай эмас, шеригимиз. Лўли шеригини хорлатиб қўймайди.

— Мени кўрқитмоқчимисан? Кимсан ўзинг?— деб бақирди Бўрон.

Лўли эса ўша-ўша тиржайганича жавоб берди:

— Ким бўлардим, ўзингга ўхшаган БОГман.

Хотиржам айтилган бу гап Бўроннинг ичига жойлашиб олиб, тинчлик бермаётган ари уясини яна бир кавлаб олди. Агар бу лўли кўча-кўйда шундай деса, уни телбага чиқаришади. “Мен Худоман” деган одам телбалик тамғаси билан кутулса омади бор экан, тарихда бунақалар ўтда куйдирилган. Лекин қамоқ лагерида “Худоман” деган тил кирқилмайди, тил эгаси ўлдирилмайди, ҳатто “телба” деб ҳам аталмайди. “Бог”нинг бу ердаги маъноси бутунлай бўлакча. Чунки Худони тан олмайдиган одамнинг ўзини Худо деб аташи кулгили бир ҳол. “Бог” русчадаги “Был Осуждён

Государством” (давлат томонидан ҳукм қилинган) сўзларининг бош харфлари эканини ташқаридагилар билмайди. Лўли бу онда шу маънода айтдимиз ё ўзини лўлилар худоси сифатида тақдим этмоқчи бўлдими, Бўрон ажрата олмади. Айни нафасда бу сўзнинг яна бир бошқа маъноси— “Будь Осторожень, Грабитель” (эхтиёт бўл, талончи) янграгандир балки? Бу сурбет лўли “Ҳой талончи, эхтиёт бўл, бизлар билан ўйнаша кўрма”, демоқчи эмасми?

Шу тўхтама келган Бўрон ичида иблис уйғонди. Ўзини сасик бир нарсани билмай босиб олгандай ҳис қилиб, афтини буриштирди. Кейин ён томонига чирт этиб тупурди-да, менсимаган охангда:

— Онанг сени эллик марта қайта тукқанда ҳам мендай бўла олмайсан,— деди.

— Боча тўғри айтибди, сен ҳаётга очик кўз билан эмас, орқанг билан қарар экансан,— деди Лўли унинг қилиғини малол олмай.— Энг учкур от ҳам вақти келганда ўлади, энг зўр айғир ҳам кучдан кетиб, битта тойчоқнинг зарбига дош беролмай қолади. Сен чиранаверма, ишонган оламинг ўшанака айғирга ўхшаб қолган. Вужуд бор-у, қувват йўқ. Қувват бизларга ўтган. Эсинг борида Бочага ўхшасанг ўхшадинг, бўлмаса, ўзингдан кўр.

— Мени кўрқитяпсанми? Ўша сен айтган айғир ўлими олди-дан беш-ўн тойнинг жағини ёриб юбора олмасмикин, буни ўйлаб кўрмадингми?

— Буран, мен сенинг оламингни биламан. Сен меникини билмайсан. Шунинг учун гап талашма.

— Шунчалик зўр бўлсанг, шахтадан кутулиб кўр-чи?

— Қутилиш қийин эмас. Ишонмасанг, эртага ўзинг кўрасан. Гирром деган ҳамшаҳринг боради шахтага. “Кеч саккиздан то эрталаб саккизгача қимор ўйнаб ютаман, эрталаб саккиздан бошлаб қиморни ўйлайман”, деб мақтанувди, онасиникига кирғизвордим. Нима дейсан, шахтага бораверсинми? Мен шахтага жўнатаман, сен эса қутқариб чиқасан, келишидикми? Бунака ҳодаютган озгина эмаклаб, тош яласа, одамбашара бўлиб қолади.

— Яхши, уриниб кўр. Яна нима дейсан?

— Отамнинг ўн икки ўғли бор. Бештаси қамокда. Мен бешинчисиман. Яна икки синглим ҳам қамокда. Биз ўқиш-ёзишни билмаймиз. Ҳаётни биламиз, пул санашни биламиз. Одам учун энг муҳими шу, тўғрими?

— Таржимаи ҳолингни менга нима кераги бор?

— Кимга ошна бўлаётганингни билганинг яхши эмасми?

— Ошначилик хақида гапириш ҳали эрта.

— Бошқа йўлинг йўқ. Битта банкни уришга қанча тайёргарлик кўрасан, қанча таваккал қиласан, оқибат нима? Ана, ўтирибсан. Биз-чи?

Бу таънадан сўнг Бўроннинг юзида жаҳл илони тўлғонди. Аммо, арқонни узун ташлаш мақсадида ўзини босиб тўнғиллади:

— Сенам ўтирибсан.

— Менинг йўриғим бошқа. Мен акамнинг ўрнига ўтирдим. Акамнинг ўпкаси чағоқ, қамокқа тушса ўлади. Отамнинг ёнида озгина яшасин. Хуллас, гап бундай, Буран, Ўлат Европа билан иш бошлаган экан, энди бизга хизмат қилади. Биз Урал билан Владивосток оралиғини ўргимчак тўри бўлиб ўраймиз. У ёғи Япон-у Корся бу ёғи Хитой ҳам бизга қарам бўлади.

Лўли режасини ишонч билан айтаётган бўлса-да, боғча болани алдаётган нодон отага ўхшаб кетди. Бўрон аламини ичига ютиб юрган кишиникига ўхшатиб заҳарханда қилди:

— Кулочни қатта отиб юбормадингми? Хитой советга ўхшаб уч-тўрт йилга қамаб ўтирмайди, шартта отади-қўяди.

— Хотиржам бўл, отиладиган бошқалар. Сен билан мен ўртадаги одамимиз. Қозикнинг ўртаси ҳаминиша омон қолади.

Лўли сурбетларча оҳангда гапириб Бўронни ғазаблантирган бўлса-да, таклифлари ўйлангириб қўйди. Кейинги кунлари бу мавзуда Ўлат билан кўп гаплашди, баҳслашди. Охири бир тўхтамакга келишди. Булар билан ҳамкорлик қилиш баҳонасида Ўлат беркитган қорадорини ҳам олиб чиқишни режалаштиришди. Бу режа фақат иккисига маълум, ҳатто Лўли ҳам бундан беҳабар эди.

Бўрон қамокдан чиққанидан кейин Лўлининг одамлари билан икки марта учрашди, уларнинг таклифларини, кейин эса та-

лабларини эшитди. Энди учинчи учрашувда амалий ишларнинг бошланишини келишиб олишлари керак эди. Бир неча миллион долларлик бойлик оқимига эга бўлиши Бўроннинг ақл-у ҳушини эгаллаган, лекин аввалги дунёсидан воз кечган Бочанинг йўлидан юриш нияти йўқ эди. У тождор ўғрининг лўлилар югурдагига айланишини ўзига ор деб билди. Мақсади— Ўлат яширган молни топиш, лўлиларга аталган молни ўмариб, кўздан ғойиб бўлиш. У Лўли таклиф этган дунёга дастёр бўлиб эмас, ўғри деган номи билан кириб, араваси лойдан ўтгач, яна шу фахри билан ўз оламига қайтишни ўйлаётганди. Лўли айтган ўргимчак тўрига унча аҳамият бермади. Темир сандикларни тешиб, муддаога етиб юрган одам аллақандай ўргумчак тўрини назарга илармиди?

Бўрон ҳамиша таваккал қиларди. Бу сафар ҳам ўзини тақдир фариштаси қўлига топширгандай таваккал қилди. Бироқ ўзини тақдир аждаҳосига топшираётганини фаҳм этмади. Фаҳм этганида ҳам бу аждаҳо ортида катта бойлик турганини билгани сабабли, йўлидан асти тоймаган бўларди.

Камок лагеридаги сўнгги ҳафталар, озодликдаги ойлар тайёргарлик билан ўтди. Лўлилар ҳам аҳмоқ эмас, ўғрини ишга ёллашар экан, тап-тайёр ошни қўлига топшириб қўйишармиди? Гап миллионлар ҳақида борганда ишонч ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Бўрон буни билади. Билгани учун ҳам тайёргарлик ишларининг чўзилишдан сиқилмади, аксинча, арқонни узун ташлаб, кутди. Тошкентга келиши тайёргарлик занжирининг зарур ҳалқаларидан бири эди.

“Томирларида қонни жўштириш” мақсадида шаҳарга келган Бўрон поезддан тушди-ю, тўғри Марказий телеграф сари йўл олди.

ПАРИДАРА

Паридарага бориш таклифининг қабул бўлишига Ғайратнинг ишончи йўқ эди. Айниқса, Назира учун қўшиқ айтаётганда “қўлга тушиб” қолгач, қизнинг муҳаббатига бўлган умид куши қўлидан учиб, оддий кўз қарашидан ҳам маҳрум этилгандай рад этил-

ган ишқ талвасасига тушди. Муҳаббат инсон ҳисларининг энг гўзали, энг ширини эканини татиётган йигит тотли туйғуларидан маҳрум этилса, қадим ишқ аҳли каби мажнунга айланиб, тоғу тошларга бош олиб чиқиб кетсинми? “Отмагай тонг боғ аро азминг хиромон бўлмаса, булбули шайдолари гул узра нолон бўлмаса”, деганларидек, у муҳаббат билан нафратнинг яқин қариндош эканини, ишқ тарозисининг бир палласида униси, иккинчисида буниси ўтирганини билади. Салгина қалтис ҳаракат билан нафрат ўтирган палла тош босиши мумкинлигини англамаган йигит севги кўчасига адашиб кирмаса ҳам бўлаверади. Нафрат палласи оға бошлаган дамда усталик билан тўхтатишни эпполмаган йигит эса оғзидаги луқмани олдириб қўйган ношуд каби севги даштида сарсон кезиб қолаверади. Не бахтки, Ғайрат ундайлардан эмас. Севгани унинг вужудида, жонида яшай бошлаган экан, жон эгаси ўзи эмас, ўша қиз экан, лаллайиб тураверсинми?

Уни кутқара олувчи нажот кемаси бор эди— Моҳидилнинг тугилган кунида айби кечирилишига умид қилиб, шаҳарга тушиб, Ғирром қарзга берган пулга соат шаклидаги тилла билагузукни сотиб олди. Қизни кўришни қанчалик истамасин, ўша куни ўзини тийди. Сувдан тоймаган ялангоёқ сингари таваккал қилди. Таваккалчининг ишини Худо ўнглайди, деганларидай, бир кунлик хижрон азоби эртасига висол роҳатини бахш этди.

Аразчи қиз Моҳидил эса...

Юракка ўғри кирса, нима бўлади— тинчини ўғирлайди-да!

Моҳидил йигитга киноя тошларини отгани билан ундан кўнглини узмаган эди. Дугонасининг юраги ким билан боғланганини аниқ билгани сабабли рашк ўтида қаттиқ куймади. Шамнинг ўтли тилчаси каби бир буралиб олган рашк юрагини салгина куйдирди-ю, сўна қолди. Гитара осиб олган бу олифта йигитни биринчи марта кўрганидаёқ юраги сал ғалатиноқ бўлган эди. Эндиги рашк уни севги тўрига чинакамига ўрала бошлаганидан огоҳ қилди. Эртаси куни ишга чиққанида милиция идораси томон кўп қаради. Қўли ишда бўлса-да, кўзлари йўл пойлади. Йигитнинг бугун узр сўраб келишига ишонган эди.

Келмади...

Унда... ашула айтиб ўтириши бежиз эмас экан-да...

“Сурбет... Ҳа, ҳақиқий сурбет у!” – кечки пайт уйига қайтаётган Моҳидилнинг ҳукми шу эди...

Йигитнинг суқланиб қараши ҳисобга олинмаганда у ҳали севгиси хусусида ишора ҳам қилмаган. Йигитларнинг бундай қарашларига ишониб бўлмаслигини Моҳидил билади.

Келмади-я!!!

“Бсти курсин! Иккинчи яқинлаштирмайман!”

Шу аҳд билан уйига қайтди. Тун азобини қандай енганини севги ўтида ёнган кизлар яхши билишади. Моҳидилни бу кеч чулғаб ташлаган ўйлари шу даражада кўп эдики, бирлари олмани кемираётган курт каби миясига оғрик берарди, бирлари кўйнига кириб олган қора илонга айланиб, меҳр ипларига захар соларди, яна бирлари бўйпига осилган сиртмоқ каби нафасини бўғарди. Ичида кўнгилни йиғлатадиган бир нарса ғивирлайверди. Қалбини тун билан ёндириб адо қилган ўт эса лабини қуриштирган эди.

Ариқ бўйида чўнқайиб ўтирганича хаёлга чўмган, сувга қўл узатишга ҳам хохиши бўлмаётган кизининг бу аҳволини кўриб, Ойниса қўрқиб кетди. Қизидаги бу ўзгариш кечаги араздан экани хаёлига ҳам келмади. Эри ҳукм қилиниб, ўзи бир неча ҳафталик камоқдан қайтган кунлари қизини шундай афтодахол ўтиришини кўрган эди. Агар ҳозир бирон билагон келиб, “кизинг милиса йигитнинг кеча ашула айтиб ўтиргани учун ухламай, азобланиб чикди”, деса сира-сира ишонмас эди. Чунки Моҳидилнинг кечаги шартакилиги, киноялари унга ёққан, “боплади, энди суйқалмайди”, деб қувонган эди. На қилсинки, сув бўйида ўтирган киз кечаги Моҳидил эмасди...

Ойниса унга яқинлашиб, елкасидан қучгиси, эркалаб, ҳол-аҳвол сўрагиси келди. Ўйчан ўтирган қиз бирдан ўзини ўнглаб, юзини ювди-да, ўрнидан турди.

Ушлаб қўл сезмаган, кўриб кўз танимаган нарсани кўнгил билади, деганлари бежиз эмас.

Бу йигитни қандай жазолашни ўйлаб ўтирганида...

Вожаб!..

Жилмайибгина кириб келди...

Эшикни тақиллатмади ҳам, худди уй хожасидай бемалол кириб келди-я!

Айвон зинасида ажабланиб турган қизга яқин келиб, саломлашди-да, “туғилган кунингиз муборак бўлсин”, деб чиройли қутичани узатди.

Милиция кийимидаги йигитнинг индамай бостириб киришини кўрган Ойниса хавотирланиб, кизига яқинлашди. Моҳидил тилдан қолган эди, қутичани очиб кўриш ҳам хаёлига келмаётганди. Ойниса қутичани унинг қўлидан олиб, очди. Она-бола тилла билагозукни кўришди-ю, лол қолишди. Уларнинг ажабланишлари факат қимматбаҳо буюмдан таралаётган нур аксида эмас, балки бир неча кун аввал қизга ёқиб қолган, лекин олишга қурби етмаган такинчокнинг бугун ҳады этилишида эди.

Ким бу йигит? Сеҳргарми? Қизнинг кўнгил сирини қандай билди?

— Мунча чиройли!— деди Моҳидил қувончини яширолмай. Лекин унинг қувонч ўтини онаси совук сув сепиб ўчира қолди:

— Биз бунақа қимматбаҳо нарсани ололмаймиз,— деди Ойниса қутичани эгасига узатиб.— Уйдан тилла чиқса, эртага милиса мени яна ўтказиб кўяди.

— Ахир бу совға-ку?— Ғайрат узатилган қутичани олмаслик учун тисланди-да гапни ҳазилга бурмоқчи бўлди.— Ойим “яқши қизнинг туғилган кунига совға қиларсан”, деб бериб юборган эдилар.

— Ёлғон гапирманг. Моҳийнинг туғилган кунини қаердан била қолдингиз?

Ғайрат сирни ошқор қилишни истамади. Тайинли жавоб ҳам тополмай, чайналди.

— Ахир... Мен участковойман-ку...

— Яна ёлғон гапиряпсиз. Милициянгизнинг рўйхатида мен турман, Моҳий эмас.

— Хола, Моҳидилни туғилган кунлари билан табриклагани ке-

лувдим, сиз сўрокни бошлаб юбордингиз. Индамай кайтаверайинми?

— Хола? Қанақасига мен сизга хола бўламан?

— Тошкентда шунақа дейишади-да...

— Бу ер Тошкент эмас...

Кўча эшиги оғзида пайдо бўлган Назирага кўзи тушган Моҳидилнинг чехраси очилиб:

— Вой, ана Назий келди!— деб хитоб қилди.

Назиранинг келишидан Ғайрат ҳам қувониб, бўлажак қайнонасининг терговидан қутилганига шукр қилди. Назира тез-тез юриб келиб, Ғайрат билан бош ирғаб саломлашди-да, дугонасини кучоклаганича, ёноғидан чўли-чўлп ўпиб туғилган куни билан қутлади. Кейин Ойнисанинг кўлидаги қутичага қараб “Вой, мунча чиройли!” деб қўйди.

Тилла билагузукка шунчаки қараб қўйишининг ўзи сирини фош қилди. Ойниса “хаммаси равшан”, дегандай енгил уф тортиб, совғани кизига узатди. Назира чакқонлик қилиб уни олди-да, дугонасининг билагига тақа бошлади.

Ғайрат Моҳидилга қаради— нигоҳлар тўкнашди. Қизнинг юрагида шу он ёқимли алланарса уйғонган, мулойим қараш эса уни ошкор қилаётган эди. Тунда азоб берган рашкнинг ожизгина оловли тили туфайли туман пардасида буркалган дудмал хис энди дил куёшининг чароғон нурларида равшан шакл олиб, тинчига ўзгача тарзда қасд қила бошлаган эди.

Ойнисанинг захарли сўзларидан сўнг йигит юзидаги куёшни булут босиши керак эди. Лекин киз кўзларидаги миннатдорлик учқуни бунга йўл қўймади.

— Дастурхонга қараларинг, ана яна битта меҳмон келди,— деди Ойниса совуқ оҳангда. Учқовлари кўча эшиги томон қарашди-ю, Ғирромни кўриб, кайфиятлар тушди.

Ғирром яқин келиб, Моҳидилнинг билагидаги соат шаклида ишланган тилла безакни кўрди-ю, Ғайратга қарз берганидан афсусланди. Назарида милиса йигит шу тилла билагузук эвазига кизни сотиб олгандай туюлди.

Ойниса ошхона томон юрди, қизлар айвондаги хонтахта атрофига кўрпачалар солиб, жой ҳозирлай бошлашди. Икки муҳолиф кемадан айри-айри жой олган икки йигит эса худди тилдан қолган соқов қаби бир-бирларига караб тураверишди. Уларнинг ҳар бири ўзи тушган кеманинг мустаҳкамлигига ишонарди. Қизнинг кўнгли учун рақобат уруши бошланган тақдирда мутлақ ғолиб келажакига ишонч ҳар бирининг нигоҳида зоҳир эди.

Биринчи кема елканларини ёшлик шижоати, ёшликнинг покиза нафаси бошқарарди.

Иккинчисининг елкани пишиқ матодан эмас, пулдан эди. Салгина шамолда пулнинг тўзиб кетишига бу кема эгаси ишонмас эди. Елкан нима экан, кема темир эмас, пул миҳларидан маҳкамланган бўлса, ожиз тўлқинга дуч келган дамда аҳволи не кечар экан? Пул ва зўрликка ишонган одам бу саволга жавоб топишга уринмайди ҳам.

Илоннинг пўсти ниҳоятда чиройли бўлгани билан ҳеч бир кимса уни ҳавас билан қўлга олмайди, силамайди. Фирромни Худо ҳусндан қисмаган, ўз оламининг гўзалларини ром этиши қийин эмасди. Ўлатнинг қизига ишқи тушганда бу гўзалга эга бўлиши ҳам ўшандай осон кечишига ишонган эди. Лекин Моҳидилнинг олами, кўнгли ўзгача эканини ҳисобга олмаганди. Ҳа, Фирром хушеурат эди, келишган йигитлар кўриги ўтказилса-ю, у қатнашар бўлса, ҳатто шу ёшида ҳам ғолибликка даъво қилиши мумкин эди. Лекин ҳакамлар ҳайъати унинг нурсиз юзига, совук қаршига эътибор қилса, биринчи босқичдаёқ рўйхатдан учиб кетиши ҳам аниқ эди. Ана шундай талабчан ҳакам тоифасидан бўлмиш Моҳидил бу одамни биринчи кўришидаёқ рад этган эди. Шундай экан, Фирром кўрикда қатнашишни эмас, рўйхатга илинишни ҳам орзу қилмаса бўларди. Лекин ақлини хиралаштириб ташлаган кўнгли кибри ҳақиқатни тан олишига йўл қўймасди.

Моҳидилнинг атрофида ўралашиб юривчи йигитлар Фирромнинг ғашини келтирарди, Бўроннинг “жиянимга суйкала кўрма”, деб огоҳлантириши ғазабини кўзитарди-ю, қизга эга чика олишига бўлган қатъий ишончи уни бу йўлдан тойдирмай турган эди. Йўлида Ғайратнинг пайдо бўлиши уни сергаклантирди. Ғайрат-

нинг қишлоқ йигитлари сингари бўшашган хушторларидан эмаслигини била туриб унга қарз бериши ўзининг подонлигидан эди. Қўлида бақувват карта бўлгани билан қиморни бой берган кимсани нима деб аташ керак? Ғирром ўшанинг ҳолига тушай деб қолганини англаб, энди ўзидан ғазабланди.

Ғирром бугун шаҳарга тушиб чиқишни режалаштириб, барвақт турган эди. Цехдаги идорасига кириб, зарур қоғозларини олаётганда милицияхонадан чиқиб, Моҳидилнинг кўчасига қараб йўл олган Ғайратни кўргач, ўйлаб ҳам ўтирмай, унинг изидан тушди. Бурилишда Назирани кўрганда бироз тўхтади. Қайтгиси келди-ю, бироқ орқасига бурилмади, бу уйда бир гап бўлаётганини кўнгли сезди. Кўнгли алдамаган экан...

Индамай туравериш жонига тегиб, Ғирром киноя оҳангида гап бошлади:

— Онапизни соғинган эдингиз, мен Тошкентга жўнаворгансиз, деб ўйлабман.

— Ойимни тушимда кўриб, соғинчим сал босилди. Эрталаб хўжайин иш буюрувди, участкавойлигимни қилиб юрибман,— деди Ғайрат кинояга қувлик билан жавоб қайтариб.

— Участкавойнинг иши текширишми? Текшириб бўлдингизми? Эчки-бузоқлари-ю, бурга-битлари жой-жойида эканми?— деди Ғирром ғашлигини ошкор қилиб.— Милисанинг иши бошидан ошиб ётганини биламиз, бора қолинг.

— Милисанинг иши кўп-у, лекин бу ерликлар жуда меҳмондўст экан, бир пиёла чойсиз уйдан чиқаргиси келмайди. Қутлуғ уйдан курук кетманг, дейишяпти,— Ғайрат шундай деб, кизларга қаради,— Назира, акам туриб қолдилар, тўрга чиқаверсинларми?

Моҳидил бир чимирилди-ю, индамади. Назира эса меҳмонларни айвонга таклиф қилди. Туғилган кунни нишонлашга аталган тўкин дастурхон бир пасда тузалди: икки пиёлада қаймоқ, иккитасида мураббо, бир ликопчада қанд, нон... Анқонинг уруғигача топиб келтирилиб тузаладиган шохона дастурхон шаҳарда бўлади. Туғилган кундаги ёлғон мадҳиялар ҳам ўша ерда. Бу ерда айрим хонадонда эрнинг туғилган куни нишонланади, кариндош-уруғ,

кўни-кўшни, ёр-биродар учун бўкиб ичишга баҳона топилади. Учинчи-тўртинчи пиёладаги арок охиригача олингач, меҳмонлар нима сабабдан келганларини унутиб, “ўчиб” қолгунларига қадар олаверадилар. Шаҳардаги зиёфатда кайфи ошганларни яқинлари машиналарда олиб кетишади. Бу ердагилар йиқилган ерида тонг оттирадилар, эрталаб муздек қатик ичиб, уйқули кўзларини аранг очгач, деворларни пайпаслаб бўлса ҳам ўзлари бир амаллаб уйларига етиб оладилар. “Фалончининг туғилган куни”га кетган эрни хотин бечора тунда сарсон бўлиб қидириб келмайди, елкасига ортмоқлаб олиб кетмайди. Бу ернинг таомили шунақа. Баъзилар шаҳардаги маишат дастурхонларини кўришса ёки эшитишса, “шунақа бемаънилик биз томонларга келмасин-да”, деб қўйишади. Нега шунақа дейишларини ўзлари билишади, бегоналарга изоҳ бериб ўтиришмайди.

Бу қишлоқнинг шаҳардан яна бир фарқи— аёлларнинг туғилган кунлари мутлақо нишонланмайди, хотинининг туғилган кунини билувчи эрлар ҳам санокли. Ана шу санокли эрлар инсоф қилишса, шу куни ўзлари ош дамлаб, эҳтиромларини намойиш этадилар. Шаҳарлик эр хотинини туғилган куни билан табрикламаса, балога қолмаса-да, завжасининг тунд чехраси билан тақдирланади. Қишлоқда ундай эмас. Бу ердагиларга шуниси яхши...

Моҳидилнинг туғилган кунини нишонлаш, қимматбаҳо совға эътиборга олинмаса, маҳаллий одатлар чегарасида бўлди. Икки ошиқ ўзаро қаймоқхўрлик баҳсини бошлаб, пиёлалар ялаб қўйилгач, зиёфат якунига етганини англаб, баравар туришди. Ғайрат айвондан тушаётиб, сўз айтмади, аммо кўз қараши билан қизни яна бир табриклади. Моҳидил ёниқ қараши билан табрикни қабул этди. Ғирром эса, рашкчи ошиқ эмас, балки хўжайин овозида буюрди:

— Моҳий, ишга тезроқ бор, бугун пиво келади. Кеннайи, сиз ҳам чиқиб, қараб туринг, шишаларни гум қилиб кетишмасин,— бир икки қадам босгач, тўхтаб, буйруғига илова қилди:— озодликка ҳам қараб қўйинг, итпашшалар яқинлашмасин, дўхтирлардан балога қоламиз.

Ойнисага берилган буйруқ замирида йўқоладиган шишалар

қайғуси эмас, балки қўлдан учиб кетаётган бахтидан ташвишланиш бор эди. Шу боис кейинги изохни Ғайратга қараб туриб айтди. Йигитлик ҳамияти бир хуруж қилса-да, Ғайрат бу тагдор гапни тушунмагандай жилмайиб қўя қолди. У гузарга қадар бирга кетишни истамай, хизматини баҳона қилиб ён кўчага бурилди. Ғирром эса идорасига қайтди-ю, шаҳарга оёғи тортмади. Лекин боришга мажбур эди, юмуш ўзига тааллуқли эмас, нозик одамлар билан учрашиб, бўлажак ишларини пишитиб олиши зарур эди. Шу боис ноилож йўлга чиқди. У ўзини қўлидаги ютуқли карталарини рақибига бериб қўйган лақмадай хис қилиб ғашланди.

Ғайрат унинг шаҳарга тушиб кетганини билмас эди. “Пиво келган бўлса ўтиргандир Моҳидилга тикилиб”, деган ўйда юраги сиқилиб, пешинга қадар худди вазифасини бажараётгандай кўчада юрди. Кун оға бошлаганда “пивоси тугандир”, деган мўлжалда гузарга қайтди. Қаҳвахона сийраклашиб қолган эди. Ғайрат ўтирадиган стол ҳам бўш эди. Бундан мамнун бўлган Ғайратга жон кириб, тўғри пештахта томон юрди. “Чарчамадингизми?” деб ҳол сўрагач, у ёқ-бу ёқдан гапирган бўлиб, Паридарани яна эслатди. Қиздан “эшакка минсангиз тезроқ етиб оласиз”, деган маслаҳатни кутиб, юраги увишаётганда, ундан “бўпти, эртага борамиз”, деган ризолик аҳдини эшитди-ю, кулоқларига ишонмади.

Келишувга биноан, субҳ чоғи гузарда учрашдилар. Моҳидил кўкрагига атиргул тасвири туширилган пушти рангли кўйлак кийиб олган эди. Атиргул тасвири қанчалик чиройли бўлмасин, қизнинг гўзал узори остида рангини йўкотгандай маънос кўринди Ғайратнинг кўзларига. Тонг шарқ осмонининг тепасида энди тиг ура бошлаган пайтда кишлоқ кўчалари ортда қолиб, тоғ сўқмоқлари бошланди. Сурурли қалблар тоғдаги тонг сурури билан мос келса, юракнинг уриши ҳам бошқача бўлади. Ёлғизоёқ йўлга чиқишганда Моҳидил олдинга ўтди. Бу учрашувни юрак-юракдан кутган йигит ўзи ҳам кутмаган ҳолда, қизга айтиладиган гапларини унутди. Индамай кетиши ҳам мумкин эмасди. Қўшиқ айтишни истамади. Ўзига ёққан шеър сатрлари тилига кўча қолди:

Қачонгача армонлар кулбасига кўноқман,

Мен дунёнинг ортидан чопаётган чўлоқман.
Йиллар аро сўзларим манзилига етмайди,
Юрагимни тилимга кўчиргани нўноқман,
...энди кўнглимга қара.

Моҳидил бирдан тўхтаб, орқасига ўгирилди. У йигитнинг нималардир деб гап бошлашини истаётган, аммо бунақа шеър айтишини кутмаганди. Қиз ўзини тезда қўлига олиб, ажабланганини яшириш учун ширин жилмайди:

— Бирданига шеър тўқиб юбордингизми? Сизни ашулачи деб ўйловдим, шоирмисиз?

— Ҳа,— деди Ғайрат кулиб,— баъзан шунақа “тутиб” туради. Бу шеърни газетада ўқиб, куйга солмоқчи эдим, тўғриси... туғилган кунингизга совға қилмоқчи эдим, эплломадим, нўноқлик қилдим, шекилли.

— Туғилган кунимни кимдаш эшитган эдингиз?— деди Моҳидил айёрона чимирилиб.

— Мен милисаман, сотқин эмасман,— деди йигит муғомбирлик билан кулимсираб.

— Ҳозир нўноқлигингизни тан олиб, тўғри қилдингиз. Сиз айёрсиз, битта ашула эвазига кўпгина сирларни билиб олувчи, маккорсиз. Гапимга қаршилиқ қилманг, агар шеърнинг давоми бўлса, ўқиб беринг, яхшига ўхшайди.

— Мен ёмон шеърларни ёдламайман,— Ғайрат шундай деб, қизнинг чиройли кўзларига бокқанича яна ўқий бошлади:

— Севиб қолсам, жонимни қайси ўтларга тутай,
Нурларингнинг бағрида кирларимни йўкотай.
Бўшаб қолган кўзларим, ўзим бедор бўлмасам,
Кўксимдаги қушчани қандай қилиб уйғотай?!
...энди ҳолимни сўра...

Моҳидил йигитнинг ўтли нигоҳига дош беролмай, бурилиб, юриб кетди. Ғайрат унга эргашиб, худди ундан жавоб кутгандай охирги сатрни такрорлади:

— “...энди ҳолимни сўра...”

Йигитнинг ўртаниши қайси қизга ёқмайди? Моҳидил бу онда

ниҳоятда яйраб кетди. Шу ёшга етгунига қадар кўрган укубатларини, атрофида кунда кўрувчи маст-аласт башараларни... ҳамма-ҳаммасини унутди. Бугун куёш фақат у учун кўтарилиб, оламини фақат у учун чароғон қилаётган эди. Бу йигитни Худо у учун яратганига ишончи орта борар, “Эй Куёш, сен фақат ва фақат муҳаббат кўчасини ёритгин!” деб хайкиргиси келарди. Агар бу саёҳат бир йил давом этган танишув ва синовлардан кейин юз бергандайди, йигитнинг севгиси чин эканига ишончи тўла бўлгандайди... ўртаниш билан айтилган бунақа шеър ва ўтинч мукофоти эвазига эҳтимол... ёноғидан ўпиб қўйган бўлармиди...

Ҳозир эса... Ҳали ундай ишонч йўқ, ҳаё бор, синовлар эса олдинда. Битта шеър қиз томонидан бериладиган мукофот учун етарли эмас, бундай мукофотга етишмоқ учун кўп ўртанмоқ керак, кўп тунларни уйқусиз ўтказмоқ лозим...

Яна бироз кўтарилишгач, Моҳидил чарчаб, тош устига ўтирди. Ғайрат унинг яқинидаги тошдан жой олди. Моҳидилга бу ёқинқирамай, йигитга хуркак куш ҳадиғи билан қараб олди-ю, сал наридаги тошга ўтиб ўтирди. Ғайрат бу ишончсизликдан ўнғайсизланса-да, “нега бундай қилдингиз, менинг қора ниятим йўқ”, деб изоҳ беришни лозим топмади, “менга ишонмаганингизни ҳақорат ўрнида қабул қилдим” деган маънодаги аламли жилмайиш билан чекланди.

— Шаҳарда “дискотека” деган жой бор экан-а?

Қизнинг бу саволи йигитни ажаблантирди, савол беришдан мақсадини англамай, қувлик билан кўз қисиб, ҳазил оҳангида жавоб берди:

— Ҳа, бор...— Қизнинг бу қисқа жавобдан қаноатланмаганини сезиб, қўшимча қилди:— Зўр жой.

Бу мактов Моҳидилга ёкмай, афтини бужмайтирди.

— Нимаси “зўр”? Бир бало-ку?

— Нимаси бало? Ёшлар дам оладиган жой.

— Ўша ерда дам олишадими?

— Дам олиш ҳар ерда ҳар хил бўлади-да, мана бу қишлоқда тўйиб пиво ичиб, қурт шимиб, бурнини қизартириб ўтириш ҳам дам олиш ҳисобланади, тўғрими?

— Қишлоқиларимизни масхара қиляпсизми? Бизникилар эрта-ю кеч ишлашади. Сизникилар-чи? Дам олади, дейсиз-а? Ўша ёшларингиз нима ишни қотириб қўйишибдики, дам олишса? Ҳаммалари бекорчи, такасалтанглар-ку? Пиво ичишни айтасиз, уларингиз-чи?

— Уларимми?.. Уларим бренди ичишади, виски ичишади. Гиёҳвандлари ҳам бор...

Ғайрат ҳазил оҳангида гапираётган бўлса-да, “гиёҳвандлари бор”, деган лукмани атай қўшиб, қиздаги ўзгаришни кўрди. Моҳидил қаерда, кимнинг оғзидан “гиёҳванд” деган сўзни эшитса, отасига ишора қилинаётгандай туюлиб, ғашланарди, ҳозир ҳам шундай бўлди. Лекин сир бой бермаслик мақсадида баҳсини давом эттирди:

— Шаҳарлик йигитлар-ку, майли, бир балогинанинг ўзгинаси ҳаммаси. Лекин қизлари-чи? Уялишмайдимиз?

Моҳидил “ҳамманинг кўз олдида кучоқлашиб туришга уялишмайдимиз?” демоқчи эди-ю, тили бормади, истиҳола қилди. Ғайрат унинг нимани назарда тутаётганини англаб, гапни майдаламай:

— Ҳар одамнинг уяти ўзи билан-да,— деб кўя қўйди.

— Сиз ҳам бориб турасизми?— Моҳидилнинг овозида энди зарда оҳанги сезилди.

— Ҳеч бормаганман...— Гапи ишонарли чиқиш учун Ғайрат кизнинг қарашидан нигоҳини олиб қочмади.

— Унда “зўр”лигини қаердан биласиз?

— Киноларда кўрганман. Сиз олдин кўрмаганмидингиз? Четдагиларнинг тунги клублари ҳам бор.

— Кино бошқа... у ер...

Моҳидил шундай деб афсуслангансимон бир хўрсиниб қўйди-да ўрнидан турди.

— Шу тоғни ошиб ўтсак, манзилга етамиз,— деб йўлга тушди.

Ғайрат бироз индамай юргач, ўртага тушган совуқчиликни кўтариш мақсадида гап бошлади:

— Мен кеча бир айб иш қилганман, сиз сезмадингиз,— деди узрли оҳангда.

— Сизнинг айбингиз кўп, ҳаммасини сезишга улгуролмаяпман.

Қизнинг мулойим оҳангга кўчиши йигитга далда бериб, давом этди:

— Аниқроғини айтсам... ўғирлик қилганман.

— Ўғриларни ушлашга кучингиз етмай, ўзингиз киришдингизми бу ишга,— Моҳидил шундай деб ўгирилиб, айёрона жилмайиш билан қараб қўйди.

— Менинг ўғирлигимни жазолаш мумкин эмас. Кодексада бунақа модда йўқ.

— Жазолаш мумкин бўлмаса, мукофотлаш керакми?

— Мукофотини кеча олганман.

— Қанақасига?

— Қанақа ўғирлик қилганимни сўрамадингиз-ку?

— Гап бошлаганингиздан кейин ўзингиз айтинг.

— Сиз ариқ бўйида ўтирганингизда мен ўгринча қараб турган эдим.

— Бу оддий ўғирлик эмас, уятсизлик. Яна уялмай юзимга гапирасиз-а!

— Уятсизлик эмас, мен сизга қараб Кумушни эсладим.

— Қайси Кумушни?

— “Ўтган кунлар”ни ўқиганмисиз?

— Киносини кўрганман.

— Кўрган бўлсангиз, эсингиздадир: Отабек ариқда ювинаётганда Кумушни кўриб ошиқ бўлиб қоладиган жойи бор.

— Сиз ўзингизни Отабекка ўхшатдингизми? Унда Зайнабингиз ким? Зайнабга атаб ашула тўқиганингиз йўқми?

— Шичинг қилмай туринг, гапимни охиригача эшитинг. Кинода кўрсатилмаган бир манзара бор. Кумуш худди сизга ўхшаб ариқ лабида ўтиради. Кейин юзини ювади. Ўшанда... бу ёғини ёдлаб олганман, эшитинг-а: Кумушнинг “кўзлари мулойимгина сув устига оғдилар. Ариқнинг мусаффо тиниқ суви ёвошгина оқиб келар, Кумушбибининг қаршисига етиб келганда гўски, унинг таъзими учун секингина бир чарх уриб қўяр, ўз устида ўлтурган соҳиранинг сихрига таслим бўлган каби тағи бир катгароқ доирада айлангач, оҳистагина кўприк остига оқиб кетар эди. Ариқ сувининг ниҳоятсиз бу ҳаракатини узоқ кўздан кечириб ўлтурғач, қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб туш-

кан сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди, гўёки сув ичида бир фитна юз берган эди... Иккинчи, учинчи қайталаб юз ювишда бу фитна тағи ҳам кучайди...” Зўр тасвир-а?

— Асли артист бўлишингиз керак экан.

— Ариқ лабида ўтирган сехрчи қизга қараб ўтириб, сувга айлангим келди.

Моҳидил гап тагида гап борлигини фаҳмлаб, тўхтади-да, энди чимирилиб қаради:

— Бўлди, суюлманг.

— Мен ёзувчининг маҳоратини айтмоқчи эдим.

— Ёзувчи ўз йўлига. Мабодо сувга айланиб қолсангиз ҳам ҳовлимизга киролмайсиз, Назираникига оқиб борувчи ариққа буриб юбораман.

— У ариқнинг ўз эгаси бор...

— Шунинг ҳам биласизми? Буям милисанинг ивнига кирадими?

— Бу икки дўстнинг сирдошлигига киреди.

— Йигит деган бунақа майда гапларни сирлашмаслиги керак.

— Адашяпсиз, муҳаббатга доир майда гаплар бўлмайди. Ҳаммаси муҳим...

Моҳидил қадамини тезлатди. Тоғ тепасига худди қалпоқ каби қўндириб қўйилган катта харсангтошни айланиб ўтиб кафтдек ялангликка чиқди-да, чуқур-чуқур нафас олиб:

— Ана, каранг, парилар шу ерга яширинишган,— деди.

Пастда мовий кўл жилваланади. Арчазорлар кўлни асровчи соқчилардек тизилишган. Ғайрат Сўфиқишлоқнинг манзарасига маҳлиё бўлиб, у ер жаннатнинг бир бўлаги эканига ишонган эди. Энди бу гўзалликка қараб туриб ўзича “жаннатнинг асосий қисми бу ёқда экан-ку!” деб қўйди. Сўфиқишлоқда одамлар яшашади. Бу ер тикроқ бўлгани учун кимсасиз. “Бу ҳам табиатнинг бахти”, деб ўйлади Ғайрат.

— Парилар шу ерга яширинишган бўлса, демак... уларнинг ҳусн-у малоҳати табиатга кўчган бўлса керак.

— Балки шунақадир,— деди Моҳидил кўлдан кўз узмай.— Лекин... табиат одамлардан кўра гўзалроқ. Нимагалигини биласиз-

ми?

— Очиғи... бу ҳақда ўйлаб кўрмаганман.

— Мен кўп ўйлайман... Табиатда хусумат йўқ, адолат бор.

— Адолат?— Моҳидилнинг гапи ғалати туюлиб, Ғайрат ажабланганини яширмай, эътироз билдирди:— Охунинг бўрига ем бўлиши адолатданми?

— Бу табиат қонуни,— деди Моҳидил хотиржам равишда.— Бўри қорнини тўйғазиш ғамида ташланади. Одамлар-чи? Бир-бирларига нега ташланадилар? Нега ўлдирдилар? Ўлдирган одамларининг гўшларини емайдилар-ку?

— Аслида шундай. Лекин ўша зулмнинг асосида барибир қорин ғами, тўғрироғи, нафс васвасаси ётади. Ўша одам қимнидир ўлдирдиш натижасида нимагадир эришади.

— Нимагадир эришади?— Моҳидилнинг юзига маъюслик булутти соя ташлади. Бир оз жим қолди. Кейин худди ўзига ўзи гапиргандай паст овозда сўзлади:— Отамни ўлдирганлар нимага эришган бўлишлари мумкин?

— Мен буни билмаган эдим, узр, ярангизни янгилаб қўйдим,— деди Ғайрат.— Отангиз... ким эдилар?

— Отамми?..— Моҳидил “билмасмидингиз?” деган маънода бир қараб олиб, синиқ овозда жавоб қайтарди:— Отамни қамокда ўлдирдишганмиш. Ким, нима учун ўлдирган билмайман...

— Жасур ака ростданам амакингизмилар?

— Бўлмаган гап! Валдирайверади. Отам билан қамокда ака-ука тутинишганмиш. Оиламизга қараб туришни ўша ерда зиммасига олганмиш. Яна битта катта амаким ҳам бор, отамнинг ўлганини ўша айтибди онамга. Онаминг яраларини янгиламай деб, бу ҳақда кўпам гаплашмайман. Онам мумкин бўлган гапларни айтадилар, мумкин бўлмаса, гап олиш қийин. Қамокдан оғизларини маҳкамлаб чиққанлар. Агар ранжимасангиз, бир парсани сўрайман. Ажабланманг, тоғ қизлари шунақа дангалчи бўлишади.

— Сўранг.

— Тасаввур қилинг, сиз бир қизни... яхши кўриб қолдингиз...

— Тасаввур қилмайман, аслида шундай бўлса-чи?

— Гап қўшмай туринг. Ўша қизнинг отаси қамокда, онаси милисаннинг доимий кузатувида бўлса ҳам... уйланаверасизми?

— Ахир мен унинг отасига уйланмайман-ку? Агар “отам қамокдан чиқишини кутинг”, деса, биргалашиб кутаман.

— Гап кутишда эмас...— Қиз шундай деб хўрсинди. У сувга тикилиб гапираётгани сабабли йигит унинг кўзларидаги мунгни кўра олмаётган эди.— Агар ўша қизга уйлансангиз ишдан хайдаласиз, тўғрими?

— Ким айтди буни сизга?

— Жавобдан бўйин товламанинг. Бизнинг милиса халқи билан нохушгина салом-алигимиз бор, сирларини озгина бўлса ҳам биламиз.

— Агар билсангиз... ишдан хайдашса жон-жон дейман, ўзи жонимга тегиб юрибди. Балки шу Паридарани севишганлар оромгоҳига айлангирарман. Балки Жасур ака билан шерикчиликка шарбат заводи қураимиз.

— Шерикликка одамнинг зўрини танлабсиз.

Моҳидил бу сафар очик зарда қилди-да, настга қараб туша бошлади. У худди ғаззола мисоли енгил ҳаракат қилиб, тошдан-тошга сакрарди. Ғайрат ўйлаб ҳам ўтирмай, унга эргашди. Агар бу онда унинг ўрнида Ғирром бўлганида ялангликда шумшайиб қолаверарди. Бармоқлари карта чийлашга чаккон бўлгани билан оёқларида бу чакконлик йўқ, тошдан тошга сакрашга дадиллик ҳам йўқ эди.

Ғайратнинг назарида Моҳидил тошдан тошга сакрамасди, йўқ, йўқ, худди фаришта мисоли учарди. Уча-уча кўл соҳилига қўнди. Ғайратни унутгандай орқасига қарамали ҳам. Чўнқайганича юзларини тип-тиник сувда ювди. “Паридарадаги кўл сувида юзини ювган қизнинг бетларидан Ой нури тараладиган бўлади”, деган гапни эшитган кўп қизлар қатори Моҳидил бу ерга бир неча марта келган. Афсонадаги гап ҳақиқатдир, бетлари тоза нурни шу ердан олгандир. Моҳидил йигитга бу сирни айтмади. Ғайрат икки қадам нарида чўнқайганича кўлларини ювди. Кўллари сувда-ю, кўзлари эса қалби ҳукмдори гўзалда.

“... Ул санамким су(в) яқосинда паритек ўлтурур,
Ғояти нозуклугиндин сув била ютса бўлур...”

Хаёлига шу байт келиб, юраги бир ўртанса-да, кизга малол келишидан чўчиб, тилга кўчирмади.

Моҳидил кўлга хаёлчан равишда тикилиб қолгани учун уни сирли сурур олампидан тортиб олгиси келмади – гапирмай жим ўтирди. Кейин аста хиргойи бошлади:

Оқиб кетма, қалқиб кетма, кўм-кўк денгиз ичра Ой,

Оқиб кетма қоғоз кема оққан каби ариқдан.

Сени кўрсам тирилади, болалик очар чирой,

Сени кўрсам “Болам!” деган сас келади борлиқдан.

Сув сеҳрига банди бўлган кизнинг назарида кўшиқ парилар яширинган қоялар орасидан сизиб чиққандай туюлди. Кўл юзасини силаб келган шабада унинг юзларини ҳам силаб роҳат бахш этди. Ғайрат томон қарамади. Сув сеҳрига кўшиқ сеҳри кўшилди. Ғайрат кўшиқ айта бошлаганда кизнинг жилмаймаса ҳам майли, бир қараб кўйишини умид қилган эди. Қиздаги эътиборсизлик унинг руҳини эзди, энди овозида хасталик сезилди:

Фарзанд бўлмоқ— ўлчовли бахт, капалак умрича вақт,

Ёниб–ўчган чакмоқ каби ўтар завқли ва тез.

Шу дамлардан қуриб берсанг онаизорга олгин тахт,

Пойларига кўйсанг бошни, термулсанг тўйиб шу кез...

Моҳидил сув сеҳридан узилиб, йигитга қаради. Кўзлари ёшланди. Юрагида бир андух уйғониб, ўкраб-ўкраб йиғлагиси келди. Ғайрат киздаги ўзгаришни сизди. Ёшланган кўзлардан нигоҳини олиб, сувга тикилди. Бир оз жим қолди. Бу онда Моҳидилнинг назарида дунё жони узилгандай, ҳамма ёқда ҳаёт нафаси сўнгандай туюлди. Ўзининг ҳам нафаси қайтиб, ўртанди. Хайрият, дунё тирик экан... Ғайрат яна ўша хаста овозда хиргойи қила бошлади:

Оқиб кетма, қалқиб кетма, кўм-кўк денгиз ичра Ой,

Оқиб кетма қоғоз кема оққан каби ариқдан...

Кўшиқ охирига етди... Паридаранинг қайғуси уларга кўчгандай бўлди. Бу бежиз эмас. Зулмдан қочиб беркинган мазлумалар хузурида бахтиёрлик қаҳ-қаҳаси янграйдими ҳеч замонда? Ғайрат кизнинг

кўнглини кўтарадиган бир гап айтишга оғиз жуфтлаган эди, Моҳидил гапиртирмади. Ўрнидан туриб, изига қайтишга чоғланди:

— Кетақолайлик,— деди ялингансимон.

Ғайраг “хўп” дегани билан жойидан кўзгалмади. Ҳовучлаб сув ича бошлади. Тўйиб-тўйиб ичди. Кейин юзини ювгач, енгил тортиб, ўрнидан турди.

— Кетишдан олдин бир нарса айтиб берайми?— деди кизга маънодор тикилиб.

— Латифами? Керакмас,— деди Моҳидил бош чайқаб.

— Йўк, буниси хикмат, эшитинг-а: бир замонларда туйғулар макон тутган орол бор эди. Унда кўпгина туйғулар қаторида Бахт, Қайғу, Билим ва Севги ҳам яшарди. Бир пайт орол сувга чўка бошлади. Ҳамма қочиш пайига тушди, қайиқларини ҳозирлади. Факатгина Севги шошилмади, гўзал оролини ташлаб кетгиси келмади, ёлғизликда бўлса ҳам шунда яшаб қолишни истади. Аммо ғарқ бўлишини билгач, ёрдам сўрашга мажбур бўлди. Унинг ёнидан Бойлик ҳашаматли кемасида сузиб ўтаётганида “Мени ёнингга ола қол”, деб илтимос қилди.

— Йўк, ололмайман,— деди Бойлик.— Кемам олтин-кумушлар билан тўлган, сенга жой йўк.

Севги гўзал елканли кемада сузаётган Кибрдан ёрдам сўради.

— Сенга ёрдам бера олмаймак, чунки жиққа хўлсан, елканимни расво қиласан.

Шундай деди-ю, керилганича ўтиб кетди. Севги энди Қайғу қайиғидан умид қилди, ундан кўмак сўради. Бироқ, Қайғу: “Уфф, мен жуда хафаман, ёлғиз қолишни истайман”, деб қайиғидан жой бермай сузиб кетаверди. Унинг изидан Бахт ҳам кемачасида сузиб ўтди. У шунақанги хурсанд эдики, Севгининг нолишини ҳатто эшитмади ҳам. Севги тушкунликка тушиб ўтирганида ёқимли бир овозни эшитди:

— Кел, Севги! Сени ёнимга оламан!

Севги ўзини шу қадар омадли ва бахтли ҳис этдики, ҳатто ёнига ким чорлаётганини билолмай ҳам қолди. Қурукликка етиб борганларида Севгига ёрдам кўрсатган халоскор ўз йўлида давом

этаверди. Унинг олдида нақадар қарздор эканини билган Севги Билимдан “Менга ким нажот берди?” деб сўради.

— У Вақт эди,— деб жавоб берди Билим.

— Вақтми? У нега менга ёрдам берди?

Билим бу саволдан қулимсираб, шундай деган экан:

— Чунки Вақт Севгининг нақадар буюк туйғу эканини тушуна олади!

Файрат “бор гап шу, сиз нима дейсиз?” дегандай жимгина қараб қолди. Қиз нима дерди, йигитнинг мақсадини тушунди. Тушунса-да, ҳикматдаги маъно ёнғоғини чақиб бергиси келмади. У ҳам йигитга бироз тикилиб тургач, кескин бурилди-ю, яна газзола мисоли чакқон ҳаракатлар билан тепага кўтарила бошлади.

Қишлоққа боргунларига қадар кўп гаплашмадилар. Гапларида эрталабки ҳазил, киноя, гина оҳанглари йўқ эди. Сухбатлари мухтасар саволларга қисқа жавоблар тарзида бўлди. Сўқмоқ тугагач, Моҳидил тўхтади:

— Сиз чарчадингиз, шу ерда бироз дам олинг, кейинроқ борарсиз.

Файрат қизнинг муддаосини тушунди. Гарчи дадил, чўрткесар қиз бўлса-да, одамларнинг гап-сўзидан кўрқиб унга ғалати туюлмади. Моҳидилнинг амрига итоат этиб, тизза бўйи келадиган харсангга омонат ўтирди. Қиз бурилиб кетишдан олдин бир савол сўради:

— Паридарага нима учун чиққанимни айтайми?

Қизнинг бу саволи йигитни гангитиб қўйди. Моҳидил ундай жавоб кутмай, изоҳ берди:

— Тилла соат учун чиқди, десангиз адашасиз. Мен совғага учадиган қиз эмасман. Тўғри, дўконда кўрганимда ҳавасим келган. Назиранинг ҳам кўзлари ёниб кетган эди, ўшанда. Бунақа тақинчоқни кўрган ҳар қанақа қизнинг ҳаваси келади, тўғрими? Мен шу тақинчоқсиз ҳам яшашим мумкин. Билагимга тақиб кўз-кўз қилиб мақтанганим билан мен бошқа Моҳидил бўлиб қолмайман. Билагузукни онам қариндошимизниқига яшириб қўйдилар. Милисанинг яна тинтув қилгиси келиб қолса, шўримизга шўрва тўкилади. Сизнинг гувоҳлигингиз ҳам ўтмайди. Вақт ўтиб, қилган ишингиздан афсуслансангиз, тортинмай айтаверинг, совғангизни ўша нафасда қайтарамиз.

— Моҳидил, сиз мени шунақа пасткаш деб ўйлаяпсизми?

— Пасткашлигингизни билмайман-у... лекин... кеча онам тўғри айтдилар, сиз кўп ёлғон гапирасиз.

— Исбот қилинг.

— Исбот қилмайман. Сиз нукул гапни ҳазилга бурасиз, бу бекорга эмасдир?

— Одатим шунақа, ишда ҳам шунақаман...

— Одатингиз шунақадир... лекин кўзларингиз бир нарсани яшираётганингизни айтиб турибди. Онам жуда кам куладилар. Яқинларимиз “Ҳадеб тўмсайиб юрмай, кула-кула юрагингиздаги ғуборларни чиқариб ташласангиз-чи!” дейишади. Қўшнимиз Саримсоқ ота эса “Ойниса, ҳуда-беҳуда ҳазил килаверган, кўп кулган одамнинг қалби хиралашди. Сенинг дилинг тоза”, деб мактайдилар. Бўлди, хайрлашамиз... бу гапларни шунчаки айтдим-қўйдим...— Моҳидил шундай деб жилмайди. Ғайрат бу жилмайишда энди ҳаёт қувончи учқунларини кўрмади. Қизнинг юзига тушунарсиз андуҳ булути соя ташлаган эди. Моҳидил икки қадам ташлаб, яна ўтирилди:

— Эртага бўш вақт топсангиз ўтинг, Жасур акангизнинг ҳисобидан аччиқ қаҳва килиб бераман. Қаҳва қизларга ашула айтиб, кўнглини оладиган йигитларнинг овозини очиб, булбулигўё қилиб юборармиш!

Шўх истехзо оҳангига кўчиб, ўзини ҳам кўнгил хиралигидан қутқармоқчи эди. Лекин ҳазили ўзига ҳам ёқмай, юзини тезгина буриб, йигитдан узоклашди. Ғайрат унга жавоб қайтаришга ҳам улгурмади.

Моҳидил кутилмаган гаплари билан йигитни аламли гулханга иткитди-ю, хотиржам кетди-қолди.

Ҳа, қизнинг кўриниши хотиржам эди, ичида эса олов ёнарди...

Эшик очиб ҳовлисига қадам кўйганда ҳам бу олов тафти босилмаган эди. Онаси айвонда қўшни хотин билан гаплашиб ўтирган эди, салом берди-ю, уйига кириб кетди. Кийимини ечмай, каравотига чўзилди. Ичини куйдираётган олов авжига олди. Кўл ёкасида Ғайрат паст, синиқ овозда хиргойи қилган эди. Бу дамда

унинг ширали овози баралла янгради:

Оқиб кетма, калқиб кетма, кўм-кўк депгиз ичра Ой,

Оқиб кетма қоғоз кема оққан каби ариқлан...

Кўл бўйида Моҳидилнинг йиғлагиси келиб, киприклари кўз ёшлари йўлини тўса олган эди. Бу онда йиғига ҳеч нима тўсиқ бўла олмади.

ПИСТИРМА

Бўроннинг Тошкентга кетганидан хабар топган полковник Равшанов ҳам шошқич равишда пойтахтга йўл олди. Вилоят марказида зарур иши борлигини баҳона килиб эргашган Нарзиев уни самолётгача кузатгач, шаҳарда ўз юмушлари билан овора бўлди. Шом қоронғисида изига қайтишни истамай, ўзига ўзи “дам олиш кечаси” эълон қилди. Эртасига ишга қайтгач, тунги маишатидан минг пушаймон бўлиб, Равшановга рўпара бўлганда айтадиган баҳонани топишни ўйлай бошлади.

Нарзиев шаҳарда “дам олаётганда” милициянинг жиноятга доир кидирув бўлимига муҳим бир хабар келиб тушди. Бошликнинг меҳрига сазовор бўлган, Равшановга макталган капитан Акмалов шаҳардан “урилиб келган собик” полковникка ўзининг ким эканлигини намоёиш этиш фурсати келганидан қувониб, тезкор режа ишлаб чиқди. Музаффарлик шохсупасига ёлғиз ўзи чиқиш истаги голиб келиб, қоидага хилоф бўлса-да, бошлиғини маълумотдан огоҳ қилмай, “сизни кидириб, топгунимча жиноятчилар жуфтакни ростлаб қолишарди”, деган баҳонани пишитиб қўйди. Катта лейтенант Шухрат Комилов билан бирга яна тўрт ходимни ёнига олиб, Тепатом қишлоғи чекасидаги ташландик бостирмага пистирма қўйди.

Район марказидан ўттиз чақирим юкорида жойлашган Тепатом ҳозир кимсасиз эди. Етти йил аввал қишлоқнинг кунботар томонини кўчки олиб кетгач, омон қолган қисми сойнинг нариги бетидаги ялангликка кўчирилган. Аҳоли уйларини бузиб, қурилишга ярайдиган нарсаларини ташиб кетган, гуваладан тикланган бир қанча бостирмалар шундайлигича қолаверган, яқиндаги-

на ҳаёт чечаклари унган қишлоқ энди худди урушда бомбаланган харобага айланиб қолган эди. Милицияга тушган хабарга кўра, афюнфурушлар бу кеч худди шу харобалардан бирида учрашиб, олди-берди қилишлари керак эди. Акмалов ходимларни атрофга қўйиб, ўзи Шухрат билан бостирмадан жой олди.

— Қиморбознинг йўлимизда пайдо бўлиб қолганига эътибор қилдингми?— деб пичирлаб сўради.

“Қиморбоз” деб у Гирромни назарда тутди. Қамок лагерида Бўрон берган лақабдан беҳабар бўлганлари учун, Гирром гумон остига олинганидаёқ, ўзлари унга “Қиморбоз” деган шартли лақабни беришган эди. Машинага чиқишаётганида Гирром қаёқдандир пайдо бўлиб, капитанга ялтоқланганида Шухрат ниманидир сезгандай бўлиб эди. Ҳозир бу ҳақда гапирмай, бепарволик билан жавоб берди:

— Ҳа, сизга чех пивоси олиб қўйибди. Ишни боғласак, сизнинг баҳонангизда биз ҳам чанқовбосди қилармиз.

— Сен тирранчалар томоқ дарди билан яшайсанлар. У бизнинг қаёққа кетаётганимиз билан қизиқди. “Пивони совутиб тур, ярим соатда қайтамиз”, деганимга энди тушундингми?

Акмалов ўзининг доно ва зийраклигидан ўзи мамнун бўлиб, кўкрак кериб қўйди. Афсуски, қоронғида унинг мамнун чеҳрасини Шухрат кўрмади. Кўрмаса-да, уни мақтаб қўйиш жоиз эканини фаҳмлади:

— Сиздек бўлгунимизча ақлимиз кириб қолар. Ўзи мен омадли боламан. Нуқул яхши устозларга йўликаман. Этагингизни ушлаб юрсам, менам бир нарса бўларман?

— Сен боқса, одам бўласан-у, ошнанг бало ҳам бўлмайди. Эси борида бўшаб кетгани маъқул. Сен ундан узоқроқ юравер, хўжайин ёқтирмаган одамани тинч қўймайди. Унга қўпиб сенинг ҳам думингни тугиб юбормасин.

— Сиз борсиз-ку, у бир танишим, сиз устозимсиз.

Кейинги гап капитанга мойдек ёқди. Ташқарида нимадир шитирлаб, иккови жимиб қолди. Яримта ой лахтак булутлар орасидан чиқиб, зимистон чекинди. Атроф ғира-шира ёришди. Худди шу пайт

тупроқ йўлда икки одам қораси кўриниб, капитан “жим” дегандай кўрсатгич бармоғини лабига босди. Улар яқинлашгач, бири ёши каттароқ, иккинчиси ёшроқ аёл эканини кўриб, капитан ажабланди:

— Булари ким бўлди экан?— деди пичирлаб.

— Балки йўловчилардир?

— Ташландиқ кўчада кечаси йўловчи нима қилади, калланг борми? Аёллар бостирмага яқинлашиб тўхтадилар-да, атрофга алангладилар.

— Вроде шу ер,— деди каттароқ аёл.

— Можеть быть ваабше килмас,— деди иккинчиси.— Яна зря пойлайбиз. Уже третий раз йуук.

— Молчи! Раз бизга приказ иттилар, значить сто раз килабиз.

Шу пайт ҳовлидаги қари тут шоҳида ўтирган укки безовталаниб қанот қокди. Аёллар чўчиб тушишди. Ичкаридагилар сапчиб чиқишга шайланишди. Лекин уккининг хунук овози эшитилгач, иккала томон ҳам тинчиди.

— Лучше китабиз. Здесь что-то не так,— деди ёшроқ аёл.

— Яна часик подождем, и хватить с нас. Китабирамиз.

Шу чоқ шохлар шитирлаб, улар яна сергакланишди. Бу гал кўркув устун келиб, шошганларича изларига қайта бошладилар. Капитан тўппончасини ғилофдан чиқариб, ташқарига отилди-да:

— Тўхта, кимирласанг ўласан!— деб бақирди.

Аёллар таққа тўхтаб, атрофга нажот излаб аланглашди.

— Сизга нима кирок?— деди уларнинг бири титроқ овозда.

— Танимаянсанми? Бизни кутаётган эдинг-ку?— деди капитан уларга яқинлашиб.

— Ҳич кимни кутмадик, просто вечерняя прогулка,— деди аёл бу сафар осойиштароқ овозда.

Капитан қўлчироқни ёқиб унинг юзига тутди-да, захарханда килди:

— Ия, эски кадрдонимиз-ку! Фаина, вечерний прогулками бу ё мижоз овлашга чикдингми?

— И так, и так,— деди аёл энди дадил оҳангда.

— Фаина, олдинлари “фоҳишаликка статья йўқ”, деб қутилиб

кетардинг. Энди анча узо-оқ ўтирадиган бўлиб келибсан бу ерга.

— Прогулкага статья борми?— деди аёл “мени кўрkitиб бўпсан”, деган оҳангда.

— Прогулканинг бунақасига статьянинг зўри бор. Қиморбоз сени кутиб ўтирибди. Бирга-бирга ачомлашиб кетасанлар. Қиморбоз олдин товламачилик билан ўтирган эди, энди битта статья билан ётасанлар.

— Какой қиморбоз?

— “Какой”лигини ўзинг яхши биласан. Агар бошимизни айлантирмай, бизга хизмат қилсанг, қамоқнинг ярмини кестириб бераман. Энди ўйлаб кўр-чи: мен бу ерда нима қилиб ўтирибман? Менинг “просто вечерняя прогулка”га чиқадиган одатим йўқ. Ташландиқ қишлоқда “просто прогулка”га чиқадиган хотинларнинг гапига лаққа тушадиган аҳмоқ ҳам йўқ.

— Капитан, миленький мой, сладенький мой, мин проституткаман, и всс. Син мини наркотага путать итма. Наркота минга и даром қиракмас. Но вот, этот скотина дочурка наркоманка булиб қолгон. Хатада богатенький, молоденький клиент утира. А бу скотинада ломка начинается. Биз закун билабиз. По этому хатада лишний наркота не держим. Биз ишитганбиз, что бунда наркота реализовать этийла. Вот и пришли.

— Шу ерда кокоин сотилар эканми?

— Кокоин или урнига заменяющий.

— Ким сотади?

— Какой-то Балтакул, что ли?

— Шу ерда яшарканми?

— Что вы, капитан, перестрелкадан кийин бунда никто не живет.

Аёлнинг гапини эшитиб, “ҳа, энағар, тилингдан илиндинг-ку!” деб қувониб, уни баттар сиқувга ола бошлади:

— “Перестрелка” дейсанми? Бу ерда отишма бўлганини сен қаердан биласан?

— Ну, скажешь капитан,— деди аёл хотиржам равишда. Оҳангига қараганда, гапидан илинган лақмага ўхшамасди.— Ҳамма билла-ку? Мин асмондан свалиться итмаган-ку? Почему я не должна

знатъ?

— Болтакулдан қорадорини тез-тез олиб турармидинг?

— Бугун первый раз. Ишитдик, что продает и пришли.

— Биринчи марта, дегин... Олдин қаердан олардиларинг. Наркоманка қизингнинг ломкаси бошланса қаёққа югурардинг? Ломка бир хафтада бир бўлмайди-ку, а?

— Бозордан олардим.

— Кимдан?

— Мин уларни ваабше не знаю и знатъ не хочу.

— Яхши, ишонтирдинг, уларни танитайсан. Болтакулни ҳам танитайсанми? Агар уйини билмайман, десанг, ахмоқ қилганинг учун шу ернинг ўзида отиб ташлайман.

— Не пугай, капитан, син отолмайсан, каждый пуля учун отчет беришинг кирак.

— Ўқнинг ҳисобини бериш кийин эмас, халтаси кокоинга тўла хотин қочаётганда отиб ўлдирилса, ҳамма раҳмат дейди. Бу ёғидан кўнглинг тўк бўлсин, тўртта ўк сенга, тўрттаси қизингга аталган.

— Ну капитан, хватить инди пугать итгали, уйин точно билмийм. Но речканинг нариги берегида, лишь один раз борганман.

— Ҳозир бошлаб борасан.

— Прямо ҳазирми?

— Гапни кўпайтирма, юр.

Панада турган машинага чикиб изларига қайта бошлаганларида қишлоқ харобалари орасидаги йўлда икки кишининг қораси кўринди. Акмалов “Тўхтат машинани!” деб бақирди. Машина тўхтаб, улар тушгунларича икки одам ўзини қоронғи дарахтзор орасига уриб, ғойиб бўлди. Атрофни кидирганлари самара бермади. Капитан сўкина-сўкина машинага қайтди. Шухрат икки аёлнинг қочишга ҳам уринмай машинада ўтирганларини кўриб, ажабланди.

Район марказидан ўтаётганларида капитан қаҳвахонадаги чирокни кўриб, машинани тўхтатди.

— Бунака пайтда ишламас эди-ку?— деди ажабланиб. Шухрат билмадим, дегандай елка қисиб қўя қолди. Акмалов машинадан чакқон тушиб, тез-тез юрганича юқорига кўтарилди. Қаҳвахона

сахнида уни Ғирром очик чехра билан кутиб олди.

— Албатга келишингизни билардим,— деди саломлашгани қўл узатиб.

— Ярим соатда келаман, девдим, шунча кутдингизми?— деб сўради капитан унга тикилиб.

— Қиморбозлар соатга қарамайдилар, биласизку? Ўтирасизми ё ўраб берайми?

— Бигтасини очиб, учтасини ўранг.

— Сизга ўнтасини атаб кўювдим.

— Атаган бўлсангиз, ўрамайсизми?

— Бўлди, ҳаммаси тап-тайёр.

Акмалов бир шиша пивони кўтариб ичиб адо қилгунича тўққиз шиша қоғоз халтага жойланди. Ғирром тухфасини қўлтиқлаб олиб, азиз меҳмонини машинага қадар кузатиб қўйди. Машина жойидан жилгач, унинг изидан истехзо билан кулиб қараб турди-да кейин тупурди. “Шаҳардан қилган бир қўнғироғим-у, фоҳишанинг битта найранги ҳамма ишни пишитиб берди,— деб ўйлади у.— Қармоқдаги хўрак ўрнига Фаинани ташлаганим яхши бўлди, бу лакма осонгина илина колди. Энди Болтаевникига етиб боргунича, одамларимиз янги йўлдан беҳатар ўтиб олишади. Тоғ йўлларидадан ўтиб олишса бўлгани, у ёғида пистирма хавфи йўқ. Нарёқдагилар ортикча ваҳима қилаверишади. Бу овсарларнинг бурни остидан тонналаб молни индамай олиб ўтса бўлади. Ўлат беркитган молни топсам, бу ёғига ошиғим олчи. Акахоним бошқача ўйин қилмоқчимиз, майли, кимнинг қўлида “кўзир” бўлса, ўша ютади”.

Бир кўтаришда шишани бўшатиб, ховурини босгандай бўлган капитан Болтакулнинг уйида ўзини нима кутаётганини билмасди. Болтакулнинг уйи нима экан, эртасига бошлиғига, кейин полковник Равшановга рўпара бўлганида бошига қандай дўллар ёғилажигидан беҳабар эди.

***

Бу йигитнинг елкасига гитара осиб юриши кишлоқ аҳли учун ажабтовур туюлиб, унга “гитарачи милиса” деган лақаб қўйилган

эди. Лекин унинг ҳар тонг югуриб юришидан кўпам ажабланишмади. Ижара уй эгаларидан фақат кампирга ғалати туюлди. “Сахармардонда итга ўхшаб сакиллаши шарт эканми?” деганида чоли “Бу бола шаҳарда ўсган, қиладиган иши йўқ. Ейди, ичади, ўтиради, ётади. Эгилиб ишламайди. Шунақа югуриб турмаса, томирларидаги қони тўғнайди. Суяклари ҳам лакқашикилдок бўлиб қолади”, деб тушунтиргач, кампир унинг бу қилиғига ҳам кўниккан эди.

Паридара сафаридан кейинги таассуротлар исканжасида яхши ухлолмаган бўлса-да, Ғайрат одати бўйича барвақт туриб, қишлоқ кўчаларидан ўтгач, юқори сари югура кетди. Ялангликка етай деганда чинор дарахти панасида беркиниб турган кимдир уни бехос чалиб юборди. Ғайрат мувозанатини сақлай олмасдан йиқилди-ю, лекин чакконлик билан қаддини ростлаб олди. Бирок, ўгирилишга улгурмади, гарданига тўппонча тиралиб, орқадан “Қимирласанг ўласан”, деган овоз келди. Ғайрат итоаткорлик билан иккала қўлини кўтарди-да, кутилмаганда чап бериб, орқадаги одамни бир зарб билан йиқитди. Зарби кучли эмасди, бу ҳаракатни кутган орқадаги одам тиззалаб қолди.

— Сен аллақачон битта ўқ билан сийланиб бўлган эдинг, чиранишинг ортиқча,— деди Шухрат тўппонча ўрнида тираган чўпни нари отиб.

— Беркиниб турганингни кўрган эдим, отишга улгурмадинг,— Ғайрат шундай деб унга қўл узатди-да, туришига ёрдам берди.

— Исбот қил,— деди Шухрат ўжарлик билан.

— Биринчи исботи – шунча кенглик бўла туриб, дарахт томон югурганим, иккинчиси— дарахтга жуда яқинлашганим. Учинчиси— чалганингда оёғинг оёғимга тегмади-ку? Тан оласанми?

— Тан оламан.

— Сўфи бетини ювмай нима қилиб юрибсан бу ёқларда?

— Тошкентга кетяпман, хайрлашгани келдим. Гапинг бўлса, айт, керакли одамга етказиб қўяман ё уйингга кириб чиқайми?

— Уйимга албатта кирасан, аямнинг қўлларидан ош емасанг хисобмас. Тошкентда нима қиласан?

— Малака ошириб келарканман, ўқишга юборишяпти.

— Ис, Акмалов бориши керак эди-ку?

— Бир кечада алғов-далғов бўлиб кетди. Нарзиев келиб, ҳам-мани ин-инига кирғизворди. Равшанов қайтгунича чора кўрган бўлиб, мени сургунга ёзиб қўйди.

— Нима бўлди?

— Қиморбозни кузатаётганимиз яхши натижа бергандай туюлган эди. Курьерларнинг кўниб ўтадиган ерини аниқлаб ҳам қўйгандик.

— Хўш, қаердан ўтишаркан?

Ғайрат шундай деб муғомбирлик билан кўз қисди. Бир куни Шухрат гаплашиб ўтириб, ўзининг тахминларини айтганида Ғайрат рад этганди. Ҳозир шу баҳснинг ечими ўз фойдасига хал бўлишига ишониб, кулимсиради.

— Қувонмай тур, гаров ўйнасам бўлар экан. Баҳсда мен ютдим. Сен “Ўлатнинг курьерлари эски йўлдан юрмайди”, деб бошимни қотирувдинг. Биз уларни отишма бўлган жойда қўлга олай дедик.

— Келишдимми?— деб жиддийлашди Ғайрат, сўнг бош чайқайди,— бўлиши мумкин эмас. Мантикка тўғри келмайди.

— Улар сенинг мантиғинг билан ҳисоблашарканми? Сенга ўхшаб мантикка суяниб иш кўришимизни яхши билишади. Биз нима қиламиз? Бир жойни пойлаймиз—пойлаймиз-да, иш битгач, қайрилиб ҳам қарамаймиз. Чунки “мантик” деган илмни ўқиганмиз. Улар эса Ўлат йўк қилинган, эски сўқмоқларга қарамаслигимизни ҳисобга олишган. Биз сен айтган мантикка риоя қилмай, уларнинг мантиғига қараб, ўша эски йўлни пойладик.

— Хўп, пойлабсанлар, топибсанлар, нега ушламадиларинг?

— Очиғи... биласан-ку, Акмаловнинг турган битгани ўпка. Яна шошма-шошарлик қилди. Бизни хўжайиндан бемаслаҳат, берухсат пистирмага олиб чиқди. Ишни ёлғиз ўзи қойиллатиб, раҳмат эшитаман, деганми, Худо билади. Раҳмат ўрнига бошига бало орттирди. Унга қўшилиб менам емаган сомсамга пул тўладим.

— Ҳайдалдимми ўша ўпканг?

— Айбни менга оширворди. Маълумотни мен топганмишман, мен шоширганмишман, тезкор гуруҳни мен олиб кетганмишман. У безовталаниб, изимдан борганмиш. Бетимга безрайиб қараб ту-

риб шунақа дейди.

— У безрайиб гапирди, сен безрайиб туравердинг, шунақами?

— Нарзиевнинг олдида уни енгиб бўларканми? Унга танбех берди, менинг ёшлигимни ҳисобга олиб, кечирди, тажрибам камлигидан афсусланиб, малака оширишга юборяпти.

— Осон кутулибсан, оғайни.

— Мен буйрукни бажарадиган кичкина одамман. Орқамда суянадиган тоғим йўқ.

— Бизнинг фожиамиз ҳам ана шу “буйрукни бажарадиган кичкина одам” эканимизда. Хўп, энди қолганини айтиб бер: пойлабсанлар, тутай дебсанлар, кейин нима бўлди?

— Ярим кечада иккита хотин пайдо бўлди. Каттароғи фоҳиша экан, Акмалов таниркан. Қорадорига алоқадорлиги маълум бўлди-ю, леки у қари ғар ҳаммамизни лақиллатиб кетди. “Қорадори согадиган Болтакулникига олиб бораман”, деса ишонибмиз. “Болтакул” эмас, “Болтаев” экан.

— Уч кун олдин ўлган гиёҳвандми?

— Ҳа, ўша. Кўчасига бурилганимизда билдик.

— Унгача ҳеч нима бўлмадимми?

— Хотинларни ўша жойда қўлга олиб йўлга чиққанимизда икки одам кўринди. Кўринди-ю, ғойиб бўлишди. Изларини ҳам тополмадик. Тахминимча, улар ғархотин билан учрашувга келаётган бўлишган-у, хотин бизни чалғитиб белгиланган жойдан олиб чиқиб кетган.

— Ҳайрият, шунга акнинг етибди. Ўша икки одам машина йўлида кўриндимми?

— Ҳа.

— Машина чироқлари ёқикмиди?

— Ярим кечада чироқсиз юриб бўладими ўша овлоқда?

— Хўп, энди ўйла: агар ўша икки одам курьер бўлса, милиция машинасининг рўпарасидан чиқиб, кейин ғойиб бўладими? Шунақа ахмоқми улар?

— Менам шуни ўйладим. Балки кимдир бизни лақиллатмоқчи бўлгандир?

— “Бўлгандир” эмас, бошлаб лақиллатган! Маълумотни ким-

дан олгансанлар?

— Шаҳардан кимдир Акмаловга кўнғирок килибди. Лекин... мен бир нарсадан сал гумонсирадим. Машинага чиқаётганимизда идора олдида Қиморбоз пайдо бўлди. Акмаловга чех пивоси олиб қўйган экан. Капитан “ярим соатда келамиз”, деб кетди. Ярим кечадан қайтаётсак, қаҳвахона очик, кутиб ўтирган экан. Бир халта пиво билан кузатиб қўйди, қизиқ-а?

— Ҳа, қизиқ... Кейин-чи?

— Болтаевнинг ўлигини текширган экспертиза хулосаси келди. Унинг қорадоридан ўлгани рост. Лекин билагидан олмаган. Ошқозонидан ўн бешта елим халтача чиққан, иккитаси ёрилган экан. Шунинг учун ҳам ғужанак бўлиб қотиб қолган.

— Ўйлаб кўрдиларингми: Болтаев халтачаларни ютганидан кейин керакли жойга олиб бормади, нега қишлоғига қайтиб келибди?

— Балки очкўзлик қилгандир. Қорадоридан ўзи фойдаланмоқчи бўлгандир?

— Балки лақиллатиш занжирининг битта халқаси шу Болтаевдир?

— Ҳа, гапир, гапиравер. Битта сен ақллисан. Бошқа ҳамма ахлоқ!— Шухрат аччиқланганини яширмади афтини бужмайтирди.

— Оббо, ҳазиллашдим,— деди Ғайрат узр оҳангида.— Сен сўрадинг мен мантиқ тарозисига қўйиб таҳлил қилиб бердим. Хоҳласанг, эътибор қил, хоҳласанг фикрларимни ахлатга ташла. Юр, бирга чой ичамиз.

— Чойхўрликка вақтим йўқ. Сенинг мантиқий хулосаларингни эшитай деб келмадим, ошначилигимиз ҳурмати яна бир марта оғохлантириб кетай. Хўжайиннинг ёқтирмаслигини ўзинг ҳам биласан. Сал ўзингни тутиб юр. Қаҳвахонада кўн ўралашма. Сир бўлса ҳам айтиб қўяй: Қиморбоз бизнинг кузатувимизда. Сенам бир-икки қоғозга тушдинг. Гитарангни ҳам савлат қилиб кўтариб юрма.

— Милисага ярашмайдими?

— Гап ярашишда эмас, одамлар бунақа олифгагарчиликни ҳазм қила олишмайди.

— Бу олифгагарчилик эмас, санъат.

— Бу ернинг санъати бошқача, ўзинг кўрмайсанми?

— Кўрмаяпман... кизик... нега кўрмаяпман? Кўзларим очик... кизик...

— Масхарабозлик қилма. Ўқиб юрганимизда сен бошқача эдинг. Бу ерга келганиндан бери сени танитайроқ турибман. Биз “ичимиздан чиқадиган генерал” деб сен билан фахрланардик.

Файрат дўстидан кўзларини олиб кочди. “Нима бўляпти ўзи?— деб ўйлади. — Кеча Моҳидил кўзларингизда бир сир бор деган эди. Бугун ошнам танитай турибди. Нахот фош бўляпман?”. Файрат биров сукут саклагач хўрсинди:

— Мен бошқача эмасман, ошна, ҳаёт бошқача бўлиб кетяпти. Қарасам, ҳаётнинг икки йўли бор экан: биттаси тиканли, биттаси шоҳи пояндозли. Олдин тиканли йўлда бахтимни топаман, деб юрган эканман. Ўйлаб қарасам, Худо менга шоҳи пояндозни яратиб қўйибди. Сен хўжайиннинг ғазаби билан мени кўрқитма. Тўрт йил ўқиб, иссиқ уйимни ташлаб келиб бу ерда участкавой бўлиб юриш мен учун амалми? Генераллигинг ҳам керакмас. Олса олсин шу амалини. Қишлоғингта милиса бўлиб келиб, уйимга нарқобарон бўлиб қайтсам-чи?

Шухрат “эсинг жойидами, нималарни валдираяпсан?” дегандай унга тикилиб қолди. Кейин насихат оҳангида деди:

— Тентак... бунақа гапни ҳазиллашиб ҳам гапирма.

— Ҳазилмас,— деди Файрат кулиб.— Калламга зўр фикр келган. Сенам ўйла: икковимиз уйимизга иккита оқ “Мерс”да кириб борсак ёмонми?

— “Мерс”?! Қаерда бор экан, ўша “Мерс”? Ҳали йикилганингда бошинг лат еганга ўхшайди, дўхтирга кўрсатиб тур, қайтганимдан кейин гаплашамиз қолганини.

Шухрат шундай деб жаҳл билан ўғирилди-да, изига қайта бошлади. Файрат уни кузатмади, жойидан жилмади. Кейин икки муштини ерга тираб бадантарбия қила бошлади. Билақлари, бўгинларида оғриқ турса ҳам, чарчагани сезилса ҳам тўхтамади. Вужудига ҳукм ўтказётган иложсизлик туғдирган ғазабни шу тарзда енгмоқчи бўлди.

БАЛАНД МАРТАБАЛИ ДАСТЁР

Посзддан тушган Бўрон шаҳар уйғонган, кўчалар гавжумлаша бошлаган дамда Марказий телеграфга етиб келди. У боғланмоқчи бўлган шаҳар ҳали ноз уйқуда эди. Айниқса, тунда бировларнинг шўрини куритиш ё майшат билан банд бўлганлар хордиқ чиқариш илинжида эндигина тўшакка кирган пайт эканини Бўрон яхши билади. Айни шундай дамда улардан бирини безовта қилиши ҳам бежиз эмас. Одесса йўналиши банд бўлмагани учун телефончи киз Капралнинг уйини дарров улаб берди. Капрал уйқусираган овозда “алло, ким бу” дейиши билан Бўрон овозини дўриллатиб, гап бошлади:

— Она Одессада нима учун кечаси ҳам куёш чараклаб туради, биласанми?

Бу паролни Ўлат Бўронга қамоқдалигида айтган эди. Жуда кам одамга маълум бўлган шартли махфий сўзларни эшитиши билан Капралнинг уйқули кўзлари мошдек очилганини ҳис этган Бўрон гапини дадил давом эттирди:

— Салом Скоробогатов, омонмисан, ҳали генерал бўлганинг йўқми?

— Ким бу?— Капралнинг овози ўзгарди. Уни камдан-кам одам насабини айтиб мурожаат қиларди. Шу сабабли ҳам овозида сергак тортгани, ҳатто ҳадиксирагани сезилди. Бўрон эса унинг саволини эшитмагандай гапини давом эттирди:

— Бир пайт одессалик ўғрилар “Капрал, сендан генерал чиқмайди”, дейишган экан. Эшитишимча, генераллик камлик қилиб, энди маршалликни даъво қилаётган эмишсан, а?

— Ким бу деярман?— Энди Капралнинг овозида ғазаб оҳанги сезилди.

— Танимадингми?— Бўрон бироз сукут сақлади-да, кейин худди биров эшитиб қолишидан эҳтиёт бўлгандай, пичирлади. Унинг пичирлаши Капралга илоннинг вишиллаши каби эшитилди:— Бу пароль билан яна ким гаплашарди? Мен – Ўлатман!

— Ўлат? Бошимни айланторма, Ўлат ўлган, гўрда чириб ётибди. Кимсан, айт!

— Агар ўлган бўлсам, демак, гўрдан қўнғирок қилаётган эканман. Агар фирром ўйин қилаверсанг, гирибонингдан оламан-у, гўрга тортиб кетаман. Мен ётган гўр икки кишилик экан.

— Нима деяпсан, қанақа ўйин?

— Сен тўплангида ким билан келишдинг? Бир пачоқ билан шерик бўлдингми? Молнинг қолганини сенга ўша аҳмоқ топиб берарканми? Мен гўрдаманми? Демак, мол ҳам гўрда. Лекин қайси гўрда? Буни билиш учун кўп-кўп гўрларга тушиб чиқиш керак. Сен ўғрисан, қонунинг бошқа. Бизнинг қонунимиз шундайки, гўрга тушган одам қайтиб чиқмайди!

— Ўлат, ростдан ўзингмисан? Ўлганингга мени ишонтирипган эди...

— Ишонганинг яхши. Шундай қилиниши шарт эди. Лекин сен думингни ликиллантишга шошилибсан.

— Мен шошилганим йўқ. Шериклар шоширишяпти. Чегарада мол йиғилиб қолган. Олиб ўтишимиз керак.

— Фирром олиб ўтиб бера оларканми? Шу сўтакка ишондингми?

— Нима деяпсан? Эсим жойида. Фирром менга ниқоб учун керак. Чегаранинг исковичлари Фирром билан овора бўлиб туришганда мен ишимни битириб оламан.

— Ўйлаб иш қил. Сен бу томонларни яхши билмайсан. Чегарадан ўтиш Одессада тухум босиб ўтиришдан анча фарқ қилади. Мендан анча қарзинг бор-а?

— Эсимда. Сен йўқолган молни етказишинг билан ҳисоб-китоб қиламан.

— Ўйлаб гапир. Мол йўқолгани йўқ. Ўлат тирик экан, мол йўқолмайди, қарз ҳам кечилмайди.

Бўрон кескин оҳангда шундай дегач, у томоннинг жавобини эшитишни хоҳламай гўшакни жойига илиб қўйди. Ташқарига чиқиб, туриб қолди. Кўнгли аччиқ чой истади. Қишлоқда тонг сахар чойхоналарда самовар қайнаб туради. Мудроқ шаҳарда бунака чойхона бўлармиди?

Бу ерга келишидан мақсади фақат телефон қилиш эмас, чой кидириш ҳам эмас. Бўрон соатига қараб олгач, белгиланган вақт

етганини билиб, атрофга зийраклик билан разм солди. Кўчани супуриб юрган кишига диққат билан қараб, унинг ҳаракатларини кузатди. Кейин худди кимнидир қидириб юрган гаранг одам сингари унга яқинлашиб саломлашди. Супурувчи саломга алик олиб, унга бир қараб олди-ю, “сизни танимайман, гап сотишга вақтим йўқ”, дегандай ишини давом эттирди. Бўрон эса унга халал бермай нари кетиш ўрнига жойидан жилмади.

— Шаҳарга келиш яхши-ю, эрталаб бир пиёла чойга зор бўлиш ёмон-да,— деб эснаб кўйди.

— Эрталаб тўйиб ухлаш керак, чойга бало борми?— деди супурувчи тўнғилаб.

— Чойга-ку бало йўқ, лекин биқсиб ётавермай, сизга ўхшаб вақтли турилса, кун баракали бўлади.

— Афандига ўхшаб-а?— супурувчи шундай деб ишдан тўхтаб, Бўронга қаради.

— Қайси афанди?— деб ажабланди Бўрон.

— Афанди уйқучи экан, хотини дашном бераверибди, “эрта туриб, вақтли кўчага чиқсангиз, уйимизга барака киради”, деяверибди. Афанди бир кун хотинини айтганини қилиб сахармардонда кўчага чиқиб иккита ўғрига дуч келибди. Шу кеч омадлари юришмагани учун ўғрилар ғашланиб туришган экан, Афандини шарт ечинтиришибди. Қип-яланғоч уйга кириб келаётган эрини кўрган хотин кўрқиб кетса, Афанди “Хотин, мендан олдин уйғониб, кўчага насиба излаб чиққанлар ҳам бор экан-да”, деган экан.

Латифа Бўронга ёқиб, мириқиб кулди. Бу онда супурувчи унинг бармоқларига туширилган узук тасвирига эътибор қилди. Бўрон буни сезиб, у ҳам супурувчининг билагига қараб олди: ханжарга илон ўралган, дастанинг тепа қисмида одам калласининг суяги. Билмаган кишига бу кўкимтир сурат қандайдир ваҳшийлик белгиси бўлиб туюлиши табиий. Бўронга эса маъноси аниқ — ўғирлик ва талончиликдан иборат ҳаётнинг бошланганлигини англагучи бу татуировка ёшлар учун дастлабки йиллари фахр ҳисобланади. Бўрон билакдаги суратни кўрмагандай, кула туриб деди:

— Тошкентликлар латифа тўқишга уста бўлишади-ю, лекин

латифа чой ўрнини босолмайди-да... Эрталаб аччик чой ичадиган одамни латифа билан тўйдириш мумкинми?

— Чой топилар-у, чефир топилмас,— деди супурувчи унга тикилиб, кейин сенсирашга ўтди:— Қаерларда ўтиргансан, ошна?

— Советнинг мен ўтирмаган “зона”си қолмаган. Охирида Уржумда ўтирганман.

— Уржум? Бунақа жойни эпитмаганман.

— Фарбий Украинада шунақа дўзах бор. Ўзинг қаерда ўтиргансан?

— Мен Учқудукнинг бўриси эдим.

— Лақабинг нима?

— “Червонец”.

Одамлар ўн сўмлик қизил пулни “червонец” деб ўрганиб қолишган. Бўроннинг оламида бу сўз камоқ лагерида ўн йил ўтириб чиққан махкумни билдиради. Ҳамонки, бу супурувчи бўйнига ўн йил илинган экан, демак, у майдалардан эмас, демак, муомалада катта кетмаслик керак.

— Шу атрофда кулбачанг йўқми, чефирхўрлик қилмаймизми?— деди Бўрон мулойим оҳангда.

— Мен ишдаги одамман, чефирхўрликка вақтим йўқ. Ҳозир анави ерга ўтсанг, саккизинчи трамвай келади. Охиригача борсанг, “Кўкча қатик бозори”га етасан. Лекин у ерда сен айтган чой бўлмайди. Бир-икки соат чидасанг, “жар ресторан”да нафсингни қондириб оласан.

— Қанақа ресторан?— деб ажабланди Бўрон.

— Жар бўйидаги хонадонлар уйларида кабобхоналар очишган, пуни “жар ресторан” дейишади. Шу йўл бўйлаб юрсанг, ана, баланд меҳмонхона турибди. Номи “Москва”. Орқа томонига ўтсанг, эски кўчалар бошланади. Кўча бошида ит-мушук дўхтирхонаси бор. Чап томондан саккизта эшик санаб, тўққизинчисига кирасан. “Раджи золотойнинг кабобхонаси” деб ёзиб қўйилган. Соат тўққизда ўша ерга етиб борсанг, чефирни мириқиб ичасан. Чефир усталари ўша ерда. Унгача санқиб юрмай десанг, Кўкчага боравер.

Супурувчи “гап тамом” дегандай, ишини давом эттирди.

Бўронга бошқа гап керак ҳам эмасди. Тошкентга йўл олганда ким билан, қачон учрашишни билмасди. Унга маълуми – Марказий телеграф олдида бир супурувчи чефир қаерда яхши тайёрланишини айтиб бериши керак. У айтди, Бўрон тушунди. Бегоналар англамайдиган махфий— шартли тилда гаплашиб, бир-бирларини яхши тушундилар. Бўрон Уржумда ўтирмаган, у ерда камок лагери борми, ё йўқми, билмайди, супурувчи Учқудукқа яқин ҳам бормаган. Учрашувни ташкил этувчилар хатардан холи бўлиш мақсадида шу ёлғонни тўқиб беришган.

Маслаҳатга амал қилиб, Бўрон Кўкча даҳасидаги бозорчага борди. “Қатик бозор” деган номни эшитгандаёқ у ерга боргиси келмаган эди. Супурувчининг гапи шунчаки тавсия эмас, бажарилиши лозим бўлган вазифа бўлгани учун борди-ю, турли-туман таомларни кўриб, кўнгли кўтарилди. Кабоб буюргач, семиз хотин катта термосдан чойнакка чой қуймоқчи бўлган эди, уни тўхтатиб, аввал уч-тўрт дамлам қурук чой солдирди. Аёл бундан ажабланди-ю, лекин буйруқни сўзсиз бажарди, бармоқдаги узук тасвири нимани англатишини билмаса-да, ғалати хўрандага хадик билан қараб олди. Бўрон шошилмай нонушта қилгач, трамвайга ўтириб Чорсуга қайтди. Белгиланган жойга бориш фурсати ҳали етмаган эди. Шу сабабли бозор томон ўтди. Бир маҳал гўшт кўтарганча югуриб келаётган аёлларга дуч келиб, ўзини четга олди. “Нимага қочишяпти, гўшт ўғирлашганми?” деган ўйда атрофга аланглади. Булар гўшт ўғрилари бўлишса, одамлар эътиборсиз қарамасди. Кимдир қувларди, “ушла, хов, ушла” деган ҳайқириклар бўларди. Бир одамнинг қочаётган хотинларга қараб, бош чайқаганича кулиши Бўронга ғалати туюлиб, унга яқинлашди-да:

— Булар нега қочишяпти?— деб сўради.

— Милиса қувлаётганмиш,— деди у киши афсусли оҳангда.

— Милиса кўринмаяпти-ку?— деб ажабланди Бўрон.

— Мусофирмисиз, дейман? Бу бозорнинг шунақа қилиқлари бор. Қассобларга эркинлик йўқ, ҳали у кўчада, ҳали бу кўчада савдо қилишади. Милиса қувлаши бир баҳона. Булардан кундалик ҳақини олиб турган милиса шу иссиқда югуриб эсини ебдими? Бир кўчада савдо

қилиб туриб, тўсатдан қочиб қолишларидан мақсадлари ё гўшгнинг нархини оширишади ё сифатсиз гўшгларини пуллаб олишади. Бунақа қоч-қочда харидор гўштга қараб ўтирармиди, нима ўраб берса олаверади-да. Бир-икки кундан бери буларнинг бозори касод. “Қассоблар семиз хотинларни ўғирлаб сўйиб, қўй гўшгига қўшиб сотишаётганмиш”, деган миш-миш тарқалиб қолган.

— Шу гапга ишонишадими?

— Ишонадиганлар бор шекилли-да? Балки буни ҳам ўзлари тўқиб чиқаришгандир. Бозор шайтоннинг масжиди бўлганидан кейин ҳар балони кутиш мумкин-да. Меҳмон, томошага келганга ўхшайсиз, чўнтакка эҳтиёт бўлинг. Агар биронта бола чўнтагингни қоқиб олса, оркасидан қувламанг. Бир овлоқда катталари кутиб туради. Ҳам пулдан айриласиз, ҳам...

У киши “бу ёғини ўзингиз тушуниб оларсиз” дегандай маъноли қараб қўйгач, йўлида давом этди. Ёш боланинг чўнтакка тушиши ё кесиб қочиши, овлоқда катталарнинг кутиб туриши Бўрон учун янгилик эмас. Вақтида у вазифани ҳам, бунисини ҳам қойиллатиб бажарган. Бола ёшида нечта анқовнинг чўнтагини кесган, йигит ёшида ўғри болани қувиб келган нечта довжуракнинг бурнини қонатган.

Бозорни ҳар ким ўз кўзи билан томоша қилади, ўз дунёқараши кўламига қараб хулоса чиқаради. Сайёҳлар тотли меваларнинг тури кўплигидан ҳайратланишади, нархи арзонлигидан ажабланишади. Рўзғор ташвишида келган харидор эса нархнинг тобора ортиб боришидан нолийди. Сифатсиз бўлса ҳам, арзонроғини олади.

— Қанчадан?

— Қирк тийиндан.

— Икки кун олдин ўттиз тийиндан олувдим, арзонроқ қилинг. Мановларингизга қурт тушган, уринган, йигирма тийиндан берсангиз ҳам бўлади.

— Текини керакмасми, опагон? Ахлатхонага боринг, ириган-чириганлари орасида яхшилари ҳам бор.

— Вой турқинг қургур, сен нега мени ҳақорат қиляпсан? Ҳозир ахлатхонангга ўзингни олиб бориб ташлатайми? Сенга ўхшаганларнинг беш-ўнтаси ётибди бижиб, эрта-индин онанг келиб

танлаб, саралаб олиб кетар?

Чўнтаги бақувватлар нархни сўраб ҳам ўтиришмайди.

— Беш кило торт.

— Хўп, акажон.

— Қанча бўлди? Ма, ўзинг керагини санаб ол.

Шундай деб бир даста пул узатилади...

Бўронни бу манзаралар кизиқтирмайди. “Ёшлигим қайтиб келса, бунақа бозорлардан ўнтасини бир кунда гулллатиб чиқардим-а” — унинг бозордан олган армонли таассуроти шунинг ўзи. Шотут сотаётган аёл уни тўхтатиб, бу меванинг фазилатларини айтиб мақтайвергач, бир стакан шарбат ичиб, рохатланди. Мактовларнинг зўридан эмас, таъми ёкиб қолгани учун яна бир стакан бўшатгач, бозордан чиқиб, учрашув жойига қараб кетди. Айтилган кўчага бориб, ҳайвонлар дўхтирхонасидан ўтгач, қийшиқ-қинғир девордаги ёзувга кўзи тушиб, кулиб юборай деди. Ҳали супурувчи бу ёзувни белги сифатида айтганида чиройли қилиб ёзилган лавҳа деб ўйлаганди. Ола-була тарзда оқлаб қўйилган пахса деворга кўмир билан “Раджи золотойнинг кабобхонаси” деб ёзиб қўйилиши ҳар турли ҳашаматли ресторанларда маишат қилган одам учун ажабтовур туюлди.

Барвақт бўлгани учун ичкарида кабобхўрлар кўринмади. Кўрага уйиб қўйилган кўмир энди-энди олов олаётгани сабабли ҳовли исга тўлган эди. Бундан Бўроннинг кўнгли беҳузур бўлиб, томоғи кичишди. Бир-икки йўталган эди, кабобни сихлаётган йигит у томон қараб:

— Келинг акахон, бир пас ўтириб турасиз, — деб лутф қилди.

— Чойинг борми? — Бўрон шундай деб тутун урмаётган томондан жой олди. Ичкари уйдан бир жувон чиқиб, чақалоқнинг дорга осилган чойшабларини тез-тез йиғиштириб олди-ю, дарровгина изига қайтиб, йигитнинг норози назаридан осонгина қутула қолди. Йигит “ресторан”и ҳовлисига чойшаблар илинганидан хижолат бўлдими ё аёлининг бегона эр ҳузурига чиққанидан аччикландими, Бўрон фаркламади. Йигит бунақа хижолатликдан нари экани, аёлини кизғанмаслигини ўйлаб кўрмади ҳам. Ўйлаб

нима қилади, уй эгасининг фаросатини билиш учун ховлига бир назар ташланса кифоя. Аёлини бегонадан қизғанадиган эр уйида кабобхона очмайди.

Йигит бироз ўз иши билан банд бўлгач, меҳмонга қараб олди:

— Ҳозир қайнайди, акахон... Иссиқ нонни ҳали олиб келишмабди. Азгина сабр қиласиз.

Шу пайт катта бризент халтани базўр кўтарган бир ўсмир кириб келди. Айвон томон ўтиб оғир юкни ерга ташлаб, “уф” торгди. Йигит кўлидаги сихни қўйди-да, халта оғзини очиб, ичидагиларни катта тоғорага ола бошлади.

— Лампичкадан кўпроқ олмабсан-ку?— деб ўсмирга хўмрайиб қараб олди.

— Борини беришди,— деди ўсмир айбини бўйнига олган бечора одамнинг оҳангида.

— Барсга учрагин демаганмидим? Бир вагон бўлса ҳам топиб бераман, деган.

— “Барс” деган одамингиз бугун ишга чикмабди.

— Нега чикмайди?

— Кеча оғайнилари билан гапда экан. Бўжиб қолганмиш. Роса кўп отаркан-ку?

— Отишга отади-ку, лекин бўкмайди ҳам, кайф ҳам бўлмайди. Мен билан роса отишган. Икки шишадан кейин ҳам қилт этмай ўтирган. Ишга келмаган, деб сени алдашган. Уни кўролмайдиган ичикоралар кўп. Эртага борганингда бўш келма, “аладийна це-хиди ишлайдиган Барс акамни чақириб беринглар”, дейсан. Халадийнада ишлагани учун ёзда ҳам палто кийиб юради. Палто-сининг ичига битта молнинг гўшти кетади. Лампичкалардан бир вагони сиғади. Қоровул-поровулига қарамайди. Тушундингми, галварс? Гўшткомбинатда ундан зўри йўқ. Лампичкани етказиб бермасак, ашулачи акаларинг келмай қўйишади. Кабобхонадан файз кетса, сенларни битимга боқаманми?!

Бўрон йигитнинг гапларини диққат билан тинглаган бўлса-да, кўп нарсани тушунмади. Галварсликда айбланган ўсмир эса, дарров англаб, бошқа гап қайтармади.

“Қайта қуриш” деган давру-даврон келиб, ҳар турли кооперативларга ижозат берилгач, шаҳарда бунақа “қўлбола кабобхона-ю, ресторанлар” кўпайиб қолган эди. Одамлар ҳар куни эрталаб бир-икки қўй сўядиган таомхоналарни “ҳалол лукма” деб афзал кўришади. Хўрандаларнинг бундай нозик таъбларини яхши билган ошпазу кабобпазлар қушхонадан сотиб олинган бир-икки қўйнинг калласи билан терисини кўзга кўринарли жойга ташлаб қўйиб, Австралияданми ё бошқа жойданми келтирилган музлаган гўшти кайноқ сувга пишгач, сонга урилган мухрни ўчириб, эндигинада сўйилган қўй гўштига айлантирадилар-у, “эрталаб бўғизланган қўй гўшти”дан таом тайёрлаб, мижозлари кўнглини хушнуд қилаверадилар. Бундай ишбилармонликни тез-тез келиб турадиган мижозлар ҳам сезмаганда Бўрон бир қарашда фаҳмлармиди?

Бўрон айвондаги девор соатига қаради, роппа— роса тўққизда “ҳов ўғил бола, бу ёкқа кел”, деб йигитни чақирди-да:

— Раджи золотой сенмисан?— деб беписандлик билан сўради.

— Менман.

— Ишингга караганда золотойга ўхшамайсан. Кабобхонанг чақа-тангага ҳам арзимас экан. Чойни офтобда қайнатасанми?— Бўрон асабийлашган каби стол устини чертиб қўйди. Йигит кутилаётган меҳмоннинг бармоқларига қаради-ю, нимадандир ҳадиксираб, атрофга аланглаб олди.

— Шогирд касал бўлиб қолибди, шунинг учун вақтида қўйилмабди,— деди узрли оҳангда.

— Қўшниларииникида қайнагандир, курук чойинг қанақа? Грузинчадир?

— Ҳа, энди эл қатори...

— Мен эл қатори эмасман. Фил суратли ҳинд чойидан икки қути топ. Сен қайнаган сув олиб келавер, чойни ўзим дамлайман.

Бир неча дақиқада буйруқ бажарилди. Йигит меҳмоннинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турди. Шотут шарбатидан кейин Бўроннинг чой ичгиси йўқ эди. Лекин учрашув шартида белгиланганидан четга чиқишга ҳақи бўлмагани сабабли ўзи дамлаган бир

пиёла чефирни хўриллатиб ичди. Йигит эса кўча эшигини ёпгач, жойига қайтиб, кабоб сихлашни давом эттирди. Қўли ишда-ю, кўзлари Бўрондан узилмади. Девор соати тўққиздан ўн беш дақиқани кўрсатганда Бўрон уни яна чақирди:

— Уржум деган жойни эшитганмисан?— деди маънодор оҳангда.

— Хитойдаги шаҳарми? Биламан, қариндошлар бор у ерда.

— Лағмонни ҳам яхши чўзишади-а?

— Билар экансиз.

— Лекин сен Уржумни билмас экансан. Лағмон чўзадиганлар Урумчида яшашади. Мен Уржумдан келганман. Кабобхонангнинг доврўғи ўша ёққача борган. Мен атай келсам-у, сен мени бир бурчакка тикиб қўйганингни қара, сўтак! Меҳмондўстликни қайси хўкиздан ўргангансан?

Бўрон кейинги гапларни зарда билан айтди. Йигитга бу зарда таъсир қилгандай, эгилиб таъзим қилди:

— Сизга ўхшаган азиз меҳмонларга аталган жойимиз бор, танимаганни сийламас, дейишаркан.

— Дейишса дейишаверишсин, ачиган чойингнинг пулини олганингдан кейин одамни одамга ўхшаб кутишни ўрган.

Айтиладиган шартли гаплар айтилиб бўлингач, Бўрон ўрнидан туриб йигитга эргашди. Йигит айвонда ивирсиётган шогирдига қараб буюрди:

— Қосим акангникидан бир хокандоз чўғ олиб чиқиб, тўртта лампичкани сихлаб қўй дарров.

Халтадан олиниб, тоғорага уйиб қўйилган кўчқор безларига кўзи тушган Бўрон “лампичка” дейилганда нима назарда тугилганини англади.

Кўмир тутаётган кўра жар ёқасига қўйилган эди. Қорайиб кетган бўз тўсиқ ортидаги энсиз зинадан олдинма-кейин пастга тушдилар. Тепасига чий ташланган, атрофи тозароқ бўз билан ўралган омонат шийпонда ўтирган одамни кўрди-ю, Бўрон лол қолди. Бу ерда лўлиларнинг баронини бўлмаса ҳам, ўшалардан бирини учратарман, деган ўйда эди. Ўғрилар оламининг нафратига учраган Бочани кўриш-

ни эса сира-сира кутмаганди. Боча одатига кўра ясаниб олган: энги калта оқ кўйлак, бўйнида кулранг галстук, яхшилаб дазмол урилган шимининг кирраси жодининг тиғидан нусха олганга ўхшайди. Оёғида эса қимматбаҳо оқ туфли. Шу туришида ўғри эмас, дорулфунун алломасига ўхшаб кетарди. Боча унинг ҳайратланганини сезиб, кулимсираганича ўрнидан турди-да, кўришмоқ мақсадида пешвоз чиқди. “Салом, оғажон!” деб кучоқламоқ учун қулчини ёзди. Лўлиларга қўшилган Бочани ўғрилар олами лаънатлаган, лекин маҳв этишга доир ҳукм чиқармагани сабабли у эски мавқеини йўқотмаганди. Шундай бўлгач, Бўрон ўғри биродарлигига хос яқинлик билан кўришмоққа мажбур эди.

— Мени бу ерда кўриш хаёлингга ҳам келмаган, билиб турибман,— деди Боча уни тўкин дастурхон атрофига бошлаб.

— Сен билан авваллари бунақа сирли равишда учрашмас эдик. Кучайиб кетганингни менга билдириб қўйгинг келдими? Сал лак-малигим бор-да, ҳузурингга эмаклаб келиб, оёғингни ўпишим керак эди, а?— деди Бўрон норозилигини яширмай.

— Кучайганим йўқ, олифтагарчилик ҳам қилмадим. Ишимиз шунақа бўлиб қолган. Масковдаги банкни уришни мўлжаллаганимда бунақа қилиқ қилиб ўтирмасдим. “Соат тўққизда Рублевкага кел”, деб ё кўнғироқ қилардим, ё бирон дастёримни югуртирардим. Олдинги ишларимиз осонроқ эди. Икки-уч киши билан бориб, ярим соатда миллионер бўлиб қолардик.

— Олдинги ишинг нега ёкмай қолди?

— Мен миллиардер бўлмоқчиман.— Боча истехзо билан кулиб, изоҳ берди:— совет рублида эмас, долларда! Кейин... Сибирда яшайвериш ҳам жонга тегди. Қизлари гўзал бўлгани билан бадани совук, эҳтироси мени кониктирмайди. Менга ё Мексика, ё Аргентина гўзаллари керак. “Жоним!” деб кучоқлаганида бўйним узилиб кетай, десин.

— Унгача бўйнингни бошқа биров узиб олса-чи?— деб пичинг қилди Бўрон.

— Хотиринг жам бўлсин, бу бўйинга унча-бунча одамнинг қўли етмайди.

— Бўладиган гапни гапир?

— Бўладиган гапга ўтишдан олдин битта саволимга жавоб бер: ўзинг нега кўшилмоқчисан бизга?

— Кўшилиб бўлганман. Негалигини ўзинг айтдинг, фақат менга япон қизлари кўпроқ ёқади. Океаннинг ўртасидаги битта оролга кўшк қилиб, қирқта япон гўзали билан шохона айш қилмоқчиман.

Боча кўзларини қисиб, истехзо билан қараб турди-да, кейин кулиб юборди.

Икки ўғрининг орзуси ўзига яраша бўлади. Ҳозир тилларига чикқан орзуларининг ушалишига ўзлари ҳам ишонишмайди. Лекин дунёни маишат маскани деб билганлари учун бориға қаноат қилиш фазилатидан маҳрумлар. Юнонларнинг жаҳонгири ўлар олдидан “дунёнинг ярмини эгалладим, энди ер остига жўнаётганимда тобутдан қўлимни чиқариб қўйинглар, дунёдан ҳеч нарса олиб кетмаётганимни халойик кўрсин”, деб васият қилган экан. Ривоят минг йиллардан бери яшайди, юзлаб донишмандларнинг китобларида зикр этилган-у, бани одам қалбидан жой ололмаган, бу ҳикматга амал қилувчилар оз учрайди. Боча билан Бўрон бу гапни эшитишмаган, эшитганларида нима бўларди? Ҳеч нима! Мусулмон ўлганида кафанланади, камбағалнинг ҳам бойнинг ҳам кафани бир хил— чўнтак бўлмайди. Насронийлар кийимда кўмишади, баъзилари чўнтакни тикиб қўяркан. Тикишни унутганлар маййитнинг чўнтагига жавҳар солиб қўймайди. Бутпарастлар эса ўликни ёқиб юборишади. Ҳамма буни билади, лекин кафаннинг чўнтаги бордай, ёғоч тобути ичи тўплаган хазинаси билан тўлдириладигандай, тиллалари ўлик танасини аланга тилидан ҳимоя қилиб қоладигандай тиришаверади. Бир танга учун бир-бирини ўлдиришдан ҳам тоймайди, ер юзида олиша-олиша ер остига қуп-қурук кетади. Минг-минг йиллардан бери шундай бўлиб келаётган экан, омонат шийпонда ўтирган икки ўғридан яна нима кутиш мумкин?

— Буран, хомхаёллар ўз йўлига-ю, лекин иккаламиз ҳам дайдиликни йиғиштириб, уйланишимиз керак. “Уйланиш мумкинмас”, деган қонун эскириб қолди. Инглизларнинг ақидасига қараганда, оиласиз, боласиз ўтган одам дўзахда бегоналарнинг фарзандини

ўйнатиб юрар эмиш.

— Шундан кўрқяпсанми? Бегоналарники бўлса ҳам бор экан-ку, дўзахда зерикмас экансан, битта-биттадан эрмак қилаверасан. Менинг болаларим кўп, ҳар катта шаҳарда уч-тўрттадан ўғлим бор.

— Бунақалари менда ҳам сероб. Лекин менинг битта ўғлим бўлиши шарт.

— Лўлиларга югурдак бўладиганми?

— Йў-ўк... мен уни бошқача тарбиялайман, чет элда ўқитаман. Улғайганида Горбачнинг ўрнини оладиган бўлади.

— Олсин... олсин...— деди Бўрон энсаси қотиб.

— Ўттиз йилдан кейин кимдир Кремлда ўтириши керак-ку? Менинг ўғлим Кремлнинг хўжайини бўлса нима кипти? Фамилиямиз ҳам ўхшаш: Горбачёв – Бочарёв.

— Яхши нарсани ўйлабсан. Уйланавер. Ўттиз йилдан кейин ўғлинг тахтга ўтирганида сени гўрдан кавлаб олиб, мавзолейга қўяди. Сени танимаган гул қўяди, билгани башарангга тупириб ўтаверади.

— Бўлди, ғашинг келавермасин, қўй бу гапларни,— деди Боча кўл силтаб. Кейин жиддий оҳангга кўчди.— Буран, ишонсанг-ишонмасанг, ўғрилар орасида сени алоҳида хурмат қилардим. Сен ҳеч қачон битта йўлдан икки марта юрмагансан. Янгиликни ҳаммадан олдин тушунадиган одамсан. Шунинг учун сен билан учрашувга ўзим келдим. Бу ердаги ҳамма иш мен оркали бўлади.

— Тушундим...— Бўрон шундай деб аянчли жилмайди. Столни бармоқлари билан чертиб, асабийлашаётганини ошкор қилди.— Демак, мен сенинг дастёрингман, шундайми?

Боча унинг ғазабланаётганини фаҳмламаётгандай кулимсираб, ҳазил оҳангига кўчмоқчи бўлди:

— Бу ишда ҳамма ўзича дастёр. Лекин сен баланд мартабали дастёрсан. Мен бу ишларга аралашганим билан ўғрилигимни унутмаганман.

Боча шундай деб чап кўкрагига кўрсатгич бармоғини нуқиб қўйди. Кўп ўғрилар кўкракларига қанотларини ёйиб турган бургут тасвирини туширтириб, қанотлар тепасига “Не забуду мать родную”, деб ёздириб қўядилар. Гарчи туккан она номи ёзилган

бўлса-да, бу ёзув ўғрилар оиласини унутмаслик ҳақидаги қасам эканини фақат шу оламнинг одамларигина билишади. Боча ҳозир шу ақидасига ишора қилди, Бўрон эса унинг бу ҳаракатига эътиборсиз қаради. Боча пиёладаги пиводан икки хўплаб олиб, тепа лабини тили билан ялаб қўйгач, гапини давом эттирди:

— Мени тож кийишга лойик кўришмаганда ёнимни олганингни ҳам эсимдан чиқармайман. Лекин ошначилик ўз йўлига, иш ўз йўлига. Иккаламиз энди бошқа оламдамиз. Бу ернинг ҳам ўз қонунлари бор, биласан. Бир хил қонунлари бизникидан ҳам аёвсизроқ. Булар ҳам ўлимга ҳукм қилишади. Ўлатнинг ўлими тасодиф бўлмаса керак, деб ўйлайман.

Бочанинг кейинги гаплари Бўроннинг иззат-нафсига тегди. Тугмаларини бир-бир ечиб, кўйлагининг ўнг елкасини туширди. Дўмбоккина, кип-яланғоч ўғил боланинг суратига караб олгач, Боча бир неча нафас сукут саклади. Бўрон курагидаги татиуровкани кўрсатиш билан “мен қамокхонада туғилганман, келиб-келиб мени ўлим билан кўрkitмоқчи бўляпсанми?!” демоқчи эди, Боча айнан тушунди.

— Буран, сенинг кимлигингни бошқалар билмаса ҳам мен биламан. Битта ўқ қайси бирининг юрагинга санчилсин, дейилса, мен олдинга чиқмасам, башарамга тупур. Сен-у мен қамокданам, ўлимдан ҳам кўрмаймиз, шунинг учун наркобарон бизга ишқибоз. Биз бундан фойдаланиб қолишимиз керак. Уларнинг кимлигини биласан, мен эсам сендан яхшироқ биламан: пихоятда пасткаш, ҳам кўркоқ одамлар. Бир-бирини бир чеким қорадорига сотиб юборишдан қайтмайди. Бизнинг “ўғри ҳамма нарсани ўғирлаши мумкин, фақат одам ҳаётини ўғирлаши мумкин эмас, одамга ҳаётни сен бермагансан, тортиб олишга ҳам ҳаққинг йўқ”, деган қонунимиз бор. Бу қонунга сенам, менам содиқмиз. Бир-биримиз учун жонимизни беришимиз мумкин. Лекин улар-чи?! Қани, энди айт-чи: дунёни ана шу пасткашлар бошқариши керакми? Ҳалол ўғрилар четда чапак чалиб тураверадими? “Ўғридан бошқа ҳеч ким инсон тақдирини ҳал қилиш ҳуқуқига эга эмас”, деган қонунимиз нима бўлади?

— Лўлилар сени файласуф қилиб кўйишибди-ку? Ўғридан файласуф чиқипини энди кўришим. Сафсатангни кўйсанг-чи? Мени нега чақиртирдинг, дардингни айт.

— Менинг дардим йўқ, ошна. Менга юкланган топшириқ бор. Сенинг елкангда ҳам вазифалар бор эди. Шундан бошла.

Хўжайини қаршисида ночор туриб ҳисоб бераётган ожиз одам холига тушаётган Бўрон ўзидан ўзи нафратланиб, совук оҳангда гап бошлади. Ўзининг кишлоққа яхши ўрнашганини, Фирром билан Капралнинг яқин муносабатидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканини айтгач, молни чегарадан то белгиланган жойга қадар беҳатар олиб ўтиш режасини баён қилди. Боча унинг гапини бўлмай, диққат билан эшитди. Кейин бироз ўйланган бўлиб, буйруқ оҳангида сўз бошлади:

— Фирром билан Капрални ўртага қўшма.

— Улар фараонларни чалғитади.

— Барибир қўшма. Капрални йўқотиш керак.

— Капралнинг нимаси сенга ёқмай қолди?

— Ўзинг билмайсанми? У фармазон, фармазоннинг эса қаторимизда яшашга ҳаққи йўқ.

Бўрон бу ҳукмни эшитиб, “ўзинг-чи?” деган савол назари билан тикилди. Уларнинг оламида ўғри бўлмай туриб, ўзини ўғри сифатида кўрсатишга уринувчи киши шу ном ва шу ҳукм билан тақдирланади. Бўрон “шу туришимизда сенам менам фармазонга айланиб қолганмиз. Ўғримиз, деймиз-у, ўғриларга хос иш қилмаяпмиз”, дейишга чоғланди-ю, тилини тия қолди, бошқа гапни айтди:

— Фармазон бўлгани билан орқасида катта тоғлар бор.

— Шунинг учун ҳам у йўқолиши керак. Унинг тоғларини бугун бўлмаса эртага янчиб ташлаймиз. Владивостокдан то Брестга қадар бизники бўлади.

— Ўргимчак тўри билан ўрайсанми?

Афюнфурушлик билан камалганлар тўр ташлаётган ўргимчак тасвирини билагигами ё кўкрагигами туширишни одат қилишган. Шу боис ҳамма ёқни ўргимчак тўри билан ўраб олиш ҳақидаги гапда пичинг ҳам, беписандлик ҳам йўқдай эди. Шунга карамай, Боча истехзо оҳангини илғагандай бўлиб, кулимсираб кўйди.

— Ўрайдиганларнинг кўли ҳаммаёққа етади.

— Битта ўргимчак кулфнинг тиркишидан кириб, ўша жойга махлиё бўлибди. “Шу жой энди меники, тиркишга тўр ташлайман-у папшаларни тутиб еявераман. Ўлгунимча маишатда яшайман”, деб ишга киришганда, уйнинг эгаси келиб, кулфга калит тикибди...

Бўрон “кейин нима бўлганига аклинг етаётгандир?” деган маънода қараб қўйди. Боча айтилган хикматга ҳам, маънодор қарашга ҳам парво қилмай, сўради:

— Сен Ўлат беркитган молнинг қаердалигини биласанми?

— Буни беркитган одам билади.

— Унда беркитган одам билан бирга ер тагида қолаверсин. Унга чалғима: билсанг ҳам тегма. Билмасанг, қидирма. Сен йўлнинг хавфсизлигини таъминласанг етарли. Балки бу йўл узаяр, эҳтимол Самарқандга қадар етказишинг керак бўлар. Буни ҳам ҳисобга олиб қўйгин-у, лекин “аввалги шартимиз бошқа эди”, деб гапга қилма. Мен бу ерга келиб нимани фаҳмладим, айттайми? Атроф овсарларга тўлиб-тошибди. Бу жойлардан машинада эмас, эшелон-эшелон килиб “гера” тапсисанг ҳам билмай ўтираверишади. Кеча мен меҳмонхонага жойлашдим. Хужжатларини тўлдиряётиб “Бу шаҳарга келишдан мақсад”, деган савол каршисига “водород бомба портлатиш”, деб ёзиб бердим. “Бочарёв” ўрнига “Бочкарёв” деб имзо чексам ҳам индамай расмийлаштиришди.

— Улар овсар эмас, водород бомба портлатиш ниятида келганинингни билиб, сени аҳмоқ ёки телба деб ўйлаган. Қоғоз титиб ўтирган хотинларга сен Бочарёвмисан, Бочкарёвмисан ё бошқа бир баломисан, фарқи йўқ, уларга сенинг пулинг керак. Ғаламлигининг иси чиқиб қолса, керакли идораси отангдан бўлганмисан ё онангнинг бир юз саккизинчи ўйнашиданми, бир пасда аниқлаб беради, бу ёғидан ташвишланма. Сен бўладиган гапдан чалғима: агар шарт ўзгариб, йўл узайса, хизмат ҳақи ҳам шунга яраша бўладими ё кулоқ қоқиб ўтиравераманми?

— Сен оладиганингни оласан. Факат... танлаган курьерларингга ҳозирча индама. Сенга ўзимиз одам юборамиз.

— Тушунарли... демак, баланд мартабали дастёрга ишонч йўқ эканда?

— Дарров бунақа бемаъни хулосага келма. Катта ишда шунақа

ўзгаришлар бўлиб туради. Агар Лондондаги банкни урадиган бўлсанг, Скотланд-Ярд таклиф этган шериклар билан иш бошлармидинг ё ўзингнинг одамларингга ишонармидинг?

Уларнинг оламида милиция билан ҳамкорлик қилган ўғри энг пасткаш инсон ҳисобланиб, қаттиқ жазога ҳукм этилади. Ҳозир Боча чиройли ўхшатиш қиламан, деб Бўронни ана шундай пасткашлар қаторига кўшиб кўйган эди. Агар Бўрон уч бошли аждахо зотидан бўлганида эди, алҳол учала оғзидан олов пуркаб бу маразни куйдириб юбора қоларди. У одам зотидан бўлгани билан аждаҳонинг ғазаби бор эди. Унинг учун ҳозир афсусли жихати шунда эдики, ғазаб олови вужудини куйдирарди-ку, бироқ ғанимга сочилиб куйдириб ташлай олмасди.

— Бу гапинг учун кекирдагингни узиб олишим керак эди!

Ҳозир ғазаб ўтини шу сўзлар билан сочишдан ўзга чораси йўқ эди.

— Мени кечир, ошна, гапим кўнол чиқди. Жанни Моранди концертини эслагин. Москвада минг-минг машина ўғрилари бор эди. Уларнинг кўпини танир эдинг. Лекин Магадандан Сашка-калитни агай олиб бориб тўғри қилдинг. “Буран-чистодел”нинг ўша иши ҳаммамизни қойил қолдирган эди.

Боча кейинги гапни алоҳида фахр оҳангида айгиб, айниқса барча ишни олий маҳорат мақомида тоза бажарувчи сифати билан шарафлаб, Бўрондаги ғазаб оловини пича ўчирди. Боча сал олдинроқ “Сен ҳеч қачон битта йўлдан икки марта юрмагансан”, деганда ҳам, ҳозир ҳам тилеғла-малик қилмай, юракдан гапирган эди. Концерта доир ишни кўпчилик мақтовини келтирган, Бўроннинг ўзи ҳам мароқ билан эслайди. Ўшанда тарихий ватанига кетишга тайёрланиб юрган бир бадавлат одамнинг изига тушган эди. Уйга бостириб киришдан ўзини тийиб, ажойиб усул ўйлаб топди. Магаданда машина ўғирлаш бўйича ном таратган таниш йигитни Москвага олиб келди, бадавлат одамнинг сотишга ҳозирлаб кўйган машинасини ўғирлашди. Икки кундан кейин каердан ўғирлашган бўлишса, ўша жойга элтиб қўйишди-да, эгасига қўнғирок қилиб, узр сўрашди. Бадавлат одам “машинам ўғирланди”, деб милицияга ҳам, бошқаларга ҳам шикоят қилмай, ўз ёғига ўзи қоврилиб ўтирган эди. Бундай инъомдан ҳам ҳайратланиб, ҳам бир ишониб-бир ишюнмай қарасаки, машинаси жойида

турибди. Эшикни очиб, чиройли дасталанган атиргулларга ва бир хатжилдга кўзи тушди. Олиб ўқиди: “Хурматли азиз ўртоқ, машинангиздан озгина фойдаландик, узримизни қабул қилинг. Тўғриси айтсак, машинага муҳтожлик еримиз йўғ-у, бир гаров туфайли сизни озгина ташвишга солдик. Баҳонада машинангизни уста кўриб қўйди: энди кийикдай учадиган бўлди. Янги карбюратор қўйдик, мотордаги титрашлар барҳам топди. Ишонмасангиз текшириб кўринг. Сизни маънавий жихатдан қийнаганимиздан хижолатдамиз. Маънавий зарарни қоплаш учун сизни оила аъзоларингиз билан бирга буюк кўшикчи Жанни Моранди концертига таклиф этамиз. Концерт чоғидаги сарф-харажатлар учун озгина пул ҳам қўйдик, ранжимайсиз, деган умиддамиз. Албатта, кимлигимизни билишга қизиқсангиз керак. Концертдан кейин машинангиз олдида ўзимиз келамиз ва Пекин ресторанида биргаликда овқатланамиз. Ўн иккинчи столга саккиз кишилик дастурхон буюриб қўйганмиз. Ўша кеч бу қўпол ҳазилимизни унутиб, биз билан яқин дўст бўлиб қоласиз, деган умиддамиз”. У одам хатга бир ишониб, бир ишонмади. Концерт чипгаларини қайта-қайта текширтириб, Пекин ресторанига ҳам ўзи бориб суриштиргач, оиласи билан биргаликда томошага отланди. У кўшиқларга маст бўлиб ҳузурланиб ўтирганида, машинасини Сашка—калит Воронеж томон ҳайдаб борарди. Концертнинг иккинчи бўлими бошланганида уйини Бўрон шипшийдан қилиб, диван устига “ёшинг нечада, ахмоқ? Қачонгача эртақларга ишонасан?” деган хатча ташлаб чиққан эди.

Боча ҳозир ўша воқеани эслатиб, Бўронни ғазаб отидан туширгач, қилинадиган ишларга аниқлик киритди. Бу орада йигит икки ликопчада кабоб келтирди-да, “олинглар, совумасин, иссиғида мазаси бошқача бўлади”, деб лутф қилди. Бўрон турли жойларда турли таомлар еявериб, овқат танламайдиган бўлиб кетган. Ҳатто хидланган чўчка гўшти еганда ҳам бурнини жийирмаган. Лекин бу кабобга иштахаси бўлмади. Қўлига олиб оғзига яқинлаштирганда димоғига шиптир хиди урилиб, жойига қўйди. Боча эса иштахаси билан ея бошлади. Иккинчи сикхга навбат етганда “емайсанми?” деб қўйди.

Сув, Олов ва Ахлоқ дўст тутиниб сайрга чиқишибди-да, “адашиб қолсак, бир-биримизни қандай топамиз?” деб хавотирланишибди.

— Агар бир-биримизни йўқотиб қўйсак, — дебди Сув, — қаер-

дан шариллаш овози келса, мен ўша ерда бўламан.

— Қаерда тутун кўрсангиз, мен ўша ердаман,— дебди Олов.

Навбат Ахлоққа келганда у шундай деган экан:

— Мени йўқотсангиз, излаб юрманг. Ҳеч қаердан топа олмайсиз...

Боча ахлоқни болалик кезлариёқ йўқотган эди. Шу ёшга киргунича излаб топишга ҳаракат ҳам қилмаган. Аниқроғи, излаб топишга ҳожат сезмаган. Қаерда зулм бўлса— уни топиш мумкин, қасрда бузуқлик мавжуд— унинг изига дуч келинади, энди қаерда хиёнат бор экан – уни учратиш аниқ бўлиб қолди. Бўрон кўпроқ ана шундан ғашланаётган эди. У ғашлик ўтини сиртга чиқармаслик учун бу ердан тезроқ кетишни маъқул кўрди.

— Еявер бу сенга фойда, сен уйланишинг керак, ўғил кўришинг керак, ўғлинг Кремлда ўтириши керак ҳали... Ҳаммаси шу кабобдан бошланади,— деди Бўрон. Кабобнинг нимадан қилинганини билмаган Боча пичингнинг маъносини тушунмади. Оғзидагини чайнайтуриб деди:

— Шу жой сенга ёқдими? Мен шу ерга аж-жойиб ресторан курмокчиман, нима дейсан?

— Бу ерга фақат сенинг ресторанинг етишмай турибди,— деб пичинг оҳангини давом эттирди Бўрон.— Ҳашаматли қилиб қурдир, дсворларини ола-пес қилиб оққа бўятиб, кўмир билан “Боча ресторан” деб ёздириб ҳам қўй. Агар бошқа гапинг бўлмаса, сен кабобингни еявер, мен кетай.

Боча оғзини тўлатиб кавшанганича тиржайиб, бош ирғаб руҳсат ишорасини қилди. Бундан Бўроннинг ғашли келиб, бир шумлиги тутди: Бочанинг галстугини тортиб, бир учига терлаган афти-башарасини артиб қўйгиси келди. Агар Боча билан бир мақсад занжири халқалари ила боғланмаганида ҳозир шу ишни қилишдан тоймаган бўларди. Хаёлига “Майли, тиржайганингча тиржаявер-чи, кавшанаётган шу ишқирт тумшуғингни ҳожатхона остонасига ишқайдиган пайтим ҳам келади”,— деган ўй келди-ю, лекин тили бошқа гапни айтди:

— Боча, зўр ишни бошляяпсан, лекин эшик кулфини очиб қўйишни унутма.

Бу гапдан кейин Бочанинг юзидаги тиржайиш йўқолиб, жид-

дийлашди, жавоб қайтариш ўрнига бош ирғаб кўя қолди.

Бўрон нозик жойдан олган эди. Қамок лагерида Бочага юкори мартабали ўғри тожини кийдириш масаласи кўрилганда айримлар уни укувсиз, деб билиб, иккинчи камалишига сабаб бўлган бир воқеани даъволарига асос қилишганда Бўрон “у бир тасодиф, ёшликнинг тажрибасизлиги, бундан буён эшик занжирини тушириб юради”, деган ярим ҳазил, ярим чин билан ёклаб юборган эди.

Биринчи қамалишида Боча уч йилни ўсмирлар колониясида, ўн саккиз ёшга тўлгач эса қолган икки йилини қағдаларникида ўтказган, ўғриларнинг маҳорат мактабини етарли ўзлаштирмаган эди. Тўғри, устозларига яхши дастёрлик қилди: ўғриларнинг умумғазнасига атаб маҳкумлардан пул тўшлади, номуста тегинда айбланиб қамалган йигитларнинг дўмбоқларини эътиборли ўғриларга рўпара қилиб, кўшмачиликни ҳам қойиллатди-ю, улардан етарли дарс олишга улгурмади. Озодликка чиқиши билан ҳарбий хизматга олиб кетишди. Номи ҳарбий хизмат, аслида кўлига қурол эмас, белкурак тутқазишди. Лекин у қурилиш ишларида тер тўкишга мажбур бўлмади. Қамокхона шўрваларини ичавериб қутурган йигит, хизматда ҳарбий ингизомнинг йўқлигидан фойдаланиб, ўзидан ёшроқ бўлган аскарларнинг зўрига айланиб олди. Оғайнисига ёзган хатда “беш йиллик қамок жазоси учун ҳукумат мени икки йиллик курорт бахти билан сийлади”, деб мақтаниши бежиз эмасди. Байрам куни рота командирининг хонасини “ижарага олиб”, ўзига ўхшаган беш-ўн зўрлар билан маишат уюштирди. Маишат қизи анда ароқ тугади, чўнтаклар қавлансаки, пул ҳам тугаган. Шунда ўғрилиқ маҳоратини кўз-кўз қилгиси келди. Ёнига икки шерикни олиб, кўчага чиқди-да, машина тўхтатиб, ўттиз чақирим наридаги ҳарбий қисм омборхонасига борди. Девордан ошиб тушиб қарасаки, қоровулхонада аскарлар ҳам, офицерлар ҳам байрам маишати билан бандлар. Қоровулхона эшигини ташқаридан қулфлаб, омбордан оладиганини олди-ю, тўғри аэропортга олиб бориб, сувтекин пуллади. Ярим кечада бу аскар йигит нима учун қимматбаҳо нарсаларни сотиб юрибди, деб ўйловчи топилмади. Аскар қопчиғини ароққа тўлдириб қайтди. Боча кайфнинг таъсираданми ё шошилганиданми, қоровулхона эшигини очиб қўйишни унутган эди. Агар эшикни очиб кетганида

ҳарбий қоровуллар омборга ўғри тушганини сезишмаган бўлишарди...

Жанни Моранди концерти пайтида ўғрилик маҳоратининг юксак намунасини кўрсатган Бўрон қоровулхонани қулфлаб кетган ношуд ўғрига бу тарихни бекор эслатмади. Бу гапга “кимлигингни, ким билан гаплашаётганини унутма”, деган тағдор маъно яширинган эди.

Зинадан тепага кўтарилган Бўрон радиодан таралаётган шўх бир ашулага диққат қилиб тўхтади: “Афандининг гапи тўғри, бу дунёда ҳамма ўғри”... Меҳмоннинг тўхтаб қолганидан хавотирланган кабобпаз йигит енгил таъзим қилиб, ундан бирон буйрук кутди. Ашуладаги афандининг гапи бир неча марта такрорлангач, Бўрон унга караб деди:

— Афандининг гапи хато, чунки ўғриларнинг ҳаммаси ҳам ҳалол эмас.

Бу билан меҳмон нимани назарда тутганини англамаган йигит ҳар эҳтимолга қарши хингиллаб кулиб қўйиб, уни кузатди.

Бу ердан чиққан Бўрон энди Моҳидилнинг ўқиши ташвиши билан бир-икки жойга учрашди. Чўнтаги пулга тўла одамнинг бу борадаги ташвиш йўли унча узун бўлмади.

У Раджи золотойнинг кабобхонасидан “баланд мартабали дастёр” бўлиб чиққани билан, ўз тахтидан тушишни хаёл ҳам қилмаётган эди. Боча унга йўл-йўриқ кўрсатди. Демак, аравани у тортади, қамчи эса Бочанинг қўлида. Қайси олий мартабали ўғри бу ҳақоратга чидайди? Бўрон ўз режасини амалга ошириш учун чидади. Изидан олам қўйилганини сезгани сабабли олдин Моҳидилнинг ўқиши билан шуғулланди. Кейин бу катта шаҳарда дам олиш, маишат қилиш мақсади борлигини ҳам ошқор қилди. Шаҳар мавжуд экан, ўғри зоти ҳам бўлади. Ўғри бор жойда Бўронга ўхшаганлар ғариб мусофир ҳолига тушмайди. Бўрон ҳеч қаерда ўзини ҳақир мусофир нима экан, ҳатто меҳмон ҳам ҳисобламаган. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Ўғри зоти бор жойда “флет – хата” аталмиш бошпана-уй мавжуд экан, Бўрон сарсонликда кезармиди? Маишатини қилиб, шунинг орасида Ўлат тавсия этган ишончли одамлар билан учрашгач, ўз режасини пишиқлаганидан кўнгли тўлди.

Қадим Хитой ҳукмдорининг фарзанди йўқ эди. Қарилик булу-

ти боши узра соя ташлагач, валиаҳд ташвишига тушди. Бўлажак ҳукмдорни ўз халки орасидан танламоқ истагида энг довюрак, ғайратли, инсофли, ақлли ёшлар ўртасида ўзига хос кўрик ўтказди. Ҳукмдор бўлиш истагидаги ёшлар орасидан юзтасини танлаб олиб, ҳар бирининг кўлига биттадан гул уруғи берди-да, “йил давомида ундириб, ўстириб, гуллатиб олиб келасиз, энг гўзал гул соҳибига тахтни топшираман”, деди. Булар орасида Чжо деган йигит ҳам бор эди. Уйига келиб, ҳукмдорнинг шартини онасига айтди. Онаси гултувак берди. Сара тупроққа уруғни экиб, гултувакни куёш нури тушадиган дераза тоқчасига қўйишди. Худди шу ишни бошқалар ҳам қилишди. Орадан кунлар, ҳафталар ўтди. Бошқаларнинг уруғи униб чиқди, бўй тортди. Чжонинг тувагидаги тупроқ остида эса ҳаракат сезилмади. Бошқаларники ғунчалади. Чжонинг уруғида жонланиш бўлмади. У ҳукмдорлик тахтидан умидини узди. Кўнгли чўкди. Белгиланган кун етди. Тўқсон тўққиз даъвогар гултувакларини кўтариб саройга шошилдилар. Чжони эса қайғу босди, онаси кистайвергач, курук гултувакни кўтариб борди. Уни кўриб масхара қилдилар. Ҳукмдор келиб гулларни бир бошдан томоша қилди, йигитларга тасаннолар айтди. Кейин Чжонинг рўпарасига келиб тўхтаб қолди. Унга маънодор савол назари билан тикилди. Чжо “ношудлигим учун энди мени ўлимга ҳукм қилади”, деб тақдирга тан бериб, ерга каради. Ҳукмдор мулойимлик билан унинг исмини сўраб билди-да, баланд овозда ҳукмини эълон қилди:

— Янги ҳукмдорингиз Чжога таъзим қилинглар!

“Гул ўстиролмаган йигит қанақасига ҳукмдор ишончини қозонди?” деб, барча хайратга тушди. Шунда ҳукмдор деди:

— Сизларга берилган уруғларнинг барчаси қайноқ сувда ўлдирилган эди. Сиз уруғларингизни экиб, кутдингиз. Уруғ униб чиқавермагач, бошка уруғларни экдингиз. Бу йигит эса бундай товламачиликдан ўзини тутди. Сабр қилди ва ҳақиқатдан чекинмади.

Боча Хитой ҳукмдорининг тадбиридан беҳабар бўлса-да, Бўронга пуч уруғ берган эди. Бўрон буни аниқ билмаса-да, тахмин қиларди. У Чжо каби сабрли ва тўғри эмас эди, шу боис ўз

уругини экишни маъқул кўрди. Ўлат билан танлаган бу уруги униб чиқадими ё йўқми ҳали аниқ эмас.

Шундай бўлса-да, Ясситепага яхши кайфият билан қайтди. Қуёш тоғ ортига ўтган, бироқ, ҳали қош қораймаган эди. Бўрон гузарда автобусдан тушиб, беихтиёр қаҳвахона томон қаради. Кейин Моҳидилни қувонтириш мақсадида юқорига кўтарилди. Қаҳвахонадан пиво ва яна алланарсаларнинг ачимсик хиди уфуриб турганидан билдики, бугун пивохўрлар бўкиб ичишган. Эҳтимол алжий-алжий эндигина тарқалишгандир. Нафсини тўйдирма олмаган беш йигит эса панжара томонидаги стол устига иккита ароқни кўйиб олиб, майдалаб ўтирган эди.

Давр-у даврон хўп ўзгарувчан бўлади-да! Ўтган йили ароқни ё чойнакка қуйиб беркитиб ичишарди, ё шишани қўлтиқ остига яширишарди. Ароқхўр зоти худди ўғри мушукка ўхшаб кийналиб қолган эди. Тўй қилувчиларнинг аҳволига маймунлар йиғламаса ҳам қуларди: иккита қатта самоварнинг бирида сув қайнарди, иккинчисига ароқ тўлдириб қўйиларди. Сув қайнаётган самоварга кам одам яқинлашарди. Совуқ самовар атрофи ширага ёпирилган пашша каби гавжум бўларди. Майхўрликка қарши курашаётган партиянинг фаол аъзолари ҳам бу “пашшалар” орасида фаолликни қўлдан беришмасди. Тўйда ича-ича, эртасига оғриган бошларини укалай-укалай юқори ташкилотларга “ичкиликбозликка қарши ашаддий кураш олиб бориш натижалари” хусусида маълумотнома ёзардилар. Фалак чархи бир айланишга улгурмай, бу машмашалар тарихга айланиб қолди. Кимдир биров “майхўрларнинг афғонини Худо эшитиб, раҳм қилди”, деди, кимдир биров “Горбачёвнинг ўзи ҳам ичишни бошлабди”, деди, бошқа биров бошқа миш-мишни тарқатди. Қайси гап тўғри, қайсиниси уйдирма эканини таҳлил қиладиган ақл эгаси топилмади, чунки бу таҳлил ва хулосага эҳтиёж одамнинг ўзи йўқ эди. Ароқ билан намозга бир пайтда хужум бошланган эди, биринчи хужум барбод бўлди-ю, иккинчиси давом этди. Намозини беркитиқча ўқиётганлар бундан ажабланишди-ю, кейин “бу ҳам Раббимнинг синови”, деган фикрда сабр қилишди. Аммо “майхўрларнинг афғони-

ни Худо эшитиб, раҳм қилди”, деган гапга эътироз билдиришга журъатлари етди.

Бўрон улфатларга қараб буларни ўйламади. Ҳукумат ароққа қарши курашадими ё бошқагами, унга фарқи йўқ. Уни кўпроқ жиноят кодексидаги ўзгаришлар қизиқтиради, милиция тадбирларини зийраклик билан кузатади. Қаерда қайси бир ошнаси қўлга тушиб қолган бўлса, унинг йўл қўйган хатосини ўрганади. Самоварни ароққа тўлдириб қўядиганлар билан унинг иши йўқ. Қахвахонадаги кичик улфат ҳам уни қизиқтирмайди.

Битта шишани бўшатган ширакайф улфатларни ҳам ким келгани қизиқтирмади. Бўронга бир қараб қўйишди-ю, “сенинг ўз оламингда юкори шарафга эгалинг бизга бир пул”, дегандай маишатларини давом эттиришди. Бу беписандликдан Бўрон ранжимади. Агар бу “шокол”лар Бўрон оламига тобе бўлганларида ҳозирги қилиқлари учун бир-икки тепки емасалар ҳам, эшитадиганларини эшитардилар. Ўтирганларнинг бири чўпондир, бири боғбондир, яна бири эгилиб ишлашга тоби-тоқати йўқ такасалтангдир, ҳар ҳолда жиноят оламида “шокол” деб номланувчи сурбет тоифадан эмас. Шундай экан, Бўрон улардан нега ранжисин? Қайтага ҳозирча менсимаганлари ҳам, ҳатто одам қаторига қўшмаганлари ҳам маъкул...

Бўрон пештахта ортида уйқусираб ўтирган Моҳидилга яқинлашди. Қиз ўрнидан турмай, енгил эснаб олиб, салом берди. Йигитлардан ранжимаган Бўронга бу одобсизлик малол келса ҳам сездирмади. Аксинча:

— Пиванг тугабди, ёпиб, кставермайсанми?— деди меҳрибон ота овозида.

— Укангиз “ўтира тур, мол келади”, деганлар.

Моҳидилнинг Фирромни назарда тутувчи “укангиз” деган сўзни киноя билан айтиши ҳам Бўронга ёқмади. Қошларини сал чимирди-ю, муддаога ўтди.

— Мол келса ўзи тушириб олади. Сен уйингга бориб, йўлга тайёрлан.

— Қанақа йўлга?— Моҳидил ажабланиб, ўрнидан турди.

— Ўқишингни гаплашиб келдим. Бир эмас, иккита жой тай-

ёр: хоҳласанг дўхтирликка ўқи, истасанг молияга. Иккаласи ҳам ишончли.

Бўрон шундай деб Моҳидилнинг кувонишини, миннатдорлик сўзларини айтишини кутди. Лекин хурсанд бўлиш ўрнига аччиқланганини қизнинг чимирилган қошлари ошкор қилди.

— Булари ёқмаса, бошқалари бор...— деб изоҳ берди Бўрон.

— Мен сизга ўқишга кираман, ёрдам беринг, деганмидим?— деди Моҳидил терслик билан.— Ё онам илтимос қилдиларми?

— Сенлар айтмадиларинг,— деди Бўрон ғашланиб.— Отанг айтган. Ўзинг бултур киролмадинг, бу йил Тошкентга бординг-у қайтдинг, ҳаракат ҳам қилмадинг. Биз дўст васиятини бажарадиган одамлармиз. Индамай қараб туришим керакмиди? Бошқалар ўқишларга кириб талтайиб юришганда, сен бу сассиқ жойда анавиларга,— Бўрон бош ирғаб йигитларга ишора қилди,— хизмат қилаётганингни отанг кўрса, башарамга тупирган бўларди.

— Ҳа, нима қилибди?! Хизматимга яраша пулини оламан. Рўзгоримиз бут. Яна нима керак? Дўхтирликка ўн йил ўқиб, бир юз йигирма сўм маошга ишлайманми? Керакмас, ўқимаيمان.

Моҳидил бу гапларини юракдан эмас, аччиқ тил учида айтди. У ўқишни истарди, бироқ буларнинг пули, ёрдами эвазига киришни хоҳламасди. Буни онасига айтган эди, онаси эса... шубҳасиз, бу гапларни эрининг қамокдошларига билдирмаган...

Бир одам боғ аро кетатуриб, хашақлар орасида ётган пиллага кўзи тушди. Пилла юпқалашиб, очилай деб қолган, ҳатто ичидаги капалак кўриниб турарди. У одам капалакнинг ёруғ дунё юзига чикишини кўрмоқ истади. Дақиқалар, соатлар ўтди. Тикилиб тураверишдан зерикди. “Капалак уриняпти-ю, пилла деворларини тешиб чиқолмаяпти, бечора азобланияпти, ёрдам бериш керак”, деган фикрга келиб, чўнтагидан пичоқчасини олди-да, пилланинг бир учидаги туйнукчани кенгайтирди. Капалак чалажон ҳолатда ташқарига сурилиб чиқди. Унинг бадани қуруқ ва ингичка, қанотлари ҳам буришган, учишга ярамас эди. Одам энди бу қанотларнинг очилишини, капалакнинг учишини кутди. Лекин капалак учолмади, судрала-судрала жон берди. Одамнинг нияти қанчалик яхши бўлмасин, бир нарсани: пилланинг

тор тешигидан чиқиш учун капалакнинг ҳаракат қилиши, шу аснода баданидаги суюқлик қанотларига ўтишини билмас эди. Шу сабабли ожиз жониворнинг ўлимига сабабчи бўлди...

Моҳидилни ўқишга жойламоқчи бўлган Бўрон ўша нодон одам каби иш тутаётганини билмасди. Унга кизнинг кейинги гаплари ёмон таъсир қилди. Фоҳишалар билан маишат қилганида “маошга ишлаб жинни бўлибманми” деганга ўхшаш гапларни улардан эшитарди. Ота-онасининг тайини йўқ, еттинчими ё саккизинчи синфними аранг тугатиб, ўн тўртми ё ўн беш ёшида хушторидан ҳомиладор бўлиб қолган, кейин бузуклик ботқоғига буткул ботган хотинларнинг гапини бу бокира қиздан эшитиб, вужуди сесканиб кетди.

— Сен иккинчи бунақа аҳмақона гапларни айтма! — деди овозини кўтариб. — Отанг “ўкисин”, деган, демак, ўқийсан.

— Ўзингизнинг қизингизга ҳам шунақа дўк қилармидингиз?

— Агар сен менинг қизим бўлганингдами... Ҳозирги гапларинг учун савалардим.

— Отаси савалаган қиз бахтсиз бўлиб қоларкан. Ясситенада ҳеч ким қизини урмайди.

— Шунинг учун ҳам тилларинг узун сенларнинг.

— Хўп, гапим ёкмаган бўлса, айтинг: ТошМИни ўн иккига, молияни саккиз мингга гаплашиб келдингизми? Қурбақаларнинг қорнини ёриб ўқишни истамайман, чўт қоқишни ҳам хоҳламайман.

— Кўнглингда нима ёқади, айт.

— Тарихчи бўлишни истайман.

— Тоғанга ўхшабми?

Шундай деганига Бўрон пушаймон бўлди. Ҳозиргина қизга дашном бергани ҳолда, гапида “тоғанга ўхшаб мактабнинг маошига қараб яшайсанми?” деган маъно борлиги учун ҳам афсусланди. Лекин бахтига Моҳидил бу гапга аҳамият бермай, гапини давом қилди:

— Мен бу ўқишга ҳам, бошқасига ҳам ўз кучим билан киришим мумкин. Кимёми ё биологиями, математиками, сўранг, “беш”га жавоб бераман. Ичадиган ароғингизнинг формуласини ёзиб берайми?

— Мен ароқ ичмайман.

— Анави ўтирганлар икки-уч йилдан кейин жигари шишиб, дўхтирга югуриб қолади. Шунақаларнинг искирт қорнини ушлаб кўриб, даволашим керакми? Ундан кўра пивога тўйдириб, касал қилиб бера қолганим осонроқмасми?

Бўрон жавоб қайтаришга ожиз эди...

— Яна гапларим ёкмадими? Нега тикилиб қолдингиз?

— Менга бир одам “Агар иккидан бири: ё ноҳақлик, ё қўполлик танланиши керак бўлса, қўполликни танла; агар ё ноҳақлик, ё шафқатсизлик танланиши зарур бўлса, ноҳақликни танла”, деган эди. Сенинг... бунақа шафқатсизлигингни сезмаган эканман...

— Мен шафқатсизманми?— Моҳидил аянчли жилмайди.— Йўқ, мен яхши қизман. Ҳаёт шафқатсиз.

— Гапларинг ўн тўққиз яшар қизнинг гаплари эмас...

— Нега энди? Мен ҳаётнинг шафқатсизлигини ўн йил олдин ҳам билардим. Фақат... энди айтяпман. Тошкентингизга бориб кўрдим, менинг ўқишга киришим учун билимим ҳам, пулингиз ҳам керак эмас, чунки...— Моҳидил тўғри гапни дангал айтишга уялиб, иккиланди. Аммо ғишт қолипдан кўчган, отасининг тутинган акасини ўзидан узоқлаштириш учун ҳам шартта айтди:— чунки мен чиройлиман. Чиройли қизлар учун ҳамма эшиклар очиқ. Шаҳарнинг энг омадли, энг бахтли кизи бўлиб юришим ҳам мумкин. Лекин... мен истамайман шунақа бахтни.

— Унда... шу туришинг ёкадими? Шунини бахт деб ўйлайсанми? Моҳидил яна аянчли жилмайди.

— Амак, сиз билан бахт ҳақида баҳслашиш менга кулгили туюляпти.

— Нима, бахт нималигини фарқламайдиган аҳмоққа ўхшайманми?

— Ўхшамайсиз... лекин бахт ҳақида гап очилса, онам мени тусунмайдилар, мен эсам онамни...— Моҳидил шундай деб хўрсиниб, нафас ютди. Бўрон “бу қизнинг тили шафқатсиз бўлгани билан кўнгли нозик, майли, дардларини тўкиб ола қолсин”, деган ўйда гапига аралашмади, кутди. Моҳидил тутинган амакисидан нигоҳини олиб, энди худди ўзига ўзи гапираётгандай, аламли оҳангда давом этди:— Онамни... энам билан катта отам бахтсиз қилган. Лекин улар

буни тан олишмайди. Йиллар бўйи қизларини айблашади, ундан рози бўлишни хохлашмайди. Агар улар ота-онамнинг кўнглига қарашганида ҳаётимиз бутунлай бошқача бўларди. Мен чинакам бахтли киз бўлиб туғилардим. Отам қамокда ўлиб кетмасди. Агар қиёмат деганлари рост бўлса, ҳамма унда ҳисоб берса, мен энам билан қатта отамнинг бўйнига осилиб, уларни айблайман. Онамни, отамни, мени бахтсиз қилганлари учун жазо олишсин. Мени бераҳмсан, десангиз ҳам уларга ҳеч-ҳеч ачинмайман.

Кейинги гаплар титроқ лаблардан учиб, Бўронни бефарқ қолдирмади.

Уларнинг ҳозирги баҳслари қатта мушук билан митти мушукнинг гапларига ўхшарди: думи билан тинмай ўйнаётган митти мушукдан қатгаси “Нега думингни қувляяпсан?” деб сўраганда, миттивой “Мушукнинг бахти думида эканини тушуниб етдим, шунинг учун уни қувляяпман. Думимга етиб олсам, албатта бахтимга эришаман”, дебди. Шунда қатта мушук чуқур хўрсиниб: “Ёшлигимда мен ҳам думимни бахт деб билардим. Кейинчалик шуни англаб етдимки, уни қувласам— мендан узоқлашади ва аксинча, қачон хотиржам, ўз ишим билан овора бўлиб юрсам, доимо изимдан эргашади...” деган экан.

Бўронга бу ҳикмат маълум эмас, билганида ҳам қўпол туюлиб, айтмаган бўларди. Ҳозир қизнинг гапларидан мутаассир бўлди, жим туриши ноқулай туюлди, ўзини тутолмай, гап қўшди:

— Сен бахтсиз эмассан. Эҳтимол, энг бахтли қиз ўзинг бўларсан.

— Онам ҳам шундай дейди. У бахтли бўлишим учун жонини ҳам аямайди. Агар отам тирик бўлганида у ҳам менинг бахтли бўлишимни истарди. Лекин... улар инъом этган бахт менга керакмас... Сизники ҳам... Худо ўзимга берадигани бўлса берсин, менга бировнинг бахти керак эмас...

Моҳидил “инъом қилаётган бахтингизни пишириб енг”, деб кўрслик қилмоқчи эди, лекин йиғини кўзғатиб, бўғзига қадар олиб келган дардни тўхтатиш учун лабини тишлашга мажбур бўлди.

Қиз бу гаплари билан ўзи билмаган ҳолда тутинган амакисининг ярасини тирнаб қўйди. Бўрон кўп ҳолларда тош қалбли бўлиб кўринса-да, унинг юрагида ҳам жароҳат излари бор эди, бу

яралар дамодам тирналиб турарди.

...онам бахтли бўлишим учун жонини аямайди...

...отам тирик бўлганида у ҳам менинг бахтли бўлишимни истарди...

Биринчи марта камоқдан қутилиб келганида онаси уни бағрига босиб, бошларини силаб бахт тилаган эди:

— ...ҳаётда бир қоқилдинг, энди қаддингни тиклаб оласан, болажоним. Сен бу ерда туғилганинг билан... қонинг тоза... жиноятчиларнинг боласи эмассан. Тухмат балосига учратилган жабрдийдаларнинг фарзандисан. Бизнинг қонимизда бировларга ёмонлик йўқ. Сен ҳам бошқаларга ёмонлик истама. Яхшилик қилавер. Бобом раҳматлининг иккита қароли бўлган. Иккови ёш етим қолгани учун ўз ўғлидай кўриб, тарбия қилган, ўқитган. Улғайишганда каттасини куёв қилган, кичиги сал ўзбошимчароқ эди, большевикларга қўшилиб кетган. Бобом большевикларга қарши чиқмаган. Худонинг хоҳиши шу, бизга бериб эди, энди буларнинг қўли билан оляпти, деб барча бойликларини топширган. Лекин ўғил мақомидаги ўша большевик қароли уйимизга қилич яланғочлаб бостириб кирган. “Меҳнатқашнинг қонини сўргансан”, деб бобомни калтаклаган. Бобом шу калтакдан кейин кўп яшамади. Ўлар олдидан барибир ундан рози бўлди. Бобом рози бўлгани билан Худо рози бўлмаган экан, итдай хорланиб ўлибди. Сенинг йўриғинг бошқа... сен бу бемехр кўшнилardan қасос олмоқчи бўлдинг, шарт эмас эди. Бунақаларни Худонинг ўзи жазолайверади. Қасос ҳеч қачон яхшиликка бошламайди. Сен яхшиларнинг йўлидан юравер, шунда дунёдаги энг бахтли йигит бўласан. Сенинг бахтинг учун мен жонимни беришга тайёрман. Отанг тирик бўлганида у ҳам сен учун жон берарди. Бизларни рози қиламан, десанг, бахтли бўлишга интил...

Моҳидилнинг дарди унинг хотирасидаги шу гапларни уйғотди... Хотира демоклик балки хатодир, бу гаплар унинг калбига муҳрланган, қалбининг сўнгги хужайраси тирик экан, унутилмайди.

Бахтли бўлишга интилди...

Онаси қандай бахтни назарда тутган эди?

Бўроннинг ҳаёлини Моҳидилнинг паст овозда айтган гапи бўлди:

— Мени ўз онам тушунмаганларида сиз канақасига тушунишингиз мумкин?

Бўрон жавоб беролмай “бу киз бало!” деган фикрга келиб, баҳсни бас қилишни маъқул кўрди. Хайрлашиб, кетмоқни ўйлаган онда киз сўради:

— Тўғриси айти оласизми? Мени ўқиш баҳонасида жўнатишдан мақсадингиз нима? Онамга... кўнглингиз борми? Мен халакит қиялманми?

Бу гапдан кейин Бўрон асабийлашиб пештахта устини черта бошлади. Қизга хўмрайиб қаради:

— Ҳозиргина сени “ақлли киз”, деган фикрга келган эдим. Энди фикримдан кайтдим. Сен... ақлли бўлсанг ҳам кўп нарсаларни тушунмайсан. Айниқса... қамок ҳаётини тасаввур ҳам қилолмайсан. Қамокдаги қасамнинг қувватини сен қаёқдан ҳам билардинг?! Отанг тутинган укам, демак онанг келиним, сен жияним бўласан. Қамок қасами билан мустаҳкамланган ака-укалик бир қориндан таллашиб тушганларникидан кўра аълороқ бўлади. Уйланишни истаганимда... сенданам ёшроқ қизлардан қирқгасини тўплаб хонларникидай ҳарам куриб олишга қувватим етарди. Мен эсам уйланишни истамайман. Сен нодон... онангни гапирасан-а...

— Нега уйланмайсиз?

— Негаки... мен оиламни бахтли қила олмайман, сен буни тушунмайсан.

Бўрон “отанг – тутинган укам, онанг – келиним”, деган гапни аввал ҳам айтган. Бир жиҳатдан алдагани йўқ. Ҳақиқат томонидан қаралса, бу қиз тутинган жияндан ҳам яқинроқ, лекин ўша ҳақиқатни қандай айтсин?

Шу онда зина томон қараган Моҳидилнинг кўзлари жавдираб, нигоҳида нашъали севинч нури порлади. Буни сезган Бўрон орқасига ўгирилиб, юқорига чиқаётган Ғайратга кўзи тушди-ю, қизнинг ҳолатини тушунди.

— Жасур амакинг “кут, мол келади”, деганмиди, келди шекилли?

Бўрон шундай деб ўгирилиб, изига қайта бошлади. Ғирром “мол келади”, деганда пивони назарда тутган эди. Бу одам эса “мол келди,

шекилли” деган пичинги билан Ғайратни тўрт оёкли, шохли қорамолга ўхшатди. Моҳидил бу ҳақоратли пичингга жавоб бера олмай қолди. Бўрон қаҳвахонанинг панжарали темир эшиги остонасида йигитга рўпара келиб, “сени чойхонада кутаман”, деганича ўтиб кетди.

Ғайратни ёқтирмаслигининг икки сабаби бор: биринчиси— йигитнинг милиция ходими экани бўлса, иккинчиси— қиз атрофида хира пашшадай айланавериши эди. Бўрон бу икки ёшнинг дилида қандай тотли ҳислар борлигини тасаввур ҳам қила олмасди. Ҳар қандай эркак ва аёл бир-бирига интилар экан, манзили тўшақдир, деган ақида билан яшаётган одамга Қумушбибининг юзларига тегиб тушган сув томчиларига қарши фитна кўзголгани қандай ҳолат эканини тушунтириш мумкинмикин? Икки ошиқ дилнинг ҳароратини совуқ ва тош юрак ҳис эта олмайди...

Чойхонада ўгай акаси кўринмади, Бўрон яхши танийдиган, онда-сонда суҳбат курадиган чойхўрлар ҳам йўқ эди. Шу сабабли бўш сўрида бир ўзи ўтириб, дастёр болага қайноқ сув буюриб, кўлбола чойини ўзи дамлаб ичди. Ғайратни анча кутди, ҳатто ғазаблана бошлади. Қаҳвахона томонга ўтиб, бўйнидан бўғиб бу ёкқа олиб келиш истаги ҳам уйғонди.

Ғайрат Моҳидил билан хайрлашгани келган эди. Уйига отланаётганини билгандай, бугун хўжайини чакириб, Тошкентга бориб келиши зарурлигини айтди. “Боргин-у, ишқилиб, ўша ёқда даф бўлгин”, деган умидли оҳангда айтди бу гапни. Ундан сал олдин Ғирром шу кеч сафарга тайёр туриши шартлигини тайинлаган эди. Иккови худди келишиб олгандай туюлди. Ғайрат хизмат сафарига кетаётганини айтди-ю, Ғирромнинг вазифасини билдирмади. Қиз буни аҳамиятсиз хабардай қабул қилган бўлса ҳам, юрагига ҳозирдан соғинч ҳисси оралаб, ўртанди. Лекин қизлик нурури бу ҳисни бўғиб, сиртига чиқармади, “яхши бориб келинг”, дейиш билан чекланди. Ғайрат бу эътиборсизлик сохта эканини сезди. Тил алдашга уста бўлади. Лекин ишққа мағлуб қалбнинг таржимони бўлган кўзлар алдай олишмайди. Ҳозир кизнинг кўзлари “Мени ташлаб кетаверасизми? Сизни бир соат кўрмасам ёниб кул бўляпман, бир неча кунга қандай чидайман? Сиз— золимсиз! Мен— айрилиқ зулмига гирифтор этилган бечораман...” деб фарёд чекарди. Йигит кизнинг бу фарёлига жа-

вобан умидди жилмайиш ҳада эди. “Мен золим эмасман, сафарга курук жисмим бориб келади, юрагим сизнинг қўлингизда...” Жилмайишнинг маъноси шу эди. Қиз ундан “Сафарга кўзларимни юмиб бориб келаман, қиз зотига қарамайман” деган қасамни ҳам кутган эди. Бурилаётгандаги иккинчи жилмайиш шу қасамни аглагиб, зириллаб қолаётган юракка пича таскин берди.

Фақат... Унинг гузарга тушмай, чойхона томон ўтганидан ҳам ажабланди, ҳам хавотирланди-да, хира улфатларга яқинлашиб, қаҳвахона ёпилаётганини маълум қилди.

***

Ғайрат келиб, Бўроннинг қаршисига омонат ўтирди.

— Сен менинг чойимдан ичолмайсан, шунинг учун таклиф қилмайман,— деди Бўрон унга тикилиб.

— Ича оламан, лекин ҳозиргина чанқоғимни босдим,— деди Ғайрат унга сурбетларча тикилиб.

— Сен олов билан ўйнашаяпсан.

— “Йигит бўлсанг шўх бўл, шўх бўлмасанг йўқ бўл”, дейишади-ку? Шўхликда олов билан ўйнашиш нима экан, бутун бир гулханни чайнамай ютиб юбориш ҳам ҳеч гапмас.

Йигитнинг тиржайиб қўйиши Бўроннинг иззат-нафсига тегди. Бунақа сурбет бошқа жойда, айниқса у ҳукм юритган камоқ лагериди учрагандами, олов чўғларини ростданам ютишга мажбур қиларди. Ҳозир ўрни эмас, лекин бундай жазонинг вақти, ўрни келиши тайин. Бу йигитлик ғурури билан керияптими ё хизмати юзасиданми, Бўронга аён эмас, маълуми— ҳар қандай суворий отдан тушади, ҳар қандай керикнинг бурни ерга ишқаланади. Бўрон бу борада шошқалоқ эмас, сабрли тоифадан, бу махмадананинг тилига чўғ босилгандаги фиғонини бугун бўлмаса, эрта-ми-индинми эшитишига ишонади. Шу ишонч ҳозир ундаги ғазаб чўғининг аланга олишига йўл қўймади.

— Қадамнингни ўйлаб бос, бола, бу қиз асов отдай гап— олдидан борсанг тишлайди, орқадан келсанг тепади. Сен шаҳарлик боласан, бу қиз сенга аталмаган.

— Мен шаҳардан айнан шунақа асов отни қидириб келган бўл-

самчи?

— Тилинг ботир, лекин белга эхтиёт бўл, синиб қолмасин. Ўлгунингча эмаклаб юрмагин.

Ғайрат ундан кўз узмаган ҳолда чўнтагидан сигарет қутисини олди-да, биттасини суғуриб, лабига қистирди. Ёққични олишга улгурмай, Бўрон чўнтагидан гугурт чиқариб, унинг тиззаси ёнига ташлади. Ёнламасига думалаб келган гугурт йигитнинг тиззасига тегиб, тик туриб қолди. Ғайрат қулимсираб бош чайқаб қўйди-да, қутидан битта чўпни чиқариб синдирди. Қалтароқ томонини олиб шимиға кескин бир суртишда ёндирди-ю, қалта чўп ёниб тугашиға улгурмай сигаретини тутатди. Бўрон унинг ҳаракатларини зийраклик билан кузатди. “Ўзини овсарликка солаётган ким бу: милисами ё артистми? Картани ҳам яхши ўйнарган. Ҳеч кимни, ҳагто хўжайинини ҳам менсимас экан. Қайдан пайдо бўлди бу дардибало?” Бўрон “бу ҳунарни қайдан ўргангансан?” деб сўрамаса ҳам Ғайрат изоҳ берди:

— Синфдош ўртоғимдан ўрганганман, ўзининг хотинини зўрлагани учун ўтириб чиққан. Қизик-а?

— Мен учун қизик эмас.

— Ҳа... сиз бундан баттарларини кўргансиз. Ажабланманг, Моҳидилнинг отаси билан ўтирган экансиз, эшитганман. Хуллас, ўртоғимни ўн саккиз ёшида аммасининг ўн етти ёшли қизига уйлантиришувди. Қизнинг кўнгли бошқа йигитда экан... Хуллас... чимилдикда ҳам яқинлаштирмаган, эртасига, ипдинига ҳам... Бир ёқда янға— хотинлар уйларига кетолмайди, бир ёқда оғайнилари хисобот эшитиш мақсадида “хурсандмисиз, куёв бола?” деявериб ҳол-жонига қўймайди. Орият кучлили қилиб, тўртинчи куни... Хуллас, бешинчи куни қиз дод солиб милисаға борган, “зўрлади”, деб ариза берган... Қамаворишди бола бечорани. Энди буниси чиндан ҳам қизик эмас, балки адолатсизлик.

— Мен учун адолатсизлик эмас. Бунақа қонунларни сенга ўхшаганлар топади, сенга ўхшаганлар бажаради. Менга шуниси қизик.

— Ҳа, майли, бунақа гапларнинг аслида менга, айниқса сизга қизиғи

Йўқ. Эсимга тушиб қолгани учун айтдим. Мени нега чақирдингиз?

— Нега чақирганимни айтдим.

— Нега менинг ташвишимни қияпсиз, ўзингизнинг ташвишларингиз камми?

— Мен жиянимнинг ташвишини қияпман.

— Қанақа амакилингизни биламан. Ўз-ўзингизча ташвишланяпсизми ё онаси илтимос қилдими? “Шу милисанинг танобини тортиб қўймасангиз менинг кучим етмаяпти” демадими?

— Мен хотинларнинг гапи билан иш қиладиган ҳезалак эмасман.

— Унда баҳслашмасак ҳам бўларкан. Сиз ҳам эркаксиз, мен ҳам. Иккаламиз ўз йўлимизда юраверайлик. Қизни яхши кўрадиган ҳам мен, уйланадиган ҳам мен. Балки... шу кизга уйлансанг, ишдан ажраласан, деб кўрқитарсиз? Агар Моҳидилнинг... кўнгли менда бўлса... шу погонларимни ўзим юлиб ташлайман. Бу погон унинг битта кулиб қараб қўйишига арзимади. Сиз асов отни гапирасиз. Бу ёққа келишимдан олдин ойим “бу йил албагга уйланасан, сенга қанақа қиз ёқали ўзи?” деб сўраганларида нима деганимни айтайми?

— Ойингга айтган гапинг менга керакмас.

— Йўқ, бу сир эмас, балки бўлажак ўгай амакимдирсиз, таъбимни билиб олинг-да: менга тегадиган қизнинг ақли ўткир бўлсин, шунчалар ўткир бўлсинки, сувни кеса олмасин; ақли кенг бўлсин, шунчалар кенг бўлсинки, ортидан ҳеч нима кўринмасин; ақли ёқимли бўлсин, шунчалар ёқимли бўлсинки, одам жунжикиб кетсин; ақли зўр бўлсин, шунчалар зўр бўлсинки, ҳатто соя ҳам ташламасин. Факат...— Ғайрат Бўрондан кўз узмаган ҳолда айёрона жилмайди.— Икки тилли бўлмаса бас. Икки тилли қанақа бўлишини биларсиз?

Бўрон “Мени калака қилма!” деб ўдағайлагиси келди-ю, лекин “ҳамма нарсани сен биласан, айтавер”, деб тўнғиллади. Ғайрат унинг ғаши келиб, аччиқланаётганини сезса-да, оҳангини ўзгартирмай давом этди:

— Баъзи хотинларнинг тили яхши ишлайди.

— Ҳамма хотинларнинг тили яхши ишлайди.

— Йўқ, мен айтаётганимники бошқачароқ: пайшанба кечку-

рун эрига бир тўғрида қасамёд килади, жума куни эрталаб эса шу қасамини бузади. Тилининг тагида яна битта тили бор, иккала тилини жуда яхши ишлатади.

Бўрон бу гапларни эшитиб “ақли кўп нарсага етади”, деб қўйди. Йигитнинг китоб ўқишга ишқибозлигини, ёдлаб олган ҳикматларни ўрни келганда ўз гапидай айтиб юришини фақат у эмас, ҳатто Моҳидил ҳам билмасди.

— Эрталаб Тошкентга кетяпман, у-бу нарса керак бўлса, айтинг олиб келиб бераман. Тақдиримга бефарқ қарамаяпсиз, демак яхши одам экансиз. Яхшиликка яхшилик билан жавоб қайтариш керак. Тошкентнинг новвоти зўр бўлади, сизга ўхшаган ёш чолларга қувват бўлади, бирор кило олиб келайми?

— Тошкентнингнинг новвот чойини ичавсриб тўйиб келдим. Сен новвотингни адангга олиб бер, адангга қувват бўлса, зора укачалик бўлиб қолсанг.

Пичинг билан айтилган гапни Ғайрат ҳазил ўрнида қабул қилиб, баралла кулиб юборди. Бўрон “бошқа гап йўқ”, дегандай ўрнидан туриб, гузарга тушиб кетди. Ғайрат унга эргашаётиб, қаҳвахона томон қаради. Эшикни ёпиб чиқиб келаётган қизни кўриб, ўша томон юрди. Моҳидил унинг кулганини эшитган эди, шу сабабли норози қараш билан қарши олди:

— Намунча ҳаҳолашиб қолдиларинг?

— Сизни мактади.

— Мени мактаса, шунақа куласизми?

— Сизни мактагандан кейин мени “аҳмоқ” деди-да.

— Нега аҳмоқ экансиз?

— “Шундай қизни қўлдан чиқарсанг, ғирт аҳмоқ бўласан”, деди. Мен аҳмоқ бўлмасликка қасам ичдим.

— Яна ёлғон гапиряпсиз.

— Ҳа, ёлғон гапиришга мажбурман, чунки у менга камоқдаги бир латифани айтди, мен уни сизга айтолмайман.

— Ёлғон гапиришга мажбурмисиз? Аҳмоқ бўлмасликка қасам ичганингиз ҳам ёлғонми?

— Буниси рост, лекин мен қасамни ўз-ўзимга ичдим. Қасам

мана бу еримда турибди.

Ғайрат шундай деб чап кўкрагини ушлади.

— Сиз гапга туғилгансиз, гапдан тинмайсиз,— деб яна танбех берди Моҳидил.

— Бир донишманд “агар йигит камсўз бўлса, қиз уни “рўдапо тўнка” дейиши мумкин”, деган экан.

— Ўша донишмандингиз “сергап йигит масхарабозга айланиб қолади”, демаганми?

— Рўдапо тўнкага қиз тилидан учган битта ўк кифоя.

Ғайрат шундай деб пастки лабини тишлади. Моҳидил кулимсираб кўйди. Уйига етгунича индамади, Ғайрат ҳам жим кетди. Эшик оғзида хайрлашар маҳали Ғайрат:

— Мен келгунимча нима қиласиз?— деб сўради.

— Нима қилардим?— Қиз айёрона кулимсиради.— Масхарабозликларингизни... эслаб ўтираман.

Моҳидил аслида “ширин-ширин гапларингизни соғиниб ўтираман”, демоқчи эди, уялди. Уялди-ю, аста бурилиб, эшикни очди, лекин остона ҳатлашга улгурмади.

— Бир пас тўхтанг,— деди Ғайрат ялиниш оҳангида. Йигит ялинмаса-да, қизнинг шошилиш истаги йўқ эди, дарров тўхтади.

— Паридарада бир хикмат айтиб берган эдим, шу жуфт бўла қолсин, бошлайверайми?

— Тугатишингизга бир дақиқа вақт қолди,— деди қиз шўхчан овозда.

— Эшитинг: “Бир хонада тўртта шам ёниб турарди. Хона шунанганги сокин эдики, биров пичирлаб гаплашса, жараглаб эшитиларди.

Биринчи шам: “Мен Тинчликман! Лекин ҳеч ким менга ёрдамлашмаяпти. Ҳозир ўчиб қоламан”, деб нолиди, кейин бирдан жимиб қолди.

Иккинчи шам: “Мен Ишончман! Лекин энди бировга керак бўлмай қолганга ўхшайман. Ёниб туришимнинг фойдаси ҳам йўқ”, деб нолиётганда шабада уфуриб, пилик устидаги олов тилини ўчирди.

Улардан-да баттар қайғуга тушган учинчи шам: “Мен Ишкман! Аммо атрофга сочадиган нурим тугади, мадорим қолмади. Ўзларига яқинларни ҳам ёмон кўрадилар, уларни бирлаштирай десам, нукул мени четга сурадилар”, деб йиғлади. Ишқ шами ҳам аламли тарзда сўнди. Шу пайт ичкарига бокира бир кизалок кирди. Учта шамнинг ўчиб қолганини кўриб, сабабини сўради, воқеадан хабардор бўлгач, уларнинг қисматига ачиниб йиғлади. Шунда тўртинчи шам майин овозда кизалокқа далда берди:

— Сен кўрқма, мен атрофга нур таратар эканман, қолганлар ҳам қайтадан ёнадилар ва атрофга нур сочиб, ёритадилар. Зеро, мен Умидман!

Кўзлари порлаган кизалок Умид шамини олиб, қолганларини бир-бир ёкиб чиқди...”

Ғайрат ҳикматни айтиб бўлгач, сукут сақлади, қиздан жавоб кутди. Моҳидил бу сафар ҳам унинг мақсадини тўла англаган эди, шу боис бу сафар ҳам жавоб бермади.

— Бир дақиқа вақтим тугади. Мен сизга Умид шамини қолдириб кетаман, келгунимча бошқа шамларни ёкиб қўярсиз,— деди Ғайрат.

— Мен... ўйлаб кўраман...

Моҳидил кишини отдан ҳам қулатадиган бир ишва билан шундай деб, йигит умидига қувват берадиган бир жилмайиш ҳадя этгач, остона ҳатлади.

“Ёрнинг васли бўлмас озорсиз, гулшан ичра гул топилмас хорсиз”, деганларидек васлнинг қадрига етмоқ учун қисқа муддатли айриликнинг ҳам фойдаси бордир?

ҒАЗАБ ЖОМИ

Уйига яқинлашган Бўрон деразадан тушиб турган чирок ёруғини кўриб, хавотирланмади-ю, аммо ажабланди:

“Ким бўлиши мумкин?”

Эшик қия очик эди, эҳтиёткорлик одатига хилоф қилмай, шарпа чиқармасдан яқинлашди-да, аста мўралади: каравотга ўтириб олган Нишонбой ниманидир ўқирди. Шу ердан турибқоқ Бўрон

унинг кўлидаги дафтарни таниди. Кетишда хаёли нимагадир чалғиб, дафтарни унутиб қолдирган эди. Бекалда эслаб, изига кайтгиси ҳам келган, лекин ортга кайтишнинг хосияти йўқ, деган иримга амал қилиб “ёстик тагини ким титарди”, деб ўзини овутганди. Ҳозир янглишганини англади-ю, жаҳл билан эшикни тегиб очиб, ичкари кирди. Нишонбой чўчиб, шарт ўрнидан турди-ю, хўжайинининг вазоҳатидан кўрқиб, дафтарни яширишга уриниш ўрнига кўкрагига босди. Бўрон унга яқин келиб, дафтарни тортиб олди.

— Нега титяпсан?— деди ғазаб билан.

— Тўшакларни қокиб, йиғиштириб қўяй девдим... ёстик тагида экан. Ақлли гаплар ёзилган экан, бир-икки қатор ўкиб, қизиқиб қолибман.

— Нимага қизиқасан?— деди Бўрон дафтарни варақлаб.

— Бир хил гапларини Норйигит акамдан эшитган эдим.

Бу кутилмаган янгилик Бўрондаги ғазаб тўфонини пасайтирди. “Дафтар акамнинг кўлига ҳам тушганмиди?” деган хавотирда сўради:

— Қачон эшитдинг?

— Мактабда ўкиб юрганымда, Бобил тарихини ўтаётганларида айтиб берган эдилар.

— Тарих китобида борми бу гаплар?

— Китобда йўқ, шунинг учун қизиққанмиз.

— Яна нималарга қизиққансан?

— Кўп нарсаларга...

— Сигирларнинг аҳволи қанақа, бунга ҳам қизиқдингми?

— Қизиқдим...— Нишонбой чўнтагидан букланган қоғоз чиқариб, ҳисоб бера бошлади: молларга қанча хашак, қанча ем берилган, қанча сут соғиб олинган, қанча тоширилган... ҳаммаси аниқ эди. Соф фойдани айтаётиб, нимадандир чўчиётгандай ерга қаради. Бўрон буни сезиб, “қўлимда ишлайдиган бўлсанг, мендан ҳеч нарсани яширма”,— деб унга далда берди.

— Яширмайман-у... чақмачақарлик бўлармикин...

— Ишга тегишли бўлса, айтишга мажбурсан. Кейин билиб қолсам, ўзингга ёмон бўлади. Мен тўғри гапни яхши кўраман.

- Биринчиси...
- Дадил-дадил гапирсанг-чи, бунча латтачайнарсан! — деб ўдағайлади Бўрон.
- Биринчиси... молбоқарларингиз... озгина-озгинадан емдан сиздан сўрамай, яширинча олиб кетишаркан. Сиздан илтимос... уларни ҳайдаб юборманг... бошқа олишмайди, менга сўз беришди.
- Йигитнинг бу раҳмдиллиги Бўронга ёқди.
- Яхши ишлашаётган бўлишса ҳайдамайман, емдан олишга рухсат берган эдим, эсларидан чиқаришгандир. Озгина-озгина бериб туравер, камбағал бўлиб қолмаймиз. Яна нима?
- Сут олувчи ўндан бирини уриб қоларди, энди ўндан иккига ўтибди. Хўжайини тўй қилаётган эмиш, тўёна қилиш керакмиш. Мен сизни айтувдим, овози ўчди-ю, лекин бошқаларга ачиндим.
- Ачинган бўлсанг, жағини ёриб юбормадингми?
- Ие... қанақа қилиб?
- Қанақа бўларди? Эркакмисан ўзинг! Ҳеч муштлашмаганмисан?
- Йў-ўк... нега муштлашаман?
- Қип-қизил латта экансан! Қайнапанг нега қаматмоқчи бўлган?
- Хотиним билан ажрашмоқчи эдим.
- Сен ажрашмоқчимидинг ё хотининг ажрашмоқчимиди?
- Мен...
- Хайрият, сал эр— йигитлигинг ҳам бор экан. Нега ажрашмоқчийдинг?
- Биз олти ўғилмиз, ҳовли— жой етишмагани учун ичкуёв бўлгандим. Қайнонамнинг эри йўқ. Қизини ўзи қатта қилган... Ёлғиз ўзи ётолмасмиш. Нуқул бизни пойлайди... Хотин билан... энди бошласак, вой-войлаб қолади, ҳали боши оғрийди, ҳали қорними, нима бало...
- Хотинингни яхши кўрасанми?
- Ҳа.
- Унда ажрашма. Қайнонангни эрга бер, шунда тинчийсан. Норйигит аканг шуни тушунтирмадимми?
- Тушунтирдилар... лекин мен унга эрни қайдан топаман?
- Ҳа... бу қийин иш, осонини айтайми? Сен қайнонангни

захарлаб ўлдир!

Бўрон муғомбирлик билан шундай деб кулди. Нишонбой бунинг ҳазил эканини тушунмай, кўрққанидан сапчиб кетаёзди.

— Йўқ-йўқ, нима деяпсиз?!— деди лаблари титраб.

Бўрон унинг ахволидан кулиб, калака оҳангига кўчди:

— Уйларингда така йўқми?

— Йў-ўқ, тўртта қўй бор.

— Агтанг... Мен ўрисларнинг ичида кўп яшаганман. Бечораларнинг юздан тўксонтаси ичкўёв бўлади. Бу ерларда қайнона— келин машмашаси бор экан, у ёқларда қайнона-кўёв фожиаси бор. Бир куни менга ўхшаган сайёҳ бегона шаҳарга келиб қараса, энг катта кўчада машиналар ҳаракати тўхтатилган, дафн маросими бўлаётган экан. Қараса, олдинда тобут, орқада мотамсаро бир ёш жувон, ундан кейин бир йигит шохли така етаклаб олган, уларнинг изидан юзлаб одам келаётган экан. Ажабланган сайёҳ така етаклаган йигитга яқинлашиб, “Тобутдаги ким, жуда машҳур одамми?” деб сўрабди. “Тобутдаги менинг қайнонам, машҳур эмас”, дебди йигит. “Сиз нега бу такани етаклаб олдингиз?” деб янаям таажжубланибди. “Бу така менинг халоскорим, ялмоғиз қайнонамни сузиб ўлдирди”, дебди йигит. “Оҳ, оҳ,— дебди сайёҳ,— менга ҳам айнан шунақа халоскор керак эди, бир кунга бериб тулинг”. “Бсролмайман,— дебди йигит.— Орқалаги одамларни кўряпсизми, улар ҳам шу такани олишга навбатда туришибди”. Тушундингми?

Бўрон ўз латифасидан ҳузурланиб кулди, лекин Нишонбой унча тушунмадими, ё бундай халоскорни топиш қийинлигини фаҳмладими, харҳолда хўжайинининг кўнгли учун жилмайиб қўя қолди. Бўрон эса кула туриб давом этди:

— Унда уйку дори топиб бераман. Кечки овқатга қўшиб берасан. Эрталабгача тарашадек котади.

— Ака, қўйинг, майли шундай яшайверсин, бу ёғини бир амаллармиз.

Бу гапдан Бўроннинг жаҳли чиқиб, беихтиёр “Вот, чурка— чушонок!” деб юборди-да, калака қилаётган одамига қараб ўқрайди.

У қамоқ лагерида калтафаҳмларни, бўшанглиги туфайли хорланувчиларни шундай деб сўкишга ўрганиб қолган эди. Нишонбойнинг сўкишга тушунмай, кўзларини пирпиратиб турганига энди раҳми келиб, оҳангни пастроқ олди:

— Вей, бунча латтасан! Эркакка ўхшасанг-чи! Аслида уч-тўрт йилга қамалиб кетганинг яхши экан, ҳақиқий эр— йигит бўлиб пишиб чикардинг. Менга бу срда эмас, қамоқда дуч келганингда қанақа одам қилишни ўзим билардим. Хўп, кайнонанг учун ўзингнинг бошинг оғрийверсин. Яна нима гапинг бор?

— Гўшт пули беришимиз керак экан.

— Қанақа гўшт пули?

— Билмайсизми?

— Бировдан гўшт олганим йўқ.

— Гўшт пули дегани... Хўжаликнинг давлатга гўшт етказиб бериш мажбурияти бор. Бу мажбурият ҳеч қачон бажарилмаган. Бажариш учун ҳар бир хонадон ё қўй, ё мол ё шуларнинг пулини тўлаган.

— Бермаса-чи?

— Бермаса... кўчириб ҳайдашдан ҳам тойишмайди. Олдинига бир хонаки милисани юбориб дўқ қилишади, кейин прокурорга чақиришади. Бу давлат сиёсати экан, ўйнашиб бўлмайди.

— Битта қўй беришимиз керак эканми?

— Чекингизга ғунажин тушибди.

— Ғунажин бериш керакми ё пулиними?

— Пул берганингиз яхши, арзонроқ тушади. Бизда шуниси одат бўлиб қолган.

— Биров келадими ё олиб бориб бериш керакми?

— Эрталабгача етказиш керак экан, ишонсангиз, ўзим олиб бориб бераман.

Бўрон пора олишнинг бундан багтар йўлларини ҳам кўргани учун битта ғунажиннинг пулини санаб берди-ю, гапни кўпайтормади.

Нишонбой кетгач, ташқарига чиқиб, эски шолча тўшалган су-пага ўтирди. Ғир-ғир эсаётган шабадада ҳузурланиб, кўйлагининг тугмаларини ечди. Кейин шолча узра узала тушиб, қўлини болиш қилиб олди. Дарахт барглари орасидан юлдузлар милт-милт

кўринди. Дафтардаги гапларнинг ўгай акасига маълум бўлиши уни ўйлантирди. Дафтарни ўқимаганлиги аниқ. Балки... кичкиналигида айтиб бергандир. Кичкина бола эслаб қолиши мумкинми? Балки бошқа китобларда ўқигандир? Тарихчи-ку? Қайсидир тарих китобида бордир? Саволларига тайинли тўғри жавоб топа олмагач, ўрнидан туриб уйга кирди, дафтарни кўлига олиб, таниш сатрларни ўқий бошлади:

“Сеймчан. 1947 йил, 8 март. Бугун қиз-жувонларнинг озодлик байрами. Бизнинг баракдан сал нарида, симли девор ортида нима учун камалганини билмайдиган юздан ортиқ аёл бор. Уларни эрталаб Озодлик байрами билан табриклашди. Улар дарё бўйида ишлайдилар, биз қазиб чиқарган маъданларни ювадилар. Байрам муносабати билан ишни ярим соат олдин тугатар эканлар. Бунинг учун дохийга раҳматлар айтилди. Биз ҳам табриклаган бўлдик... Мен яна шахтага кириб кетдим. Муз орасидаги одамнинг чақчайган кўзлари менга тинчлик бермайди. Унга қарата чўкич ургим келмади. Ён томонга қараб кавлай бошладим. Ҳозирги адолатсизликлар булутга тарқаб, яхши замонлар келганда, эхтимол, бу одамнинг авлодлари топилар, келиб, мурдани олиб кетишар, изатини жойига қўйиб дафн этишар. Насроний бўлса, ёғоч тобутга солишар, мусулмон бўлса, қафанлашар. Балки... шундай ётавергани ҳам маъқулдир. Музей қилиб қўйишса, эллик ё юз йилдан кейин яшайдиган авлод келиб, аجدодларининг нақадар шафқатсиз бўлишганини ўз кўзлари билан кўришар?

Менинг кўлимга шу дафтар билан қалам тушиб қолди. Бу ҳам нодир бахт. Баракимизда бир олим бор эди. Аэропланлардан кучлироқ ҳаво кемалари қуришни орзу қиларкан. Унинг ҳисоб-китобларига кимдир қизиқиб, дафтар-қаламлар беришиб эди. Ёзувларини ҳафтама-ҳафта офицерга бериб турди. У қаёққадир жўнатар экан. Ўша қаёққадир илмий фикрларига қизиқиш туғилса, уни олиб кетишлари мумкин экан. Лекин бечоранинг ўпкаси тамом бўлган эди. Жавоб келгунича жонини топшириб қўя қолди. Биров унинг пайпоғига эга чикди, бирови нимчасига. Лекин офицер кириб уларни тортиб олди. Менга дафтар-қалам теккан эди, буни суриштирмади. Афтидан,

олим буларни ишлатиб тугатган, деб ўйлади, шекилли. Мана энди мен яширинча ёзяман. Ҳозирча нима ёзишни аниқ билмайман. Дунёни англаш ҳақида ёзиш ниятим бор-у, бунга эришишим қийин, чунки бу жиддий масала, олам фалсафасини чуқур билиш керак. Майли, калламга келган фикрларимни ёзаверай-чи, вақти келиб ўғлимнинг қўлига тушиб қолса, “отам аҳмоқ бўлмаган экан, фикрлаган экан”, деса ҳам катта гап!

Атай қилишганми ё бу бир тасодифми, билмайман, баракда раввин ҳам бор, роҳиб ҳам, зоҳид ҳам бор. Мен ҳам шу ерданман. Уч-чови уч олам бўлиб, битта Худога сиғинади. Иш пайтида ёки бировининг тоби қочганда пайғамбарлари бошқа-бошқа эканини унутиб, меҳрибонлик қилишади. Фақат Худога юзланганларида учга айрилиб олишади. Қийинчиликлардан нолишмайди. Бу уқубатлар дўзах азоби ҳисобидан синов учун бериляпти, деган хулосада яқдиллар. Фақат... бу ердаги азоблари эвазига дўзах азобларидан озод этиб, жаннатдан жой беришни сўраб илтижо қилаётганларида яна айри-айри бўлиб қоладилар. Худолари бир бўлгандан кейин, муножотлари бир бўлганидан кейин ёнма-ён ўтириб бир хилда сўрайвермайдиларми? Умидлари— дўзах азобидан қутилиш. Улар билан теппа-тенг азоб чекапман, демак мантиқ илмига асослансак, мен ҳам дўзахга тушмаслигим керак. Жаннатдан жой олишимга улар ишонишмайди. Аслида ўзим ҳам ишонмайман, чунки улар айтаётган, ўлгандан кейин юз берадиган воқеаларнинг биронтасига ишонмайман. Уларнинг фикрича, мен ҳозир аросатда эканман, демак Қиёматда ҳам жойим аросат майдони эмиш.

Мен комсомол билан партиянинг акидасига ишониб, Худодан кечган эдим. Хизматларини садоқат билан бажарган эдим, эвазига бу ерга олиб келиб ташлашди. Партия менга хиёнат қилди, энди ундан ҳам кечдим. Худо менга хиёнат қилмаган эди, ёмонлигини кўрмаган эдим, ёшлиқ ғурури биланми ё ғўрлиги биланми, кечиб, энди аслимга қайта олмаяпман. Худонинг олдида менинг юзим қора эмиш, майли ўлаверайлик-чи, агар нариги дунё чинданам бўлса, ҳисоб-китобни қилиб олармиз. Агар шу ёзганларим ўғлимнинг қўлига етиб борса, айтадиганим шуки, Худо масаласида

эхтиёт бўлгин-у, аммо партияга ишона кўрма.

Мен бу ерда ўзимча бир нарсани кашф этдим: большевиклар эски замон саркити деб синагогни ҳам, черковни ҳам, масжидни ҳам бузди. Аммо подшо курган камокхоналарни, каторгаларни сақлаб қолди. Нега? Бу савол раввинни ҳам ўйга толдирди, роҳиб ва зоҳидни ҳам. Улар тўғри жавобни билар эдилар, аммо биронталари фикрларини тилларига кўчирмадилар.

Урушгача кўп китоб ўқиган эдим, ҳикматларни ҳам биламан. Институтни битирадиган йилим мени кўққисдан НКВДга чақириб қолишди. Халк душмани бўлган насронийнинг уйидан бир китобча чикқан экан. Чекистлар ўқишибди-ю, тишлари ўтмабди. Менинг вазифам уни ўқиб, яширин маъноларини топиб бериш эди. Ўқидим, очиғи, мен ҳам яхши тушуна олмадим. Сўқиш эшитиб изимга қайтдим. Ўқиганларимни негадир унутиб юбормадим. Энди-энди ўйлаб карасам, Худонинг ғазабига доир бир авлиёнинг гаплари мусавийларга ёки Ийсо Масихнинг ҳаворийларига эмас, бугунги бузуқларга қарата айтилганга ўхшади. Роҳибга айтсам, бундай китобни ўқимаган экан. Ўқиган бўлса ҳам, тан олишдан кўрқди, шекилли. Мен ундан ранжимадим. Бу ерда ҳамма бир-бирига меҳрибон кўринса ҳам, илон бўлиб кўйнига кириб олгач, чақиб олиши ҳеч гап эмас. Зоҳидга айтиб эдим, у бироз ўйланиб туриб, “Насроний ривоятларнинг кўпиди хатолик бор. Тушунишимча, сиз айтган гаплар Бобил ҳалокатига доирмикин? Аллоҳ таоло издан чикқан айрим қавмларни жазолаб турган. Нух алайҳиссалом даврида тўфон юборган, Лут алайҳиссалом даврида шаҳарни тош остида ҳалок қилган, Самуд, Од қавмлари ҳам ҳалок этилган. Товламачилик қилган бир қавмни эса маймунга айлантириб қўйган. Айтаётганларим насроний авлиёнинг эртаклари эмас, Куръонда баён этилган ҳақиқатлар. Худонинг шундай ғазабларига учрашидан кўрққан одамлар, амалларини яхшилаб олишлари шарт”, деди. Раввинни суҳбатга тортиш кийин бўлса ҳам, фурсат топиб айтган эдим, одагини канда қилмай кулимсираб қўя қолди. Шундай эҳтиёткор одам чекистларнинг қармоғига қандай илиниб қолди, ҳайронман.

Маили, уларнинг миялари ўз фикрларининг қабристонига ай-

ланиб қолаверсин. Ҳамонки, дунёни англаш мақсадида кундалик тутган эканман, ўша эслаб қолганларимни ёзиб қўймоқчиман.

Авлиё дунё бузукликларидан безиб, этаги денгизга туташган баланд тоғдаги ғорда ёлғиз яшар эди. Бир куни қуёш тиккага келиб ибодат бошлаганида замин титради, денгиз каттиқ чайқалди. Сокин сузиб юрган кемаларни сув ютди. Бу зилзила эмасди, тўфон ҳам эмасди. “На мўъжиза экан бу?!” деб хайратда ўтирганида денгиз қаъридан бир улкан махлуқ чиқиб келди. Махлуқ шу даражада кўрқинчли эдики, унинг етти боши, ўн шохи бор эди. Ҳар шохида тилла тож бор эди. Пешоналарига Худони лаънатлаганларнинг исмлари ёзиб қўйилганди. Танаси бахайбат, аммо чиройли йўлбарсники каби эди, оёқлари айикники, жағи арслонники каби эди. Унга аждаҳо ўз қудрати ва ҳокимлигини берганди. Махлуқнинг бир боши яраланган, тинмай йиринг оқарди. Аждаҳонинг нафаси билан жароҳат дарров тузалди. Буни кўриб, одамлар талвасага тушдилар, ўша заҳоти махлуққа сажда қила бошладилар. “Парвадигордан кўрқинглар!” деб огоҳлантирувчиларни “Бу қудрат соҳибига ким ҳам бас кела оларди”, деб калтаклаб ўлдирдилар. Бу нодонлар махлуққа қирқ икки ҳафта муҳлат берилганини билмас эдилар. Ким махлуққа асир экан, асирликда ўлади. Ким бировни қилич билан чопар экан, ўзи ҳам ўлимини қилич тигидан топади.

Авлиё ер сатҳида яна бир махлуқни кўрди: унинг икки шохи бор эди. У қурғ каби аста ўрмалади, бутун Ер юзига хитоб қилиб, денгиздаги етти бошли махлуққа сифинмоққа даъват этди. Ўзининг ҳақлигини исбот этмоқ учун осмондан олов тушириб, мўъжизалар кўрсатди.

Кўрганларидан даҳшатга тушиб, юраги ёрилаёзган авлиёнинг кулоқлари остида майин куй янгради. Кейин болалар ёқимли товушлари билан Парвардигорни улуғловчи кўшиқни айта бошладилар. Сўнг авлиёнинг кўзига Сино тоғи кўринди, унда бир юз қирқ тўрт минг фаришта ўтирар эди. Улар Одам болаларини огоҳлантириб, “муртадликларингиз эвазига Худонинг ғазаби билан тўйдирилган майни ичажагингиздан кўркмайсизларми?” дедилар. Бу огоҳлантириш ҳам инобатга ўтмагач, Парвардигор

фаришталарининг қўлига май тўлдирилган жомларини берди. Бу жомлар ҳаёт лаззати билан эмас, Унинг ғазаби билан лиммо-лим эди.

Биринчи фаришта биринчи жомни олиб учиб, ғазаб майини ер сатҳига тўкди— муртадларни азобли яра-чақалар босиб кетди.

Иккинчи фаришта иккинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини денгизга тўкди— денгиз ўша заҳоти ўлди.

Учинчи фаришта учинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини дарёга тўкди— дарё суви қонга айланди. Шунда фаришта Худога хитоб қилиб деди: “Бу ишинг айна тўғридир, пайғамбарлар, валийлар қонини тўккан муртадлар қон ичиб, қон қусиб ўлишлари керак!”

Тўртинчи фаришта тўртинчи жомни олиб учиб, ғазаб майини қуёшга сепди ва Қуёш одамзодни қуйдира бошлади.

Бешинчи фаришта бешинчи жомни олиб, ғазаб майини махлуқнинг тахтига сепди, махлуқнинг мулки шу зумда зулумотга айланди. Етти бошдаги етти жағ етти тилни аламли равишда чайнай бошлади.

Олтинчи фаришта олтинчи жомни олиб, ғазаб майини Ефратга тўкди, дарё ўша заҳоти қуриди.

Еттинчи фаришта еттинчи жомни олиб, ғазаб майини ҳавога сочди. Шу онда кучли zilзила бошланди, шундай кучлики, Ер юзи яралганидан бери бунақасини қўрмаган эди. Тўфон кўтарилди, чакмоқлар чақиб, тупроғ-у дов-дарахтларни тилиб-тилиб ташлади. Катта-катта шаҳарларни аҳолиси-ю, иморатларига қўшиб, ер ютди...”

Жанг майдонида бомбалар тупроқни тит-питини чиқариб юборганида мен шу ғазаб жомларини кўп эслардим. Бу ерда ҳам эслаяпман. Дўзахни оловли жой деб таъриф қилишади. Дунё симметрик мутаносиб шаклда яралган. Ҳамонки, ҳар нарсанинг иккинчи палласи бор экан, кайноқ дўзахнинг совуқ палласи ҳам бордир? Балки ўша совуқ палла ер юзасидадир? Бу совуқ дўзах ўша ғазаб майи сочилганда юзага келгандир? Бу ҳақда гапирсам, баракдошларим, маъноли кулимсираб қўйишади. Мени телбага чиқаришмайди-ю, лекин баҳслашишни исташмайди. Чунки улар

болаликларида нимани ёдлаб олишган бўлишса, ўшанга мутлак ишонишади ва оғинмай амал қилишади. Биз буни “догма” – қотиб қолганлик дердик. Бу догмачилар фикрлашни иштасмайди. Аслида одамга фикрламай яшаш осондир балки? Бош оғриқнинг нима кераги бор? Фикрлашни иштасмагани учун большевиклар уларни ўртага олиб, динни афюн деб, дўппослайверишади. Улар эса жўяли жавоб қайтара олмайдилар.

Авлиё етти бошли, ўн шохли махлуқни, ғазаб майларини бекорга ёзмагандир? Бунга яширинган маънони олимлар биладилар. Қани ўша олимлар? Фикрламайдиган диндордан олим чикмайди, аксинча, у адашиб кетиши мумкин. Бир ўзи адашса-ку, майли-я...”

***

Бўрон мазкур сатрларни қайта-қайта ўқиб тушунгани— етти бошли махлуқ ҳақидаги эртакни қандайдир авлиё ёзиб қолдирибди. Буни НКВД ҳам тушунмаган, отасида ҳам аниқ фикр йўқ, камок лагерида ўтирган роҳиб ҳам бир нима демаган... Воқеа баёни бор-у, мақсад мавҳум. Буларни отаси биринчи ўғлига атаб ёзган. Балки Норйигит қайсидир китобда ўқиб тушунгандир, тушунгани учун ўқувчиларига сўзлаб бергандир? Бўрон бу ердаги ишларини ниҳоясига етказгач, кетиш олдидан ўгай акасига ўзини танитиб, дафтарни топшириб кетишни ният қилган. Унгача эса ҳали вақт бор. Дафтарни ўз қўли билан топширишга улгурадими ё йўқми, буни Худо билади!

Эрталабки сутни Бўроннинг ўзи топширгани олиб борди. Қабул қилувчи йигит уни кўриши билан довдиради. Сутнинг бир томчисига хиёнат қилмай, расмийлаштирди. Бўрон унинг саросимага тушганини фаҳмламагандай елкасига аста уриб қўйиб, сўради:

— Бўрон акам келмайди, ўшанақаси гумдон бўлиб кетади, деб ўйловдингми?

— Ундай деманг, амак, кутдик... Фақат...

— Хўжайиннинг тўй қияптими?

— Ҳа... эшитибсиз-ку?

— Тўёнага иккита қўчкор олиш керакми?

— Бошқалар тўрт-бештадан олишади, бизарнинг одатимиз шунақа.

— Менинг одатим эса бошқача: кеча камоқхонадан хат олдим, тўртга азроил қутилиб, менинг олдимга келмоқчи. Шуларнинг иккитасини хўжайинингга тўёна қилиб қўя қолсам-чи? Биттаси сенга, қолган биттасининг яна эгаси чиқиб қолар, нима дединг?

Йигитнинг қўллари титраб, сутдоннинг қопқоғини ёполмай ҳам қолди.

ЙЎҚОЛГАН “ИГНА”

Ғирромнинг топшириғига кўра, Ғайрат ярим кечада катта йўлдаги назорат постига етиб келди. Белгиланган соатда учта усти ёлик КамАЗ кўринди. Биринчисидан тушган Ғирром аввал Ғайрат билан, кейин инспектор йигит билан эски қадрдонлардай сўрашди.

— Карвон катта-ю, акахон?— деди Ғайрат норози охангда. Ғирром қарздорини бу ишга жалб қилаётганида битта КамАЗни кузатиб боришни айтган эди. Ғирром ҳозир ўша шартни унутгандай, бу шамани беписандлик билан қабул қилди.

— Карвон катта бўлса, тушуми ҳам шунга яраша бўлади, укахон. Чамалаб кўрсам, йигитнинг гули елкасидаги қарзни бир машина шарбат юва олмас экан. Яна бир томони, боғбонларга раҳмим келди: мевалари пишиб ириб кетяпти, тошкентликларга ҳам ачиниб кетдим— иссиқда томоқлари қуриб халлослаб қолибдилар. Тошкентнинг чанқоғини босишга бир машина шарбат етарканми? Уч машинаси ҳам улар учун бир қултумдай гап. Сиз, йигитнинг гули, буни ташлаб келгунингизча, яна ўн машинасини шай қилиб қўямиз. Тошкентлик акахон-у укахонларга шунини етказиб, тинчлантириб кела туринг.

Ғирром шу гапларни айта туриб, инспекторнинг чўнтагига пул солиб қўйди. Йигит буни сезмагандай индамади, аксинча, уларни холи қолдириб, сал нари кетди. Шундан сўнг Ғирром кўлидаги халтачани Ғайратга тутқизди-да, каттаконлигини пеш қилиш

учунми, сенсирашга ўтди:

— Бу ўзингда турсин, эҳтиёт қиласан. Ошнамнинг онаси ўладиган касалмиш, дориликка кўкнори сўраган эди, ўзим кўтариб боролмайман.

— Уйи қаерда?

— Уйига бормайсан, шаҳарга кираверишингда сени ўзи кутиб олади.

Ғирром шундай деб тайинлагач, “Темиртов!” деб чақирди. Биринчи машина ҳайдовчиси индамай тушиб, Ғайрат билан кўришди. Ғайрат кўришаётиб унинг билагидаги татуировкага кўзи тушса-да, эътибор бермагандай бўлди.

— Бу аканг Темиртовда темир казийвериб, отини ҳам ўзгартириб олган. Сен “Темир ака”, деяверасан. Карвоннинг каттаси шу одам, сен кузатувчисан. Ғиринг-бидинг дейиш йўқ. Темиртовда бошларига гурзи тушиб кетиб, миялари озгинагина чайқалиб қолган, сал нарсага ғазаблари жўшиб кетади-я, эҳтиёт бўлгин.

Бу гапларни Ғайрат ҳазил ўрнида қабул қилгандай кулимсираганича Ғирром берган иккита картани чўнтагидан олиб, бармоқлари орасида ўйнай кетди. Бу билан “Темиртовда мияси чайқалган” карвонбошидан заррача кўрқмаслигини маълум қилиб қўйди. Ғирромнинг сўнгги топириқларини эшитишгач, йўлга тушишди. Йўлдаги назорат постларида муаммо туғилмади. Ғайрат ҳатто пастга тушмади. Машина тўхтатилиб, ҳужжатлар сўралганда Темиртов ҳужжат ўрнига пул тутқазгач, қандай муаммо туғилиши мумкин? Шаҳар остонасидаги постдан ўтиб, халқа йўл бўйлаб икки чақиримча юришгач, тўхташди. Орқадан етиб келган сариқ “Жигули” секинлади, аммо тўхтамади. Орқа ўриндикда ўтирган қора кўзойнакли одам Темиртовга бир имо қилганини Ғайрат сизди.

— Укаҳон, сизнинг ишингиз тугабди, бу ёқдаги йўлни ўзимиз топиб оламиз,— деди Темиртов.

— Бир кишига бериб қўйиладиган омонат бор,— деди Ғайрат кўлидаги халтачага ишора қилиб.

— Менга бериб қўяверасиз, омонатнинг эгаси менман.

Ғайрат ортиқча савол бериб ўтирмай, халтачани унга узатгач, ма-

шинадан чакқон ирғиб тушиб, “хайр” дегандай қўл силтаб қўйди.

Хизмат вазифасини бажариш мақсадида министрликка келди. Уни кутиб олган майор “гаражга учранг, районга ажратилган машинани олиб, бугуноқ қайтинг. Малака оширишга келган Комилов сизга ҳамроҳ бўлади”, деб гапни калта қилди. Гараж бошлиғи Ғайратнинг ҳужжатлари билан танишгач, ҳовлининг бир четида турган эски “Нива”га бошлаб келди.

— Сизга аталган тойчок мана шу. Хизматдаги ютуқларингиз учун алоҳида равишда тақдирлашибди, деб эшитдим, қутлуғ бўлсин. Устига қараманг, усти қалтироқ бўлгани билан ичи ялтироқ. Бу учар тойчок билан Помирни ошиб ўтсангиз ҳам бўлади.

Машинанинг янги ғилдиракларига қараганда, гараж бошлиғининг мақтовлари асосли эди. Ғайрат машинани миниб йўлга чиққач, бунга яна бир карра амин бўлди. Уйига боришдан олдин Милиция мактабига кириб чиқди. Малака оширишга келган Шухратнинг бир соатча олдин чиқиб кетганини эшитиб, боши қотди. Майорнинг тошшириғига кўра, Шухрат унга ҳамроҳ бўлиши керак эди. “Ўқишдан рухсат теккач, тўрва-халтасини кўтариб жўнавордимикин?” деб ўйлади. “Бугун кетадиган бўлса, кечки поездга чиқади, ўша ерда топаман”, деган ўйда уйига караб юрди.

Ҳовлига қадам қўйиб, катта тут соясидаги сўрида ўтирган дўстини кўрди-ю, “келишимни қайдан билган?” деб ажабланди.

— Уй эгаси меҳмонни кутиш ўрнига меҳмон ош дамлаб пойлаб ўтирадиган замонларга ҳам стиб келибмиз-а!— Шухрат шу ҳазили билан уни кулиб қарши олди.

Ғайрат ошхонадан чиқиб келган онаси билан кўришиб, уй томон қаради.

— Аданг сафардалар, кейинги ҳафта қайтадилар,— деди онаси унинг мақсадини англаб.

Ош дамланган эди, икки ошна у ёқ-бу ёқдан гаплашиб олишгунча, онаси сузиб олиб келди. Ўзи чўқилаб-чўқилаб ўтирди. Соғинган нигоҳини ўглидан узмади. Шухрат ҳам, Ғайрат ҳам милициядаги хизматларидан сўз очишмади. Хайрлашиб, йўлга чиқишгач, Ғайрат:

— Тойчоқ қалай? Яхши ишлаганларинг учун мукофотлашибди,— деди.

— Нега “яхши ишлаганларинг учун”? Сен йўқмисан бу сафда?

— Мен яқинда келдим, каттангга маъкул келадиган бир ишни қойиллатмадим. Шу машинани ҳайдаб боришни ишонибди, бу мен учун улуг бир шараф,— деди Ғайрат кулиб.

— Чинданам шараф...— деди Шухрат ўйчан тарзда.— Менга айтишса, ўзим ҳам ҳайдаб кетаверардим. Бугун эрталаб кутилмаганда ўқишдан озод қилишди. Аслида ўқиш криминалистларники экан. Келган кунимок изимга қайтариб юборишлари ксрак эди. Лекин индашмади. Бир томони қувондим, баҳонада бу сохани ҳам дурустроқ ўрганиб оламан, девдим, бугун бунақа гап чиқиб турибди.

Шухрат “сабабини билмайсанми?” деган маънода дўстига савол назари билан қаради. Ғайрат полковник Равшановнинг шошқич равишда пойтахтга жўнаб қолиши бежиз эмаслигини фикр қилса-да, бу ҳақда гапириб ўтирмай, гапни ҳазилга бурди:

— Назира министрға хат ёзгандир, “севганимни соғиндим, кўрмасам ўламан”, деган бўлса, министрнинг раҳми келгандир.

— Агар сен ўргатган бўлсанг, ёзишдан ҳам тоймайди у киз,— деб кулди Шухрат.

Туни билан йўл юриб, Ясситепага субҳи козибда етиб келишди. Хўрозлар ҳали тонгни уйғотиш ҳаракатини бошлашмаган, бир-икки ит итлигини билдириб қўйиш учун эринибгина хуриб қўйиши инobatга олишмаса, Ясситепада жимжитлик ҳукм сурадди. Ғайрат навбатчига ҳисобот бериб, машинани идора ҳовлисига киритиб қўйгач, “бир-икки соат мизғиб келай”, деб ижара-уйига кетди.

Нарзиев эрталаб хизматга келиб, навбатчининг ҳисоботини эшитгач, ҳовлига ўтиб машинага бир назар ташлади-ю, юзини буришгирди. Ғайратнинг яна қайтиб келгани ёқмадими унга ё машинанинг эскилигими, афтидаги ўзгаришдан билиб бўлмасди. Равшанов билан даҳлизда учрашиб, уни хонасига бошлади.

— Машина қулуг бўлсин,— деди Равшанов кулимсираб.

— Эгасига куллуқ,— деди Нарзиев энсаси котиб.— Тушунмадим, кечкурун майор Баҳромовнинг ўзи қўнғироқ қилиб, машинани Жалиловга бириктириб қўйинг, деб буюрди. Эркатоингизнинг суянадиган тоғаси уни бира тўла министр қилиб қўя қолмайдими?

— Шунисига кучи етмайди,— деди Равшанов муғомбирлик билан кулимсираб.— Министрни Москва тасдиқлаши керак. Москвада суянадигани йўқ унинг.

— Шунисига ҳам шукр...

— Сиз бунақа майда-чуйдага аҳамият берманг. Билишимча, машина шахсан Жалиловга эмас, шу участкага бириктирилган. Жалилов уч-тўрт ой ишлайдими ё йўқми, кетади, машинани орқалаб олиб кетмайди-ку?

— Шунақа-ку... лекин жонини жабборга бериб ишлаётганларга велосипед ҳам беришмайди. Уларга нима деб тушунтираман.

— Тушунтириб овора бўлиб ўтирманг, “юкорининг буйруғи!” - тамом—вассалом! Биз кичкина одамлармиз, юкорининг буйруғини муҳобама қилолмаймиз! Мен бўлиб ўтган воқеаларни мулоҳаза қилиб кўрдим. Ходимларга жазо беришга шошилманг. Менимча, Қиморбознинг изига тушганларинг бир томондан яхши бўлибди. Пистирманинг ошқор бўлиши, албатта, ёмон, бу уқувсизлик белгиси, лекин фожа эмас. Баъзан уқувсизликнинг оқибати яхшиликка олиб келиши ҳам мумкин.

— Тушунмадим?

— Қиморбоз билан кизикаётганимизни уларнинг билганлари яхши, демокчиман. Ҳа, айтмоқчи, биз “Қиморбоз” деб ном қўйган одамнинг “зона”даги лақаби “Фирром” экан. Қамалгунига қадар “Шулер” деб аташган. Биз “Қиморбоз” лигича қолдирагимизми?

— Картотекада “Фирром” бўлса, ўзгартириб нима қилдик?

— Бу гапингиз ҳам тўғри. “Фирром”ми ёки “Шулер”ми, барибир, лақаблари унинг уста товламачилигидан дарак бериб турибди. Лекин... қанчалик уста бўлмасин, барибир у асосий куч эмас, бу ўйиндаги майда бир чайқовчи даражасидаги одам. Ўлатнинг ўлиmidан кейин янги ўйин ўйлаб топишган: майдонга Фирромни

туширишади, биз унинг масхарабозлигига чалғиб турганимизда катта молни бошка йўллар орқали олиб ўтиб кетишади. Ҳатто уларнинг режасида бизнинг қармоғимизга ўша Фирромни илантириб кетиш ҳам бўлиши мумкин. Сиз халқаро миқёсдаги волейбол ёки баскетбол мусобақаларини ҳеч кузатганмисиз? Тайм-аут найтида асосий ўйинчилар тренер атрофига тўпланиб, асосий зарба бериш режасини пишитишаётганларида майдонда ярим яланғоч гўзаллар рақсга тушиб, томошабинларнинг диққатини чалғитиб туради. Фирромга ўша қизларнинг вазифаси юкланган. Биз эса гўё томошабинлармиз.

— Ҳозирги жим туришлари тайм-аутми?

— Ўлат асосий ўйинчи эди. Унинг ўрнига майда киморбозни қўйишмайди. Ўринга–ўрин кучли одамни топгунларича сабр қилишади. Бу сабр жараёнида бизнинг зийраклигимиз сусайишини ҳам ҳисобга олишган. Тайм-аут бекор кетмайди, аввалгидан икки, балки уч ҳисса кўпроқ мол олиб ўтишга уринишади. Афғон томонда мол тўпланиб қолгани аниқ. Билмадим-у, лекин афғонларнинг ярми уруш билан овора, қолган ярми кўкнори экиш билан бандга ўхшайди. Халқаро маълумотга қараганда, бу йил тўрт минг тоннадан ошиқ афюн тайёрланибди. Хўп, қаердан олиб ўтишади? Бу қийин савол эмас, жавоби ундан-да осон. Битта курьерининг ошқозонида қорадорили халтача ёрилиб кетибдими?

— Шунисига ажабландим. Самолётда учадиганлар орасида шунақаси борлигини эшитган эдим. Бунга беш-олти соат вақт кетади, тушуниш мумкин. Лекин бу чегарадан у чегарагача етиб боролмаслиги аниқ-ку? Ўзларича бизларни лақиллатишмоқчимиз? Орада битта одам ўляпти.

— Нафс миллионлаб долларни кўрсатиб турганда биттами ё ўнтами одамни ўлдириб юбориш улар учун писта чақиб ташлагандай гап.

— Менга қолса, бунақаларнинг ҳаммаси ит азобида ўлиб кетавергани маъқул. Ўзи ўлмаса, минглаб ёшларнинг ёстиғини қуришиб кетади.

— Афсуски, бунақаларнинг ҳаммаси ўзича ўлиб кетавермайди.

Шайтон биз қоралаётган афюн оламининг асл башарасини яшириб, кўпчиликнинг кўзига жуда чиройли, жилвагар қилиб кўрса-тиб кўяди. Биттаси ўлса, ўрнига иккитаси пайдо бўлади. Агар шу кўпайиш бизнинг лоқайдлигимиз ёки анқовлигимиз туфайли юз берса, жамият бизнинг айбимизни кечирмайди. Биз бу ерда курьерларнинг йўлини тўсмоқчи бўлиб бош қотириямиз. Ўша Ўлат ҳам, бу Фирром ҳам чивиндай бир гап. Чегаранинг у томонида халқаро наркомафия яйраб-яшнаб юрибди. Хатто айрим мамлакатлар тахтига ўз одамларини қўйиб, истаган номаъкулчиликларини қилиб юрганларини бутун дунё биледи, тўғрими? Биледи-ю, лекин чора кўролмайди. У ёғи Гонконг, бу ёғи Мексика-ю, Колумбия шунақанги кучли занжир ҳалқалари билан боғланганки, зўрман деб керилувчи давлатларнинг тишлари ўтмай турибди. Бир неча йил бурун Америка Колумбияни афюндан тозалайман, деб ҳарбий босқин қилди. Нима ўзгарди? Ҳеч нима!

Дунё харитасида нуктадай жойни эгаллайдиган кичкина районнинг кичкина милицияхонасидаги икки кичкина раҳбар халқаро миқёсдаги оғир вазифани ҳал этиш йўлларини шу тарзда ўзаро фикрлашиб топишга уринишди.

***

Ғайрат уйда димиқиб кетиб, ҳовлидаги супага чиқиб ётди. Энди ухлаганда куёш кўтарилиб, пашшаларга жон кирди-ю, Тошкентдан терлаб келган йигитнинг зиёратига ёпирилиб кела қолишди. Пашшаларни ҳайдашдан фойда бўлмагач, Ғайрат каддини кўтариб, уйқули кўзларини очолмай пича ўтирди. Кейин одати бўйича енгил бадантарбия қилгач, тошдан тошга урилиб шиддат билан оқаётган сойнинг муздек сувида ювиниб анча тетиклашди. Бошлиғига ана шу тетик кайфиятда рўпара келиб, топширик бажарилгани ҳақида ҳисоб берди.

— Машина сенинг участкангга бириктирилди, — деди бошлик нохуш кайфиятда. — Бобонгдан мерос қолган бўлса ҳам, сал ўзингни босиброқ мин.

Ғайрат бу кинояни тушунмагандай, эгасига содиқ хизматкор кўринишида сал эгилиб қуллуқ қилиб, бу марҳамат учун мин-

натдорлик билдирди. Бу лутфга жавобан Нарзиев уни узоқ бир кишлоқдан хабар олиб келишга жўнатди. Гараж бошлиғининг таъбирича, Помир тоғини ошиб ўтишга мўлжалланган бу машинада тоғли кишлоқ йўлларида юришнинг ўзи бўлмасди. Бундан кўра эшакдами ё хачирдами юриш минг марта афзал эди. Ғайрат ёш бўлса ҳам, қалдир-қулдур йўлда юришдан толиқди. Узоқ кишлоқдан қайтганда қуёш тоғ ортига ёнбошлаган эди. У гузарга кирасолиб қаҳвахонага қаради: пивоҳўрларнинг байрами авжида эди. Нарзиев идорада йўқ экан, пивоҳўрлик бўлмаганида Ғайрат Моҳидилнинг ёнига учиб чиққан бўларди. Лекин начора...

Икки соғинган дил қош қорайганда учрашди. Кўзлар “Оҳ, қанчалар соғиндим сизни, дақиқа мен учун соат бўлди, соат кун, кун ой каби ўтди, тепамдаги қуёшни айрилиқ булути ўраб олиб, мени қайғуга солди”, деб қичқирса ҳам, ҳеч бири тил учида бўлса ҳам, “сизни соғиндим”, демади. Интилган диллар қовушар илинжида экан, тиллар гина билан банд бўлди:

...намунча, эрталаб келган экансиз, узоқдан кўриб қолдим...

...машинали бўлибсиз, энди...

Ғайрат энди гап бошламоқчи бўлганида Ғирром пайдо бўлиб, уни четга тортди. Ғайратнинг мутелик билан унга эргашганидан жаҳли чиққан Моҳидил, ғазабини яширмай, идишларни шарақ-шуруқ қилиб йиғиштира бошлади. Битта шиша тасодифан тушиб синган эди, иккинчисини ўзи туртиб туширди.

Ғирром “сафар қандай ўтди, йўлда хитлик бўлмадимми?” деб суриштирмади ҳам. Аксинча, бирданига янги топширикка ўтди:

— Командир, зарур иш бор, шаҳарда икки ошнам кутиб турибди. Шуларни олиб, нариги постдан ўтказиб беришинг керак.

— Бугунми?

— Бугун эмас, ҳозир.

— Акахон, мен хизматдаги масъул одамман, югур, десангиз югуриб кетадиган дастёр бола эмасман.

— Биладан, йигитнинг гули. Биринчидан, бу хизматдаги одам бажарадиган иш. Тез бажариладиган ишнинг нархи-наво-си бошқача бўлади. Тезкорлик учун мукофот бор. Чавандоз бў-

либсан,— Ғирром шундай деб машинага қараб имо қилиб қўйди:— Арғумоқнинг кишнашини эшитдик, энди оёқларини бир кўрайлик, яхши чопмаса, алмаштириб берармиз.

— Ҳозир боролмайман, хўжайин мажлис чақириб қўйган.

— Ўзингни бозорга солаверма. Хўжайиннинг областга кетган.

— Каттаси кетган бўлса, кичиги бор.

— Ўзингни бозорга солма, деяман. Себзорлик йигитнинг илтимоси ерда қолгунча, ўзи ерда чиригани яхши, а?

Ғайрат яна бироз ўйланган бўлиб, кўнди. Ғирром шаҳарнинг қаерида, қандай одамлар кутиб турганини билдиргач, Моҳидил томон юрди:

— Моҳий, бизнинг зарур ишимиз чиқиб қолди. Эрталаб қаймоқ олиб қўйгин, нонуштага иккита себзорлик биллаллашиб кирамиз.

Моҳидил жаҳл билан лабини буриб, қошларини чимирди. Бу лаб буриш ҳам, қош чимириш ҳам аслида Ғайратга аталган эди. Йигит буни фаҳмлаб, айбдорларча кулимсираш билан ўзини ҳимоя қилган бўлди. Ғирром қизга рашк эмас, ҳирс билан қараб олгач, шошганича изига қайтди. Ғайрат Моҳидилнинг бўшагини мактаб муаллими синф бурчагига турғазиб қўйган айбдор боладай жимгина кутди. Қизга гапирса, яхши жавоб олмаслигини билгани учун пештахтага яқинлашмади. Моҳидил атай ишини чўзди, дамодам йигитга ўғринча қараб, “жазо муддати” узайтираётганидан ўзидан ўзи мамнун бўлди. “Жазо муддати”га сабр қилиш яхши самара берди. Моҳидил жаҳлдан тушди. Қизнинг қалби соғинч билан уриб турганда арзимас жаҳл унга қанча вақт ҳукм ўтказиши мумкин экан? Севган юракни ўртаган соғинч ўз қудратини ишга солган онда арзимас жаҳлни маҳв этиб, нозга айлантириб бериши қийин эканми? Хуррам ишк мавжуд экан, аразнинг умри ғоят қисқа бўлади.

Моҳидил Ғайратнинг машинада кузатиб қўйишига рози бўлмади. Йигит унинг инжиклигига кўниб, ёнида пиёда кетди.

— Тошкентнинг кизлари яхши кутиб олишдими? Тоз-за соғиниб кетишгандир?— деди Моҳидил йигитга қарамай.

— Тошкентнинг кизлари мендақа йигитга қарамай қўйишган.

Дарахтни силкитса, менга ўхшаган милиса ёғилаётганмиш. У ёқбу ёққа қарашга вақт ҳам бўлмади, бордим-у, вазифа олиб изимга қайтдим. Ишонмасангиз, ана, Шухратдан сўранг.

— Шунақами? Албатта сўрайман. Ундан олдин сиз Назирага учраб, ўртоғингизнинг фариштадек оппоқ эканига гувоҳлик бериб қўйинг. Иккита ўрток бир-бирингизни бекорга гувоҳ қилмаётгандирсиз?

Бу гапни эшитиб, Ғайрат қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

— Қойилман! Тезкорликда ҳеч ким қизларга етолмайди! Аслида мендақа пандавақиларни ҳайдаб, милисага фақат қизларни олиш керак.

— Ҳа, энди шу етмай турувди...

Моҳидил шундай деб бироз жим юрди.

— Мақтаган китобингизни ўқиб чиқдим,— деб мавзуни бирданга буриб юборди.

— Қайсини?

— “Ўтган кунлар”ни. Китоб ёкмади.

Бу шартакилик йигитни ажаблантирди, ҳагто гап тополмай қолди:

— Нега? Ҳаммага ёкқан... фақат сизга...

— Отабек яхши одамми?

Кутилмаган бу савол гапга чечан Ғайратни шошириб қўйди. Қизнинг мақсадини тушунди: “яхши”, деса, Зайнабга уйланганини пеш қилиб, хотинбозликда айблаши тайин. Отабекни ёқладими, демак, ўзи ҳам хотинбозликда гумон қилиниши мумкин. Қизга китобий тарзда жавоб беришдан ўзга чора топмади:

— Албатта яхши одам, лекин ўша ўтмиш урф-одатларининг қурбони. У пок севгининг рамзи. Кумуш учун жонини беришга ҳам тайёр.

— “Жонини беришга тайёр?” Нега бермади ўша жонини?

— Керак бўлса... берарди.

— Керак эди! “Мен сизлар топган қизга уйланмайман”, деб ўзини осиб қўйса бўлмасмиди?

Ғайрат тўхтаб қолди. Қиз ҳам жавоб кутгандай тўхтади. Ғайрат қизнинг гаплари жиддийми ё муғомбирлик қиляптими, фарқлай олмади. Овозида жиддий оҳанг бор, лекин овоз алдамчи бўлади.

Алдай олмайдиган кўзларни кўришга эса кўча қоронғилиги моне-лик қияпти. Кутилмаганда киз кулиб юбориб, йигитни ноқулай аҳволдан ўзи қутқарди.

— Бўлмасди! Отабек ўзини осиб қўйса, китоб ярмига бормай тугаб қоларди. Кумуш ҳам ўлмасди, унга ҳеч ким ачинмасди... Мактабда “Кумуш ва Отабек чин муҳаббат эгаси” деган иншо ёзганимизда Назира муаллима опамизнинг эсини чиқариб юборган.

— Нега?

— “Иккаласи ҳам чин муҳаббат эгаси эмас”, дсб ёзган-да. “Авалло, Отабек иккинчи хотинни олганидан кейин Зайнабга ҳам бирдай қараши керак эди, Кумуш Тошкентга келгач, Зайнабга китмирлик қилиб, унинг жигига тсғди, ўзининг ўлимини ўзи сотиб олди”, деган иншода имло хато бўлмаса ҳам икки баҳо қўйилган.

— Сиз нима деб ёзгансиз?

— Менми?— Моҳидил “айтайми ё айтмайми?” деб иккилагандай сукут сақлади, кейин афсусли оҳангда деди:

— Мен... ҳозир Отабеклар қолмаган, деб ёзганман. Менга ҳам икки қўйишган.

— Кумушлар-чи? Қолганми?

— “У бетингизга Зайнаб урсин”, дейдиган Кумушларми? Тошкентда балки қолгандир. Лекин Ясситепада бунақаси йўқ!

Моҳидил кескин оҳангга кўчиб шундай дегач, тез-тез юриб кетди.

Оҳанг кескин бўлгани билан гап Ғайратга ёқди. Уйга яқин келиб қолишгани учун қизнинг изидан юрмади. Моҳидил ҳовлига кириб кетгандан кейин ҳам у томон қараб тураверди. Кейин изига қайтиб, милиция идораси олдида турган машинасига ўтирди. Навбатчи “қаёққа кетяпсиз?” деганича қолаверди.

Ғайрат шаҳарнинг дарёга туташ томонидаги ресторанны қийналмай топди. Фирром ресторан ташини ҳам, ичкарисини ҳам аниқ тасвирлаб берган эди. Пойгакдаги очик дераза қаршисига қўйилган стол атрофида икки киши ўтирарди. Стол устида очилмаган битта шампан виноси ва битта коньяк қўйилган. Иккала хўранда ҳам бир-бирига ўхшайди: бадқовоқ. Милиция лейтенантининг индамай келиб ўтириши уларни ажаблантирмади.

— Қушчаларга аталганмиди, учиб келишмадимми?— деди Ғайрат шампан билан коньякка ишора қилиб.

— Энди келишятувди, сен хуркитвординг,— деди бадқовқларнинг бири.

— Хуркитган бўлсам, ўринга-ўрин, онаси ўпмаганларини ўзим тошиб бераман.

Бадқовқлар бир-бирларига маънодор қараб олишгач, гап-сўзсиз ўринларидан туришди. Официантни олдиндан рози қилиб қўйишганмиди, у хой-хойлаб йўлларини тўсмади. Ғайрат эса шампанни қўлтиклаб, коньякни эса қўлига олиб, улар изидан ташқарига чиқди. Бадқовқлар унинг бу ҳаракатидан ажабланишди.

— Исрофгарчиликни ёмон кўраман,— деди Ғайрат уларга изоҳ бериб.

Бадқовқларнинг бири ёнига, иккинчиси орқа ўриндиққа ўтирди. Жиноят олами билан боғланган милиция ходими учун бу ҳолат ғоят хавфли эди. Ҳеч қандай эҳтиёт чораси кўришга улгурмади ҳам. Шаҳардан чиққунларига қадар жим кетишди. Ҳамроҳлардан садо чикавермагач, Ғайрат шинавандалардан эканини билдириб қўйиш учун яхши кайфиятда гап бошлади:

— Индамай кетаверамизми? Ҳеч бўлмаса танишиб олайлик?

— Танишиб нима қиласан? Биз сени таниймиз, шунинг ўзи кифоя. Бизни ўла-ўлгунингча бошқа кўрмайсан,— деди ёнида ўтирган бадқовқ йўлдан кўз узмай.

— Ўла-ўлгунимча хали кўп тоғлар емирилиб кетса керак...— деди Ғайрат унга бир қараб олиб.— Хавотирланаётганга ўхшайсизлар. Чўчиманг, зиён-заҳматсиз етказиб қўяман. Мол кўп бўлса, одамнинг хавотири ҳам кўп бўлса керак, а?

— Қанақа мол?— Бадқовқ чўчиб тушгандай кескин бошини буриб унга каради.

Ғайрат ундаги ўзгаришни сезса-да, ўзини билмаганга солиб, ҳатто меров одам оҳангига кўчиб деди:

— Қанақалигини мен қайдан билай? Герами, кокоинми ё нашами?

Ғапини тугатмай, орқадаги бадқовқнинг темирдек панжаси

унинг елкасига тушди:

— Следи за базаром! Қанақа гера?

— Сен бизни ким деб ўйлаяпсан?— деди ёнида ўтирган бадқовок хотиржам оҳангда.— Биз киморбозмиз, ўйинга кетяпмиз.

— Ҳазиллашдим, жаҳлингиз чикмасин. Жасур акам мени ҳам бир кунмас бир кун катта ўйинга олиб боришга ваъда берганлар. Балки ўша ўйинда учрашиб колармиз. Ўзим милиса бўлсам ҳам, кимор жони дилим. Милиса мактабида ўқиётганимда ҳамманинг чўнтагини қокиб олардим. Шунинг учун менга “Шулер” деб лақаб беришган эди. Милисанинг шулер бўлиши қизиқ-а? Икки марта ўқишдан хайдамоқчи бўлишган. Лекин милисанинг ичида ҳам битта шулер бўлсин, деб аяшган.

— Закрой поддувало,— деди орқада ўтирган дарғазаб бадқовок.— Сен биз билан бунақа ҳазиллашма, бола. Тилинг куйса майли-ю, бошқа ерингга ўтиб кетса, киморни нариги дунёда ўйнайдиган бўласан.

— Бу гапингиз ҳам зўр бўлди. Ўлсам, у дунёда нима киламан, деб ташвиш чекиб юрувдим. Гулдай ҳунар билан у дунёда хор бўларканманми? Унақасига ҳам бунақасига ҳам, акахон, сизлар билан бир-икки ташлашиш такдиримизда бор.

Ғайратнинг шинавандалиги иш бермади. Яна бир-икки ҳазилига қамок лагерида ўғрилар тилидан учиб турадиган ҳақоратли, ҳатто пўписали жавоб олгач, жим кета колди. Орқадаги бадқовокнинг аввалбошда “гапингни ўйлаб гапир”, кейин “юм оғзингни!” дейиши холва эди. “Надо посадить его на бубуку” дегани жиддий огоҳлантириш бўлди. “Бунга несоколга айлантриб кўйиш керак экан”, деган маънодаги бу гапни ҳатто айрим милиция ходимлари ҳам тушунмаслар, лекин Ғайрат пўписанинг тез орада ҳукмга айланиши мумкинлиги ҳақида қайсидир китобда ўқиган эди.

Қишлоқ кўчаларидан ўтиб, Ясситепага қараб юришмади. Унча баланд бўлмаган довонга етишгач, орқа томондан зардали буйруқ янгради:

— Шу ерда тўхтат.

— Жасур акам тайинлаган жойга хали етиб бормадик-ку?—

деб ажабланди Ғайрат.

— Тўхтат, дегандан кейин маҳмаданалик қилмагин-у, тўхтат,— деди ёнида ўтирган бадқовок,— бу ёғига йўлни ўзимиз биламиз.

Ғайрат машинани тўхтатиши билан иккови бараварига тушиб, чинданам бу жойларни яхши биладигандай, юқорига ўрлаган йўл бўйлаб юриб кетдилар. Ғайрат жойида ўтирганича уларни кузатди. Фирромнинг топшириғи, буларнинг эса ярим йўлга етмай тушиб қолишлари уни чиндан ҳам ажаблантирди. Бундан мақсад не эканини билолмай, боши қотди. Бадқовоклар икки юз қадамча юришгач, дарахт панасида турган машина чироғини ёкди. Ғайрат кўп ўйламади, “бу ёғи энди таваккал”, деди-ю, уларнинг изидан тушди.

Ҳайдовчи пешкўзгудан ортга қараб, йўловчиларини огоҳлантирди:

— Машинанглар орқасига қайтмади.

У айтмаса ҳам, бадқовоклар Ғайратнинг изма-из келаётганини билиб ўтиришганди.

— Келаверсин,— деди бири хотиржам равишда.

— Анави қоядан ўтиб олгандан кейин секинлатайми, етиб олса, кулай жой бор, бурилишда сиқиб, асфаласофилинга жўнатвораман. Тирик милисадан кўра, ўлиги яхши, нима дедингиз?

— Сен ўз йўлингни билгин-у, бошқасига аралашма. Агар у ўлса, патрон ўзингни асфаласофилинга жўнатади.

Бу ҳайдовчи Ғайрат каби шинаванда эмасди, унга битта гап кифоя қилди. Довон ошиб, манзилга етгунларича оғиз очмай, жим кетди.

Атрофи икки кулоч баландликдаги девор билан ўралган боғнинг ланг очик темир дарвозаси машина киргач ҳам ёпилмади. Ғайрат бу атрофга биринчи келиши эди. Тўхтаб, атрофга назар ташлади: чала қурилган иморатлар, атрофи деворлар билан ўралган серхашам уйлар... Қишлоқларда ховлини бунақа баланд девор билан ўрамайдилар. Мол-ҳол кирмаслиги учун ҳафсала қилсалар панжара билан, йўқса, четан билан ихота килиб қўя қоладилар. Демак, бу ер қишлоқ эмас, шаҳарликларнинг дала – боғлари. Ғай-

рат шу тўхтамга келиб, очик қолган дарвоза томон юрди. Остонанинг қоқ ўртасида машинасини тўхтади. Ҳовли тўрида икки қаватли уй. Уй олдида бояги машина. Бадқовоқлар тушиб, ичкари киришга улгуришибди. Ҳайдовчи эшикни очганича кимнидир кутиб турибди. Уйдан Ғирром чикиб келиб унга яқинлашди. Ҳайдовчи нимадир дегач, дарвоза томон қараб бош ирғганича кулиб, унинг елкасига уриб кўйди. Шундан сўнг Ҳайдовчи ўрнига ўтириб, машинасини орқага юргизди. Ғайрат ҳам машинани тислантириб, унга йўл бўшагди. Кейин дадиллик билан ичкари кирди. Ғирром зинапояда турганича унинг машинадан тушиб келишини кутди.

— Ҳа, командир, кечаси нега одамларни кўрkitиб юрибсан?— деди у қувноқ оҳангда.

— Кира ҳақини тўламай кетворишди, ошналарингиз номард экан,— деди Ғайрат.

— Ишни сенга мен буюрганман, йигитнинг гули, кира ҳақини ҳам мен тўлайман. Сен “гера-пера” деб нега уларнинг бошларини қотирдинг? Уларнинг “чернота”га алоқалари йўқ. Улар қимордаги шерикларим. Ўйиндан кейин бўладиган кутилмаган зарбалардан мени ҳимоя қилиб туришади.

— Тушунарли.

— Нимаси тушунарли?

— Бугунги киракашлигим синов экан, тушундим.

— Бе, себзорлик ҳамшаҳримни синаб жинни бўлибманми? Қани, бу ёққа юр, кутлуғ уйдан курук кетма. Қара, шаҳарлик бойваччадан ютиб олдим, куришга куриб, ўзи бир кун ҳам турмабди бу уйда. Югурганники эмас, буюрганники-да!

— Синовдан ўтган бўлсам, ишимга бора қолай.

— Энди кетиш йўқ, ўз оёғинг билан меҳмон бўлиб келибсан, юравер, озгина отамлашамиз.

Ғайрат худди ноилож қолган кишидек иккиланиб, Ғирромга эргашди. Мезбон уни ҳовуз бўйидаги шийпонга бошлади. Шийпон меҳмон кутишга тахт қилиб қўйилган эди.

— Кўнглимга яқин одам бўлмаса, томоғимдан ҳеч нарса ўт-

майди. Сени менга Худо етказди,— Гирром шундай деб, ўзи тўрдан жой олди-да, кутилмаган бахтдан қувонган одамдай кафтларини бир-бирига ишқади.— Би-ир маишат қилайлик. Афсуски, қушчалар йўк. Кейинги келишингда икки елкангга икки қушчани кўндириб қўймасам, башарамга туфлайсан.

Гирром чўнтагига қўл юборди. Ғайрат яна карта чиқарилишини кутган эди. Гирром карталар ўрнига чўнтагидан икки сурат чиқариб Ғайратга кўз-кўз қилди:

— Қалай, бўладими?

Гирром ўйлаган режага мувофиқ, Моҳидил билан Назиранинг суратларини кўрган Ғайрат ё анграйиб қолиши ё ғазабланиб, сапчиб тушиши керак эди. Режанинг амалга ошишига бир баҳя қолди: Ғайратнинг юрагида ғазаб ўти ёнди-ю, лекин сиртга чикмади, ирода тўғонини бузишга қурби етмай, ичини куйдириб қолаверди. Бу куйиш қанчалик азобли бўлмасин, Ғайрат ўзини тутди. Суратларга эътиборсиз қараб қўйди:

— Фақат пиво сотади, десам, бу ерда амакисининг хизматларини ҳам қиладими?

Эътиборсиз ва хотиржам оҳангда гапиришга уринган эди, лекин ғазаб оташи овозини сал титратиб, ҳолатини ошқор қилиб қўйди. Суратни кўрсатиб Ғайратдан кўз узмай тикилиб турган Гирром ғолиб одамнинг қувончи билан жилмайиб, суратларни кераксиз матоҳдай стол устига ташлади-да, қадах ёнида турган карта тўпланини олиб, чийлай бошлади. Гирромнинг ўткир нигоҳи ўзига қаратилгани учун Ғайрат суратларга қараб ҳам қўймади.

— Бугун келиб қолишингни билганимда қурк бўлган бу товуқчаларни олиб келиб, катакка солиб қўярдим. Эгнинга шим битганидан бери бунақа маишатни кўрмагансан, укахон. Қани, сал очил, тухум босгандай жим ўтириш сендай йигитнинг гулига ярашмайди. Биз бегона эмасмиз, олдинига ҳамшаҳар эдик, энди шерикмиз.

— Нимани гапирай? Топшириғингизни бажардим... Изингизни астойдил кузатишаётганини ўзингиз ҳам биласиз. Менинг айтишим орғиқча. Татар хотинлар илиниб қолган тузоқ сизга атал-

ган эди, буни ҳам тушунгандирсиз?

Бу гапни эшитиб Ғирром астойдил кулиб юборди.

— Тузоқ менга аталибдими? Менга-я! Бу тузоқни сенинг галварс ошналарингга ўзим атай ташлаган эдим. Боплаб илинтирибманми? Изимга тушишса тушаверишсин. Изга тушиш бошқа, ушлаб қамаш бошқа. Менинг изимга тушганлар ахлатимни босиб юраверади. Сен бундан қайғурма, йигитнинг гули, қанотимга кирдингми, энди милиционер эмас, миллионер бўлишни ўйлайвер.

— Бошқача ўйлашнинг хожати ҳам йўқ, миллионерликка бошляпсиз-ку? Ҳозирнинг ўзида бой ҳис қияпман ўзимни. Эскиларнинг “ўсма кетар, кош қолар”, деган гапи бор экан. Менинг боболарим Тошкентни ётқизиб-турғазадиган зўр бойларидан бўлишган. Чархпалак айланиб келиб, шу замонда менинг қаршимда тўхтади. Такдиримнинг калити сизнинг қўлингизда экан, мен қачққа қочаман?

— Яхши гапирдинг, — деди Ғирром. — Ҳамманинг миллионер бўлгиси келади. Лекин сен бу йўлда беш-ўн чақа топмай ўлиб кетишинг ҳам мумкин.

— Ким ўлдиради? Сизми?

— Ҳе, тентак! Мен шеригини ўлдирадиган номардга ўхшайманми? Сенга очигини айтайми? Мен аҳмоқ эмасман, “наркота”га аралашиб қолганим ўзимга ҳам ёкмайди. Ҳозир ҳукумат билан қимор ўйнапман. Уч-тўрт қўл ютишим мумкин. Лекин доим ютиб бўлмайди. Пайти келганда, ақлни пешлаб, секи-ин ўйиндан чиқишни ҳам билиш керак. Бир-икки ишдан кейин этакни йиғиштириб, ўзимнинг ҳунаримни қиламан. Лас-Вегаснинг казиноларини гуллатсам, армоним қолмасди. Мен учун дунёда қиморбозликдан ҳалолроқ иш йўқ. Агар бир кун қўлимга карта олмасам, жинни бўлиб қоламан. Укаҳон, бир илтимосим бор: агар сендан олдинроқ ўлиб қолсам, кафанлатиб овора бўлиб ўтирма, лаҳадга шу картани бир сидра ёйиб қўйсанг етарли, менга юмшоқ тўшакдан шуниси афзал.

Бу аҳмақона ҳазил ёқмасе ҳам Ғайрат кулиб қўйди.

— Нега куляпсан?

— Туя ҳаммомни орзу қилган экан.

— Гапимни бемаъни дема, астойдил айтяпман.

— Гап бемаъни эмас-ку... лекин одамга аввал ўша лаҳад насиб этиши керак.

— Гапинг сассиқ бўлгани билан тўппа-тўғри. Ўлигимиз бирон балчиқда ириб кетиши ҳам мумкин. Кел, чирик гаплардан гаплашмай, бир-икки қўл ташлашайлик. Ундан олдин битгадан оламиз.

Шундай деб қадахларга коньяк куйди. Ғайрат унинг ҳаракатларини диққат билан кузатди. Ғирромнинг бирданига очиқ гапга ўтиши ё аҳмоқлиги ё телбалиги аломати эди. Ҳолбуки, гаплари оҳангида бу иллатлар сезилмади. Шу сабабли Ғайрат фикрларини жамлаб, янада сергакланди. Унинг ҳар бир сўзини таҳлил қилди.

Бу оламнинг одамлари сирларини бекорга ошкор қилмайдилар. Бу ошкоралик ортида бир шумлик ётган бўлади. Тўғри, Ғирром картани очиб ўйнашни яхши кўраман, дейди. Лекин наркомафия олами қиморбознинг омонат чайласи эмас. Ундаги ҳар бир одамнинг ҳаёти қил устида бўлади. Сал оғишдимиз – тамом, бу дунёнинг самумини ўша заҳоти топади. У дунёники эса, Худога маълум...

Ғирром қил кўприқда осонгина тоймайди. Ғайрат ҳам қил кўприққа оёқ қўйган. Унинг тойиши ҳам мумкин эмас!

— Яқинда Одессадан олиб келдим бу жонон коньякни. Фақат энг азиз меҳмоним билан ичаман, деб ният қилган эдим,— Ғирром қадахни Ғайратга узатиб, таъкидлади:— Тушундингми? Энг азиз меҳмоним!

Ғирром бир кўтаришда ичиб, шоколаддан тишлаб газак қилди-да, чуқур нафас олиб ҳузурланди.

— Сен билмайсан, мен оддий қиморбоз эмасман. Мени бу ёғи Брестдан у ёғи Читагача ҳурмат қилишади. Нимагалигини айттайми? Қимор фақат карта чийлаш эмас, каллани ишлатиш керак. Каллани ишлатмасанг, “чиграш”лигингча ўлиб кетасан. Ақлли-ақлли шериклар билан ёнма-ён ўтириб, худди нотаниш одамдай ташлашиш нималигини сен ҳали билмайсан.

— Биламан,— деди Ғайрат. Унинг ишонч билан шундай дейиши замирида, “мен сиз айтган хом-хатала ёш ўйинчилардан эмасман”, деган маъно яширинган эди. Ғирром бу ишончдан ажабланди:

— Биласанми? Қани, менга тушунтириб берчи?

— Сиз менинг акахонимсиз, лекин ўйин пайтида бегонамиз, бир-биримизни танитаймиз. Бугун Киевда киши билмас шерик бўласиз, ўйинни қизитиб берасиз, лекин биринчи галда сизни қоқиб оламан. Эртага Красноярда сиз менинг тумшуғимни ерга ишқаб, шип-шийдам киласиз. Атрофимиздаги лохлар эса қулоқ қоқиб ўтираверади.

— Кейин орқамиздан “шулер” деб сўкишади, шунисини чала қолдирдинг. Олдинлари мени кўп сўкишарди, ҳозир тилларини тийиб қолишган. Мен казо-казо ўйинчиларга ҳукуматни чалғитиш йўлини ўргатиб қўйганман. Бир йили россиядагиларнинг пайтавасига қурт тушиб қолди: уларда қиморбозни “товламачилик” моддаси билан қамайдиган бўлишибди. Москвада зўрлар йиғилишди. Менам бордим. Оҳ-воҳ қилишаётган эди, бир гап билан тинчитдим: “Россияда шунақа қонун бўлса-бўлар. Совет Иттифоқи битта Россиядан иборат эмас-ку? Ўн тўртта республикада йўқ-ку бунақа қонун. Бугун Қозоғистонда ўиналарини, эртага Қирғизистонга ўтларинг. Индинга Туркменистоннинг саҳросига ўтов тикиб ўйин бошларинг, милиса дегани эллик йилда ҳам ҳид ололмайди”. Бошлабманми?— Ғирром ўз ишидан фахрланиб, лабини чўпиллатиб қўйди-да, яна қадахларни тўлдирди. Бу сафар бир кўтаришда бўшатмади, ярмини ичди. Ғайрат ҳам унинг қилиғини такрорлаб, гапига жимгина қулоқ тутиб ўтирди.— Қиморбозларнинг “гусар” деган тоифаси бор, эшитганмисан? Сиргдан қарасанг, қиморбозга ўхшамайди. Яхши кийинган, маданиятли. Битгаси офицер, битгаси инженер, ҳатто профессорга ўхшаб юрадиганлари ҳам бор. Ёш бўлганим учун мен ўзимни “аспирант” қилиб кўрсатардим. Қўлимда доим Маркснинг “Капитал” деган китоби бўларди. Лақмаларни ишонтириш учун шу китобни ўртага қўйиб кўярдим. У ер-бу ерини ўқиб, ёдлаб ҳам олган эдим, гапни ҳам кийгизворардим. Бир куни Москванинг “Внуково”сида бир лакмага

дуч келдим. Акасининг ўлигини Ёкутистондан олиб келиб, энди Калининградга учиши керак экан. Дарров хид олиб, ўйинга тортдим-у, бир пасда чўнтақларини қоқиб олдим. Охирида акасининг тобутини гаровга қўйиб ўйнайман, деб туриб олди. Тобутни бекорга қўймаган: Ёкутистонда ишлаган бўлса, албатта тилласи бўлади. Тиллани чўнтақда олиб юролмайди, балки ўлик акасининг қорнини ёриб яширгандир, деб ўйладим. Тобутни ҳам ютдим. Бир маҳал мен билан гап таллашиб қолди. Нима эмиш, менга нуқул ўттиз бир, унга фақат ўттиз чикқанмиш. Бунақа қисқа ўйинда дама— қарға билан валет— тапшоннинг тез-тез бирга келиши мумкинмасмиш. Секин гап кавласам, у ҳам ўзимга ўхшаганлардан экан. Дадахўжаларданлигини билиб, сал ён босдим. Бирпасда оғайни бўлиб қолдик. Унга эргашиб менам Калининградга жўнавордим. Бир ҳафта қўйиб берди, шахрини роса гуллатдим. Хайрлашар пайтимда мен билан яна яккама-якка ташлашиб, хонавайрон бўлди. Айтадики, битта картада ўйналса, эллик минг марта кўн тикилганда бир мартагина йигирма тўққиз чиқиши мумкин экан. Беш миллион марта кўн тикилганда бир марта ё ўттиз, ё ўттиз бир чиқаркан. Буни математиклар аниқ ҳисоблаб чиқишганмиш. Мен “ўша математикларингни олиб кел, ўргатиб қўяй” дедим.

Ғирром ўзи тўқиган ёлғонлардан ўзи ҳузурланувчи хирпа тоифасидан эди. Ўзини кўқларга кўтарувчи ёлғони бугун тўғридай туюлса, икки-уч такрорлагач, тўқиганлари хаёлида ҳақиқатга айланарди-ю, ўзи ҳам чинакамига ишона бошларди. Бугун “Америка президенти билан бир қўл ташлашиб, пачағини чиқариб ташладим”, деб ҳазил оҳангида айтса, кейин-кейин янги-янги ёлғонларни қўшиб, ярим йил ичида Американи ютиб олган, халқини ҳурмат қилгани учун ютуқдан воз кечган бўлиб чиқарди. Ёлғончи тўқиганларига ўзини осонгина ишонтиради-ю, аммо атрофидагилар овсар эмаслигини унутиб қўяди. Ёлғон мақтов авжига чиққанида бировлар гўё ишонгандай бўлиб калака кила бошлайдилар, яна биров истехзо билан кулимсираб қўя қолади. Ғайрат у тоифадан ҳам, бунисидан ҳам эмасди, токати тоқ бўлиб, гап энг қизик жойига келганда шарт узди:

— Пул нима бўлди?

— Канақа пул?

— Дадахўжани хонавайрон қилибсиз-ку?

— Хонавайрон қилишнинг завқи ҳам бор, хатари ҳам бор, ука-хон,— деди Ғирром афсус билан.— Катта пул ютган одамнинг уйига тирик кайтиши қийин. Ака-ука тутиниб, ҳадя қилиб юбордим. Бунақа ошналарим кўп, хор бўлмайман.

Ғирром қадахни бўшатди-да, Ғайрат томон битта карта ташлади.

— Омадингни синаб кўр, балки беш миллиондан биттасида бахтинг кулиб қолар.

— Бахт неча марта ютишда эмас, биттада қанча ютишда, деб ўргатган менинг устозим. Тарқатинг, ўйнасак ўйнадик.

— Нимани тикасан?

— Бор пулимни.

— Сариқ чақаларингга шундай жонон картани овора қиласанми? Кел, бошланишига иккаламиз ҳам жонимизни тикамиз. Ҳарҳолда жонинг чўнтагингдаги чақалардан кимматроқдир, а?

Ғирромнинг тили гап билан, бармоқлари карта билан банд эди. Тўпдан учтадан картани ажратиб ташлагач, Ғайратга “ҳозир пачағинг чиқади, бола!” дегандай масхараомуз тикилди. Ғайрат шошилмай картани қўлига олди, худди атрофида бировлар мўра-лаб тургандай бир учини аста очиб кўрди-да, енгил тортгандай бўлиб, рақибига қаради.

— Карталарингни очавер, бойвачча, омадли бўлсанг, жонинг фойдага қолади.

Ғайрат унга тикилганича карталарни битта–битта шошилмай очди: учта валет чиқди, биттаси таппон эди.

— Ўзингга ўхшаган хом йигитчалар чиқибди-ку?— деб иш-шайди Ғирром.— Сен ҳали ўйинчи эмассан, чиграшсан, бу ахво-лингда кўчадаги манка болларнигина ютишинг мумкин. Сенинг бу валетларингни эски калишимга патак ҳам қилмайман. Яна ютқиздинг, йигитнинг гули!

— Аввал қараб қўйинг карталарингизни,— деди Ғайрат овозини кўтариб.

— Қарашим шарт эмас, мен аввалига сени генерал қиламан.

Шундай деб тепадаги картани очди-да, чиллик “туз”ни Ғайратнинг чап елкасига, кейин қарға “туз”ни ўнг елкасига қўйиб, болалардай қийқириб кулди. Сўнг “Сенга генераллик кам, сен энди маршалсан”, деб учинчи “туз”ни пешонасига ёпиштирмоқчи бўлганида, Ғайрат чакқонлик килиб бошини бурди. Лекин Ғирром бу сафар ундан чакқонроқ чикди: Ғайрат киприк қоқишга улгурмай, пешонасига оқ тўппонча тиралди.

— Жонингни ютқиздинг, маршал бола. Ҳазиллашиб ўйновдик, деб валдирама! Ҳозир отиб ташлайверайми ё фора берайми?

— Аяганингиздан фойда борми, отиб ташлайверинг.

— Зўрсан-ку! Ким ўлимдан кўркмайди, биласанми? Ҳаётдан тўйганлар кўркмайди. Тезроқ ўлиш учун баҳона кидириб юришади.

— Худди шунақасини яқинда партия аъзолигига қабул қилишибди, эшитмадингизми?

Пешонасига тўппонча тиралган одамнинг талвасага тушиш ўрнига кувноқ ҳазил оҳангида гапириши Ғирромни ғашлантирди. Унинг отиш нияти йўқ эди, шунчаки ўз қудратини намойиш этиб қўймоқчи эди. Эшқаксиз тешик кайиқда ўтирган одамнинг атом крейсеридагиларни масхаралагани каби Ғайрат ҳам уни писанд қилмади. Ғирром тўппонча тирашини ҳазил эканини билдириб қўймоқчи бўлгандай:

— Эшитган бўлсанг, айт,— деди.

— Битта лақмани партияга олишмоқчи экан. “Ленин ким?” деб сўрашса, “Танимайман, бизнинг қишлоқда бунақаси йўқ”, дебди. “Капитал”ни ким ёзган?” дейишса, “Мен ёзмаганман, тўртинчи синфгача аранг ўқиганман”, дебди. “Ичасанми?” деб сўрашибди. “Ичаман”, дебди. “Чекасанми?” деб сўрашибди, “Чекаман”, дебди. “Бегона хотинларникига борасанми?” деб сўрашибди. “Бораман, ахир эркакман-ку!” дебди. Шунда райком секретари “Биз сени партияга қабул қиламиз. Коммунист бўлганингдан кейин ичишни, чекишни, хотинларга юришни ташлайсанми?” деб сўрабди. “Ташлаш керак бўлса ташлайман”, дебди. Шунда кексалардан бири охири саволни берибди: “Партия учун жонингни беришга тайёرمىсан?” “Тайёрман,— дебди лақма.— Ичмасам, чекмасам, хотинга юрмасам, менга бунақа жоннинг нима кераги

бор?”

Фирром ўзини зўрлаб кулиб, тўппончани чўнтагига солди:

— Сен гапни чувалашга устасан. Лекин мен ўша лақмангга ўхшаб ҳаётдан тўймаганман. Жонимни ҳеч кимга бермайман. Энди мен сен учун азроилман. Хоҳлаган пайтимда ўлдирсам ҳалол бўлавсради. Энди Худо мени гуноҳкор қилмайди. Кел, яна бир қўл ташлаймиз.

— Ўлик нимасини тикади, кафанлиги ҳам йўқ-ку?

— Сен ўзингни пастга урма. Агар мени ўлдирсанг, истаган балчикқа ташлаб кетаверишинг мумкин. Менинг ўлигим бировга керакмас. Лекин сенинг ўлигинг кўчада қолмайди. Бизга сотилган бўлсанг ҳам, милиса ошналаринг ўлигингни қидиришади. Қидирадим, демак, ўлигингни сотиб пул ишлаб олиш ҳам мумкин. Лекин ҳозир кўнга ўлигингни тикмайсан. Энди бошқача ўйин қиламиз: мен қиморнинг нимасидан ҳузурланаман, айтайми? Кўз олдингга келтир: бир ҳариф бор будини ютқизди. Сўнгги илинжи қолди: охиргисида қўли келиб албатта ютадигандай мардлик қилиб ё хотинини ё кизини тикади,— Фирром шундай деб тўп устидаги иккита картани очиб ташлади, иккаласи ҳам “дама” чиқди, қилган ишидан мамнун бўлиб, гапини роҳатланиб давом эттирди:— Шунда мен унинг карталарни олаётган бармоқларига тикилиб тураман. Бармоқлари титрайди, менинг юрагим эса хурсандчиликдан қинидан чиқиб кетай деб типирчилайди.— Энди паст карталарни бирин-кетин очиб ташлади.— Шу карталарини кўрганидан кейин лаблари ҳам титрайди, башараси ўликнинг рангидай бўлиб қолади. Мен учун роҳат ана шунда бошланади.— “Дама”ларнинг устига “туз” ташлайди.— Хотини ит қарамайдиган хунук бўлса ҳам, ютқизиб қўйганидан кейин шунақанги абжағи чиқадики...

— Ўзингиз-чи? Доим менга ўхшаган ҳарифни эзмагансиз-ку? Зўрларига ҳам дуч келгандирсиз?

— Мен ортиқча мақтанмайман, тўғри, пул ютқизганман, машина ютқизганман. Лекин хотин ютқизмаганман. Нимагалигини биласанми?— Фирром бошини орқага ташлаб кулди.— Чунки хотиним йўқ-да! Сен билан ҳозир хотинга ўйнагим бор. Лекин

сен бечоранинг ҳам хотининг йўк. Кўнгил қувончи учун мана бу товукчаларни иккаламиз бўлиб оламиз. Кейин иккаласини кўнга кўямиз.

Ғайрат ўзининг қадахига коньяк қуйиб бир хўплади-да, унга норози киёфада қаради. Энди у ҳазил гапларни уйиб ташлаётган енгил йигит эмас, ўзида шер ҳамласини яширган ботир йигит киёфасида эди:

— Энди бу ёғи бачканалашиб кетди.

— Шунаками?

Ғирром ундан кўзини узмаган ҳолда қадахига коньяк қуйиб, бир хўшлади.

— Ҳали мен бачкана бўлдимми? Сен меҳмонимсан, азиз меҳмонимсан, жонини ютқизган жонсиз меҳмонимсан. Демак, бу уйда менинг айтганим бўлади,— У икки суратни худди карта каби ўртага кўйди.— Азиз меҳмонимсан, аввал сен танла.

Ғайратга бу қилиқлар ёкмаётган бўлса-да, арқонни узун ташлаб сабр қилишдан ўзга чораси йўк эди. “Ҳар қандай тентакликнинг ҳам чегараси бўлади-ку, қани кўрайин-чи”, деган тўхтама келиб, ўртадаги суратдан Моҳидилникини танлади.

— Дидинга қойилман,— деди Ғирром хунук ишшайиб. Унинг ҳозирги овозида заҳар солиш илинжидаги илоннинг вишиллаши бор эди.— Буниси ўртоғингники эди, тегмадинг, бу ҳам мардликдан, ўғил бола! Майли, ҳозирча Моҳий сеники бўлиб турсин. Қахвахона атрофида хира пашпадай учиб юришинг бскорга эмаслигини билардим. Токка ҳам биллалашиб чиқиб келибсанлар. Икки қулоғинг билан яхшилаб эшитиб ол: бу жонон ҳаётда ҳам, қиморда ҳам сенга насиб этмайди. Моҳийни Худо мен учун агай яратган. Онасининг қамалиб чиққанини эшитган бўлишинг керак? Наркота билан ўтирганларни сенлар икки дунёда ҳам унутмайсанлар. Мен бўлмаганимда Ойниса қамокда ур калтак-сур калтак бўлиб кетарди. Қонундаги ўғрилардан бўлмасам ҳам, авторитетларга сўзим ўтарди. Хотинларнинг қамок-хонасида юртдошим азоб чекаётганини билиб, бир имлаб қўювдим, омон қолди. Кейин Ўлат билан бирга бўлдик, уни ҳам канотимга олдим. Бу ёғини сўрасанг, ўгай амакисиман, деб юрган Бўрон аканг ҳам соямда юриб тирик қолган. Қамокдан тўғри шу ерга келиб, уйларини

тузатдим, иш бердим. Чунки Моҳийни отаси ҳам, онаси ҳам менга аташган. Одамлар қизларини пирларига назир қилишади-ку? Мен ҳам уларнинг пириман-да! Ҳақиқатни тўлалигича билганинг яхши: аслида Моҳийни икки йил аввал хотин қилиб олганман. Ўн саккизга тўлишини кутиб овоза қилмай, икки йил сабр қилдим. Моҳийга етишунимча ўн олти марта уйланган эдим. Моҳий ўн еттинчиси, охиргиси. Бунака момақаймокни умримда учратмаганман. Жонимни суғуриб олай дейди! Кечаси бўйнимдан кучоқлаб олса, эрталабгача қўйиб юбормайди-я!

— Вайсакиликнинг ҳам чегараси бўлиши керакми, акахон?— деди Ғайрат ижирғаниб.

— Ҳали сенга менинг гапларим вайсакилик бўлдими?!— Ғирром ҳам ғазабли оҳангга кўчди:— Мен уларнинг пириманми? Бу киз менга аталганми, истасам ўзим хотин қиламан. Хоҳласам, сенга совға қилиб юбораман. Хоҳласам, йигитларга узатаман, копток қилиб ўйнашади. Агар...

Ғирром бу гапини охирига етказа олмади. Ғайрат бир сапчиб унинг гирибонидан олди. Сал нарида пайт пойлаб турган бадқовоклар етиб келишмаганида Ғирромнинг кафанлик ҳақидаги гаплари шу оннинг ўзидаёқ амалга ошиб қоларди. Бадқовоклардан бири Ғайратни силтаб тортиб, Ғирромдан ажратиб олди. Иккинчиси бор кучи билан корнига тепди. Ғазаб оташида хушини йўқотган Ғайрат жанговор усулларини ишга солишга, бу хирсларга қаршилиқ билдиришга ҳам улгурмай қолди.

Бадқовоклар Ғирромни стулга ўтқазиб, лабига коньяк тутишди. Ғирром хўплаб, қалқиб кетди. Йўтала-йўтала, бир оздан кейин ўзига келди-да, букчайиб ётган Ғайратни уч-тўрт тепди.

— Олиб тушиб, бошлаб қўйларинг. Олдига пашша ҳам учиб кирмасин,— деб буюрди-да, уй томон кетди.

Бадқовоклардан бири Ғайратни шалвираган қоп сингари елкасига орғиб, ертўлага олиб тушди. Иккинчиси эса қошиқдаги қорадори кукунини сувга аралаштириб, ёққич оловига тутиб турди. Кейин эм игнасига тортиб, беҳуш ётган Ғайратнинг билагига юборди. “Бошлаб қўйларинг”, дейилган буйрук шу тарзда амалга оширилди.

***

Ўғрилар оламида ном чиқарган одамнинг бу овлоқда жимгина яшаб юришидан гумонсираган полковник Равшанов шаҳарга тушганда у ҳақдаги янги маълумотлар билан танишиб, Ясситепага қайтгач, Норйигитнинг ҳаёти билан кизиқди: қишлоқ мактабининг оддий ўқитувчиси; милицияни кизиқтирадиган хатти-ҳаракатлари йўқ; фақат районнинг, қишлоқнинг номини ўзгартиришда фаоллардан бўлган; ёлғиз ўзи бирон бир сабаб билан норозилик баён қилмайди, атрофида шундай эркин фикрлилар пайдо бўлса, уларга қўшилади; унинг фаоллиги норозилик хатларини ёзиб беришдан иборат...

Қайта куриш бошланганидан бери барча ерда бунақа фаоллар пайдо бўлиб қолган. Буларни кузатадиган бошқа идоралар бор. Милициянинг иши бошқа...

Шундай бўлса ҳам Равшановда Норйигит билан учрашиб, суҳбатлашиш истаги туғилди. Норйигит айтилган вақтда келди. Равшанов кўришаётиб унинг кўзларига тикилди: саросима ёки таажжуб аломатлари сезилмади.

— Чақирганимиздан ажабландингизми?— Равшанов уни ўтиришга таклиф этгач, илиб қолган чойдан қуйиб узатди.

— Йўқ, Масковга бир-икки хат ёзганимиздан бери прокуратура билан милиса шунақа бир пиёла чойга таклиф этиб туради.— Норйигит хотиржам тарзда шундай деб кулимсираб қўйди.

— Отангиздан қолган уйни Бўрон Ҳоживалиев деган шахсга сотган экансиз?

— Ҳа, олди-сотди қонуний бўлган.

— Нега сотдингиз? Ота мерос ҳовли...

— Қисқа килиб айтсам: сотгим келувди, сотдим. Лекин бу қисқа жавоб кизиқишингизни қониқтирмаса керак. Батафсилроқ баён қилсам, гап шундаки, отамни сизнинг ўша пайтдаги ҳамкасбларингиз олиб кетишгандан кейин онам бошқа турмуш қурганлар. Мен ўгай отага кўника олмадим. Отамнинг уйига кетиб қолаверардим. Онам эса ўгай отам билан бирга яшашимни истардилар. Уйланганимдан кейин ҳам отамнинг уйида яшашимга кўнмадилар. Онамнинг кўнгилларига қараб яшадим. Олтмиш саккизинчи йили юқорини кўчки олиб кетгач, қишлоғимизда ҳам

шунақа хавф бор экан, ҳозирги жойига кўчира бошлашди. Менга ҳам алоҳида жой беришди. Қишлоқнинг ярми барибир кўчмади, отамнинг уйлари ҳам кўчмаган қисмида эди. Оила ташвиши кўпайиб, отамнинг уйлари қаровсиз бўлиб қолди. Бу одам жой қидириб юрган экан, сота қолдим.

— Унинг қаерлик эканини биласизми?

— Ота-онасини Сталин даврида НКВД Сибирга сургун қилган экан.

— Ота-онаси шу ерлик бўлишганми?

— Мен ҳам шуни сўраган эдим, “бу ерлик эмас, лекин тоғли жойда яшашган”, деб гапни қисқа қилди.

— Отангизни қамоққа олишгандан кейин қаёққа жўнатишган?

— Билмайман... хат-хабар бўлмаган.

— Тарихчи экансиз, отангизнинг тарихини ўрганишга нега уриниб кўрмадингиз? “Халқ душманлари”нинг оқланганига кўп йиллар бўлган-ку?

— Биладан, ўлимидан кейин оқланганларникига Иттифок прокуратурасидан эллагинчи йилнинг ўрталарида расмий хат келган. Лекин... биз олмаганмиз... Институтни битирганимдан кейин бир-икки идорага бориб суриштираётганимни онам билиб қолиб, тўхтатдилар.

— Бу сизга ғалати туюлмадими?

— Йўқ. Мен онамнинг истакларини муҳокама қилмайман, кўнгилларига қарайман, муҳими— шу.

Норйигит ичида уйғониб, ғимирлай бошлаган хўрсинишни жиловлаш мақсадида бошини эгди. Дунёда онанинг кўнглига қараб яшовчи инсофли фарзандлар кўп. Лекин Норйигитнинг она сўзини икки қилмаслигига бошқа сабаб ҳам бор. Отасини олиб кетишганда у беш ёшда эди. Беш ёшли бола ҳамма нарсани ёдига муҳрлайвермайди. Бугун эшитганини эртага унутади. Норйигит ҳам шундайларнинг бири. Лекин отасининг хайрлаша туриб, бағрига босганини, “онангнинг гапига кир, онангни ранжитма, онангни эҳтиёт қил...” деб қулоғига пичирлаб айтган гапларини сира-сира унутмайди. Отасини неча юз, балки минг марта тушида кўрган бўлса, шунча марта такрорлайди бу сўзларни. Ҳозир рўпа-

расидаги одамга ота васиятининг кадри ҳақида гапирса, тушунармикин? Бу одамларга кишининг руҳий оламидаги кечинмалар аҳамиятсиз, уларга жинойтга доир аниқ далиллар керак. Бўрон билан қизиқяптими, демак, Бўронни кораловчи бирон нима дейишини кутяпти. Илмоқли саволларига нимадир илинишига умид қилиб ўтирибди.

— Ўгай синглингиз билан муносабатингиз қандай?— деди Равшанов қисқа муддатли сукутни бузиб.

— Биз бир кориндан тушганмиз. Муносабатим ҳам шунга яраша.

— Ота-онангиз синглингизни салкам оқ қилишган экан?

— Бу уларнинг хоҳиши. Мен оқ қилмаганман. Орамизда ўлим йўқ экан, у менга сингил бўлиб қолаверади.

— Бўрон Ҳоживалиев куёвингиз билан бир зонада ўтирганини айтганми?

— Айтган.

— Нима деган?

— Ўлганини айтган, бошқа гап қўшмаган.

— Бу қишлоқда яшашни Ҳоживалиевга куёвингиз тавсия этмаганми?

— Билмадим, сўрамаганман. Ўртоқ полковник, хуфяларингиз етказишгандир, Бўрон билан учрашиб тураман. Кунда бўлмаса ҳам, кун ора ана, рўпарадаги чойхонада бирга нонушта қиламиз. Ота уйимга ҳам бориб тураман. Лекин мен у билан қамоқ ҳақида сира гаплашмаганман. Қамоқдан сўз очиб, ярасини янгилагим келмаган.

— Сиз зиёли одамсиз, болалар билан ишлайдиганлар киши руҳиятини кузатадиган бўлади. Бизнинг Ҳоживалиевга ҳеч қандай даъвоимиз йўқ. Жинойтига яраша тўлиқ жазони олган бўлса ҳам, бизнинг ишимиз шунака, яна жинойтга қайтмасмикин, деган эҳтиётда кузатамиз. Бу одам оддий киссавур ёки кулфбузар эмас. Бунақаларни “авторитет” дейишади. Ўхшатишим қўполроқ чикса узр: кутурган бўрининг момик куёнга айланиб яшаб кетишига сиз ишонасизми?

— Ўхшатишингиз чиндан ҳам қўпол чикди. Ахир сиз айтган

ўша кутурган бўри ҳам кучдан қолади-ку? Бу одамни ҳаёт силласини қуритган. Агар одамнинг асли тоза бўлса, қон тортиб, яна тозаликка қайтади. Тўғри, мен унда қандайдир норозиликларни сезаман. Лекин балчиқдан қутилиб, яна балчиққа тушадиганга ўхшамайди у одам.

— Менга шу хулосангиз керак эди, раҳмат.

Равшанов шундай деб ўрнидан турди-да, унга яқинлашиб, хайрлашиш учун қўл узатди.

Норйигит илмоқли саволлар бекорга берилмаганини, бу хонадаги суҳбат яна давом этиши мумкинлигини гумон қилиб хайрлашди. Унинг гумони бежиз эмасди. Равшанов Норйигитнинг отаси ҳақида анча маълумотларни билиб келган бўлса-да, ҳозир айтгиси келмади. Агар ҳозир “Ҳоживалиев ўғай уканг бўлади, сенлар бир отанинг фарзандисанлар”, деса, белгиланган режалари остин-устун бўлиб кетиши ҳеч гап эмасди.

Норйигитни кузатгач, Нарзиевнинг хонасига кирди. Нарзиевнинг кайфияти ёмон, капитан Акмаловни тик турғазиб олиб, танбех бераётган эди. Равшанов кириб келмаганда балки танбех чегараси бузилиб, бошқача сўзларга ўтилиши эҳтимоли бор эди.

— Нега бошқа излар бўлмайди? Криминалистларни сиқувга ол, тузукроқ ишлашсин, бор, жўна!

Капитан сувга бўккан мушукдай бўшашиб чиқиб кетгач, Нарзиев “булар билан ишлаш жуда оғир” дегандай бош чайқаб қўйди.

— Машинани прокуратура рўпарасига қўйиб кетганлар изларни йўқотишни ҳам биладилар,— деди Равшанов.— Жалиловнинг бармоқ излари бор шишани ҳам бекорга ташлаб қўйишмаган. Ҳолбуки, бунга эҳтиёж йўқ эди. Машинанинг барча қисмларида Жалиловнинг бармоқ излари бор. Бошқаларники эса йўқ. Ҳатто Тошкентдан бирга келган Комиловники ҳам йўқ. Нега? Негаки, машинани қўйишгач, яхшилаб артиб чиқишган.

— Прокуратура навбатчиси ҳам анқов, қараса бўлмасмиди?

— Милиция машинаси бу ерга бир кунда неча марта келиб-кетади. Ўрганиб қолишган. Уларнинг атрофга бепарво қарашини жинойтчилар билишади. Менимча, жинойтчилар Жалиловни қи-

дириб топишимизни жуда-жуда хоҳлашяпти. Жалиловнинг тириклиги аниқ. Бошқа ҳолатда... машинани йўқ қилишарди...

— Янги миш-мишларга қараганда, Жалиловнинг наркомафияга қўшилиб, қочиб кетганмиш.

Нарзиевнинг таъна оҳангида “Жалиловнинг” дейиши Равшановга малол келса ҳам эътибор бермагандай, босиқ оҳангини ўзгартрмади.

— Шу миш-мишга ишондингизми? Яқинда келган одамни наркомафия дарров олиб қочарканми? Ким ўзи у? Оддий участка инспектори. Наркомафия билан шуғулланувчи одам эмас, бу соҳага доир махфий ҳужжатларга алоқаси йўқ. Хўш, керакми шунақа одам наркомафияга? Айб ўзимизда, ёшларни бўш қўйиш керак эмасди.

— Бўш қўйиш...— Нарзиевга бу гап ёқмай, афтини буриштирди.— Агар ёнини олавермаганингизда аллақачон думини тугиб юборган бўлардим.

— Ёшларнинг думини тугиш керак эмас, уларга иш ўргатиш лозим. Юрагидаги ўт— оловни тўғри йўналишга буриш муҳим.

— Комиловнинг гапига қараганда, унингиз Ғирром билан ош-қатиқ бўлиб қолган экан. Миш-миш асоссиз эмас, “яқинда уйга янги “Мерс” да кириб бораман”, деб мақтанибди. Тошкентда ҳозир “Мерседес” борми, йўқми, билмадим-ку, лекин бунақа мақтаниши бежиз эмасдир?

Яна бир таъна тоши отилгач, Равшанов қошларини чимириб, овозини кўтаришга мажбур бўлди.

— Нима учун “ўртоғининг гапига қараганда”? Нима учун ўзингиз назоратни бўшаштирдингиз? Энди “ёш ходим йўқолди” деб дод-вой қиласизми, ё “милиция ходими наркомафияга қўшилиб кетди”, деб ноғора чаласизми?

— Билмадим, билмадим...— Равшановнинг кескин гаплари таъсир қилиб, Нарзиев ҳаддидан сал ошганини сезди-ю, жойига бўшашиб ўтирди.— Нима десангиз ҳам, Тошкентга ўзингиз маълумот жўнатинг. Айбдор бўлсам, жазолашар...

— Тошкентга хабар қилмаймиз. Аввал Жалиловни топайлик,

шунга яраша бир иш қилармиз. Сизни ҳеч ким айбламайди, хотиржам бўлинг. Фақат... ёшларни ёқтирмаслигингиз яхши эмас.

— Ёшлар, ёшлар... дейсиз. Ўзингиз “Жалиловнинг суянадиган тоғаси бор”, деб турсангиз. Менинг ёшлар билан ишлашга вақтим ҳам, имконим ҳам йўқ. Мутахассисларни бизга Милиция мактаби тайёрлаб бериши керак.

— Мутахассисларни илм даргоҳи эмас, асосан “хаёт” деган мактаб тарбиялайди. Асосий хизматимиздан ташқари, иккаламиз ҳам шу мактабнинг тарбиячисимиз. Энди биргалашиб ўйлайлик: Фиромнинг ўзи наркомафияда янги одам, бу соҳада тажрибаси йўқ. Тажрибасиз одам ғоят эҳтиёткор бўлади. Айниқса қалтис ишга киришаётганида милициянинг бир ғўр ходимини дарров бағрига олиб, кочирмайди. Бағрига олган тақдирда ҳам ундан фойдаланади. Жалиловдан қандай фойдаланиши мумкин?— дераза ёнида турган Равшанов шундай деб ташқарига қараб қолди:— “Шарбат цехи”... Ажойиб жой танлабди. Милициянинг рўпарасида... Тасодифми ё атай танлаганми... “сенлардан кўрқадиган жойим йўқ”, демоқчими? Ғайратнинг ўртоғи қани, чақиринг.

— Мен уни Ҳоживалиевни олиб келгани жўнатган эдим.

— Ҳоживалиевни?— Равшанов унга ажабланиб қаради.— Ундан шубҳаланяпсизми? Яхши, гаплашиб кўринг, натижасини айтарсиз.

Полковник изига қайтиш учун ўгирилди-ю, бир гап ёдига тушиб, тўхтади:

— Юзга айтганнинг захри йўқ, сиз хизматимизнинг нотинчлигидан баъзан нолиб қолар экансиз. Тинчлик, хотиржамлик, хузур нима ўзи? Бу ҳақда ўйлаб кўрганмисиз? Ҳов чойхонада эрта-ю кеч шўлқиллатиб чой ичиб, ёнбошлаб ётганларнинг ҳаёти тинч ва хотиржамми? Сиз ўша хотиржамликни истармидингиз?

— Гап келганда баъзан айтиб юбораман-да, хизматдан нолийдиган ерим йўқ.

— Менам шуни айтаман-да! Бир ҳукмдор хузур-ҳаловатни акс эттирувчи расмларга кўрик эълон қилибди. Юзлаб рассомлар ҳар турли расмларни чизиб, унга тақдим этишибди. Вазирлар шу-

лар ичидан иккитасини танлаб олиб, ҳукмдорга кўрсатишибди. Биттасида водий гўзаллиги, мовий ва сокин кўл атрофини ўраб олган тоғлар виқори тасвирланган экан. Иккинчисида эса жала савалаётган дарахтзор, бир томонни шиддатли сел олиб кетган... Хуллас, сукунат ва хотиржамликдан, демак ҳузур ва ҳаловатдан асар ҳам йўқ. Лекин ҳукмдор барчани ажаблантириб, чиройли водий эмас, жунбушга келган табиат акс этган расмни танлабди. Шунда ҳукмдор таажжубланган вазирлари эътиборини кичик бир тасвирга тортибди: қоя бағридан ўсиб чиққан бутага бир қуш ин қўйган экан. Қуш тухумдан чиққан полапонларини каноти остига олиб, табиат шиддатидан асраб ўтирибди. Ҳукмдор ҳаловатни айнан шунда кўриб, “ҳузур шовқинсиз, қийинчиликсиз ёки қайғусиз яшаш дегани эмас, балки юракнинг ҳар қандай шароитда ҳузур ва ҳаловатга эриша олишидадир”, деган экан. Шу ҳикмат менга ёқади, сизга ҳам маъқул, деб ўйлайман.

Равшанов шундай деб унга синовчан қараб олгач, хонадан чиқди.

***

Четан девор ортида милиция машинаси тўхтаганида Бўрон супада оёқларини осилтириб олиб, гилос еб ўтирган эди. Шухратнинг машинадан тушиб, индамай кириб келишидан ажабланмади ҳам, ташвишланмади ҳам. Худди унинг келишини анчадан бери кутаётгандай ҳолатини ўзгартирмади.

— Кел, келавер, капитан, тортинма,— деди Шухрат яқинлашгач.

— Старший лейтенантман,— деб аниқлик киритди Шухрат.

— Кўзим алдабди, лекин бу яхшилик аломати. Менга шундай кўриндим, демак яқинда капитан бўласан. Юлдузчани бир истакон ароққа ташлаб ювиш одати сенларда ҳам борми? Бўлса, бу башоратим учун мени ҳам сийлаб қўярсан. Кел, ўтир, гилосдан ол, бўлажак полковник.

Шухрат Бўроннинг гапларини кесатик, ҳатто масхара ўрнида қабул қилиб, гилосга қараб ҳам қўймай, жеркиб берди:

— Полковник ҳам эмасман. Мени нега сенсираяпсиз?

— Мен ўрислар орасида туғилиб катта бўлганман. Улар ўзларига яқин олган ҳурматли одамларни сенсирашади. Ҳатто отаси-

ни сенсирайди, шунинг учун мендан ранжима.

Шухрат супага омонат ўтирди-ю, Бўрон билан бу тарзда гаплашишни истамай, мақсадга кўча қолди:

— Сиз Бўронмисиз?

— Ҳа... сўрашинг бошқача, нима отим ёқмадими?

— Менга ёқди нима-ю, ёқмади нима? Ҳарҳолда одамга мос исм эмас.

— Нега? Бўрон – куч, қудрат тимсоли.

— Лекин кераксиз куч-қудрат. Бўрон ҳаммаёқни пайҳон қилади. Одамзод учун кулфатдан бошқа нарса эмас.

— Сен калта ўйлар экансан, полковник, ҳақиқат билан адолатда бўроннинг қудрати бўлади.

— Қайси ҳақиқатда ва қайси адолатда?

Шухратнинг шогирдини имтиҳон қилаётган устоз оҳангида сўраши Бўронга ёқмади. Йигитга энсаси қотиб тикилганича ис-техзо билан кулимсираб, баҳслашаётган файласуф олим оҳангида жавоб қайтарди:

— Аслида ҳақиқат ҳам, адолат ҳам битта-ю, лекин иккаламиз икки томондан кўрамыз. Сен мени инкор этасан, мен эса сени. Гап ёшда эмас, гап яшаётган оламимизда. Шундай бўлса ҳам, одамлар бўронга ҳавас қилишади.

— Ҳамма эмас, масалан мен...

— Билиб турибман: масалан сен ҳавас қилмайсан. Чунки сен ўзингда тўфон қудрати бор, деб ҳисоблайсан. Шунга қарамай, Бўрондан бир нарса истаётгандирсан, бекорга келмагандирсан? Сенга кечаги ўғри Бўрон керакми ё бугун сўниб, шабадага айланганими? Агар кечаги Бўронда гапинг бўлса, вақтингни ўтказмай, келган жойингга қайтиб кетавер. Мен ўтмишимни тушимда ҳам кўрмай кўйганман.

— Менга тушингиз керакмас,— Шухрат шундай деб қўлтиклаб келган папкасидан Ғайратнинг суратини чиқариб, унга узатди.— Бу йигитни танирсиз, ўнгингизда кўргандирсиз?

— Ғайратми? Ҳа, кўрганман, ҳатто гаплашганман. “Қачон кўргансиз, анигини айтинг”, деб мени қийнама. Мен кун ўтганини қа-

моқдалигимда ҳам санамаганман. Бугун чоршанбами ё пайшанбами, бунинг ҳам менга фарқи йўқ. Соат неча бўлгани ҳам барибир. Куёш чиқади, куёш ботади— кун ўтади. Менга шуниси керак. Ишонмасанг, уйимни титиб чиқ, соат деган нарса йўқ менда.

— Кунини билмасангиз, гаплашганингизда нима дегани эсингиздир?

Бўрон бу саволга дарров жавоб бермай, “Ана энди ўз тўнингни кийиб, терговчига ўхшадинг. Сен терговчисан, мен эсам жиноятчи эмасман. Сен чала биладиган жиноят кодексининг ҳар бандини ярим тунда уйғотиб сўрасанг ҳам адашмай ёддан айтиб бераман, мени қармоққа илинтиришинг қийин, ҳой ғўр бола”, дегандай муғомбирлик билан тикилди.

— Эсимда,— деди кўнгилга хуш ёқувчи воқеани эслагандай,— ошнанг бир ёмон касалликка учраган экан, дардини менсиз тузатиб бўлмас экан, тоз-за ялинди.

— Қанақа касал? У соппа-соғ эди,— деди Шухрат Бўроннинг киноясини фаҳмламай.

— Юрак касали, билмасмидинг? Битта гўзал қиз нақ жигаридан уриб қўйибди-ку?

— Моҳидилми?

— Билар экансан-ку? Лекин... менам баъзи нарсалардан хабардорман.

Шухрат ўзи ҳам сезмаган ҳолда хавотир билан сўради:

— Нимадан?

— Ғайрат Моҳийни, сен эса Назирани севасан. Моҳий билан Назира шунчаки дугона эмас, улар туғишган опа-сингилдан афзал. Ойниса камоқдалигида Моҳий Назираникида яшаган. Агар бахтларинг кулиб, шу қизларга уйлана олсаларинг, сенлар божа бўласанлар.

— Буни биламан. Моҳидилга амаки эмаслигингизни ҳам биламан.

— Бу ҳеч кимга сир эмас. Сенга ҳозир Моҳидилнинг тарихи керакми ё ошнангнинг менга айтган гапларими?

— Хўп, нима деди?

— Моҳийга юрагини очганида, у “амакимнинг рухсатисиз жавоб бера олмайман”, деганми, ишқилиб, чойхонада ўтирсам, ҳовлиқиб келиб, ҳе йўқ-бе йўқ “бизга оқ фотиҳа беринг” деб қолди. Мен нима дердим? “Умри ўғрилар билан ўтган бир бедаво одам бўлсам, оила нима, йигит билан қизнинг севгиси нималигини билмасам... Ўргаларингда аҳд бўлса, ҳаракатингни қилавер. Фақат бу ишни пишитишни хотинларга қўйиб бер. Ўрис бўлсанг бошқа гап эди, ўзбекларда куёв боланинг ўзи совчиликка юрса уят бўлади”, дедим.

— Хотинлар ишни пишитса-ю, гап сизнинг розилигингизга тақалса, нима дердингиз?

“Коса тагида ним коса”, деганларидай, Шухратнинг саволи остида илмоқли жумбок яширинган эди. Бўроннинг ўтқир зехни буни фаҳмлаб, кулимсиради:

— Фикрингни очиқ айтавермайсанми, нима қиласан гапни айлантириб? “Милисани куёв қилишга кўнармидингиз?” демоқчисанда, а? Менга қолса кўнмасдим.

— Милисани шу даражада ёмон кўрасизми?

— Сен гапни чувалама, полковник, мен ёмон кўрмайман, милиса мени ўлгудай ёмон кўради. Милиса мен учун аллақачон битта ўқ ясатиб қўйган-у, фақат эплаб отолмаяпти-да. Балки шу ўқни эртами-индин сенинг кўлингга тутқазиб қўйишар? Эплаб отсанг, башоратим аниқ амалга ошади, полковник бўласан. Энди дангалига кўчсам: милисадан яхшилик кўрмаган одамлар қандай бўлса, мен ҳам шундайман.

— Милиция текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган тоифадан эмас-ку? Мана шу ерни сотиб олиб, ферма қилибсиз, “ўтмишимдан кечганман” деганингиздан кейин биров келиб, мушугингизни “пишт” дедими?

— Менинг “пишт” дейдиган мушугим йўқ, ўрток старший лейтенант,— Бўрон шундай деб жиддий тус олди:— Милисага бўлган муносабатим билан бекорга қизиқмаётгандирсан?

— Ғайрат билан бошқа гапларни гаплашмадингларми?

— Бошқаси бор, айтаверайми? Битта маслаҳат бердим, майли, айтақолай, ўзингга ҳам фойдаси тегиб қолар: “Совчиларга тока-

тинг бўлмаса, милисахонангдан битта чақирув қоғози юборгин-у, никоҳлаб олавер”, дедим. Бу гапим унга ёқмади, сенга ҳам ёқмади, а? Ҳарҳолда совчи юбормаганга ўхшайди. Юборса, менга хабари етиб келарди.

— Уч кундан бери Ғайрат йўқ, изини топа олмаяпмиз.

— Изи йўқ дейсанми? Нима у игнамики, сувга тушиб йўқ бўлиб кетса. Шундай абжир йигитнинг изи бўлмас эканми? Моҳий биладими буни?

— Ҳа.

— Унда нега менга хабар қилмади?

— Балки гумон сиз томон бошлашини истамагандир?

— Барибир бошлабди-ку?

— Мен сиздан гумонсираб келганим йўқ. “Нега менга хабар қилмади?” деб ажабландингиз-а, олдинроқ билганингизда нима қилган бўлардингиз?

— Нима қилардим? Яқин қариндоши эмасман, “йўқолди”, деб милисага ариза беришга ҳақсизман. “Бола бечорага жабр бўлибди”, деб кўярдим, холос.

— Нега “жабр бўлибди”, деяпсиз? Соғ-саломат бўлса-чи?

— Соғ-саломатлигини аниқлаганларингдан кейин “бола пақирнинг бахти бор экан”, дейман.

— Ҳарҳолда гапларингиз кизиқ...

— Полковник ука, сен мени тилимдан илинтиришни ҳавас ҳам қилма. Ошнанг йўқолган бўлса, кидиравер. Фақат мендан нарироқда кидир. Мен ўғрилар оламини гуллагиб юрганимда ҳам шилта иш билан бузукликдан нари эдим. Шунинг учун ҳам мени қадрлашарди.

Бўрон “шилта иш” деб қотилликни назарда тутган эди, Шухрат шу сўздан илиб олмоқчи бўлди:

— “Шилта иш” ҳақида гап бўлмади-ку?

— Милиса йигитнинг уч кундан бери изи ҳам, иси ҳам чиқмаётганидан яхшилик кутиш қийин. Энди сўроғингни шу ерда тўхтата қол. Ичинг қуяётган бўлса, ўзимнинг қўлбола чойимдан дамлаб берай.

— Мен сизни сўроқ қилгани келмаганман. Сиз билан бошлиғимиз гаплашмоқчилар. Ҳозир мен билан бирга боришингиз шарт.

Бўрон унга бир неча нафас синовчан тикилгач, ўрнидан турди-да, уйга кириб, кийимини алмаштириб чиқди. Онаси уни шу одатга ўргатган: уйдаги кийим билан кўчага чиқмайди. Бўроннинг уст-бошига қараб, Шухратнинг ҳам ҳаваси келди, ҳам озгина ғашланди. Яхшилаб дазмолланган қора шим билан оппок кўйлак кийган, қуюқ сочларини силлиқ тараган, ҳатто оёқ кийими ҳам ялтиллаб турган, бўйи басти келишган Бўронни кўрган одамда у ҳақда заррача ёмон фикр уйғонмаслиги аниқ. Айрим ҳамкасбларининг ёқаси кир, ғижим кўйлақда ҳам хизматга келавериши, хизматнинг еттинчи, кечи билан ўнинчи йилидан қорин кўйиб, икки қадам юурса ҳаллослаб қолишидан унинг ғоят ғаш келарди. Ҳатто идоранинг бир мажлисида шу ҳақда гапириб, ёши катта ходимлардан “ука, сен олдин бизчалик хизмат қилиб кўйгин-да, кейин ёқамизнинг кирига қара”, деган танбеҳ эшитган эди.

Машина ўрнидан кўзгалгач, хайдовчи ёнида ўтирган Шухрат орқасига ўгирилиб деди:

— Балки Ғайратни топишимизда ёрдам берарсиз?

— Қизиқ бола экансан-ку! Нега мен ёрдам беришим керак?

— Бўлажак куёвингизнинг тақдири сизни қизиқтирмайдими?

— Унинг тақдири билан қизикадиганлар етарли бўлса керак.

Бошимдан тегирмон тошини юмалатишганда ҳам сенларга яқинлашмаганман. Милиция мактабида ўқиган бўлсанг, ўғрилар қонунини ўргатишгандир. Сенларга ёрдам берган одамни бизда нима дейишади, биларсан? Келиб-келиб шу ёшга етганимда бир қанжик ит каби ўлиб кетишни истамайман.

— Яхши, унда битта саволимга жавоб беринг: тўрт кун олдин эрта саҳарда сизни мозордан чиқиб келаётганингизни кўришибди?

— Сенга маълумотни чала беришибди: беш кун олдин ҳам кўриши керак эди. Хўш, кўрса нима бўлибди? Мен кўп кечаларни мозорда ўтказаман.

— Нега?

— Негалигини айтишимдан олдин сен менинг битта саволимга

жавоб бер: мозористон нима ўзи: ҳаёт белгисими ё ўлимми?

— Ие!— Шухрат “бу одам жиннироқмасми?” дегандай унинг кўзларига қаради. Бўрон бу қарашнинг маъносини англаб, маънос жилмайди:

— Бунақа қарама, полковник, мени жин ҳам урмаган, мозор ҳам урмаган. Фақат битта ҳақиқатни сенга билдириб қўймоқчиман: мозор— ҳаёт белгиси. Яна ажабланияпсан-а? Дикқат қил: қарда мозор бўлса, унинг ёнида ҳаёт бўлади. Ҳаёт бўлмаган жойда мозорга ҳожат борми? Қизиқ, а? Ҳаёт билан ўлим айри-айри бўлолмайди. Менга бу нарса жумбоқ бўлиб туюлади. Жумбоқни ечаман, дейман-у, тишим ўтмайди.

— Тушунарли... шунинг учун кечалари мозорда санқийсиз. Сизни “мозорнинг санки файласуфи”, деб таърифласак ҳам бўларкан.

— Жуда беодоб бола экансан, полковник. Уйимга бостириб кирдинг, индамадим, ҳар хил бемаъни гапларни айтяпсан, чида-япман. Бирон жиноятни бўйнимга қўя олганингда бунақа олиф-тагарчилик қилсанг ярашарди. Бу кетишингда, бола, елкангдаги юлдузчаларинг шу кичкиналигича қолиб кетади.

— Қўполлик қилганим йўқ, гапларингизга яраша гап қилдим.

— Унда эшит: мозорда санқиб юрганимнинг сабабини билишинг учун менинг бошимдан ўтган савдолар бирма-бир бошингга тушиши керак. Ўғри икки нарсадан кўркмайди: камок билан ўлимдан. Менинг умрим ана шундай кўркувсиз ўтди. Энди камалмайман. Лекин ўлишим аниқ. Уйқум ўчган тунлари борадиган жойимни зиёрат қилиб келаман. Бу кеча ҳам мозорда эдим, айғоқчиларинг сезишмабди-да? Бунақа гаплардан энсанг қотади, а? Майли, Моҳийнинг ҳурматидан бир маслаҳат бераман: сенлар чет эллик фараонларнинг хунаридан фойдаланларинг: Ғайратни топганга бир-икки юз минг доллар суюнчи пул эълон қилларинг. Бу ернинг одамлари пулни ўлгудек яхши кўришади. Ўртоғинг ернинг тагида бўлса ҳам, ярим соатга қолдирмай топиб беришади.

Шухратга бу гап ёкмай, ўгирилиб олди. Бўрон эса тусини ўзгартирмай давом этди:

— Бу гапим ҳам ёкмади, а? Таклифим аҳмоқона бўлгани учун эмас,

амалга ошириш кўлингдан келмагани учун ғашландинг. Иккидан бири: аввало, шунча пулларинг йўқ сенларнинг, иккинчидан, йўқолган бола шунча пулга арзимаса керак. Сенлар таваккалига Ғайратни топганга юз минг доллар ваъда қилаверларинг. Бола топилганда ваъдадаги учта нолни ўчириб ташлайсан-у, “Биз юз доллар ваъда қилганмиз” деб тураверасан. Ўша юз долларни майли, мен бера қоларман.

— Шунақа боймисиз?

— Ўлиб кетган ўтай аммамнинг эридан қарз олиб тураман. Сенга яна бир гап айтай, пешонангни тириштирмай эшит, полковник бўлганингда аскотади: ҳозирги гапларимдан энсанг қотди. Тан олиб айт: ошнангни топиш учун минг рубл ҳам сарфлай олмайсанлар. Ўғрилар эса ўзига керакли одам йўқолиб қолса, пулни аямасдан сочади. Ҳатто ўша йўқолган одамни топиб ўлдириш учун ҳам сарфлайди. Шунинг учун ҳам ҳалол ўғриларга тишларинг ўтмайди.

Милиция идорасига етиб келишгач, Бўрон машинадан шошилмай тушди. Тушгач, Шухратга эргашишга шошилмади— таниш-нотанишлар билан хайрлашиб олишни ният қилгандай, атрофга аланглаб боқди.

Ичкари кириб, бошлик эшигига яқинлашганларида Шухрат “Бир пас тура туринг”, деб, ўзи эшикни қия очиб, топшириқ бажарилганини билдирди. Хонага ўзи кирмади, эшикни каттарок очиб, Бўронга йўл бўшатди.

Нарзиев уни ўтирган жойида нохуш қараш билан қарши олди. Бундай хоналарда бундан багтар қарашларни кўрган Бўрон тўрт қадам кўйиб тўхтади-да, бошликқа салом бермай, сурбетларча тикилди.

— Бўроннинг доврўғини эшитганман. Россия томонларда “авторитет” дейишармиди? Ҳа, энг доврўғли авторитет тинчгина яшаётган районда ишлайман, деб ҳеч ўйламагандим. Ғалати мантиқсизликни қаранг: қонундаги ўғри тинч яшайпти, лекин район тинч эмас.

— Районнинг тинчлиги битта собиқ ўғрига боғлиқ бўлиб қолганми?— деди Бўрон киприк қокмай.

— Мен битта саволни кўп ўйлаяпман-у, лекин тўғри жавоб топа олмаяпман. Хоҳласангиз жавоб беринг, бўлмаса йўқ: ҳарҳолда эски ҳунарингизни нима учун ташладингиз, нима учун айнан

шу кишлоққа келиб жойлашдингиз?

— Агар Бухорога жойлашсам-у, сиз ўша ерда милиция бошлиғи бўлганингизда ҳам шуни сўрардингиз. Бу иккинчи саволингизга жавобим. Биринчисининг жавоби: ҳар қамалганимда ҳамкасбларингиз бу ишингни йиғиштир, деб яхши маслаҳат беришарди. Қачондир уларнинг гапига киришим керак эди-ку?

— Бунака пичинглар менинг чўнтагимдан тушиб қолган, мен билан тўғри гаплашинг,— Нарзиев асабийлашаётганини яширолмай, столи устидаги қаламни олди-да, бармоқлари орасида айлантира бошлади.— Бу ерга келгунимча зонада ҳам хизмат қилганман, сизларнинг қилиқларингиз менга яхши таниш.

— Унда қанақасига тушунтирай, ўртоқ бошлиқ? Биров ўн йиллаб бўкиб ичади, ҳаммани безор қилади, биров чекавериб ўпкасини илма-тешиқ қилиб юборади. Кунлардан бир кун икковининг кўзлари мошдек очилади. Ароқхўрнинг кайфи тарқаб, кўзларини очади-ю, биров насихат қилмаса ҳам “шунча ичганим етар”, деб ароқ шишасини чил-чил синдириб ташлайди. Кашанда ҳам бўшаган сигарет қутисини гижимлаб отади. Ким эшитса, “отанга балли, ташлаб яхши қилибсан!” деб мақтайди. Мен бу икки босқичдан аллақачон ўтганман, ошналарим масхара қилишган, мақтов эшитмаганман. Энди учинчи босқичга келиб, ўғирликни ташласам ҳам мақтов йўқ, юзтаси ишонмайди, мингтаси ажабланади, яна мингтаси ҳайратланиб, ёқасини ушлайди. Бир даврага кирсам, ҳамма қўрқиб қарайди. Сизлар ишонмасангиз ҳам, тун-у кун пайт пойласангиз ҳам, бир ишқални бошлашимни жуда-жуда хоҳласангиз ҳам ранжимайман, чунки касбингиз шунақа. Ўртоқ бошлиқ, сизга юрак-юракдан тўғрисини айтаман: ўғирликни ташлашимнинг ҳеч қандай сабаби йўқ. Дайдиб юравериш жонимга тегди. Бу ерга келиб, биринчи марта кўчат экдим. Қўлимга кетмон олиб, ер чопдим, экинларни суғордим... Авваллари қўлларим ўзимга бўйсунмади. Мен туғилиб ўсган ерларда кетмон йўқ, кўчат ҳам экилмайди— ҳаммаёқ ўрмонзор. Суғорилмайди— ҳаммаёқни сув-у муз босиб ётибди...

— Одамни бўғишга ўрганган қўл кетмон дастанни ушлашга кў-

никдими? — Нарзиев шундай деб қалам орқасини столга уриб-уриб кўйди.

Бу гап Бўроннинг юрагини тилиб ўтгандай бўлиб, юзи учди. Унинг оламида тухмат учун жавоб берилиши керак. Бу ерда... у чорасиз, ғазабига эрк беролмайди. “Зонада хизмат қилган бўлсанг, ҳарҳолда бошлик бўлмагандирсан. Сенга ўхшаган майда офицерчаларнинг бошига эски пайтавамни ёпиб кўйсам ҳам ғинг дея олмасди. Сен билан зонада учрашганимда олдимда қурбақадай сакраб юрган бўлардинг. Елкангга иккита юлдузни қўндириб олиб, “бургутман” деб ўйлаяпсанми? Сен чумчуқсан! Узоққа ҳам, баландга ҳам учолмайсан. Чириллашга устасан, майли чириллайвер, кулоқлар бундан багтарини эшитган”. Бўрон шу гапларни хаёлидан ўтказиб, Нарзиевга пича тикилиб тургач, истехзо билан кулимсираб, бош чайқади:

— Бу гапингиз ўхшамади, командир, тухмат қилманг. Чакиртиришингиздан олдин менга тегишли маълумотлар билан танишгандирсиз? Биронта шилта ишга яқинлашган эканманми? Мен ҳамиша озода ишлаганман. Жиноятни ҳам Россияда қилганман, жазони ҳам ўша ёқда олганман. Бир марта этап билан Учқудуққа келганман.

— Буни нима учун айтяпсиз? Ўз юртингизда жиноят қилмаганингиз учун ўзингизни ватанпарвар деб ҳисоблаяпсизми?

— Бе... ватанпарварлик ҳақида гапиришга менинг ҳаққим бор эканми! Шунчаки... маълумот учун айтдим-кўйдим-да. Мен сиздан олдинги бошлиққа тушунтириш хати ёзиб бергандим, ўқигандирсиз?

— Ўқидим. Бир бечора хотинга раҳм қилгансиз. Лекин ўша “бечора” нарқобизнесда айбланиб қамалган.

— Айби исботланмаган, оқланган.

— Балки оқлангандир. Лекин вақтида эри билан биргаликда қорадори билан шуғулланган. Эри билан бир зонада ўтиргансиз. Ўлат “чегарага яқин қулай жой”, деб қишлоғини мақтамаганми?

— Йўқ, мақтамаган. Этап бўлишидан олдин, ўлимини сезганми, “оиламдан хабар олиб тур”, деб васият қилган. Чегарага яқин макон керак бўлса, туғилган еримга борардим, у жой шунчаки яқингина эмас, нақ чегаранинг ўзи. Дарахт тепасига чиқиб қаралса, Япония кўриниб туради. Астойдил ҳаракат қилинса, тешик

қайикда ҳам сузиб ўтиш мумкин.

— Ўлат билан салом-алигингиз яхшимиди? Фақат “у билан бир марта кўришганман”, деб ўзингизни гўлликка солманг.

Ўзини гўлликка солиш ёшидан ўтган Бўрон тўғриси ҳам айтмасди. Ўлат билан биринчи учрашувида унинг Будённийободдан эканини эшитиб, беихтиёр “отам ўша ерлик бўлган”, деб юборган эди. Ўлатнинг унга яқинлашишига, ҳатто айрим сирларини айтишига шу сўзнинг ўзи кифоя қилганди. Дастлаб Бўроннинг унга эҳтиёжи йўқ эди, бироқ унинг кимнинг куёви эканини билгач, энди яқинлашишига монелик қилмади, аксинча, камоқ лагери учун шоҳона бўлган дастурхонига тез-тез чақириб турди. Ҳозир шуларни айтсинми? Ҳеч қачон! У Ўлат билан учрашувларни эшлашга ҳаракат қилиб ўйга толгандай турди-да, бир неча нафаслик сукутдан сўнг ёдига ҳеч нима тушмаган бечора одам овозида жавоб берди:

— Ўлатни танирдим. Лекин нима учун салом-алигимиз яхши бўлиши керак?

— Ҳарҳолда... таникли рецидивистлардан...

— Рецидивистларнинг ҳаммаси менинг қариндошларимми?

Нарзиев туриб, Бўронга яқинлашди. Худди уриб юборадигандай ўқдек тикилди.

— Барагингизга бирон марта ҳам мўраламаганми? Майли, мўраламагандир, “авторитет” бўла туриб, унга қизикмаганмисиз?

— Зонада хизмат қилган бўлсангиз, биласиз, янги одам авторитетга салом бергани махсус келади.

— Ёки келтирилади,— деб аниқлик киритди Нарзиев.

— Ҳа, шундай бўлган. Кейин... баракка ҳам кирган, яширмайман. Чефир билан сийлаганман. Лекин унинг чефирга тоқати йўқ эди. Коньякни яхши кўрарди.

— Лекин сиз коньяк топиб бера олмагансиз, шундайми?

— Мени хафа қияпсиз, командир, зонада коньяк топиш қийин иш эмас-ку?

— Демак, ўзингиз чефир ичиб, уни коньякка тўйдиргансиз. Демак, у-бу нарсаларни гаплашишга фурсат бўлган. Масалан, ко-коиннинг грами қанча, нашанинг бозори қайси шаҳарда чаққон?

Бўлганми шунақа гаплар?

— Бўлмаган. Мен бунақа нарсаларга қизикмайман. Қонунизмни биласиз-ку, ҳалол ўғрилар чернотага аралашмайди.

— Эҳтиёт чорангизми бу, ё бошқа сабаб ҳам борми?

— Эҳтиёт чораси, десам, сизга маъқул келар? Лекин гапнинг ўғил боласи— мен ўғрилар қонунига хиёнат қилмаганман ҳеч қачон.

— Ҳа, ҳа... қонунингиз сиз учун муқаддас,— Нарзиев бурилиб, жойига қайтди. Бўрон эса турган жойида қотиб тураверди.— Ўғирликни ташлаганингизга ишондим. Лекин... “братва” дермидингиз? Ошналарингиз ё шогирдларингиз билан бутунлай узилиб кетмагандирсиз?

— Деярли узилиб бўлганман. Энди бу дунёдан узилишим қолди. Шунда гумонлардан бира-тўла қутиламан.

— Бу масалада шошилмай туринг. Агар ҳаётингизда ором олишни истаб ўғирликни ташлаган бўлсангиз, роҳатланишга улгуринг. Гирром деган шогирдингиз... Ўлатнинг меросхўри эмасми?

— Гирром қанақасига менинг шогирдим бўларкан? Зонада бирга ўтирган, кейин бу ерда пайдо бўлиб қолди. Тижорат қилаётганини биламан. Шу ерда шарбат заводи курмоқчилигини айтган.

— Ўғридан яхши тижоратчи чиқармикин?

— Гирром ҳеч қачон ўғри бўлмаган. Ўғрилар киморбозлардан нафратланишади, ўзларига яқинлаштиришмайди.

— Сиз яқинлаштирибсиз-ку?

— Биз кўнгилчанлигимиз туфайли баъзан адашиб турамиз. Зонада жонини сақлаб қолган эдим.

— Нега?

— Битта миллатдан эканмиз, раҳмим келган.

— Қойилман!— Нарзиев шундай деб столига шапати уриб кўйди.— Ватанпарварлик устига ватанпарварлик! Лекин... мантиқ қолипига тушмаяпти бу ватанпарварлигингиз. Ахир ўғрининг ватани қаерда— қамоқда-ку? Шунақа қонунларинг борми ё ундан воз кечдиларингми?

— Шунақа қонун бор, командир. Ўғри турмада ўтириш керак,

лекин... ана шу лекини бор: арзирли иш учун ўтириши керак, лақ-малиги учун эмас.

Нарзиев шарт ўрнидан турди-ю, бироқ Бўрон томон юрмади.
— Шунақами? Бўпти, бораверинг!

Ҳайдаш даражасида кетишга ижозат берилган бўлса-да, Бўрон жойидан жилмади.

— Гапингиз борми менда?— деди Нарзиев кўрс оҳангда.

— Бирон гапингизни айтишни унутмадингизми?

— Қанақа гап?

— Ходимингиз кела-келгунимизча мени тергов қилиб, йўқолган лейтенант бола ҳақида сўраб-суриштирди. Чақиришингиздан мақсад шу эмасмиди?

— Кимни қачон чақираман, нима учун чақираман, нималарни сўрайман— бу менинг ишим! Ё сиз билан маслаҳатлашим керакми?

— Мутлақо йўк... мандан аклли маслаҳат чиқмайди, ўртоқ полковник.

— Унда...— Нарзиевнинг бир нарса дегиси келди-ю, лекин тилини тийиб, “сизга рухсат”, дейиш билан чекланди.

Жаҳл билан айтилган сўзларни хайрлашиш ўрнида қабул қилган Бўрон шу лутфга яраша иш қилди: индамай бурилиб, чикиб кетди.

Кўчада бироз тургач, гузарни кесиб ўтиб, рўпарадаги иморат сари юрди. “Шарбат цехи” эшигига яқинлашиб тўхтади-да, ўгирилиб, милиция идораси томон қаради. Бу қарашида “Кузатяпсанларми, майли кузатаверларинг, менинг яширадиган сирим йўк, қўлларингдан нима келарди?” деган маъно бор эди. Бу онда Нарзиев чиндан ҳам дераза оркали қараб турган эди. Бўроннинг бу сурбетлиги унинг ғазаб жомини тошириб юборди, қўлидаги қаламни шарт синдириб отди-да, сўкиниб қўйди.

Бўроннинг хотиржамлиги тасодиф эмасди. Бу ерга бир эмас, бир неча марта чақирилишини ҳисобга олиб қўйган эди. Гап билан бўлса-да янчиб ташлашга қасд қилган бошликнинг асабийлашаётганини сизди, шу боис унинг хонасини ғолиб одам ғурури билан тарк этди.

Цехнинг эшигини очиши билан димоғига ачимсик хид урилиб, кўнгли беҳузур бўлди. Бу ерга киришни сира ёқтирмасди, гапи бўлса Ғирромни чақиртирарди. Ҳозир изига қайтиши мумкин эмасди. Шу боис ёмон хидга чидаб, ичкарига қадам босди. Беш-олти қадам юргач, чап томондаги эшикни очди. Шинам хона тўридаги айланма ўриндикқа ялпайиб ўтириб олиб бармоқларини тозалаётган Ғирром Бўроннинг кутилмаганда пайдо бўлиб қолишидан ажабланиб шошиб қолди. Стол устидаги юпка оқ қўлқопи ва сочилиб ётган карталарни тўплаб ғаладонга ташлади-да, меҳмонига пешвоз чикди. Бўронга унинг бу одати маълум: кимор ўйнаса-ўйнамаса, бармоқ учларини майин кумқоғозга ишқаб тозалаб туради. Бармоқ териси юпқалашса, картага энг ингичка игна учи билан берилган белгиларни ҳам сеза олади. Оқ қўлқоп эса бармоқ сезгиларини ташқи таъсирдан ҳимоялайди.

— Бугун нима учун кайфиятим яхши десам, келишингизнинг шабадаси экан-да!— Шундай деб қўл узатган эди, Бўрон кўришмади:

— Яна нозик бармоқчангни эзгилаб қўймай, ўйиннинг дараги чикиб қолдими?— Бўрон саломга шу тарзда совуққина алик олиб, оромкурсига чўкди.

— Шу овлоқда ўйин бўларканми? Бор-у... бу қаланғи-қасанғилар билан ўйнаб илмимни хор қилмайман.

— Миш-мишларни эшитяпсанми, кайфияти яхши йигит?

— Миш-мишсиз кун борми бу ёруғ дунёда? Қайси бирини айтяпсиз?

— Рўпарангдаги идорадан тарқалаётган миш-мишни айтяпман: Моҳийнинг атрофида ўралашиб юрган бола йўқолганмишми?

— Худо урсин, эшитмадим. Буларингиз,— Ғирром милиция идораси томон имлаб қўйди,— “лейтенантчамизни топиб беринг”, деб мендан илтимос қилишмади-ку? Йўқолган хитнинг мева шарбатига алоқаси йўқлигини билишади, шекилли?

— Шарбатга алоқаси йўғ-у, лекин “қорадори сотадиганларга қўшилиб кетганмиш”, деган миш-миш бор. Бунақа миш-мишни ҳов тўғрингдагилар жуда-а яхши кўришади. Майнавозчилик қил-

май, кўзларингни каттароқ оч. Сенинг ўйинингни катта шаҳар кўтариши мумкин. Бу ерлардаги ҳар бир бута, ҳар битта барг ай-ғокчи. “Воҳ!” дейишга улгурмай қоласан.

— Ўйин бошланди, деб сизга ким айтди? Сиздан оқ фотиҳа олмай туриб, ўйин бошлайдиган аҳмоқмасман.

— Аҳмоқсан! Билмасмидинг?— Бўрон Нарзиев билан суҳбатда йиғилиб қолган ғазаб тошларидан бирини унга отди-ю, шарт ўрнидан туриб, кетмоққа чоғланди. Лекин остонага етганда Ғирромнинг гапи уни тўхтатди:

— Ўлатнинг ўлигини ўз кўзингиз билан кўрганмисиз?

Бўрон аста ўгирилиб, ҳам ғазаб, ҳам таажжуб аралаш нигоҳини унга қадади:

— Шу пайтда эски пахталарни титкинг келиб қолдимми?

— Уни Париждаги энг зўр ресторанларда маишат қилиб ўтирганини кўрганлар бор.

Ғирром ёлғон гапираётганида киприк қокмайдиган, лозим бўлса, тулкиларга дарс бера олувчи устамон хирпалардан эканини Бўрон биларди. Шу сабабли унинг безларча карашидан баттар ғазабланди.

— Ўзинг кўрсанг ҳам кўзларингга дарров ишонма.

— Ўлган, ўлмагани билан сарик чақалик ишим йўқ. Лекин молни қаерга яшириб кетгани қизиқ. Агар топилса, Капрал-мапралларни аралаштирмай, иккаламиз тенг бўлиб олардик.

— Тенг шерик, дедингми?— Бўрон орқасига қайтиб унга тик келди.— Шериклик ошини ит ичмаганда мен ичаманми? Яна сен билан-а? Мен кимман-у сен кимсан?!

— Тенг шерикликка кўнмасангиз, ўттизи менга, етмиши сизга,— Ғирром шундай деб, эҳтиётан бир қадам чекинди— жон ширинда! Ўлдиришга-ку, ўлдирмайди, лекин тепкиси ёмон бу одамнинг.

— Вей, калланг жойидами? Шу пайтда йўқ нарсанинг савдосини бошляпсанми?

Ғирром яна бир қадам тисланди, лекин тилини тиймади:

— Нега йўқ бўлади, ўша нарса бор, фақат жойини аниқласак

бўлди.

— Оппа-осонгина иш экан-ку? Унда топа қол. Қандай топишни Капрал ўргатмадими?

— Ўргатувди: “Бўрон акахонингда иш кўп, этагини маҳкам ушла”, деган. Одессага хушxabар билан борсак яхши бўларди. Бу ишнинг суюнчисига битта кемани маишатга атаб кўйганини айтувдим-ку.

— Одессага интилсанг-интилавергин-у, темир тобутда қайтиб келишингни ҳам ҳисобга олиб кўй, менам шу гапни аввал айтганман, унутибсан, хомкалла!

— Одессада бўладиган маишатимизга шерик қаторида бормангиз, қайнота қаторида борарсиз?

— Нима дединг, қайтар-чи?

— Анавинда Моҳийдан гап очганимда, “яхши” дегандай бўлувдингиз-ку? Ўлат қизини менга васият қилган эди. Ўгай амаки бўлсангиз ҳам иззат қилавераман. Моҳийга уйланиб, ўрислар айтгандай, “асал ойи”ни Қора денгизда ўтказаман, деган ниятим бор. Ўлатнинг меросини Моҳийга сеп қилиб берсангиз, узукка кўз кўйгандай бўларди.

— Менга қара, куёв бола, агар тилингда айтаётганинг дилингда ҳам бўлса, юрагингни шу панжам билан суғуриб оламан,— Бўрон шундай деб унинг кўкрагига чанг солди-да, кўйлагини гижимлади.— Сенга Ўлатнинг молини эмас, икки қулоч сурпни сеп қилиб бераман.

— Тушунмадим?— деди Фирром унинг важоҳатидан кўрқиб.

— Тушунмадингми? Тумруғингдан осиб кўйганимда тушунасан. Жонинг кимнинг кўлида эканини унутма.

Шундай ғазаб билан гапирдики, оғзидан сачраган тупуклари Фирромнинг бетига тушди. Фирром бу ҳукм ҳозирнинг ўзида амалга ошадигандай чўчиб, тисланди. Бўрон “ахволинг шу-ку, яна мен билан майнавозчилик қиласанми?” дегандай захарли караш билан қараб турди-да, кескин бурилиб чиқиб кетди.

Шу кетишида тўғри Ойнисаникига борди. Сўрида ғамгин холда ўтирган аёл уни кўриб, нохушлик билан ўрнидан туриб саломлашди. Таклиф бўлмаса-да, Бўрон сўрининг бир чеккасига ўтир-

гач, Ойнисадан ҳол-аҳвол сўради:

— Ойнинг яхшимилар?

— Ҳозир бориб келдим... бир таниб-бир танимаяпгилар.

— Менам кириб кўрсам бўладими?

— Нега?— Ойниса унга ҳам ажабланиш, ҳам бироз кўркув билан қараб олди.

— Сен билан ҳам, аканг билан ҳам кариндошдек бўлиб қолдик. Касални кириб кўриш ёмонми?

— Буни... акам билан маслаҳатлашинг. Балки бирга кирарсиз.

Шундан сўнг иккови ҳам жим қолди. Кейин Ойниса ҳол-аҳвол сўрамаса ҳам, Бўрон ўзига ўзи гапираётгандай сўз бошлади:

— Милисага янги бошлик келганидан бери қачон чақираркин, деб кутардим, вақти-соати бугун экан. Буларни икки савол қизиқтиради: нима учун ўғирликни ташладим-у, нима учун бу срга келиб қолдим? Тўғриси айтсам ишонишмайди. Ёзув-чизув кўлимдан келганида бошимдан ўтганларни битта китоб килиб ёзиб қўярдим. Милисанинг бошлиғи ҳар ўзгарганида табриклани кириб, шу китобимдан совға қилардим, овора бўлиб сўроққа чақириб ўтирмасди. Сени чақирмадим, ишқилиб?

— Йўқ...— Ойниса чуқур хўрсинди.

— “Хатга тушдинг, ўтга тушдинг”, дегани шу-да! Ўлгунимизча кутилмаймиз улардан. Мен-ку уларнинг таппа-тайёр ўлжасиман. Очолмаётган катгароқ ишини бўйнимга қўйиб қамаш уларга чўт эмас. Сен бечорга қийин, емаган сомсангга пул тўлайсан. Қорадорили иш бўлса, сен томонга бир қараб олмаса иложи йўқ уларнинг.

Бўрон аёлнинг маҳзунлигини сезмагандай гапираётган эди, Ойниса яна хўрсиниб қўйгач, ҳол сўрашга мажбур бўлди:

— Нега кайфиятинг йўқ, соғмисан?

— Раҳмат... яхшиман.

— Ҳа, яхши бўл, касалланишни хаёлингга ҳам келтирма. Тўйнинг дараги чиқиб турибди-я! Совчилар келишмадимми?

— Совчи келди.

— Куёв тўранинг ўзи келгандир? Бу думбул бола худди шун-

дай килса керак, деб ўйловдим. Хўп замонлар бошландими, а? Менинг олдимга ҳам борувди, бурнини оқизиб.

— Ўша йигит йўқолиб қолганмиш...

Ойнисанинг лаблари титради, аммо кўзларида ёш кўринмади. Бўрон ундан кўзини олиб, ерга каради:

— Эшитдингми?

— Эшитмай бўларканми? Минг хил миш-миш... Қорадори со-тадиганларга қўшилган деган миш-мишлар ҳам бор. Агар шу гап рост чикса, бизни яна Худо уради.

— Милиса суриштириб келдимми?

— Йўқ.

— Чақирдимми?

— Йўқ...

— Унда ховликаверма, ўзингни бос. Сен ҳеч нимани билмай-сан, совчиликка ҳам келмаган. Қизинг қани?

— Шахарга тушиб кетибди...

— Тушиб кетибди? Сендан сўрамай кетдимми?

— Икки кундан бери ич-этини еб, телбага ўхшаб қолди. Мен-дан сўраб ўтирармиди? Назирага айтибди-ю кетибди. Ўжар феъ-лини биласиз-ку...

— Назирага айтибдимми?— Бўрон ўрнидан турди.— Бўпти, сен хавотирланма. Ўзим суриштираман.

Муюлишдаги уйни ўраб турган девор паст, ҳовли шундай кўриниб турарди. Ошхонадан чиқаётган Назира омонат панжара эшик олдида турган Бўронни кўрди-ю, бир нимадан кўрккандай тўхтаб қолди.

— Қани, берироқ кел-чи, кизим,— деди Бўрон меҳрибон ота-нинг оҳангида. Назира яқинлашгач, кўзларига тикилиб туриб, сўради:— Ўртоғинг қаёққа кетди? Холангни алдабсан, мени ал-дама. Сен дўнгпешоналарнинг турган-битганларинг ишқал.

— Эрталаб Гайрат акадан хат олувди, шошилиб кетди.

— Қани ўша хат?

— Ўзида...

— Сен ўқимадингми?

— Ўқидим...

— Хўш? Нима деб ёзибди?

— “Дилим... хавотир олмагин, яхши одамлар билан топишдим, келажагимиз нурли бўлади. Тўйимизни Париждаги Эйфель минорасида ўтказамиз. Ўзинг билан учрашиб, маслаҳатлашишим керак. Паридарага кел”, деган.

— Паридарага? Нима қилади у ерда?

— Билмайман, олдин ҳам боришувди.

— Буни тузоқлигини ўйлаб кўрмадиларингми? Хатни кимдан олди?

— Мендан...

— Сенга ким берди?

— Сут топширгани кетаётганимда битта бола кўлимга тутқазиб, ўзи қочиб кетди...

“Ишқал, буларнинг турган-битгани ишқал”,— деб ғўдираниб, бурилди-да, тез-тез юриб кетди. Милициянинг кўзига кўринмаслик учун гузарни айланиб ўтиб, йўловчи машинада уйига қайтди-да мотоциклини ўт олдириб, Паридара томон ҳайдади.

У хатнинг тузоқ эканига амин эди. Тузоқнинг ким томонидан кўйилганини ҳам тахмин қиларди. Фақат нодон сайёднинг мақсадини англай олмасдан гаранг эди. Қиз тузоққа тушиб қолган тақдирда ўзининг қандай чора-тадбир кўриши зарур эканини ҳам ҳозирча билмасди. Унинг бутун диққат-эътибори Паридарага тезроқ етиб боришда эди.

Паридарага етиб бора олмади. Зеро, бунга ҳожат бўлмади...

Моҳидил Назиранинг қўлидаги хатни юлиб олиб, хушхабар илинжида шошилганича ўқиди. Кўнгилга умид берувчи хушхабар бор эди: хат ёзиб юборибдимиз, демак, тирик! Муҳими шу! Лекин... ёзган гаплари ғалати...

Моҳидил сатрларни қайта-қайта ўқиди. Ҳар ўқиганида янги маъно уқиб, ёқимли хабар етказиши керак бўлган сатрлардаги ҳар бир ҳарф оловли тошларга айланди-ю, юрагини куйдира бошлади. Ҳозир севгилиси келиб қолса, бағрига отилишга тайёр эди, хатни ўқигач, гулхан алангасига отилгандай бўлди. Бутун вужуди

ёнди, кўз олдини қоронғилик босди. Шу пайтгача “нима бўлди экан?” деган хавотир оташида ёнаётган эди, тириклигини билгандаги қувончи кўпга етмади, бирдан уйғонган нафрат тутуни бўға бошлади. Ғайратнинг Ғирром билан ош-қатиклигидан ранжиб юрарди. Унинг йўқолиб қолиши сабабини мактуб ошкор этгандай бўлди. Паридарага уни висол оҳанрабоси тортмади, балки нафрат ўти бошлади. “Яхши одамларингиз ким? Келажагингиз қанақасига нурли бўлади? Қайси тўйингизни қайси Парижда қилмоқчисиз?” Паридарага бориб, шу саволларига жавоб олмоқчи эди.

Ота-онаси бошига тушган кулфатларни кўриб улғайган қизнинг кўзлари ўткир бўлади, фаҳм-фаросатда ҳам бошқалардан ажралиб туради. Шубҳа уйғотган ҳар қандай гап ёки воқеани дарров унутмай, узоқ вақт таҳлил қилади. Моҳидилни оёқлари Паридара сари шоширди, ақли эса Тошкент бекатидаги биринчи учрашувдан то сўнгги дийдоргача бўлган онларни бир-бир таҳлил қилаверди. Айниқса, Ғирром билан унинг муомалалари қайта-қайта кўз олдига келаверди. Ҳатто Назирага кўшиқ айтиб ўтириши ҳам унутилмади. Ўша ҳузурбахш кун Паридарадан қайтишда хайрлашиш олдидан тўхташган ялангликка етганда кадам олиши сустлашди. Оёқларидан мадор эмас, жон чиқиб кетаётгандай туюлди. Аста-аста босиб харсангга омонатгина ўтирди: ўша— Ғайрат ўтирган харсангга. Боши гангиди, тоғлар атрофида гир-гир айлана бошлади. У кўзларини чирт юмиб, бошини чангаллаб олди.

Айланишлар тингандай бўлди...

Шу онда тоғлар бағридан бир овоз жаранглаб отилиб чиқди:

“Моҳидил, сиз мени шунақа пасткаш деб ўйлаяпсизми?”

Ўшанда, шу жойда ўтириб айтган эди бу ўксик гапни.

Моҳидил шарт бошини кўтариб, атрофга телбаларча аланглади.

Овоз бошқа келмади.

Кутди шу овозни... Нима деса ҳам майлига эди...

Овоз келмади.

Аксинча, юрагига алам билан шивирлагандай бўлди:

...“Моҳидил, сиз мени шунақа пасткаш деб ўйлаяпсизми?”

Ҳали ҳеч нимани аниқламай туриб, суйгани ҳақида ёмон фикрга боргани учун энди ўзидан ўзи уялиб кетди. Худди бировлар таънали нигоҳларини қадаб, унга иснод тошларини отгандай бўлдилар. Кафтлари билан юзини беркитди. Агроф бирдан жим-жит бўлиб қолди. Ҳатто қушларнинг чуғури ҳам эшитилмади.

Кейин...

Кейин унинг хиргойиси эшитилди:

Оқиб кетма, калқиб кетма, кўм-кўк денгиз ичра Ой,

Оқиб кетма, коғоз кема оққан каби ариқдан...

Кафтларини бетларидан олиб, эгик бошини шошиб кўтарди, атрофга кулоқ тутди. Унинг овозини эшитмокни истади. Жуда-жуда истади. Агар бу он унга “Ғайратнинг бир оғиз сўзини эшитмок учун жонингни берармидинг?” деб сўралса, ўйлаб ҳам ўтирмай бу шартга ризо бўларди.

...Қадим замонда юртни ёв босиб, ошиқ йигит жангда яраланиб, асирга олинди. Ёв сардори золим эди, асирларни ўлимга ҳукм этди. Шунда қиз ялиниб келди, суйганига омонлик тилади. “Жонини текинга бермайман, сотиб ол”, деди сардор. “Мен камбағал бечораман, бир тангам ҳам йўқ”, деди қиз зорланиб. “Нега камбағал бўларкансан,— деб захарханда қилди сардор,— сенинг жуда катта бойлигинг бор. Ана, кўзларинг бойлигинг эмасми? Сен шу чиройли кўзларингни бер, мен ошиғингни озод этай”. Қиз бир нафас ҳам иккиланмай, сардорнинг шартини қабул қилди. Сардор қонхўр эди, бу билан кифояланмади ва дедик: “кўзларингни шу ошиқ йигит ўйиб олиб, менга тортиқ қилиши даркор”. Йигит оҳ урди: “Зинҳор бу ишни қилмасман, ханжарингни бер, ундан кўра мен ўз юрагимни суғуриб, оёғинг остига отайин!” деб хитоб қилди. Сардор захарли қулиш билан унга ханжарини тутди: “Шошилма, қизнинг кўзларини ўйиб олсанг, икковинг тирик коласан, давр-у даврон сурасан”, деди. Йигит унга кулоқ солмади, ханжар дастаси қўлига тегиши билан юрагига санчмок қасдида бўлди, аммо билагидан ушлаб қолиб, бунга йўл қўймадилар. “Сенларни кучли ишқ боғлаб турганига ишондим. Лекин сени озод этмок учун севган ёринг кўзларини ўйиб олмоғим шарт, урушнинг ко-

нуни шунақа, мен қонунни буза олмайман!” Шундай деб қизнинг иккала кўзини ўйиб олди. Қиздан садо ҳам чиқмади. Йигитнинг ноласи эса етти осмон дарвозаларини ларзага келтирди. Сардор ваъдасида туриб, уларга озодлик берди. Лекин йигит бундан лаззат олмади. Қўллари кишандан бўшаши ҳамон икки бармоғини икки кўзига тикиб, юлиб ташлади-да: “Ана энди озод бўлдим!” деди. Қиз унинг бу ҳаракатини кўрмади ва овутмоқ истагида деди: “Нола чекманг, бу икки кўзсиз яшаш мумкин, ахир қалб кўзим очик-ку? Мен сизни шу қалб кўзим билан кўриб турибман...”

Моҳидил саккизинчи синфдалигида икки садоқатли дўст ҳақидаги афсонани ўқиб таъсирланган эди. Қизликнинг сурурли оламига кирган онлари эди ўшанда. Уйқусиз тунлари кўлига қалам олиб севги ҳақида шеър машқ қилди, ўхшамади, қоғозларни йиртиб-йиртиб ташлади. Кейин икки дўст ҳақидаги афсонани севишганлар қиссасига айлантириб ёзди. Ўзига ёқди. Онасига ўқиб берган эди, Ойниса маъюсланиб “яхши ёзибсан”, деб қўя қолди. Назирага ўқиб берди, унга жуда-жуда ёқди. Кейин унинг таклифи билан газетага жўнатди. Икки ойдан кейин жавоб олди: “Афсонангиз яхши, лекин йигит ўзини ўлдирганида яна ҳам яхши бўларди, келгуси ижодингизга муваффақиятлар тилайман”, дебди газета ходими. Моҳидилнинг жаҳли чиқди. Назира эса “ранжима, бу одам эмас, ишқи йўқ эшшак экан”, деб тўғри баҳони бериб қўя қолди. Гарчи газета ходими муваффақият тилаган бўлса ҳам, ижодга ўша оннинг ўзида нуқта қўйилди.

Ғайратнинг хиргойиси эшитилгач, афсонани эслаб, “Ўшанда ўзимнинг тақдиримни ёзган бўлсам-чи?” деган фикр хаёлини ёритиб ўтди. Агар Ғайрат ўғирланган бўлса-ю, эвазига шу шахло кўзларини сўрашса, юрагини юлиб беришга ҳам рози бўларди. Ғайрат-чи? Афсонадаги йигит каби журъат эта олармиди?

Кутилмаганда қулоқлари остида яна хиргойи эшитилди. Ғайрат жуда яқин келиб, энгашиб, жуда паст овозда айтди кўшиғини:

Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон, оқиб кетмагин,

Кетганлар кўп, қайтганлар йўқ, дил безиллар кетишдан.

Оқиб кетсанг, қалқиб кетсанг, узоқларга кетмагин,

Қайтиб келсанг чарчамасман, юрагимни чертишдан...

Хонадони осмонидаги саодат куёшини изо— ихонат булути тўсиб турган оила аъзоларининг кўз ёшлари қуриб қолган бўлади. Юраklarини йиғи ўртаб юборса ҳам кўзларига ёш келмайди. Моҳидил ҳам шундай: жаҳли чикса, шартга жеркиб ташлаши мумкин, йиғлагиси келса... йиғлолмайди. Нега шунакалигини ўзи ҳам билмайди. Балки... аввал отасини, кейин онасини қамашганда йиғлайвериб, кўз ёшларини адо қилиб қўйгандир? Ҳатто... отасининг ўлганини эшитганда ҳам йиғлай олмаган эди. Кўнгли фарёд чекди-ю, лекин кўз ошқор қилмади. Одамлар қанчалик ёмонлашмасин, ўша одам унинг отаси эди... Ёмонлиги сабабли у жамият бағридан суғуриб, туткун қилинди. Қиз эса отасини юрагидан суғуриб олиб, қора ерга кўма олмасди...

Йиғини унутган қиз Паридара йўлидаги бу ялангликда, ёлғиз ўзи аросат водийсида довдираб турган бу онда юрагини ўртаётган фарёд йўлини тўса олмади, кўзлардан ёш қуйилди, киприklar ожизлик қилиб, ёноқлардан ирмоқ бўлиб оқди.

Йиғласа-да, кўнгли ёришмади. Ўрнидан туриб, жилға бўйига борди. Қўлини, сўнг юзини ювди. Кафтига яна сув тўлдирганда жилғанинг сирли шилдираши тиниб, яна Ғайратнинг овози келди:

“...қўл узатиб сувдан олди ва юзини ювди. Унинг юзини ўпиб тушқан сув томчилари билан ариқ ҳаракатга келиб чайқалди, гўёки сув ичида бир фитна юз берган эди... Иккинчи, учинчи қайталаб юз ювишда бу фитна тағи ҳам кучайди...”

Фитна... Фитна... Ариқ сувидаги фитна маълум, ҳаётдагиси қандай фитна бўлди?!

У чуқур-чуқур нафас олиб, ҳаяжонини, нафратини ва ўзи ҳам тушунмаётган аллақандай ҳисларни қувгандай бўлди. Бошбошдоқ ҳаёлларни тизгинлашга уринди.

Хатни Назира берди... Хат нега унинг қўлига тушди? Ё унинг ўзи шумлик қилдими? Шубҳа дугонаси томон бурилиши билан, дарров қайтарди. Тўғри, Назира баъзан кўпол қилиқлар ҳам қилиб турарди, лекин тақдирни ўзгартириб юбориши мумкин бўлган бу мактуб ҳазил доирасига кирмасди.

Саволлар кетидан саволлар қўйилиб келаверди, аммо бирон-тасига жўяли жавоб топилмади— аросатда қолаверди. Охири бу ерда ўтирмай, уйига қайтишга аҳд қилиб, ўрнидан турди. Эллик-олтмиш қадам юрар-юрмас, мотоцикл овозини эшитиб, тўхтади. Тупроқ йўлни чангитиб келаётган мотоцикл унга беш-олти қадам етмай тўхтади.

— Ие, жиян, бу ерда нима қилиб юрибсан?— деди Бўрон ўтирган ерида.— Амакинг пиво туширтириб қўйиб, хуноби ошиб ётибди-ю? Пивоҳўрларингнинг томоғи тешилай деб қолди.

Бўрон ўзини бу ерга тасодифан келиб қолгандай қилиб кўрсатмоқчи бўлди-ю, лекин қизнинг тик қарашига бас келолмай, нигоҳини олиб қочди.

Моҳидил унинг гаплари ёлғон эканини билиб турса-да, “Томоғи тешилмай ўлсин!” дегиси келди, бироқ “нега кайфиятинг йўк”, деган савол берилишини истамай, зўраки жилмайди:

— Шу ёқларни би-ир айлангим келди. Ўзингиз бу ёқда нима қилиб юрибсиз?

— Менми?.. Шу томондаги бир қишлоқда... отини унутибман, сотиладиган зотли сигир бор экан. Шунга келаётувдим.

— Сариктака қишлоғидами?— деди Моҳидил муғомбирлик билан.

Бўрон саволга яширинган киноя оҳангини англамай: “Ҳа, ҳа, шунақа шекилли”, деб қўйди.

— Сал адашибсиз. Пастроқда чапга қайилишингиз керак эди.

Бўрон ёлғонини ошкор қилмаслик учун унга тик карамай:

— Билмаган одамнинг иши қийин-да,— деб мотоциклни қайтарди. Лекин ўт олдирмади, етаклаганича киз билан ёнма-ён юрди.

Муюлишга етганда Моҳидил тўхтаб, чап томондаги сўкмоққа қўли билан ишора қилди:

— Сариктака шу томонда.

Бўрон бурилишни ҳам, қиз билан бирга Ясситепага қайтишни ҳам билмай бироз иккиланди. Моҳидилга қараган эди, у юзини бурди. Кўзларига қараб, сир олиш имкони қирқилди. Бўрон раҳ-

мат айтиб, сўкмоққа бурилгач, Моҳидил уни тўхтатди:

— Тўхтанг амак, қаёққа кетяпсиз?

— Сариктакага...

— Шу ёқдалигини аниқ биласизми?

— Сен айтдинг-ку?

— Мен ёлғон айтдим.

— Нега?

— Чунки сиз ҳам ёлғончисиз.

— Мен-а?

— Ҳа, сиз! Бу атрофда кишлоқ йўқ. Сариктака дегани умуман йўқ. Сиз зотли сигир кидириб борадиган одам ҳам эмассиз. Сизни менинг орқамдан Назира юбордимми?

— Мен Назиранинг буйруғига бўйсиниб юрадиган лакмаманми?

— Унда... майли, мен лакма эканман. Тўғрисини айтайми: мени Ғайрат ака чақиртирган эдилар. Биз аҳд-у паймон қилиб қочиб кетмоқчи эдик, сиз ҳалакит бердингиз.

— Энди сен ёлғон гапиряпсан.

— Нега? Қочиб кетолмайманми? Ясситепадан ҳар йили ўн-ўн бешта қиз севгани билан қочиб кетади.

Бўрон бу гапдан кулди.

— Ёлғончилик дарсини яхши ўқимабсан, жиян. Одам тўқиган ёлғонига ҳеч бўлмаса ўзи ишониши керак. Қочиб кетаман, дейсан. Нега қочаркансан? Биров сенларга қаршилиқ қияптими? Ҳали ораларингда аҳд-у паймон ҳам йўқ-ку?

— Сиз қаердан биласиз?— Моҳидил кошларини чимириб унга қаради. Шунда Бўрон унинг киприклари ортига яширинган мунг соясини илғади.

— Менам бир пайтлар ёш бўлганман. Мендаям озгинагина шунақа ҳис бўлган. Майли, жиян, сен енгдинг. Бу ҳақда гапирмайман. Фақат... Ойниса сал хавотир олиб ўтирибди, тезроқ бора қол.

Бўрон мотоциклни ўт олдириди, лекин Моҳидил кажавага ҳам, орқа ўринга ҳам ўтирмади. Пиёда кетди.

Қизининг беҳол қадамлар билан кириб келишини, ранг-рўйи-

ни кўрган Ойниса лабини тишлади, унга дашном бермади.

***

Бўрон уйига қайтиб, супага омонат ўтирган онда ичкаридан бадқовоқ одам чиқиб келди. Бу чақирилмаган меҳмон ва унинг шериги ҳам шу кунларда Фирромга хизмат қилаётган бўлишса-да, аслида Бўроннинг одамлари эди. Уларни Бўронга ҳам, Фирромга ҳам Ўлат тавсия этганди. Бўрон абжирлиги туфайли уларни Фирромдан олдинроқ ўзиники қилиб олган эди. Фирром кармоқ ташлаган пайтда улар Бўрондан “нима қилайлик?” деб сўрашди. “Кўп савдолашмай, шартларига кўнларинг. Мени танишларингни билдирмаларинг, икки томонга ўйнаганларинг учун оладиганларингни ошираман”, деди. Бўроннинг берадигани нақд, Фирромники насия экан, хизмат шунга яраша бўлаверди.

— Кеча кечаси келишинг керак эди, нега кундузи юрибсан?— деди Бўрон унга норози қиёфада караб.

— Фирром кеч кирмай келиб оляпти. Нарибери юришнинг иложи йўқ,— деди бадқовоқ ўзини оклаб.

— Хўп, ўзини тутиши қанақа?

— У четдан мол кутаётгани йўқ. Ўлатнинг молини тошмоқчи.

— Қаердан топаркан?..— Бўрон шундай деб бўйнини қашиган бўлиб, унга қувлик билан қаради.— Яхши, унинг мушкулини осонлаштириб бераман. Тулки билан тулкининг тилида гаплашиб кўрай-чи? Бугун ундан суюнчи ол: “Тошкентдаги ошналардан хабар эшитдим, мол мозорда экан, Бўрон бугун уни олиб, мижозларига бериб юборармиш”, дегин-чи, пайтавасига қурт тушмасмикин? Ментнинг аҳволи қандай?

— Ертўлада ётибди. Нуқул ашула айтади. Томи кетган, шекилли?

— Йў-ўқ, унинг томи бақувват, эхтиёт бўлларинг. У ўлмаслиги керак. Агар бугун ҳам қўйиб юбормаса, қочишига йўл берларинг. Фирром эрталаб сенларни Паридарага юбормаганмиди?

— Нимага?

— Қиз ўғирлаш учун.

— Йўқ, бунақа гап бўлмади.

— Ментни қочирганларингдан кейин, ярим кечада мозорга кс-

ласанлар.

— Ўзимизми?

— Агар Ғирромни ишонтира олсаларинг, бирга келасанлар.

— Сизни... гумдон қилишни буюрса-чи?

— Гумдон қилишни жуда-жуда хоҳлайди-ю, лекин ҳозирча кўли қалта. Менсиз ошиғи олчи турмаслигини биледи, у туллак!

Бадқовок топшириқни олиб, кетишга чоғланганида очик турган кўча эшиги остонасида бири саккиз, иккинчиси ўн ёшлардаги болалар кўринишди. Каттаси хўроз кўлтиклаб олган, кичигининг кўлида кучукча. Бўрон уларни танир эди, шу сабабли кулиб қаради:

— Келаверларинг, пучуквойлар, нега тўхтаб қолдиларинг?— деди кувноқ оҳангда.

Иккови ичкарига кириб, бараварига салом беришди. Бўрон алик олди, бадқовок эса “булар ким?” деган маънода савол назари билан қаради.

— Амак, бобохўроз сотаман, олинг, росса зўр уришади,— деди каттароғи бурнини тортиб.

— Мен кучукча сотаман, бўрибосарнинг боласи, катта бўлганида росса зўр уришади,— деди кичиги.

Улар хўроз билан кучукчанинг “росса зўр уришишига” бу амакининг ишонишини жуда-жуда истаб, умидли кўзларини тикиб қарашди. Хўроз Бўронга таниш эди. Шу боланинг ўзи ўтган ҳафта ўн рублга сотиб кетганди. Бўроннинг сўйишга кўнгли бўлмади, кўйиб юборган эди, мана яна қайтиб келибди...

— Хўроз билан кучукча ўзларингникими ё ўғирлаб олдиларингми?— деб сўради Бўрон кувлик билан.

— Ўзимизники, ўғирламаймиз, ўғирлаш гуноҳ,— деди каттаси.

— Ўғрининг бурни қийшайиб қолади,— деди кичиги.

Бўрон “кўрдингми буларнинг ақлини!” дегандай бадқовокка қараб кўйди.

— Пулни нима қиласанлар?

— Мен бувимга бераман, дори оладилар,— деди хўроз ушла-

ган бола.

— Мен онамга бераман...— деди иккинчиси.

— Бу хўрозинг анави куни сотганингнинг укасими?— деди Бўрон унга синовчан тикилиб.

— Укасимас, ўшанинг ўзи,— деди бола бурнини билагига артиб. У энди сири фош бўлгани учун жазо олишидан кўркиб, мўлтиллаб қаради.

— Нега бошқасини олиб келмадинг?

— Бизда бошқаси йўқ,— деди у энди йигламсираб.— Манг, текинга ола қолинг.

Бўрон хўрозни олиб, оғирлигини чамалагандай бўлди:

— Ўҳ-хў, роса яхши боқиб семиртириб юборибсан-ку, бунингни текинга олмайман,— шундай деб хўрозни бадқовокка берди-да, чўнтагидан йигирма бешталикни чиқариб, болага узатди:— Фақат хўроз сотганингни бувингдан бошқа ҳеч кимга айтма, хўпми?

Бола пулни олиб, маҳкам ғижимлади. Бўрон иккинчисига бешталикни бериб, кучукчани ерга кўйди. Кучукча ер искаб, ниманидир қидира кетди. “Онасининг исини олмоқчи боякиш”, деб ўйлади Бўрон унинг харакатини кузатиб.

— Акам кулоғи билан думини кесишни биладилар,— деди бола, нархни сал ошириш мақсадида.

— Йўқ, кесмаймиз, шундай юраверсин,— деб Бўрон унинг шаштини қайтарди.

— Кесса яхши уришади,— деди бола маҳмаданалик билан.

— Бу уришмайди, яхши ит бўлади,— деди Бўрон кулиб.

Иккала бола уришмайдиган ит канақасига яхши бўлишини тушунолмай, изларига қайтишди. Бундай савдо-сотикдан ажабланиб турган бадқовок кўлида типирчилай бошлаган хўрозни Бўронга узатди.

— Бу сенга,— деди Бўрон кулиб.

— Нима қиламан?— деди бадқовок янада ажабланиб.

— Хоҳласанг пишириб е, пишгунича чидамасанг, патини юлиб хомлигича еявер.— Бадқовок қочирим, ҳазил деган гапларни

фаҳмламасди. Ҳозир ҳам Бўроннинг гапларини тўғри қабул қилиб, пешонасини тириштирди. Буни сезган Бўрон жиддийлашди:— Яхшиси, катта кўчага чиққанингда қўйиб юбор, уйини ўзи топиб боради.

Бадковок Бўроннинг бу қилиғидан таажжубланса-да, эътироз билдирмай, хўрозни қўлтиклаб жўнади. Бўрон эса ҳануз ер искаб ғингший бошлаган кучукчага қараб ўтирди. Болалигида ит бокишни яхши кўрарди. У яшаган қишлоқда ит одамнинг энг яқин ёрдамчиси эди. Қишда бир неча итни чанага боғлаб учиш унинг жони-дили эди. Онаси куёшли қишлоғини, сўлим боғларни мақтай бошлаганида, у чана учишнинг қанчалик мазза эканини онасига тушунтиролмай гаранг бўларди...

***

Бўрон таваккал қилиб, янглишмаган эди: Ўлатдан қолган молнинг мозорда эканини эшитган Ғирром шошиб қолди.

— Қоронғи тушиши билан анави шилгани қопга солиб бир сайр қилдириб келасанлар. Қайси йўлда санқисаларинг санқиларинг, лекин узокроқ юрларинг. Бир-бирларинг билан кўпроқ гаплашларинг. Биттанг валдираб—валдираб, охири довдирлик қилиб менинг мақсадимни ошқор қилиб кўясан. Шунақанги вайсаларингки, Ўлатнинг бойлигини топганимни эшитиб, ишонсин. Эрта-индин ташқаридан мол келгач, Кесгансой, Шерқирилди, Оксерка орқали олиб ўтиб кетаман. Зарур бўлиб қолса, Моҳидилни гаровга оламан. Ментни бир-икки тепларинг-у, аммо ўлдирмаларинг. Ўлди, деб гумон қилиб, устига хас-хашак ташлаб кетаверларинг. У сенлардан эшитган гапларни хўжайинларига етказиши шарт. Бу унинг овсарлиги учун,— Ғирром чўнтагидан пул чиқариб бадковокқа узатди,— чўнтагига солиб қўйларинг.

Атрофга қоронғилик чўкиши билан бадковоклар ертўлага тушиб, Ғайратнинг бошига қоп кийгиздилар. Қўл-оёқлари боғлиқ Ғайрат уларга ортиқча қаршилиқ қилмади.

— Одам ўлишини билса, мўминтой бўлиб қоларканми?— деди уларнинг бири.

Иккинчиси бу саволга жавоб бермай, йигитни орқалаб, ташқарига олиб чиқди. Дарвозага боғлаб қўйилган яғир эшакка хуржун

каби ташлаб, йўлга тушдилар.

— Ўлатнинг беркитган моли озгинадир, десам, оламга татийдиган чикди-я? Эҳтимол ўн миллионликдир, балки юз миллионликдир, Худо билади,— деди биринчиси.— Ғирромнинг тирноғигача олтин бўлиб кетади.

— Биз ҳам одамга ўхшаб яшайдиган бўламиз энди,— деди иккинчиси.

— Пулимни олгандан кейин бошка юртларга жўнавораман. Манави гўрсўхтани ўлдиришимиз бизга ортикчалик қилади.

— Ғирромнинг калласи ишлайдими? Кесгансой, Шеркирилди, Оксерка орқали кетмоқчимиз? Ўлат қўлга тушган йўллар-ку, бу?

— Унинг калласи жойида. Ўлатнинг йўлларини милиса пойлайвериш хит бўлиб кетган. Ҳозир у томонларда ҳеч зоғ йўқ. Ғирромнинг гапини яхши тушунмабсан: у Шашқатор билан Мажнунтолни айланиб ўтмоқчи.

— Йўлни чўзворибди, бир кунни йўкотади.

— Бир куни кетса-кетсин, лекин бир тийинни ҳам йўкотмай, жойига бехатар етиб олади.

— Жононни нега ўғирламоқчи, уйланмоқчимиз?

— Эсон-омон етиб олса, уйланади. Пистирмага учраб қолса, қиз гаровда, унинг жонига ўзининг жонини алмаштиради.

— Бўрондан кўркмайдими? Жонон унинг жияни экан-ку?

— Молни олиб чиқиб кетса, Бўронга ўхшаганларнинг юзтасини сариқ чақага ҳам олмай қўяди. Бўрон адоий тамом бўлган битта ўғри-да! Сен билмайсан, агар Ғирром ёнига олмаганида Бўрон қамоқда ўлиб кетарди. Шунинг ҳисобига Бўрон тутинган жиянини унга совға қилган, деб эшитдим.

— Менга қара, бу ўлимтикни шаршарага олиб бориб ташлашимиз шартми? Шу ерда бир ёқлик қилиб қўя қоламиз.

— Бу гапинг ҳам тўғри. Асли иккита тепиб, боя сойга ташлаб юбориш керак эди, аҳмоқ бўлиб шунча юрдик.

— Ўзиям жим бўлиб қолдимиз? Қани, тушир-чи, балки ўлиб бўлгандир?

Ғайратни эшакдан тушириб, бошидан қопни олмай, бир-ик-

ки тепдилар. Кейин билак томирини ушлаб кўриб, “уч тепкилик жони бор экан-у, олифтагарчилик қилади-я, кетди, кетадиган ерига”, деб устига хас-хашакларни ташлаб, эшакни ҳам тепа-тепа хайдадилар-да, шошганларича узоклашдилар.

Ғайрат ўлмаган, ҳушини ҳам йўкотмаган эди. Қадамлар товуши тиниб, атрофга сукунат чўккач, аста судрала бошлади.

ЛАҲАДДАГИ БЕГОНА МУРДА

Тирикликнинг роҳати яхшими ё лаҳадда ётмоқликнинг роҳати афзалми? Тирикликнинг роҳати аслида азобдан иборат. Одам бу азобни доим ҳам ҳис қилавермайди. Роҳат умиди унинг ҳисларини ихоталаб кўяди. Фақатгина роҳат умиди сингандагина руҳ азобини ҳис этади. Одам қорнини тўйдириши учун қанчалар уринмоғи, елиб-югурмоғи, кимларгадир таъзим қилиб, кимларнидир янчиб ўтмоғи керак. Бир коса гўштсиз шўрва-ю, бир бурда қаттиқ нон билан қорин тўйса-да, унинг ташвиши шунчалик кўп— бир дошқозонга сиғмайдиган даражада. Яна уст-бош, бошпана, орзу-ҳавас... ташвишлари. Бу ташвишларнинг чегараси йўқми? Бор. Агар одам ўз нафсини иймон чегараси билан ихота эта олса, демак ташвишлар ҳам чегараланган бўлади. Бу чегарага сабр, бардош, қаноат, шукр... каби соқчилар қўйилса ва улар ўз вазифаларини юксак мақомда уддалай олсалар, тириклик ташвиши камайиб, лаҳаддаги банда то қиёматга қадар тинч ётади. Маҳшардан кейинги мукофоти эса аниқ.

Қабристонда ярим соатдан бери тик турган Бўрон ва у томон аста-секин, писиб яқинлашаётган одам бу ҳақда ўйламайди. Уларнинг ташвиши охираат эмас, балки бугуннинг ҳузур ва ҳаловати. Қабристонда турганлари ҳолда, лаҳаддагиларнинг аҳволи ҳақида ўйламайдилар, қачондир ўзларининг ҳам шу ҳолга келишларини фикр қилмайдилар.

Ивирсиб юрган бир парча оқ булут Ой юзини артгандай бўлди-ю, кўздан йўқолди. Қабристон яна Ой нурига беланди. Бўрон орқа томонида шарпа сезса ҳам ўгирилмади:

— Биров “гўрга ўз оёғи билан келиб ётди”, деса ишонмаган бўлардим,— деди тўнғиллаб.

Унга яқинлашиб қолган Ғирром бу тўнғиликка ўзининг қитмир оҳанги билан жавоб қайтарди:

— Мен ҳам шунга ҳайронман. Олдинроқ келиб, навбат олиб турибсизми?

Бўрон ўгирилиб, унга тик қаради:

— Нима қилиб изғиб юрибсан?

— Тушимда Ўлатни кўрувдим, “акангга албатта учраш”, деб тайинловди.

— Гапини тушунмагандирсан, “сени соғиндим, ётадиган бўлиб кел”, деб ёнига чақиргандир.

— Ҳа... кимнидир соғинган, кимнидир ёнига чақиряпти.

— Гапларинг жуда-а дадил-ку, а? Бошлаб келган лайчаларингга ишоняпсанми? Атрофни менинг бўрибосарларим ўраб олган бўлса-чи?

— Акахон, мозорда ҳазиллашсангиз унча ярашмас экан. Бўрибосарларингиз отам замонида ўтиб кетган. Битта-ярим қолгани бўлса ҳам тишлари тўкилиб адо бўлгандир. Келинг, яхшиси гапни чўзмай, келишиб қўя қолайлик: фойдани тенгма-тенг бўлишамиз.

— Етмиши менга эди-ку? Нега айниб қолдинг?

— Аслида ҳаммасини сизга берсам ҳам бўларди. Лекин сиз шунча пулни нима қиласиз? Муҳтож бўлиб қолсангиз, ана, обшакларингиз бор. Мен уйланишим керак. Завод қуришим керак.

— Мен кафанлигимни пулдан тикдириб қўймоқчиман. Кафаним балки уч қават бўлар, балки ўн қават бўлар...

— Шунинг ўзими?— деб кулди Ғирром.— Бунисидан хотиржам бўлаверинг. Сиз менга отам қилмаган яхшиликларни қилгансиз. Кафанлигингизни йигирма қават қилдириб, гўрингизнинг тепасига тилла ҳайкалингизни ҳам қўйдираман. Тасаввур қилинг: тикон босиб ётган мозорда битта тилла ҳайкал тиржайиб турибди. Ҳамма фақат сизнинг зиёратингизга келади. Биттаси табаррук қилиб бурнингизни синдириб олади. Яна биттаси қулоғингизни... Бошқаси кўзларингизни ўйиб олади. Қарабсизки, ярим соатда ҳайкалдан ном-нишон

қолмайди. Яхшиси, оқ мрамрдан қўйдираман. Бошингизга қарға ўтириб кетса ҳам артиб ташлаш осон бўлади.

— Тилларинг жуда-а бурроми?

Бўрон шундай деб бир кадам босди. Ғирром эса эҳтиёт чорасини қилиб, икки кадам тисарилди.

— Бурромас, сизнинг ҳазилингизни давом эттирдим, акахон. Энди менинг гапимни ҳам эшитинг: майли, юздан етмиши сизга. Ташланг қўлни! Мозорда туриб қасам ичаман: бир тийинингизга ҳам хиёнат қилмайман!

— Вақти келса, Худони ҳам алдаб кетадиган боланинг қасами нима бўлади, биласанми? Гапни чувалама, бу ерга нега келдинг?

— Ўзингиз-чи?

— Мени жин чалиб, мозордевона бўлиб қолганман. Кечаси уйку йўқ, шунақа дайдийдиган касалга учраб қолганман.

— Тасодифни қаранг: ўша жин менга ҳам учровди, сиздан салом айтувди, алик олгани келавердим.

Ғирромнинг шум кўзлари Ой нурида ялтиллаб, хунук кўришиш тус олди. Бўрон унинг башарасига тупургиси келди-ю, ўзини тутди. Унинг максоди Ғирромни уриш ёки майиб қилиш эмас, шунчаки аҳмоқ қилиш эди. Ёлғон хабарга учиб келди, шунинг ўзи кифоя!

— Сен шу қалланг билан қорадоридан бойиб кетмоқчимисан? Ўлатнинг отаси сенга нима учун керак бўлиб қолди, гўрини нега очдинг? Нима топдинг? Ким молини отасининг гўрига яширади? Ўлат сен ўйлаганчалик аҳмоқ эмасди.

— Мен ҳам аҳмоқ эмасман. Отасининг гўрини мен очдирганим йўқ. Қарасам, очилибди, сизнинг ишингиздир, деб ўйловдим. Ўлатнинг молига фақат мен қизиқмаётгандирман? Шерикларни кўпайтирмай, вақтида иккаламиз келишиб олганимиз маъқул эди. Сиз мени бу томонларга нега чақирдингиз-у, энди нега орқага чоптиряпсиз?

— Ақлингни йиғиб олишингни кутятувдим. Ҳовлиқмалигинг қолмаяпти. Яхши, мен молнинг қаердалигини айтаман. Ўзинг оласан, лекин Капралга исини чиқармайсан. Ғарбга эмас, Шарққа

етказасан.

— Лўлигами?

— Ҳа.

— Капрал-чи?

— Ундан қутилиш йўлини ўзинг топасан. Осонлик билан бойиб кетаман, деб юрувдингми? Бу ўйинда аввал жонни тикасан, кейин бойийсан.

Бўрон қатъий тарзда шундай деб изига қайтди. У ўзи яшаётган оламни “кўрқув салтанати” деб ҳисоблаб, ўзини шу салтанат султони ҳис этарди. Ҳозир ўша султонга хос мағрурлик билан кадам босиб узоклашди. Фирром бу кеч лакқа тушганидан ижирғаниб, сўкинди-да, орқасига бурилиб, у ҳам келган йўлидан қайтди.

Бўрон тонгда соғилган сутни марказга олиб бориб топширгач, мотоциклини четга қўйиб, чойхонага ўтди. Норйигит ёлғиз ўтирган экан, бориб саломлашди. Ундан онасининг аҳволини сўраб, “Худодан умидвормиз”, деган қисқа жавобни эшитгач, беморни зиёрат қилиш мақсади борлигини айтди. Норйигит қутилмаган таклифдан ажабланмаса-да, ниманидир мулоҳаза қилиб, дарров жавоб бермади. Кейин “унда ҳозир бора қолайлик”, деб ўрнидан турди.

“Шумқадам” лақаби билан танилган оксоқ Гиёс ҳовлидаги сўрида лўлаболишга ёнбошлаб олган эди. Ўғай ўғли билан Бўроннинг кириб келишини кўрса ҳам жойидан жилмади. Меҳмонларнинг саломига овоз чиқармай, бош ирғаб алик олиб, уларнинг ташрифидан мамнун эмаслигини очиқ ошкор этди. Норйигит кўришмоқ учун унга қараб юрмади, Бўрон ҳам шундай қилди. Шумқадамнинг ўрнидан қимирламагани ҳам, бориб кўришишмагани ҳам Бўроннинг кўнглидагидай бўлди. Дастлаб, уй савдосида кўришишгандаёқ икковининг кўзлари тўқнашган, бирида ноҳуш таассурот, иккинчисида адоксиз нафрат ўти уйғонган эди. Атрофдагилардан, айниқса нотаниш одамлардан ҳамиша ҳадиксираб юрувчи Шумқадамга Бўроннинг нигоҳи ёкмаган эди. Бу ҳақда кўп ўйланди, охири топди: бу келгиндининг қарашлари Нурбекникига ўхшаркан...

Бу қарашни унута олмайди.

Балки... ўлиб лаҳадда ётганида ҳам гўрнинг бир четидан шу кўзлар тикилиб турса керак. Балки... унинг учун Қиёматга қадар давом этадиган гўр азоби шу бўлар.

Баъзилар қадрдон дўст, ажралмас икки қариндошнинг низосига гўзал Одина сабабчи, деб юришади. Ғиёс билан Нурбекнинг муносабатларида Одинанинг ўрни борлиги тўғри. Лекин Нурбекнинг бошига бало булутлари бу гўзал туфайли ёғилмаган. Буни Ғиёснинг ўзигина билади. Нурбек ҳам биларди... Аввалига тахмин қилган, кейин амин бўлиб эди...

...Нурбек охири Давлат имтиҳонини шанба куни топширди. Бу суюнчли куни шаҳарнинг энг кўркем кўчаси – “Абрам булвари”да маҳбубаси билан сайр қилиб, келажак режаларини тузди. Режалари кўнгилни равшан қилувчи ажиб эди. Бироқ, режанинг ўзигина кўнгилни бахт куёши нури билан ёрита олмайди. Амалга оширилсагина ҳаёт йўли чароғон бўлади. Амалга ошиши учун эса... қутилган ва қутилмаган тўсиқларни енгиб ўтиш керак. Нурбек учун ўша дамда энг асосий тўсиқ – маҳбубасига етишмоқликдаги ота-она ризоси эди. Қиз томон уларнинг қовушишларига ризо бўладими ё йўқми— бир масала. Нурбек томон, айниқса отаси бунга йўл берадими ё йўқми— янада жиддий масала эди. Унинг қаршисида ошиб бўлмас тоғ, енгиб бўлмас куч ҳам бор эдики, буни эртасига билди.

Якшанба тонгида уруш бошланди. Нурбек нима қиларини билмай гангиб қолди. Хужжатларини расмийлаштириб, қишлоғига қайтишни мўлжал қилган эди, ҳарбийдан чақирув қоғози олди. У гўё боши берк халтакўчага қириб қолгандай эди. Ҳарбийларга ялиниб-ёлбориб, ота-онаси билан хайрлашиш учун икки кунга ижозат олди. Ўғлининг катта ўқишни тугатиб, катта одам бўлгани ота учун хушхабар эди... Аммо иккинчиси... Қишлоқдаги эр-йигитларни ҳам бир-бир чақириб, урушга олиб кетишяпти. Илож қанча!

Отаси ўйлай-ўйлай қарорини маълум қилди:

— Аввал уйланасан, кейин урушга бориб келасан.

Нурбек учун бу аҳд қутилмаган эди. Отанинг “уйланасан”, дейиши қайси ўғилга хуш ёқмайди? Нурбекка ҳам ёқди-ю... ле-

кин... кимга? Севганигами? Бу биринчи муаммо. Асосий муаммо— икки оёқ бир этикка тикилиб турган пайтда унга ким ижозат беради?

— Эртага Самаркандда бўлишим керак,— деди у иложсиз одамнинг тушкун оҳангида.

— Кейинроқ борсанг, осмон узилиб ерга тушмайди. Мен отангман! Отанинг айтгани бўлади! Тоғанг тўйга тайёр, менам тайёрман, вассалом!

— Одинага уйлантирмоқчимисиз?

— Ҳа. Гўдаклигингда номгўй килингансан. Энди никоҳ вақти етди, оркага суриш мумкинмас.

Гўдақларнинг номлари айтилиб унаштирилгани кариндошлар орасида тез-тез тилга олиниб туриларди. Буни Одина ҳам билар, эшитганида бир қизариб оларди. Кейин-кейин иккови ҳам буни хазил ўрнида қабул қиладиган бўлишувди.

— Ахир...

— Нима ахир?

Нурбек “ахир Одина билан Ғиёс бир-бирини яхши кўради, мениям кўнгил кўйганим бор, уйлансам ўшанга уйланаман”, дейишни истади-ю, қошлари чимирилган отасининг кўзига кўзи тушиши билан гўё тилдан қолди.

— Ахир... урушга олиб кетишади мени...

Бу баҳона ўтмади. Тўй масаласи бир неча соатда ҳал этилиб, барчага маълум килинди. Ғиёс ҳам эшитди, ичини ит таталагандай бўлди-ю, тили бирон нима дея олмади. Одина ҳам билди, юрагига биров тиғ санчгандай бўлди-ю, тили “вой” дейишга ҳам кодир эмасди. Тўйга уччови ҳам норози эди-ю, лекин уччовидаги қаршилиқ сиртга чиқа олмади. Агар вақт тиғиз бўлмаганда Нурбек “йўқ” деб оёқ тираб туриши мумкин эди. Ҳеч бўлмаса, “ўқишимни Тошкентда давом эттираман”, деган баҳонада отасини енга оларди.

Тўйдан олдин Ғиёс билан кўришишди. Ғиёс унга бир ўқрайди, бироқ, “Одинани севишимни билардинг-ку?” деб таъна қилмади. Тил сўзидан кўз сўзи захарлироқ бўлади. Нурбекнинг беҳаловат

калби яраланди. Лекин “Ошна, айб менда эмас, эпласанг чорасини қил, кўлингдан келса, Одинани олиб қоч”, деб ўзини оқлашга тили айланмади.

Тўй кечаси... Одинанинг кўзларига қарай олмади. “Сен синглимдек эдинг. Бахтли бўлишингни истардим, жуда-жуда истардим. Оталаримиз ҳал қилган масалага бизларнинг тишларимиз ўтмас экан...” дегиси келди-ю... У ҳар томонлама ташвиш алангаси билан ўралган эди. Бахт майини ичишга улгурмай урушга жўнаши энг катта ташвиши эди. Тақдир кўчалари унга қоронғи: урушдан қайтиб, бу хонадонда бахт чирогини ёка оладими ё бу бечора келинчақ бева бўлиб қоладими...

Никоҳнинг эртасига хонадонларига НКВД ходими келди:

— Ўғлинг урушдан қочибди, хозир борса борди, бўлмаса, қамалади,— деб дўқ килди.

Отаси урушга бориш ёмонми ё қамалиш баттарроқми, ажрата олмасди. Шунга қарамасдан, ходимнинг пўписасидан кўрқмади.

— Қочгани йўқ, уйланди, чилласи чикса, Самарқандга ўзим олиб бориб кузатиб келаман,— деди.

— Чилласи чикса, деганинг нимаси?

— Уйда қирқ кун ўтиради.

— Қалланг борми, аҳмоқ чол? Қирқ кунда уруш тамом бўлади. Боланг эса қамалади.

“Давлатнинг иши фақат менинг ўғлимга қараб қолибдими? Бугун жўнаса, урушда енгасанлар, бўлмаса йўқми?” дегиси келди-ю, бунақа погонлилар билан гап талашишнинг қандай оқибатларга олиб келишини кўп кўргани учун тилини тийди. Отанг яхши, онанг яхши, деб ялиниб, Нурбекни Самарқандга бугун кузатишга ваъда бериб кутулди. Лекин келин-куёвни Самарқандга эмас, Паридарадаги мағорага олиб бориб қўйди. Моҳидилнинг Паридарани яхши кўриши, кўнгли ўша томонга тортиб туриши бежиз эмас, бувисининг чилласи худди ўша ерда чикқан.

Урушда тасодиф кам бўлади. Ўша кам тасодиф Нурбекка насиб этди: кичик офицерлар курсини битириб, жанггоҳга ташланганида Ғиёсни кўриб қувонган эди.

Кейин... умрининг охирига қадар бу тасодифни лаънатлаб яшади.

Ғиёс қонли майдонда, ажал ҳамласидан кўрқиб-писиб юрган они дўстини кўрганида барча нафратларини унутиб қувонган эди. Бу тасодифга шукрлар қилган эди. У бунисини эмас, бошқасини лаънатлайди: миллионлаб жангчи жон берган урушда шу одамнинг тасодиф билан тирик қолишига чидай олмайди...

Кўришган кунларидан кўп ўтмай Ғиёс дўстига бу дўзахдан тирик чиқиб кетиш йўли борлигини маълум қилди. “Жанг пайтида сен менинг оёғимга отасан, мен сеникига, ўлик қайтгандан кўра мажруҳ қайтган минг марта яхши!” деди. Ватанга муҳаббат туйғусини комсомолчасига англайдиган Нурбекка бу таклиф хоинлик бўлиб туюлиб, аввал яхшилик билан тушунтирди, кейин сўкиб берди. Тўғри, жангчилар орасида ўзини ўзи яралаганлар учраб турарди. Бу жиноятлари очилиб қолса, фашистнинг эмас, ўз дўстларининг ўқидан ватан хоини сифатида ўлим топардилар. Бир жангдан кейин Нурбек Ғиёсни кўрмади— оёғидан яраланиб, госпиталга жўнатилибди, оёқни кесиб ташлаш эҳтимоли бор экан...

Мохир хирург кўлига тушгани сабабли оёқ кесилмай қолганини Нурбек урушдан қайтгач билди. Дўстининг почтачилик қилиб, хонадонларга қорахат ташиши туфайли “шумқадам” деган лақаб олганини ҳам эшитди. Ғиёс уни кўргани келганида жанггоҳдаги таклиф тилга олинмади. Лекин иккови ҳам ўша воқеани ўйлади. Нурбекнинг таъна қилиш нияти ҳам йўқ— ўтган гап ўтиб кетди. Ғиёсни эса хавотир эзарди— ўтган гап ўтмайди, бу ярага ўхшаган нарса, бир кунмас бир кун йиринг ёрилади, оқибат эса ўлдиради...

Ғайратнинг бағрини куйдираётган кўрқув алангаси Нурбекни Сибирга жўнатишга сабаб бўлди...

Бир жангда укувсизлиги туфайли ротанинг ярми кирилиб кетиши ҳақидаги маълумот камлик қилиб, уруш бошланган кунлари қочиб юрганлиги аниқлангач, Нурбекка шафкат бўлмади...

Ғиёс Одинани чинакамига севарди. Гарчи, боши очик бўлмасанда, Одинани ҳам севги бутунлай тарк этмаганди. Ғиёс урушдан оқсоқланиб қайтиб келганда Одина эридан хат келмаётгани учун ташвишланиб юрган эди. Ғиёс тусмол билан “балки ўлгандир”,

деб унга кўнглини изҳор этди, “Ўғлинг менинг ўғлим бўлади”, деди. Одина эрини кутажагини айтди.

Эри келди-ю, кетди...

Она: “Қораланган оқ болам! Агар дийдор Қиёматга колган бўлса, мендан рози бўлгин, болам! Мен оқ сутимга розиман!!!” — деб фарёд урди.

У қайнонасининг нолашига унсиз йиғиси билан жўр бўлди.

Розилик сўрамади ўшанда. Қайтиб келишига ишончи бор эди.

Яна кутар эди... Ўзи талок хати юборибди...

Начора...

Энди кимдан розилик сўрайди? Эр рози бўлмагунча хотин жаннатга кирмас экан. Буниси балки рози бўлар... Кўз очиб кўргани— биринчи эри-чи?

Ўз кўли билан ёзмаган талок хати ризолиги ўрнини босармикин? Бу савол то Маҳшар кунига қадар жавобсиз қолади...

Қирқ саккизинчи йили кишлоқ совести идорасида никоҳ билан ковушганларнинг бири лўлаболишга суяниб, ўғай ўғли билан мехмонга норози қараб кўйди. Иккинчиси ичкари уйда, кўзлари юмуқ ҳолда бир хушидан кетиб, бир ўзига келиб, кон каро қақшаб ётибди...

Бошқа пайтларда ҳам уйига одам келиши Шумқадамга ёқмасди. Хотини ўлим тўшагида ётганида ўғай ўғлининг бегона одамни бошлаб келиши унинг ғазабини кўзғатса-да, жанжал чиқмасин, деб ўзини босди. Норйигит уни ҳеч қачон ота ўрнида кўрмаган, бўйсунмаган. Фақат онасининг кўнгли учун у билан гаплашиб юрган, Шумқадам қаригач, унга мутлақо риоя қилмай кўйган эди.

Ичкари киришганда беморнинг бош томонида ўтирган Ойниса ўрнидан турди. Кўлидаги нам пахтаи сувли пиёланинг четига кўйди-да, оёқ томонга ўтди. Унинг ўрнини Норйигит эгаллади. Дераза томонда ўтирган кўшни хотин улар билан пичирлашиб саломлашгач, деди:

— Ўзингларни танитиб кўйинглар, эшитади...

Норйигитнинг бўғзига йиғи келиб колган эди, кўзларини ачиштира бошлаган қайғу ёшлари ун чиқариб юбормасин деган мақсадда томоғини кириб кўйиб, ўғай синглисига қаради.

— Акам келдилар,— деди Ойниса паст овозда, кейин кўшиб қўйди:— куёвингизнинг ўртоқлари... уйимизни олган Бўрон ака ҳам...

Кейинги гапдан кейин бемор кўзини бирдан очди, кимнидир кидирди. Кўзи Бўронда тўхтаб, унга тикилиб қолди. Маънос жилмайди.

— Келдингизми... Хайрият! Оқ отга мина қолинг...— деди пи-чирлаб.

Бу ҳолат барчаларини ҳайратга солди. Норйигит билан Бўрон бир-бирига тикилиб қолди. Одина уй сотилаётганда Бўронни бир мартагина кўрган, кўрган-у юраги нимагадир “жиз” этган эди. Нимагалигини ўзи биларди— у Бўроннинг чехрасида Нурбекни кўрган эди. Ҳозир ҳам шундай бўлди.

— Отга мина қолинг... Мен мингашиб олавераман...

Бу сафар йиғламсираб айтди бу гапни. Кейин кўзларини юмди. Бўрон ўнғайсизланиб, кетишга чоғланди. Ўрнидан тураётганида бемор яна кўзларини очиб, яна кимнидир излади. Нигоҳини Ойнисага қадаб “чикиб туринглар, акангга гапим бор”, деди.

Чикдилар.

— Ёстикнинг тагида...— деди Одина хорғин овозда.

Норйигит унинг мақсадини англаб, ёстик остига қўл юборди. Титилиб кетиш даражасига етган бир қоғозни олди.

— Ўқи...

Очиб ўқиди: “Одина, бизни зўрлаб қовуштиришган эди, Худонинг ўзи адолат қилиб ажратяпти. Бу сенга талоқ хати. Энди эркинсан. Қўлимни совуқ олиб, панжаларимни кесиб ташлашди. Шунинг учун бировга ёздирдим. Ўпкам ҳам тамом бўлган. Талоқ хати етиб боргунича балки, жонимни топширарман, рози бўл”.

Норйигит савол назари билан онасига қаради.

— Отанг рози бўлган, сенам рози бўл...

“Розиман” дейиши шарт эди, томоғини йиғи бўғиб, айтолмади.

— Рози бўл...

Зўрға айтди:

— Розиман...

Бу шунчаки розилик эмас, юракка урилган ханжар эди. Кўз

ёшлари тўқилмай, парда тўсик ҳосил қилиб, онаси шу парда ортида кўринмай қолди.

— Боравер, Ойнисани чақир...

Норйигит итоат билан чиқди. Эшик оғзида пайдо бўлиши билан Шумқадам унинг кўлидаги қоғозга хавотир билан қаради. Худди ўғай ўғли ҳамла қилиб қоладигандай, ҳимояга чоғланиб, қаддини кўтарди. Ўртада шумлик борлигини Норйигитнинг юраги сезиб турса-да, исбот қилишга ожиз эди.

...Бунинг исботини Бўрон биларди. Бўронга онаси Куной айтган.

Норйигит ўсмир ёшида эканида ўртоқларига кўшилиб рўза тутганда онаси кувониб, “Хайрият, Худо сенга тўғри йўлни берибди. Отанг худога ишонмасди, буниси ҳам худобехабар, сен улардақа бўлма”, деган эди. Ҳозир ўша воқеани эслаб, “Худога ишонмайдиган одам талок хати юборарканми? Ё умр адоғига етиб қолганини сезиб ҳидоятга кирганмидилар?” деб ўйлади.

Бу саволга ҳам Бўрон аниқ жавоб бера олиши мумкин эди.

Афсуски...

Норйигит унга оила сирини ошкор эта олмайди... У бир-икки томоқ қириб, йиғини қайтарди, киприк қоқиб, ёшни мижжалари орасига сингдириб юборди. Ўғай отасига хайр дейиш у ёқда турсин, қараб ҳам қўймай, кўча эшиги томон юрди.

Бундан сал олдинроқ Ойниса билан бирга ҳовлига қайтган Бўроннинг кўзи яна Шумқадам нигоҳи билан тўқнашгач, ғазабини босиш учун кўчага чиқиб кетган эди. Бу атрофда бошқа оғоч йўқлиги сабабли яйраб, тарвақайлаб ўсган ёнғоқ дарахти соясида турган Бўрон ўғай акаси чиқиши билан у томон юриб “Тинчликми?” деб сўради.

— Рози-ризалик сўрашиб олдиқ,— Норйигит шундай деб, култ этиб ютинди.

Бўрон ортиқча гап айтмай, мотоциклига ўтирди. Норйигит мактабга боришини билдирди. Бўрон “таътилда мактабда нима бор экан”, деб ўтирмай, ўша томон юрди. Мактабга етгач, Норйигит мотоциклдан тушиб, Бўрон сўрамаса ҳам, келиши сабабини айтди:

— Мактабда қоровул йўқ, директор хабар олиб туришимни сўровди.

— Шундай ҳашаматли мактабда қоровул йўқми?— деб кулди Бўрон.

— Анчадан бери йўқ. Районда ишсизлар бор, лекин мактабда қоровул йўқ. Бир марта...— Норйигит айб иш қилиб қўйгандай кулимсиради,— сизни шу ишга таклиф қилмоқчи ҳам бўлувдим.

— Аттанг, нега таклиф қилмадингиз, зўр бўларди-ку! Қаранг, ғалати ҳол: қоровулнинг вазифаси— мактаб мулкини ўғридан асраш. Аслида ўғрининг назарига тушадиган мулк ҳам йўқ. Йўқ мулкни ўғридан асровчи қоровулнинг ўзи ўғри бўлса-я!

Норйигитга бу ҳазил ёқмади, ҳатто жилмайиб ҳам қўймай, хайрлашмоқ учун қўл узатди.

Бўрон нохуш кайфиятда изига қайтди. Гузарга етганда милиция идорасидан чиқаётган Ғайратни кўриб, мотоциклини секинлатди. Ғайратда олдинги шижоат йўқ, уч кунлик азоб кўланкаси ҳали уни тарк этмаган эди. Йигит ҳеч кимга эътибор бермай, қаҳвахона томон юрди. Бўрон эса мотоциклини бир четга қўйиб, чойхонага кўтарилди. Унинг аниқ мақсади, ҳатто йигит билан кизни кузатиш нияти йўқ эди. Шундай бўлса-да, бу ҳолатга эътиборсиз қараб кета олмади.

Қаҳвахона эндигина очилган, пиво бўлмагани учун мижоз ҳам йўқ эди. Моҳидилга Ғайратнинг топилгани ҳақидаги суюнчли хабарни эрталаб Шухратдан эшитган Назира етказган эди. Қаҳвахонанинг барвақтроқ очилиш сабаби ҳам шу. Моҳидил худди пистирмага қўйилган соқчидай сергак: ўзи пештахта ортида-ю, кўзлари милиция идорасида.

Нихоят чикди!

Лекин юришлари...

Моҳидил ўзини безътибор кўрсатиш мақсадида қўлидаги латта билан пештахта устини арта бошлади. Ғайрат эса худди ҳеч қандай воқеа юз бермагандай, кулимсираб келиб, саломлашди. Моҳидил пештахта артишдан тўхтамай, “яхшимисиз” деб қўйди. “Яқинимга келганда ҳам бетига қарамайман”, деб онт ичган қиз йигитнинг юзи-

даги жароҳат изини кўриб, “вой!” деб юборай деди.

— Менга битта аччиқ қаҳва қилиб беринг,— деди Ғайрат ялиниш оҳангида. Кейин ҳазил оҳангига кўчиб, кўшиб қўйди:— Лекин, афсуски, сиз аччиқ қаҳва қилиб бера олмайсиз.

— Нега?

— Чунки сизнинг қўлингизга тушган захар ҳам ўша захотиёқ асалга айланиб қолади.

Ғайратнинг бу ҳазилида аввалги шодонлик руҳи йўқ, аксинча, аллақандай синиклик бор эди. Моҳидил буни сезди. Йигитга яхши бир сўз айтиб, кўнглини кўтаргиси келди-ю, лекин араз кучи тўскинлик қилди. Ғайратнинг топилганини билгунича хавотир алангасида куяётган эди, хушxabарни эшитгач, хавотир ўрнини араз эгаллади. Йигитдан қандай қилиб бўлса-да, ўч олишни ўйлади. Кўп ўйлади-ю, тополмади. Севган қалбга мўралаган араз нима бўларди?! Биргина дийдор қувончи уни парчалаб ташлайди. Шундай бўлди ҳам, лекин қиз осонлик билан таслим бўлишни истамай:

— Яна майнавозчилик қилади-я!— деб минғирлаб қўйди-да, кейин ўзи ҳам сезмаган соғинч нигоҳи билан қаради:— Ҳаммани хавотирга қўйиб қаёқларда санқиб юрибсиз?

— Ҳаммани дедингизми?— Ғайрат қувлик билан тикилди:— Сиз ҳам хавотир олдингизми?

— Менми?— Моҳидил лабини бурди:— Зарил кептими? Бошқаларни айтяпман.

— Бошқаларми... шуниси ёмон бўлибди-да.

— Қаерда эдингиз? Юзингизга нима бўлди?

Бу савол жиддий тарзда берилган, жавоб ҳам жиддий ва тўғри бўлиши зарур эди. Ғайрат буни фаҳмлаб, оҳангини ҳам, кўз қарашларини ҳам ўзгартирди.

— Кимдир айик овлайман, деб хандақ қазиб қўйган экан, меровлигимни биласиз-ку, тоғда анқайиб юриб, шунга тушиб кетибман. Ерни таталаб-таталиб аранг чикдим.

— Яна ёлғон гапиряпсиз-а?

— Жонимни гаровга қўйиб, қасам ичайми?

— Жонингизни пишириб енг! Бу томонларда айиқ ҳам, айиқ овловчи ҳам йўқ.

— Ана шунақа-да! Тўғриси яна гапир, деб талаб қилишади-ю, тўғриси айтсанг, ишонишмайди. Анавилар ҳам,— бош бармоғи билан милиция идорасига ишора қилди,— ишонишмайди. “Без-орилар билан ароқ ичиб, калтак едим”, деб ёлғон гапирганимда ҳамма бараварига ишонарди. Ахир, тушунинг, мен хандақ тўрт кун олдин қазиб қўйилган экан, демадим-ку? Бу ерларда эллик йилми ё етмиш йилми олдин айиқ бўлгани ростми? Рост. Хандақ ҳам ўшанда қазиб қўйилган. Сиз эллик йиллик хандақни кўрмагандирсиз-а? Мен эсам кўрдим. Анави чўққининг ёши эллик миллион йил десам, ўйлаб ҳам ўтирмай ишонасиз. Эллик йиллик хандақ борлигига нега ишонмайсиз?

Моҳидил чимирилганича унга тикилиб тураверди. Кейин оқ халатининг кўкрак чўнтагидан тўрт буклоғлик хатни олиб, узатди:

— Буни ўша хандақдан юборганмидингиз?

Ғайрат хатни ўқиди-ю, ижирғаниб “Туллак!” деб пичирлади. Кейин бир нимадан чўчигандай атрофга аланглаб олди.

— Нима дедингиз?

— Паридарага бордингизми?

Моҳидил ярим йўлгача боргани ошкор бўлиб қолишидан кўрқиб, нигоҳини олиб қочди-да:

— Зарил келтими? Ким чақирса кетаверадиган лақма эмасман,— деди.

— Қаламингизни бериб турунг.

Моҳидил “нима қиласиз?” дегандай ажабланиб қарди-ю, пештахта тагидаги тоқчадан қалам олиб унга узатди. Ғайрат қаламни олди-да, тез-тез нимадир деб ёзиб, қизга узатди:

“Бу хатни мен ёзмаганман!”

Моҳидил бир хатга, бир йигитга ажабланиб қаради. Ҳарфларда фарқ катта эди.

Ғайрат “энди қалайсиз, қизгина!” дегандай ғолиб одамнинг жилмайиши билан қаради. Моҳидил жавоб бермади, зинадан

кўтарилаётган Ғирромни кўриб, хатни шошганича буклаб, чўнтагига солиб қўйди.

Ғирром ўтган воқеага доир жиддий гап бўлаётганини сезса-да, ўзини билмаганга солиб, кулимсираганича яқинлашди:

— Ҳа, себзорлик укаҳон, башарага нима қилди? Қутурган ит таталадимми?

Ғайрат дарров жавоб қилмади. Унга ғазабли нигоҳини қадаб турди. Ғирром бу қарашдан чўчиб, ҳатто тисланишга шай бўлган онда йигит заҳарли оҳангда жавоб қайтарди:

— Гап шундаки... ит қутурмаган, жуда ақлли ит талади.

Бу киноя Ғирромнинг иззат-нафсини яралаган бўлса-да, тусини ўзгартирмади— ҳарҳолда, мушт зарбидан кўра, сўз захрини ҳазм қилиш осонроқ.

— Бир-икки кун дарагинг бўлмабди, ҳамма хавотирда.

— Ҳамма хавотирда, деб оширвордингиз. Парвойига келмаганлар ҳам бор экан,— Ғайрат шундай деб Моҳидилга ўгринча қараб олди.

— Иш пайтида санкиб юрибсан, деб думингни тугиб юборишмадимми ишқилиб, погон жойидаку, а?

— Ҳали тугишгани йўқ, лекин шунга ҳаракат бор.

— Парво қилма. Агар у ёқда,— Ғирром милиция идораси томон имлади,— бўлмаса, бу томонда,— энди шарбат цехини кўрсатди,— ошиқ ҳамиша олчи туради. Қани, юр, томоқни ҳўллаб олайлик.

Ғайратнинг елкасига қўл ташлаб ўзлари ўтирадиган четдаги столга бошлади. Ғайратнинг мутелик билан унга эргашишидан жаҳли чиққан Моҳидил финжонни улар томон итқитгиси келди. Кейин аламдан йиғлаб юборай деди.

— Ўғил бола баъзан калтак еб туриши керак,— деди Ғирром Моҳидил томонга орқа қилиб ўтириб.— Энди алам қилмасин, калтакни ўзинг сотиб олдинг. Менга эркалик қилсанг майли-ю, лекин талтайма.

Моҳидил ичкилик ва егулик келтириб қўя туриб, норозилигини билдириб қўйиш учун Ғайратга бир чимирилиб қараб олди.

Бусиз ҳам Ғайрат унинг феълини тушуниб қолган эди. Сир бой бермай, Ғирромнинг сўзларига жимгина қулоқ тутиб ўтираверди:

— Ҳозир бориб, афт-башарангни тузат. Қоронғи тушганда погонли кийимингда шай тур. Икки себзорлик бир бўлиб, Тошкентга ғирра бориб келамиз.

— Йў-йўқ... ҳозир эшитадиганимни эшитдим, сиёсий онгимни тозза чархлашди, энди бу ердан бир қадам ҳам чиқишим мумкинмас.

— Борамиз-у қайтамиз. Хўжайинларинг билмай ҳам қолади. Себзорликлар катталарнинг гапини ҳеч қачон икки қилишмаган.

Бу илтимос ҳам, топшириқ ҳам эмас, қатъий буйруқ эди. Ғирром “томоғини хўлламай” ўрнидан туриб, изига қайтди. У кетиши билан Моҳидил келиб, Ғайратнинг рўпарасига ўтирди:

— Яна нимани пичирлашдинглар?

Ғайрат бўшанг ўғлига танбеҳ бераётган талабчан она оҳангида сўралган жиддий сўроққа бамайлихотир жавоб берди:

— Мендан кимлар хавотир олганини бирма-бир айтди. Афсуски... бу рўйхатда сиз йўқ экансиз.

— Уф-ф! Мунча майнавозчилик қилаверасиз? Йўқлигингизда қанака миш-мишлар тарқалганини эшитмадингизми?

— Хандақда ётган нимани эшитади? Сиз эшитган бўлсангиз, айтинг.

— Қорадори сотадиганларга қўшилиб кетганмишсиз.

— Менми? Мен қўшилибманми?!— Ғайрат кулиб юборди. Лекин бу кулги табиий чиқмади. Аксинча, “Калла борми, мен қўшиларканманми?” деган захарли оҳанг бор эди. Бундан аччикланган Моҳидил шарт ўрнидан туриб кетди. Ғайрат оширворганини билиб, ундан узр сўраш учун ўрнидан кўзғолди-ю, яна бирон ножўя гап айтиб, тутаётган оловга мой сепиб қўймаслик учун ахдидан қайтди. Моҳидил пештахта томон жаҳл билан юрди-ю, лекин етиб бормай, изига қайтди. Ғайратнинг рўпарасига ўтириб, уни биринчи марта кўраётгандай тикилди. Ғайрат айбдор болакай кўринишида киприк қоқмай жим ўтириб, бир китобда ўқиганини эслади: “Гўзал шунчалар керикки, табиат бу хилини бошқа бунёд этмаган. Бир нимага қараса, кўзларида мазах ўти ёнади. Ақли...

дунёда тенгсизман, деб ҳисоблайди ўзини. Шундай қизда муҳаббат нима қилсин? Ўзига биноси шунчалар зўрки, ўзгани билмайди...” “Йў-ўқ...— деб ўйлади Ғайрат,— Моҳидил ундай қиз эмас, кўзларида мазах йўқ, меҳр чўғи бор. Ҳаммадан кўп ўзи хавотир олган, лекин тан олишни истамайди. Менинг бахтим шу қизнинг кўлидами? Йў-ўқ... менинг бахтим унинг шу кўзларида, калбида...”

— Нега шунақасиз-а?— деди Моҳидил унинг хаёлини тўзтиб.

Нега шунақалигини айта олса экан... Лекин қандайдир ишора билан ҳам тушунтириб қўйиши шарт.

— Моҳидил... мендан ранжишга ҳаққингиз бор. Лекин... ёлғончилигим учун эмас... куттирганим учун.

Ғайрат қиздан “нега кутарканман, зарил кептими!”— деган нозли зардани кутган эди. Лекин Моҳидил жиддий карашини ўзгартирмади.

— Менинг бир дўстим бор эди. Болалиқдан бирга катта бўлган эдик. Бировлар ҳазиллашиб “Ҳасан-Хусан” дейишарди. Баъзилар “булар бир-бирларидан сира ажралмайди, божа бўлишади”, дейишарди. Ажралмаслигимизга кўз тегибди, бизни ўлим ажратди. У консерваториянинг энг зўр талабаси эди. Лекин... қандайдир сабаб билан гиёҳвандларга қўшилибди. Ўз хоҳиши билан қўшилмаган, буни аниқ биламан. “Игнага ўтқазин” деган ибора бор. Ё зўрлаб, ё авраб ўргатишади. Унинг отаси бадавлат эди. Афюнфурушлар бадавлат оиланинг болаларини тортишга уринишади. Камбағалнинг боласини игнага ўтқазиб, ундан нима ундиришади? Хуллас, ҳамма ғафлатда қолди. Ўзига ўзи игнада дори юбориб, миқдорини ошириб юборибди. Дўстимни асраб қололмаганим учун ўзимни ўла-ўлгунимча кечирмайман. Сиз эса... “қорадорифурушларга қўшилиб кетганмиш” деган миш-мишга ишониб ўтирибсиз.

— Ишонмадим...— Энди Моҳидил йиғлаётган боласини овутмоқчи бўлган меҳрибон она оҳангига кўчди:— Отам туфайли бизни бу ерда кўпчилик ёмон кўради. Одамлар энди-энди унута бошлашганида тутинган ака-укалари пайдо бўлиб, ярани янги-

лашди. Сиз анави билан...

Ғайрат қизнинг нима демоқчи бўлганини фахмлади:

— Ўша анави билан муроса қилишга мажбурман. Муроса қилмасам, бу ерда бемалол ўтира олмайман-да. Сизга бир нарса айтиб берай, хулосасини ўзингиз чиқаринг: Паганини деган композиторни эшитганмисиз?— Моҳидил “йўқ” ишорасини қилиб бош чайқади.— У мусика даҳоси эди. Ҳозир ҳам “Никкола Паганини” дейилса, ўлимидан бери анча вақт ўтиб кетган бўлса ҳам, мусика мутаассиблари унинг ҳурмати юзасидан ўринларидан туришади. Ўзи туғилган Генуяга сиғмади. Йигитлик чоғи скрипкачи сифатида тенгсиз бўлса-да, Венеция деган гўзал шаҳар қадрига етмади. Бахтини излаб Венага келди. Ўшанда Австриянинг пойтахти Европанинг маданият марказларидан бири ҳисобланарди. Лекин Паганинининг даҳосини веналиклар ҳам қадрлашмади. У бечора ресторанларда скрипка чалиб юриб, тирикчилигини ўтказди. Ресторандаги маст-аласт башаралар санъатнинг қадрига етармиди? Кунда бир неча сариқ чақа ёки нон топса-топди, бўлмаса йўқ. Хорланиб юра-юра, охири бир куни “биттагина ажойиб Страдевари скрипкам бўлса эди, устимда бир сидра янги кийимим бўлса эди, қорним тўқ бўлса эди, мен оламни лол қолдирар эдим!” деб нола қилди. Страдеварини биласизми?— Моҳидил яна бош чайқади.— Чолғу ясовчи шунақа уста бўлган. У ясаган скрипкалар ҳозир ҳам талаш. Нархи... ўша пайтдаги битта подшоҳликнинг хазинасига тенг. Хуллас, ноалардан юраги зардобга тўлиб кетиб, энди иблисга хитоб қилди: “Эй иблис, агар чинданам бор бўлсанг, кел, мен билан шартнома туз, мен сенга иймонимни сотаман!” Бунақа пайтда иблис ҳозир-у нозир бўлади. Дарров келди. “Иймонингни сотиб оламан, эвазига нима сўрайсан?” Паганини битта скрипка сўради. Ўша захоти чолғу муҳайё этилди. Унинг кўзлари ўйнаб кетди, чунки Страдевари скрипкасидан ҳам гўзал эди. Кийим сўради. Ўша захоти устида қора мовутдан тикилган бежирим смокинг пайдо бўлди. Бир халта олтин сўради. “Олтинни нима қиласан, севги сўрамайсанми?” деб ажабланди иблис. “Олтиним бўлса, севгини сотиб олавераман”, деди чолғучи. Хуллас, шартно-

ма имзоланиб, иймон сотилди. “Эртага шахзода зиёфат беряпти, сен бориб скрипкангни чалиб бер, шон-шухрат йўлинг очилади”, деди иблис. Чиндан ҳам, ўша ташрифдан сўнг шон-шухрат, бойлик дарвозалари ланг очилиб кетди. Лекин юрагидаги севги йўли берк эди. Унга кўп гўзаллар севги изҳор этишди, бироқ тош қалб эримади. Чолғу даҳосининг одамларга муҳаббати ҳам йўк эди. У шухрат қоясига чиқиб олганидан маст, охир бир кун йиқилиб ҳалок бўлишини билмасди. Иблис иблислигини килди... уни оқибат ҳалок этди. Бир ўзи, ҳам моддий, ҳам рухий қашшоқликда хорланиб ўлиб кетди... Ҳатто Рим католик черкови уни одам қаторида кўмишга ижозат бермади... Дунёда мана шунақа воқеалар ҳам бўлган. Буни айтишдан мақсадим: мен Паганини эмасман, шуни билиб қўйсангиз бас.

Моҳидил тушунди. Стол устидаги ичимликни олиб жойига борди-да, дам ўтмай бир финжон қаҳвани кўтариб қайтди.

Ғайрат қаҳвани ичатуриб, аввалги қувноқ ҳолига қайтди. Бугундан эътиборан тузалишга ваъда берди. Моҳидил эса бу ваъдага ишонгандай бўлди...

Ақли одам оғир шароитдан чиқиб кета олиш йўлини топади. Доно одам бу оғир шароитга тушиб қолмаслик чорасини кўради. Бу онда Ғайратдан ана шундай донолик талаб қилинаётган эди. У идорасига билдирмай, бориб-келишдан ўзга чора топмади.

Қоронғи тушганда белгиланган жойга борди. “Жигули”ни хайдаб келган Фирром ўрнини Ғайратга бўшатди. Иккинчи постдан ўтишгандан кейин бутазор бошланган ерда Фирром “Машинани секинлат”, деди. Ғайрат унинг мақсадини англамай, буйруқни бажарди.

— Шу ердан ўтаётганингда корнинг оғриб қолганмиди? Ўшанда машинани нега тўхтатганингни айттайми? Мен қўлингга халтачани тутказганимда ичида кўкнори борлигини айтган эдим, а? Нега ишонмадинг? Қорин оғриғи баҳонасида пастга тушиб текшириб олдингми? Шунақа бўлуvmиди?

— Шунақа. Сизнинг жиддий гапингиздан ҳазилингиз кўп. Оладиган одам текширса, довираб қолмай дедим.

— Сени қайси аҳмоқ текшираркан? Сен хўжайинларингга

ногўғри маълумот бериб қўйишдан кўрқкансан. Хўжайинларинг Тошкентдаги миждони текширишмабди. Сенга ишонишмаганми ё арконни узун ташлашганми? Каттароқ молни кутишганми? Айтиб қўй, уларингга: овора бўлишмасин! Менда унақаси йўқ. Меники сел бўлиб ёпирилмайди. Селнинг иши ёмон— йўлдаги ҳамма нарсани суриб кетади. Меники тома-тома кўл бўлади. Ҳозир ҳам манави дипломатда оппоққина жонон кукун бор. Мени сотганинг билан барибир генерал бўла олмайсан. Бу генералликка тортадиган мол эмас. Менга тўғри хизмат қилсанг, погонингга юлдузча қўшмаса ҳам, чўнтагингни қаппайтириб беради. Иккидан бири: танлаб ол!

Бутазор тугагач, қишлоқ бошланди. Пешонасига қизил хоч тамғаси урилган пастак бинога кўзи тушган Ғайрат машинани шу томон бурди.

— Нима қилмоқчисан?— деди ажабланиб Ғирром.

— Дорихона очик бўлса кириб чиқай.

— Нима бало, яна ичинг оғрийдиган пайт келдимми?

— Йўқ, иситма туширадиган дори керак, алаҳсирашингиз кучайиб кетяпти, чорасини қилмасак бўлмас.

Ғирром кулиб, Ғайратнинг елкасига уриб қўйди:

— Яхши, яхши! Гапингдан Себзорнинг ҳиди келиб қолди. Ҳазиллашавергин-чи, “зил”ига чидармикинсан?

— Бир марта чидадим-ку, бу ёғига анча пишиб қолдим...

Қишлоқдан чиқаверишдаги муюлишда турган ГАИ ходими ола таёғини кўтариб, “тўхтат” ишорасини қилди. Ғайрат сал нари ўтиб тўхтаб, машинадан тушмоқчи эди, Ғирром қайтарди:

— Жойингдан жилма, ўзим гаплашаман.

— Сержант Қўйсинов, хужжатларингизни кўрсатинг,— деди ходим сал энгашиб.

— Қанақа хужжат, поғони хужжатга ўтмайдимми?

— Ие, қоронғида сезмабман. Ўзимиздан экансиз-ку, икки марта чирокни ўчириб ёқсангиз бас эди, нол-иккини тушунардим. Майли, хафа бўлмайсиз энди, расмиятчилик-да, юкхонада нима бор?

— Иккита ўлик бор. Битгасини сенга ташлаб кетайликми?

Бу ҳазил ёкиб, сержант қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди:

— Ўзингизга буюрсин. Бўлса, битта чектира қолинг.

Ғайрат чўнтагидан сигарет қутисини чиқариб, узатди. Сержант биттасини олиб лабига қистирди-да, илтимос қилди:

— Ўзимиздан экансиз, бемалол бўлса, ташлаб кета қоласизми? Эрталабгача дуо қилиб чекиб тураман.

— Ола қолинг,— деди Ғайрат.

— Тўхта,— Ғирром шундай деб чаққонлик билан кутини унинг кўлидан тортиб олди.— Сен ҳурматли одамсан, паст сигарет чексанг, биров иззат қилмай кўяди.— Ғирром гапира туриб, машинанинг ғаладонидан бошқа сигарет қутисини чиқариб узатди:— Ма, очилмаганини ол, бир ҳафта дуо қиларсан.

Сержант раҳмат айта-айта қолди. Машина ўрnidан жилгач, Ғайрат сигарет қутисини Ғирромга узатди.

— Сизда тураверсин, ичида хўжайинларимга аталган хат-пат бўлса, ўқирсиз.

Ғайрат сигаретни қайтариб олмагач, Ғирром уни ташқарига отди.

— Ичида хат-пат бўлса, хўжайинларинг шу ерга келиб ўқишар.

Себзорча кинояга себзорча киноя билан жавоб берилгач, анча жойгача жим кетишди.

Шаҳарга келишганда тун ярмидан оққан эди. Ёз кечаси бир чимдимгина бўлади. Ғирром тўққиз қаватли уй йўлагига кириб чиққунча атрофдан бомдод азони эшитилди. Дипломат билан кириб, қоғоз ўрамида нимадир кўтариб чиққан Ғирром хушнуд эди.

— Жононнинг нархи ошибди. Бунақада миллионер эмас, миллиардер бўлиб кетасан, укаҳон!

Ғайрат Ғирромнинг “жонон кукун” олиб бораётганига унчалик ишонмаган, навбатдаги туллаклик деб ўйлаган эди. Бир ўрам пул кўтариб чиқишидан ғашланди. Ўзини ғафлатда қолган лакмадек ҳис қилиб, ғазабланди. Кейин Ғирромнинг тўққиз қаватли уй томон юриши ва қайтишидаги ҳаракатларини кўз олдига келтириб, “ўрамдагини пул дегани билан очиб кўрсатмаяпти-ку? Ҳарҳолда олди-берди бунчалик тез тугамайди...” деган хулосага келиб,

ўзини-ўзи овутди-да, ўнг қўлини узатиб, Ғирромнинг тиззасидаги ўрамни силаган бўлди.

— Мана буни ҳаёт деса бўлади!— деди шодонлик билан.

— Бу ҳаёт эмас, бу пул,— деди Ғирром маънодор оҳангда.

Ғирромнинг айтганини қилиб, Юнусобод томон ҳайдади. “Ором” дискотекаси” деган ёзувли бино яқинида турган ўнга яқин машиналар қаторидан жой олиб, тўхтади.

— Маишат қилиб чиқасизми, бир ўзингиз эплейсизми ё қарашвормайми?— деди Ғайрат эснаб.

— Зийрак бўлиб тур,— Ғирром гапни қисқа қилиб, қўлидаги ўрамни қўймай машинадан тушди-да, атрофга бир-икки аланглаб олгач, дискотека сари тез-тез юрди. Ғайрат суянчиқни пастлатиб, ястанди, лскин дискотека томондан назарини узмади. Ғирром бу ерда ҳам кўп бўлмади. Ташкарига чиқиб, атрофга яна аланглади. Ғайрат унинг қўли бўшлигига аҳамият берди. Ғирром тез-тез юриб келиб, ўнгдагини эмас, Ғайрат томондаги эшикни очди.

— Туш, эшикни кулфла.

— Пул кани, акахон?— деди Ғайрат эринибгина туша туриб.

— Тез бўл!— деди Ғирром жеркиб. Буйруқ адо этилгач, “орқамдан юр”, деб йўл бошлади. Кейинги тўққиз қаватли уй майдончасида турган машиналардан бирига яқинлашган Ғирром чўнтагидан калит чиқариб, Ғайратга тутқазди:

— Бу сенинг хизмат ҳақинг. Ҳозироқ қишлоққа жўна, мени кут.

Ғайрат буйруққа итоат этди. Ғирромнинг қай томон йўл олганини билолмай қолди.

***

Чойхонага чиққан Бўрон қаҳвахона кўриниб турадиган сўридан жой олди. У ердагиларнинг овозларини эшитмаса-да, гап нима ҳақида бораётганини тахмин қилиб ўтирди. Ғирромнинг келиши, Ғайратни четга тортишини кўргач, “калтис ўйин қиляпти бу ит эмган”, деб ғазабланди. Ғайрат Моҳидил билан хайрлашгандан сўнг, Бўрон ҳам ўрнидан турди. Уни бугун зарур бир иш кутарди, ёшларнинг муносабатига аралашшига вақти ҳам, хоҳиши ҳам йўқ эди.

Мотоциклига ўтириб, ўз уйи томон эмас, бадқовоклар жой-

лашган қишлоқ сари юрди. Улар бошпана топган уй қаршисида бирдан мотоцикли “ўчиб” қолди. Бир-икки уринишда ўт олдириб, изига қайтди. Шунинг ўзи бадқовоқларга берилган буйрук эди— улар кеча етиб келган икки йигит билан бирга ҳозирок хўжайин хузурида бўлишлари шартлигини англашди.

Орадан бир неча соат ўтмай, Шумқадамниқига бир йигит келиб, ижрокўмга чақиришаётганини билдириб, “уруш фахрийларининг йиғилиши бўлар экан”, деб изоҳ берди. Шумқадам бунақа мажлисларни яхши кўрарди. Хотинининг ажал билан олишиб ётганини ҳам унутиб, отланди— медал тақилган оқ кўйлагини кийиб кўчага чиқди. Ўн-ўн беш қадам юргач, бир машина тўхтади:

— Ғиёс ота, мажлисгами, ўтиринг, ташлаб қўяман,— деди ҳайдовчи меҳрибон ўғил товуши билан.

“Ҳамма мени иззат қилиши шарт”, деб ҳисобловчи Шумқадам бу меҳрибончиликдан ажабланмай, машинага дадил, ҳатто гердайиб ўтирди. Машинанинг олди ўриндиғи йўқ эди, шу сабабли орқадан жой олди.

Шу бўйи уни ҳеч ким тирик кўрмади...

Машина гузар томон юрмай, ўнгга бурилгач, Шумқадам:

— Қаёққа кетяпсан?— деб ажабланди.

— Битта ҳужжатим қолиб кетибди, кираман-у чиқаман,— деди ҳайдовчи.

— Сен кимнинг ўғлисан, танимайроқ турибман?

— Мен шахарликман. Ижрокўмга янги ишга келдим, шу томондаги битта уйда вақтинча турибман.

Кимсасиз кўчада машина тўхташи билан орқадаги икки эшик шашт билан очилди-ю, икки барзанги чиқиб ўтириб, Шумқадам сиқувда қолди. Ғинг дейишга ҳам улгурмай, оғзига эски латта тиқиб кўйишди. Машина Нурбекнинг уйи қаршисида тўхтагач, Шумқадамнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Барзангилардан бири уни қўлтиқлаб ичкари олиб кирди-да, кераксиз матоҳдай ташлади. Шумқадам тиззалари, тирсақларида оғриқ сезиб инграб юборди. Кўтариб кирган йигит елкасидан ушлаганича қаддини ростлаб, оғзидаги латтани олиб ташлаганда рўпарадаги темир ка-

равотда ўтирган Бўронга кўзи тушди.

Бу уй, бу темир каравот, бошқа анжомлар ҳам унга яхши таниш. Ўқрайиб ўтирган бу одамгина нотаниш. Тўғри, уни бир-икки кўрган, бироқ кимлигини аниқ билмайди.

— Кимсан?— деди инграб.

Бу инграш оғриқданмиди ё кўркувданмиди – ажратиш маҳол эди.

— Мен Нурбекман, танимадингми, чўлоқ?

— Бекор айтибсан, Нурбек ўлган!

— Ўлигини кўрганмисан? Жавоб бер: кўрганмисан?

— Қайдан кўраман, Сибирга борибманми?

— Сибирда ўлганини қаердан биласан? Ҳа... хатларини олардинг. Йиртиб-йиртиб ташлардинг. Билардинг қаердалигини. Шу хотинга етишаман, деб бир одамни жувонмарг қилдинг. Сен адашдинг, чўлоқ, Нурбек ўлмаган. Мен Нурбекман, кўзларимга кара!

Ғазаб оташида ёнаётган кўзларга қараб бўларканми, у нигоҳини олиб қочиб, пастга тикилди.

— Қара, деяпман!

Бўрон бўғиқ овозда шундай деб ўрнидан турди-да, унга яқинлашиб, ёқасини чангаллади:

— Кўзларимни танимаяпсанми? Танияпсан, сен аблах! Биринчи кўрганингдаёқ таниган эдинг, сезганман. Мен— Нурбекман! Сибирдаги бир табиб менга гиёҳлардан тириклик суви тайёрлаб берган. Сен туфайли Сибирга бордим, демак сен туфайли ўлмас одамга айландим.

— Сен Нурбек эмассан, Нурбек феъли кенг, шафқатли одам эди.

— Унутмабсан-а! Лекин Сибир деган жойда шафқатни музлатиб кўйишаркан.

— Сен... Нурбекнинг ўғли бўлишинг мумкин.

— Ҳа, топдинг! Мен Нурбекнинг ўғлиман, Шумқадамнинг эса ажалиман.

— Отанг учун қасос оляпсанми? Ўлими олдидан қасос ол, деб васият қилганмиди?

— Йўқ, бунақа васият бўлмаган. Мен Ясситепани Шумқадам-

дан тозалаб кетмоқчиман, бошқа ниятим йўқ.

Бўрон шундай деб туриб, кўйлакка тақилган медални шарт юлиб олди:

— Буни ҳалол, мард одам тақади!

Унинг ишораси билан Шумқадам оғзига яна ўша эски лагта тикилиб, бошига қоп кийгизилди. Бўрон медални отасининг кундалиги орасига қўймоқчи эди, фикридан қайтди. Бу иркит одам тақиб юрган матоҳ билан ўзи учун муқаддас бўлган дафтарни кирлашни истамади.

— Турқингни кўргим йўқ эди. Сенга гап ҳам хайф. Лекин нима учун ўлдираётганимни билишинг керак. Жонингни дарров суғурмайман, озгина қийналасан. Отам кўрган кийноқларнинг ҳеч бўлмаса битта заррасини сенам кўргин...

Уни ертўлага олиб тушиб ташладилар.

Бўрон энди Одинанинг ўлими ҳақидаги хабарни кута бошлади. Ясситепага келиб, Шумқадамни бир неча соат ичида ўлдириб кетиш унинг бир чеккага тупуриб ташлашидан ҳам осонроқ эди. Ҳатто бу ерга келмай, бирон арзонгаров қотилни ёллаб юбориши ҳам мумкин эди. Лекин унда қасос лаззати бўлмасди. У қасос лаззатини кутди. Шумқадам осонгина жон бериши керакмас, бу бадбахтнинг хорланиб ўлишини ҳеч ким унутмасин, барчага ўр-нак бўлсин – унинг мақсади шу эди.

Иккинчи марта қамалганида уни Учқудукқа ташлаган эдилар. Совуқ ўлкада туғилиб катта бўлган йигит учун бу дўзах оташида кун кўриш осон кечмади. Ўша кунларнинг бирида онаси кўргани келди. Куной ёш жиҳатдан қаримаган бўлса-да, мусибат тошлари эзиб, адоий тамом қилиб юборган эди. Ўғли билан видолашиш учун келганини факат унинг ўзигина биларди.

Ўзи кўрмаган қайнонаси Нурбекни олиб кетишаётганда “қораланган оқ болам!” деган фарёд билан видолашган бўлса, у Бўрон ҳажрида куйиб, бундай дея олмасди. Бўрон Украинада қўлга тушгани учун ўша ерда судланган, Куной бу жараёнда иштирок этмаганди. Аниқроғи, Бўрон бу ҳақда онасига хабар етказмаган эди. Учқудукқа “этап” бўлганидан сўнг икки энлик хат ёзиб, соғ ва

омон эканини билдирди. Ўғлининг қисмат ёзуғидан ўкинган она тақдирга тан бериб, бу дунёни ташлаб кетишидан олдин фарзанди билан дийдорлашишни истади. У тушларида эрини кўп кўрарди. Нурбек ҳамиша ўғлидан безовта эканини билдирарди. Учқудукдан хат келгач, деярли ҳар тун тушида кўрди. Нурбек ҳар тун ўғлини сўрарди. Унинг сўровларида “ўғлимизни бу балолардан асраб қололмадинг-а, мен сенга ишониб ташлаб кетган эдим”, деган таъна бордай туюлиб, юрак-бағри ўртаниб кетарди.

Охири отланди: ҳам юртини, ҳам ўғлини сўнгги бор кўриш учун йўлга чиқди. Туғилиб-ўсган қишлоғига бормади, “аввал ўғлимни кўрай, қайтишда ўтарман”, деди. Қайтишида ҳам ўтмади— оёғи тортмади. Эрининг ўлимидан кейин бир марта борган эди. Яқин қариндошлари вафот этиб кетишган, ёшлари унча танишмаса-да, иззат билан кутиб олишганди. Урушдан олдин уларни қулоқ қилдирган одамнинг тақдирини билан қизикди. Кўпнинг ёстиғини қуритишга сабаб бўлган бу одам, унинг назарида, Худонинг ғазабига учраб, хорланиб ўлиб кетиши керак эди. Не ажабки, у Худонинг ғазабига ҳам чап берибди. Ўз ҳамқишлоқлари боши узра офат дўлини ёғдириб бергани учун советнинг қатталари унинг кўкрагига олтин юлдуз тақиб кўйишибди. Кунойнинг оиласи боши узра бало дўллари ёғилган ўша машъум йилларда иккита эчкиси бор ҳам қувғин қилинган эди. Сургун қилдирган кишининг бугунги кундаги мол-мулки ҳисобсиз эди. Катта қолхозга раислик қилиб, гердайиб юрган бу одамни Куной узоқдан кўрганди. Кўрганди-ю, бу дунёда адолат йўқлигига энди чиппа-чин ишониб, Магаданга қайтган эди. Юртига сўнгги келишида киндик қони тўкилган жойларни зиёрат қилишга шу сабабли ҳам кўнгли бўлмади...

Учқудук томон йўлга чиққанида Қолим дарёси бўйлари майса билан қопланиб, гўзал манзара касб этган эди. Самарқанддан ўтганда офтобда қовжираб ётган далаларни кўрди. Поезд қаттароқ бекатда тўхтаганда бир аёл челақда узум олиб чиқди. Куной ўғлига атаб олди. У ҳам, Нурбек ҳам тотли узумларни тўйиб-тўйиб ейишган, ўғиллари эса узум нима эканини билмай ўсди. Тўғри, Нурбек ўлимидан ярим йил олдин шаҳарга тушганида икки бош

узум олиб келган, қувона-қувона дастурхон устига қўйган эди. Ўғлининг узум доналарини ҳовучлаб ейишига завқ билан тикилиб турганди. Ўзи ҳам, Куной ҳам икки донадан узумни татиб кўриш билан нафсларини ором олдирган эдилар.

Учқудук “зона”сининг учрашув хонасида Бўрон узумни худди болалигидай ҳовучлаб еди. Куной биттагина узум донасини шимиб, унга армонли нигоҳини қадаганича жимгина ўтирди. Уларнинг суҳбатлари унча қовушмади. Ўғри бўлиб кетган ўғил ҳаром лукмадан ҳазар қилувчи она билан нима ҳақда гаплашиши мумкин? Бўрон ўзи танлаган йўлдан афсусланмас, она эса уни бу йўлдан қайтаришга ожиз эди.

— Мана, сизларга ўхшаб ўтирибман,— деди Бўрон айбдор оҳангда.

— Ундай дема... сен бизга ўхшаб ўтирганинг йўқ,— деди Куной чуқур хўрсиниб.— Биз... тухмат тошини кўтариб сарсон-саргардон бўлдик... Бундан беш баттар азобли жойларни кўрганмиз... Мен билан отанг эллик саккизинчи модда билан қамалган эдик. Эллик саккизинчи моддада кетганларни “жиноятчи” дейишмасди, “халқ душмани” дейишарди, бунинг орасида фарқ катта.

Фарқ катталигини Бўрон ҳам билади. Кичиклик чоғларида ота-онаси ва уларнинг ёғочдан тикланган омонат уйларига келиб турувчи танишлари бу ҳақда кўп гаплашишарди. Ҳозир ўз қилмишини ота-онаси тақдирига ўхшатиб қўйганидан ўзи хижолат бўлди. Узр сўради. Онаси унинг юзини меҳр билан силаб қўйди.

— Ўшанда бекор шу ишни қилдинг, қамалмасанг, бошқа одам бўлардинг...

Онаси яна айтди шу гапини. Ҳар гапирганида Бўрон ўша кунларни эслайди, эслайди-ю, қилган ишидан барибир пушаймон емайди.

...Хрушчев деган нодоннинг маккажўхори сиёсати азалий музликларга қадар етиб келиб, нон топиш ҳам маҳол бўлиб қолган кезлар эди. Очарчилик хатарини кутиб яшашаётган кунларда Нурбекнинг касали оғирлашди. Докторнинг дорилари қор қилмай қўйди. Нурбекнинг кўнгли асал тусади. Бу овлоқда битта одамни-

кида бор эди асал. Асал бор эди, аммо уларда пул йўқ эди. Текинга бермади. Куной Худонинг зорини қилди— қарзга бермади. Нурбек асал ялаганда ҳам барибир ўларди. Лекин отасининг армон билан ўлиши Бўронга ёмон таъсир қилди. Ўша одамни жазолаш режасини ўйлади. Унинг асалидан ҳам тилласи кўп дейишарди. Бўрон ўша тиллаларни топиб ўғирлашни ўйлади. Унда тиллани ўғирлаб бойиш истаги йўқ эди, ўғирлаган тақдирда ҳам тиллаларни дарёга отиб, бу одамни қашшоқ бечорага айлантириб қўйишни ният қилганди.

Тилла топишни билган асрашни ҳам билади. Бўрон осонгина кўлга тушди.

Онаси ўша воқеани қоралагани билан Бўрон уни чала қолган иш сифатида эсларди. Учқудукда эканида онасининг вафоти ҳақида хабар олди. Қамокдан чиққач, бориб, ота-онасининг қабрини зиёрат қилди. Кейин... чала қолган ўша ишини пухталиқ билан ниҳоясига етказди...

Учқудукқа Куной фақат видолашиш учун келмаган, унинг яна бир мақсади бор эди. Нурбек ўлими яқинлашаётганини сезгач, шу пайтгача билдирмай келган баъзи гапларни айтган, “Бўрон улғайганида маълум қилиб қўйгин, Норйигит билан топишсин, мана бу дафтарлар балки ака-укалик меҳрини боғлар”, деб кундалигини берган эди. Нурбек уйланиш ҳақидаги таклифини айтганда “бу жойда бир умр қолиш шарти билан турмуш қурамиз. Ярим ертўла бу ёғоч уй ўла-ўлгунимизча бизнинг саодатли саройимиз бўлади”, деган эди. Ўлим эшик қоққан онда ўзининг бу шартидан воз кечиб, “Бўрон билан бирга қишлоғимга қайт”, деб васият қилди. Васиятни адо этмоқ учун шароит ҳам, истак ҳам бўлмади...

Бўрон Шумқадамни ертўлага туширтириб, ўзи ўз хотиралари билан ёлғиз қолди. Хотиралар уйғонган дамдаги одатини қилди: қўлига отасининг кундалиқ дафтарини олиб, варақлади:

“Сталин ҳам ўлди. Тухмагга учраганларда тирик қолишга умид уйғонди. Орадан ойлар ўтди. Умидлар ушалди. Кувона-кувона кета бошладилар. Мен қувона-кувона қайга бораман? Куной қувона-кувона қайга боради? Бизларни ким қувона-кувона кутиб

олади? Ундан кўра шу ерда ўғлим учовимиз қувона-қувона бир бурда нонга қаноат қилиб яшаганимиз дуруст эмасми? Кеча оқшом Ҳузурий келди. Дин илмидан хабари бор бу одам Сўфий Оллоҳёрни устозим дегани сабабли Сибирда етти йил ризқини териб юрди. Иродаси кучли, бирон марта нолимади. Кўп ғазал ёзарди. Ўқиб беришдан эринмас эди, мен мақтагудай бўлсам, рухланиб, кўчириб совға ҳам қилган. Мана шуларнинг биттаси:

Эй кўнгил, кўклам чиқиб ўтлар кўкарди, боқ-боқ,
 Гул очилди тоғ аро қизил-қизил, ҳам оқ-оқ.
 Ҳар тараф ҳар қайси куш ўз кўйига айлар наво,
 Бир тараф булбул фиғону бир тараф зоғ ғоқ-ғоқ.
 Ўйнашурлар, куйлашурлар жониворлар жуфт-жуфт,
 Ёрим элда, мен Сибирда йиғлашурмиз ток-ток...
 Эй Худо, қолдик жудолик кечасида зор-зор,
 Лутф этиб вуслат чароғин ўртамизга ёқ-ёқ...

— Тахаллусингиз Ҳузурий бўлгани билан ҳаётда хузур-халоват топмадингиз, — дедим.

— Бу азоблар эвазига Аллоҳ таборак ва таоло бизларни дўзах азобларидан кутқариб, жаннат ҳаловатини беради. Шуниси муҳим. Мана, адолат куёши кўринди, биз озод бўлдик.

— Мен ҳеч қачон ўзимни қул ҳисобламаганман. Мен озодлиги тортиб олинган озод одамман.

— Фақат иймонли одамгина чинакамига озод бўлиши мумкин. Гап сталинчиларга қул бўлишда эмас, ундан баттари бор. Гап— нафсга қул бўлмасликда! Нафс одамни ёмон нарсаларга буюради. Одам унга кулоқ солдими, бас, у Ҳақнинг кули эмас, нафс кулига айланади. Нафс қулининг бу ҳаётдаги ўрни маълум. Қиёматдаги жойичи? Одам ҳаёти билан ўлими орасида доимо ниманидир қидиради. Қидиради... қидираверади... Аслида, нима излаётганини ўзи ҳам аниқ билмайди. “Бахт” қидиряпман, деб ўйлайди-ю, “бахт нима ўзи?” деб сўралса, аслини билмай довдирайди. Кўнгилга ёқувчи нимагадир эришса, “бахтга етишдим”, деб қувонади. Акси бўлса, оҳ-у зоридан дунё ёниб кетай дейди...

Ҳузурийга эътирозим йўқ. Лекин бу масалада менинг фикрим

катъий ва жуда оддий фалсафага асосланган: яшаш учун ажратилган умрни одамга ўхшаб яшаб ўтказиш керак! Одам боласига ҳаёт фақат еб-ичмоқ, роҳатланмоқ учун ёки дунё бойликларини тўпламоқ учун берилмайди. Ҳаёт умри давомида камолга етмоқ учун берилади. Ҳа, бу ёқда олийжаноблик ҳам бор. Лекин олийжаноблик мукофотлайди ҳам, жазолайди ҳам.

“Одам ҳақ йўлда бўлиши мураккаб масала эмас, ҳақ йўлда эканига бошқаларни ишонтириши мушкулроқ”, деб тўғри айтди. Мен эсам бошқачароқ ифода этдим:

— Ҳақиқатни англаш, билиш, тушуниб етиш қийин эмас, ҳақиқатни бошқаларга тушунтириш, англаштириш қийинроқ.

Ҳузурийда дин илми бор-у дунё илми билан ҳисоблаштишни истамайди. Дунёга очик кўз билан қаралмаса, жаҳолат туғилади. Аср аввалида диндаги жоҳилларнинг кўзларини очишга жадидлар кўп ҳаракат қилишди. Афсус... бундай кўзларни очиш жуда қийин...

Ҳузурий билан кўп баҳслашганмиз. Мавзу деярли бир: дунёни англаш. Бир миллатданмиз, ёшимизда ҳам фарқ катта эмас, аммо дунёни бир хилда кўрмаймиз. Ҳатто соғинчларимизда ҳам фарқ бор, шунисига ажабланаман. Аммо... ҳамдардликда ўхшашлигимиз бор. Агар кимсада ҳамдардлик дарди бўлмаса, демак у одам эмас экан. Одамга ёпишувчи касалликларнинг тури кўп. Бу касалликлар охир-оқибат ўлимга олиб боради. Фақат ҳамдардлик дарди одамнинг номини сақлаб қолади.

Охирги учрашувимизда ҳам дунё ҳақида гаплашдик. Мен дедимки:

— Бир синфда ўттиз бола ўқийди. Агар муаллим уларга бир масала ёки тенгламани ечишни топширса, ўн бола тўғри ечимини топиши мумкин. Қолганларининг айримлари хато ечади, айримлари эса ечишга ҳаракат ҳам қилмайди, кўчириб олиш пайида бўлади. Дунё ҳаёти ҳам шунга ўхшаш. Таъбир жоиз бўлса, ҳаёт – ечими ғоят оғир масала. Уни ҳар ким ўзича ечишга уринади. Дунёда тўғри ечганлардан нотўғри ечганлар кўпроқ. Ажабланарлиси шуки, дунёни ўша иккинчи тоифа, яъни нотўғри ечим топган-

лар бошқарадилар. Шу сабабли ҳам дунё нотинч. Шу сабабли ҳам инсонларнинг қонлари дарё-дарё бўлиб оқяпти. Қадим замонларда ҳам шундай эди. Ҳозир ҳам айнан шундай— масалани уруш қондасига мувофиқ ечмоқчи бўладилар. Бундан кейин ҳам дунё ўзгаришсиз қолаверади. Одамлар аввал нафратланадиган ишлардан энди фахрланадиган бўлиб қолишади.

Ҳузурий гапимни тинглаб, яна ўзича хулоса ясади:

— Дунё ҳаёти тенгламасини Қиёмат тўппа-тўғри ечиб беради.

Нима ҳам дердик, агар унинг фикри тўғри бўлса, Қиёматни кутишдан ўзга чорамиз йўқ. Хайрлашишдан олдин эркинлик ҳақида гаплашдик. Мен дедимки:

— Эркинлик ва озодлик ҳақида гап кетганда икки саволни ўртага қўйиб аниқлаштириб олиш керак: эркинлик— нимадан ва эркинлик— ким учун?

Бу масалани биз ечолмас эканмиз, бу ёғи энди авлодларга ҳавола...

Хайрлашаётганимизда бу сўнгги учрашувимиз эканидан икковимиз ҳам малул бўлдик. Киши ҳаёти давомида кўп одамлар билан кўришади, танишади, видолашади... Ҳаётда сўнгги учрашувлар кўп, жуда кўп. Лекин ўз ҳаёти билан сўнгги учрашув битта! Бу сўнгги учрашув, сўнгги нафасда нима қилади? Сўнгги нафасда нима дейди?

Бу ҳақда авфи умумий эълон қилинган кунлари Ҳузурий билан гаплашган эдик. Хайрлашаётиб, бир-биримизнинг кўзларимизга караганимизда мен шуни эсладим. Назаримда у ҳам эслагандай туюлди. Ўшанда мен деган эдимки:

— Сўнгги сўз... ва сўнгги нафас... Шу ҳолатни ҳеч ўйлаймизми? Билмаймиз... билолмаймиз... Ҳозиргина тилимиздан учган сўз сўнггиси бўлиши эҳтимол... Эндиги чиқарган нафасимиз охиргисидир балки? Киши бу оламни тарк этгач, яқинлари унинг сўнгги ҳаракатларини, сўнгги гапларини эслашади ва ундан ҳикмат излашади. Англиялик шоир лорд Байрон ўлими олдидан қоғоз ва қалам сўраган экан. Аммо қалам тутишга ҳоли бўлмади: «Тамом, энди жуда кеч», деб кўз юмган экан. Сукрот ҳаким «Ўлим руҳнинг танадан ажралиши ва танадан айри ҳолда яшаши, мав-

жуд бўлишидир, шундай экан, мен ўлимдан кўркмайман», — деб яшаган. Сўнгги сўзи эса... «Аскулепиосга бир хўрознинг баҳосича қарзимиз бор эди, эсингдан чикмасин, Критон», — деб васият қилган экан.

Ҳузурийга мен бошлаган мавзу маъқул келиб, ўз дунёкараши соҳилидан туриб мана бу гапларни айтгани ёдимда:

— Салмон Форсийнинг сўнгги сўзлари насихат тарзида бўлган экан: «Нимаики қилсанг, Аллоҳ розилиги учун қил ва бунни сира унутма!» Сўфий Ҳалложни «анал ҳақ!» ақидаси учун қийнаб ўлдирганлар. Олдин панжалари, қўллари кесилган, қўзлари ўйилган. Навбат тилни кесишга келганида деган эканларки: «Аллоҳим, сенинг розилигинг учун менга ушбу укубатларни раво кўрганлардан раҳматингни аяма. Сенинг муҳаббатингга эришиш йўлида мени қўлларимдан, оёқларимдан жудо қилган бу қулларингни авф эт. Кечир, Аллоҳим, уларни кечир! Муҳаббатинг ҳурмати кечир...» Ишқ аҳлининг ўлим билан учрашуви ҳам ўзига хос. Мавлоно Жалолиддин Румий ўзларининг ўлимларини «Шабӣ арус», яъниким, «никоҳ оқшоми» — келинни кўрадиган, лаззат оладиган, ҳаяжонланадиган, висолга эришадиган оқшом, деб атайдилар. «Ўлганимда менинг орқамдан йиғламанг, «алвидо!» деманг. Мен ажралишга эмас, учрашувга кетяпман», — деганлар... Эътиқодли, ошиқ бир инсоннинг сўнгги нафаслари... Иймон эгаларининг умиди охирги нафасда иймон калимасини айтиш. Шундай жон бериш улуғ бахт!

Ҳузурий билан видолашдик. У яна қанча яшайди, билмайман. Лекин сўнгги нафаси чиройли бўлишига менда ишонч уйғонди. Мен қанча яшайман, билмайман. Сўнгги нафасимда бирон маънили сўз айта оламанми? Бу ҳам номаълум. Лекин Ҳузурийнинг гапларида жон бор, шуни ўйлаб кўришим керак...

***

Қуёш ётоғига оға бошлаган дамда Одинанинг ўлими ҳақида хабар келиб, Бўронни хотиралар ҳукмидан тортиб олди. Бўрон тугмасини босса “шиқ” этиб очиладиган дудамасини олиб, ертўлага тушди. У бирон марта ҳам одам ўлдирмаганди. Бугун ўғрилар ко-

нунини бузди. Зотан, ўтри қонунидан кўра, унга қасос муҳимроқ эди. Не ажабки, қўли қалтирамади, юрагида шафқат учкуни йилт этмади. Ниятига етди, лекин қасос лаззатини туймади. Аксинча, эзгин ҳолатда чиқиб, қўлларини ювди. Қўлидаги қон кетса ҳам, кўнгил хиралиги кетмади...

***

Яқинларига айтадиганини айтгач, Одина эрини йўқлади. “Шо-пилинч мажлисга чақиртиришибди”, дейишди. Кутди... келавермади... Эшик томон қараб ётиб, жон берди. Очiq кўзларини ғас-сол ҳам юма олмади...

Жанозани бомдод намозидан кейин ўқийдиган бўлишди. Лекин пешинги тўйда бўкиб ичган гўрковнинг кайфини таркатиш осон эмасди. Норйигитнинг шогирдларидан тўрт йигит уни сойга олиб тушиб, худди эски шолчани чайгандай бир-икки бўктириб олишгач, оғзи бурнига сув кирган гўрковнинг кўзлари мошдек очилди. Қабрни қоронғи тушгунига қадар шу тўрт йигит ёрдамида казиб берди. Шумқадамдан дарак бўлавермагач, жанозани пешинга қолдирмоқчи ҳам бўлишганда масжид имоми “масжиднинг узок бўлсин, мазоринг яқин бўлсин, маййитни тили қотмай кўмиш керак. Тили қотса, лаҳаддаги савол-жавоби қийинлашди”, деб унамади.

Эрта сахар жанозадан кейин маййитни олиб келишгач, лаҳадга тушган гўрков бирдан дод деб бакириб юборди. Баъзилар “яна кайф қилиб олибдими”, деб ўйлашди, бошқалар ажабланишди. Гўрков лаҳаддан бошини чиқарганда унинг афт-ангорини кўрганлар кўрқиб кетишди. Гўрковнинг кўзлари олайган, оғзи қийшайиб қолган эди. Уни қўлидан тортиб, чиқариб олишди. Лаҳадга қарайдиган довьорак дарров топилмади. Маййитнинг эгаси Норйигит эди, “сен туш”, деб унга қарашди. Норйигит қабр айвонига тушиб, энгашди-да, лаҳад тўйнуғидан пастга қаради.

— Кимнингдир ўлиги ётибди,— деди титроқ овозда.

Яна бир одам тушиб қараб, унинг гапини тасдиқлагач, бир йигитни милисага югуртиришди. Одинанинг тобутини четга олишганда жаноза ўқиган имом кутиш дуруст эмаслигини айтди:

— Агар лаҳадда бировнинг ўлиги ётган бўлса, милиса обдон текширмагунча бўшатмайди. Юқори қишлоқнинг гўрковини тезда тоғиб келинглари.

Унинг айтганича бўлди. Бошқа қабр қазилиб, Одина дафн этилди.

Унга аталган лаҳаддаги ўлик очикликка чиқарилганда кўрганлар ҳайратдан қотиб қолишди...

ЎЛМАГАН ЎЛАТ

Нарзиев лаҳаддан чиқарилган ўликни кўриб, сесканиб кетди. Шунча йил хизмат қилиб, бунақа вахшийликни ҳали учратмаган эди.

Бугун экспертиза ҳулосаларига кўз югуртириб чикқач, янада ғашланди:

— Аввал панжалари кесилган, кейин кўзлари ўйиб олинган, сўнг тили суғуриб ташланган, охирида юрагига тиғ санчилган. Оддий пичоқ эмас, икки тиғли... балки ханжардир? Кекса одамда кимнинг қасди бўлиши мумкин? Яна намоёишкорона... битта ҳам из йўқ, одамлар қабр атрофини топтаб ташлашган... Бу тасодифий қотиллик эмас. Қотил ҳар бир икир-чикирни ҳисобга олган. “Кўллариңдан келса, мени тутиб олларинг”, демоқчими?

Полковник Равшанов Шумқадамнинг ўлиги лаҳаддан чиқарилган захотиёқ бир одамдан гумонсираган эди. Лекин бу шубҳа асосий ишларга ҳалал бериши мумкинлигини ҳисобга олиб, индамаганди. Ҳозир ҳам гапни буриб юборишни маъқул кўрди:

— Эҳтимол шундайдир. Лекин жиноятчи “Мени тутиб олишсин”, деб оғзига пашпа кўндириб, лаллайиб ўтирмайди. У ҳаммаша ҳаракатда. Ҳатто уйқусида ҳам сергак бўлади. Қўйинг, сиқиллаверманг, область прокурорининг гапларини эшитдингиз-ку? “Иш” унинг шахсий назоратида! Энди бу масалада уларнинг бошлари оғрий қолсин. Сиз билан бизнинг бош оғриғимиз ҳам етарли. Тошкентдан хабар қилишди. Дискотека олдида қўйилган машинага икки кун давомида ҳеч ким яқинлашмаган. Умуман, бу районда шубҳали ҳолатлар кузатилмаган. Фирром дискотекага

кирган-у, қўлидаги кераксиз қоғоз ўрамини хожатхонага ташлаб чиққан бўлиши ҳам мумкин.

Нарзиев столи устидаги қоғозга бир назар ташлаб, чеккасини қашиган бўлди-да, ўрнидан туриб, девордаги район харитаси ёнига келди. Қўлидаги қалам учини Кесгансой, Шеркирилди, Оксерка қишлоқлари бўйлаб юргизди.

— Энг охирги ишончли маълумот дедингизми? Шашқатор билан Мажнунтолни четлаб ўтишлари шарт эканми? Бу ўйинларига ҳам ҳеч тушунолмаёпман.

— Нега тушунмайсиз?— деди Равшанов кулимсираб.— Ўзингиз “ўйин” деяпсиз-ку? Ҳа, чиндан ҳам ўйин. Бу ҳали жиддий иш эмас. Биз кутаётган асосий ишни бошлашга шошилишмаяпти. Ўлат беркитиб кетган молнинг қаерда экани уларга маълум. Лекин унинг миқдори қониктирмаёпти, шекилли. Улар катта миқдордаги молни кутишяпти. Ҳаммаси бир жойга тўплангач, оз қисмини бизга рўпара қилишади.

— Ўша оз қисмини ҳозир қайси биридир бемалол олиб кетаётгандир?

— Йўқ, ҳозирча йўқ. Уларнинг ҳозирги ҳаракати футбол ўйинидан олдинги енгил машққа ўхшаяпти. Ҳозир сскин-секин тўп тепиб, дарвозабонларни синашяпти. Биз асосий зарбани берадиган ўйинчини аниқлаб олишимиз шарт. Машқ пайтида захирадаги ўйинчилар ҳам югуриб, тўп тепаверадилар.

— Демак, Ғирром захирадаги ўйинчими? Аввал уни тайм-аутдаги ярим яланғоч қизга ўхшатган эдингиз?

— Униси ҳам, буниси ҳам тўғри, танлаб олаверинг,— деб кулимсиради Равшанов.

Бу ўхшатиш Нарзиевга навбатдаги ақл ўргатиш каби туюлиб, энсаси қотди. У тагдор ёки ҳикматга мойил гапларни унча хушламасди. Унга аниқ, очиқ гап маъқул эди. Равшанов баскетбол ўйинидаги қизларни мисолга келтирганида ҳам бир ғашланувди. Бу одамнинг даражаси ўзидан баланд бўлмаганида “Қўйсангчи, жўражон, жуда-а бошни котириб юбординг-ку”, дер, маргабаси пастроқ бўлганида-ку... “Менга ақл ўргатаверма, бор, тошингни

тер”, деб жаҳл нишини санчиб олиши тайин эди. Ҳозир униси ҳам, буниси ҳам бўлмади, полковникнинг ақлли гапига парво қилмай, ўз мулоҳазасини баён этди:

— Бир неча йўналишга пистирма кўйишни мўлжаллаяпмиз. Биз кутаётган ўн йўналишни четлаб, ўн биринчисидан ўтиб кетишса-чи?

— Уларнинг мақсади ҳам шу-да! Агар мен уларнинг ўрнида бўлганимда сиз мутлақо кутмаётган йўлдан оппа-осон ўтиб кетардим.

— Масалан, қайси?— деди Нарзиев.

— Масаланми? Бери келинг,— Равшанов дераза томон юрди-да, кўча томон қаради. Нарзиев истамайгина унга яқинлашди. Равшанов қатта хуржун ортилган эшак устида бамайлихотир ўтириб кетаётган қарияни кўрсатди:— Масалан, юз кило афюнни ортиб, худди мана шундай ўтиб кетардим. Фақат кечаси эмас, кушпа-кундузи... балки,— Равшанов кулди,— гиёҳвандликка қарши кураш мавзусидаги мажлис пайтида ўтармидим... Эшакни хов дарахтга боғлаб, мажлис тугагунча чойхонага чиқиб чойхўрлик ҳам қилиб олардим. Бу кўчадан кунда нечта эшак ўтади, қараб ҳам кўймаймиз-ку?

— Гапни ҳам оласиз-да, энди ўтган эшакларни ҳам санашга битта ходим ажратайми?

— Ҳазиллашдим, ҳафа бўлманг.

— Менингча, бу ўйинда таваккалчи ютқизади.

— Борингки, ўндан тўққизида ютқизсин. Лекин биттасида албатта ютади. Уларга шуниси керак. Бу кўчадан ўтишадими ё тоғ оралабми, барибир таваккал хатарини ҳисобга олишади. Ҳадеб пойлайвермасдан уларга ёрдам бериб юборсакмикин?

Нарзиев “яна ҳазиллашяпсизми?” деган маънода унга ажабланиб қаради:

— Қанақасига?

— Келган куним эсингиздами? Бекатда кутиб олганингизда “машинангиз эскириб қолибди” дедим. Балки янгилармиз? Янгилаш учун эскисини Тошкентга юборамиз. Файратни хизматдан четлатдингиз, лекин министрлик ҳали текширишни бошламади.

Улар бошлагунларига қадар Тошкентга машинанинг эскисини олиб бориб, янгисини миниб келар? Ҳайдовчингиз, “Нива”да хизмат қилиб турар.

— Мен бу эркатойингизга эски машинани ҳам ишонмайман,— деди Нарзиев кескин оҳангда.

— Уни яна бир марта кечиринг: Ахир одам қоқилиб туради-ку? Ёшлар қоқилса, дарров нафратланамиз. Ахир тўрт оёқли от ҳам қоқилиб, йиқилиб туради-ку, тўғрими?

Равшанов ўйлаб қўйган режаси билан қисман таништиргач, Нарзиев “маъқул” ишорасини қилиб, Гайрағни чақиртирди. Полковник ҳазил оҳангида “Эркатойим билан ўзингиз гаплашаверинг”, деб хонасига чиқиб кетди.

Гайрат хонага ғоят одобли йигит қиёфасида кириб, қилмишидан пушаймон бўлган киши каби қўл ковуштириб турди. Нарзиев унга бир қараб олди-ю, столи устидаги қоғозлари орасидан ниманидир кидиргандай бўлди. Аслида ҳеч нарса изламаётганди, сурбет ходимига бақириб юбормаслик учун ғазабини босмоқчи эди. Ниҳоят, ғазаб ўти пича сусайгач, қоғозларидан бош кўтарди:

— Суянадиган тоғинг эртами-индин куласа, балчиққа беланиб, расвои жаҳон бўлиб юраверасан. Сенга ўхшаган тирракиларни деб, бизлар балога қоламиз. Лаш-лушингни йиғиштир. Машинани Тошкентга олиб бориб тонширасан.

— Хўп бўлади, янгисини берса, ҳайдаб келаверайинми? Ё акамнинг ўзлари борадиларми?

— Янгиси билан ишинг бўлмасин. Бу ёққа қайтасанми ё қоласанми, ўзлари ҳал қилишади.

Гайрат итоаткор хизматчи қиёфасида хайрлашиб, хонадан чиқди. Идора ҳовлисида турган бошлиқнинг ҳайдовчисига яқинлашиб, муддаони айтмоқчи эди, у:

— Биладан,— деб ғўдиранди.— Моторини энди яхшилаб олувдим. Балонларни ҳам ўтган ойда янгиловдим.

— Отлар топиб, эшаклар еб кетадиган замон-да бу, акахон, сиз тузатасиз, қайсидир сўтак мазза қилиб минади. Қалитни олинг. Жўнашим керак экан.

— Шошилма, оладиган нарсаларим бор. Балонларни ҳам ал-маштираман ҳали. Эскисида бир амаллаб етиб оларсан.

Ғайрат “хўжайинга ўзингиз айтиб қўясиз, яна мени тузлаб юр-масинлар”, деб кўчага чиқди. Қахвахопа пивоҳўрларга тўла эди. У ёққа чиқиб, Моҳидилга бир ишора қилиб қўймоқчи бўлди-ю, фикридан қайтди. “Шарбат цехи”га кириб, Ғирромга учрашди. Хўжайиннинг махсус топшириғи билан Тошкентга кетаётганини маълум қилиб, чўнтагидан учта “туз” олди-да, чакқон бармоқла-ри орасида айлантира бошлади.

— Битта-ярим ошнангизнинг йўтали тузалмаётган бўлса, кўкнори яхши даволаркан, холисаниллоҳ ташлаб келишим мум-кин,— деб пичинг қилди.

— Қачон кетмоқчисан?— деди Ғирром унинг пичингига ҳам, бармоқлари орасидаги карталарга ҳам эътибор бермай.

— Машина эски, кечаси юрмаганим маъкул. Азонда чиқарман. Хўжайин тиқилинч қилса, балки бугун ҳам кетворишим мумкин. Самарқандга етмай, дам оладиган жойим бор. Думимни тугишма-са, индинга қайтарман.

— Ие, ҳалиям думинг хуржундами, унда тинчгина бориб кел. Кейин гаплашамиз.

— Тошкентда машина калитини бериб, “сенинг хизмат хақинг”, девдингиз. Ижара уйимда қантариб қўйибман. Хужжат-ларини бермайсизми?

— Ўша машинанинг тўртта ғилдираги сенинг хизмат хақинг. Ҳали тепаси учун ишлаб беришинг керак. Қантариғлигича тура турсин.

— Бу ёғи афандининг қувонишидан бўлибди-да, эшитганми-сиз: афанди йўлдан битта така топиб олиб рос-са хурсанд бўлган экан. “Ҳой тентак, битта такага ҳам шунча хурсандчиликми?”— деб ажабланишса, “Ие, яна учта така топиб, кейин устига битта эшак топилса, бу ёғи гижбатабанг-да”, деган экан.

— Сиз афандидан бахтлироксиз, себзорлик укахон,— деди Ғирром захарли жилмайиш билан,— сиз бирданига тўртта така тошгансиз. Узоқ йўлга кетаркансиз, бора қолинг.

Ғайрат Ғирромнинг бу хотиржамлигидан ажабланиб, изига қайтмоқчи эди, остонага етганида “тўхта, йигитнинг гули”, деган буйрукни эшитди.

— Берирок кел.

Ғирром энди заҳарли оҳангда амр этиб, йигитдан кўзларини узмаган ҳолда столи ғаладонини очди-да, қўлига карта тахламни олди.

— Дарров “туз”га ўтдингми? Ташла-чи!

Ғайрат буйруққа бўйсуниб, карталарни стол устига усталик билан ташлади: учта “туз” худди поезд вагонлари каби бир текисда тизилди. Ғирром “бор-йўқ хунаринг шунинг ўзимми?” дегандай заҳарли кулимсираб, тахламни узатиб, “бўл” деди. Ғайрат кўрсаткич бармоғи билан тахламнинг ўртасидан бўлди. Ғирром эса тепадаги учта картани ажратиб олиб, тахламни қўйди.

— Бу ёғи омадингдан, шу учта карта сеники,— деди-да, карталарни ҳавода бир айлантириб, стол устига ташлади. Уччала карта худди қўлда битта-битта териб қўйилгандай очик ҳолда уч “туз” ёнидан жой олди. Ғирром “устаси шунақа бўлади”, дегандай мамнун жилмайиб, “туз”ларни кафти билан суриб ташлаб, “валет”ларга ишора қилди:

— “Туз” бўлишингга ҳали беш-ўн қовун пишиғи бор. Керилсанг, керилгин-у, аммо ўзингдан кетма. Бир ёқимсиз қилиқ қилсанг, милисахонангда ё сўкиб қўйишар, ё погонингни юлиб олишар, қутилишинг осон. Бизда погон йўқ, жон юлинади. Шунинг фаркига етсанг, Тошкентга эсон-омон бориб келсан.

Ғайрат бу қимматли маслаҳатдан мамнун бўлгандай жилмайиб қўйиб, “валет”ларни олди-да, бармоқлари орасида ўйнатганича, хотиржамлик билан чиқиб кетди. “Сурбетлик— иккинчи бахт”, деб ҳисобловчи Ғирромга унинг бу қилиғи ёқмай, сўкиниб қўйди.

Қош қорайганда Ғайрат ҳайдовчидан машина калити билан бирга бошлиқнинг “ҳозироқ жўнасин!” деган буйруғини олиб йўлга чиқди.

Ясситепадан етти-саккиз чақиримча узоклашганда йўл четида бир одам пайдо бўлиб, “тўхтат!” деган маънода қўл кўтарди. Ғайрат машинани секинлатиб, ғира-шира бўлса ҳам бадқовокни таниди. Машинани атай ўн қадамча нарида тўхтатди. Бадқовок

тез-тез юриб келди-да, эшикни очиб, салом-аликсиз ўтириб олди.

— Ҳа, акахон?— деди Ғайрат.— Бемаҳалда питирлаб қолиб-сиз, ёстиқ тагида илон ғимирламадими, ишқилиб?

Бадқовоқ унинг киноясига ахамият бермай, орқа ўриндикка бир назар ташлаб олгач, кўришиш учун қўл узатиб, “Қалайсан, шерик?”— деб кўйди.

— Яхмалакман,— деди Ғайрат қўл учида кўришиб.— Қачондан бери сизга шерик бўлиб колдим?

— Боснинг шериги менинг ҳам шеригим-да! Энсангни қотирмай, газни бос.

Яна бироз юришгач, йўл четида иккинчи бадқовоқ кўринди.

— Тўхтат!— деб буюрди бадқовоқ.

У буюрмаса ҳам тўхтатарди. Атай ўн бсш кадамча ўтиб тўхтатди. Иккинчи бадқовоқ орқа ўриндикка ўтирди.

— Мен Тошкентга кетяпман, акахонлар,— деди Ғайрат.

— Сен олдин бизларни бир жойга олиб бориб кўясан, кейин менга деса, нариги дунёга кетаверасан.

— Ҳозирча Тошкентга кетяпман, нариги дунёга йўл тушадиган бўлса, айтаман, бирга кета қолармиз. Жасур акамни ҳам олволсак, тўртга бўламиз. “Улфати чор— анда маза бор”, деган гап бор-ку, эшитганмисиз?

Бадқовоқлар одатларидан чекинмай, бу киноя аралаш ҳазилга мутлақо парво қилмадилар. Ҳатто “кимга гапиряпсан?” деб қараб ҳам кўймадилар. Олдинда ўтирганнинг кўзлари йўлда, орқадагиси Ғайратнинг ҳар бир ҳаракатини зийраклик билан кузатарди. Ғайрат салгина бежо ҳаракат қилса, бўғишга ёки бошига мушт туширишга шай эди. Буни ҳис қилиб турган Ғайрат уларнинг гашига тегмай, жим кетишни маъқул кўрди.

Ясситепадан узоқлашишганда бадқовоқ яна тўхташни буюрди. Ғайрат бундан мақсад нима эканини англамай, сергак ҳолда тўхтатди. Ҳар қанча сергак бўлмасин, орқадан тушган зарбага дош беролмай хушидан кетди. Нимқоронғи хонада хушига келиб, Бўронга кўзи тушди-ю, ажабланганича тикилиб колди.

— Ҳа, мени кўришни кутмаганмидинг? Яна акахонинг билан

учрашишни орзу қилувдингми?— деди Бўрон заҳарли жилмайиб.

— Қозоқларнинг қиз ўғирлаш одати борлигини эшитувдим. Лекин куёв ўғирлаш расми қайси миллатда борлигини билмайман. Сиз қайнотам ўрнидаги одамсиз, тўйгача хоҳлаган қилиғингизни қилаверасиз, тўйдан кейин бизга тишингиз ўтмайди— ўзимизга хон, ўзимизга бек бўламиз.

— Шунақа дегин... Тилингни бермайсан, сен бола. Хоҳлаган қилиқни қиладиган менми ё сенми?

— Бирон ёмонлигимни кўрдингизми?

— Эшитдим. Кўнга икки кишининг жонини тикиб, ютказибсан, сен пўстак калла! Ўлсанг ўзинг ўлавермайсанми, қиз боланинг жонига нимага жабр қиласан?!

— Қанақа қиз?

— Вей, азалдан овсармидинг ё акангнинг муштидан кейин томинг кетдими? Моҳидилни ютказганмидинг, энди ундан умидингни уз. Ҳали идорангдан чиқиб, пивохонага тикилдинг-у, чиқмадинг-а? Чиқсанг бўларди. Моҳидил йўқ, Назиранинг савдо қилаётганини кўрсанг, балки ажабланармидинг?

— Моҳидил? Мен уни ҳеч қанақа кўнга тикмаганман. Қани у? Унга нима қилди?

Ғайрат сапчиб турмоқчи эди, лекин кўл-оёқлари қаттиқ боғлангани учун типирчилашдан нарига ўтмади.

— Ҳозирча ҳеч нима бўлмади. Сабр қилсанг, балки уни яна кўрарсан. Сен уни ютказганингни унутибсан, энди жим ўтиравер, ўладими ё бировларга ўйнаш бўладими, буни бошқалар ҳал қилади. Тилингни тийгин-у, икки кулоғинг билан эшит: агар бизнинг ишимизни ҳам қимор деб ўйлаган бўлсанг, ўйинни билмас экансан, бу ўйинда ҳам ютказдинг. Сен тиррақи, келиб-келиб бизни лақиллатмоқчи бўлдингми? Сен милиция мактабида ўқиган бўлсанг, мен зоналарнинг академиясини тугатганман. Дискотеканинг олдига кўйиб келган машинанг қармоқ эди, ўзинг илиндинг, бола. Шерикларинг аҳмоқ бўлишиб, уч кун пойлашди-я! Хўжайинларингга нима, сендақалардан ўнтаси ўлиб кетса ҳам пинагини бузмайди. Сенда айб йўқ, мишиқи бир боласан, улар ўргатган ўйинни

ўйнагансан. Шунинг учун астойдил пушаймон еб, узр сўрасанг, кечиримимиз мумкин. Фақат шарт битта: қолган ўйинни биз ўргатамиз, картани ҳам биз таркатамиз. Розимисан?

— Гапларингизга тушунмаяпман. Ўйин икки киши орасида бўлган, сиз йўқ эдингиз. Менинг Жасур акам билан олди-бердим бор. Орада фирром йўқ.

— Фирром йўқ, дедингми?— Бўрон кулиб юборди.— Жасур акангнинг лақабини билмайсанми? Фирром у! Фирромнинг топган шериги ким бўлиши мумкин?

— Агар Жасур ака фирром бўлса, ўзлари билан ҳисоб-китоб қилинг, менинг нима алоқам бор?

— Фирром акангнинг ҳисоби бошқача бўлади, сен ўзингникини ўйла. Бир соат вақтинг бор. Бир соатдан кейин икки кишининг умри ё тугайди, ё иккови бахтиёрлик билан қовушади.

Бўрон шундай деб чиқиб кетиши билан бадқовоклардан бири Ғайратнинг оғзига лагга тикиб, бошига қоп кийгизиб қўйди.

— Димиқтириб ўлдириб қўймагин тагин,— деди иккинчиси.

— Шунақа қилмасак, бир соат тинмай жавраб, миямизни ачитиб юборади, бизга шуниси тинчроқ, кани ол картангни, суз. Эпласанг, кечаги қарзингдан қутилиб ол.

Роса бир соатдан кейин Бўрон киргач, бошидаги қоп, оғзидаги латтадан қутилган Ғайрат чуқур-чуқур нафас олиб, ўзига келди. Бўрон унга тикилганича қўлидагини оёғи остига ташлади: Моҳидилнинг яхши кўрган туфлиси!

— Танидингми? Моҳидилнинг тақдири қўлимизда эканига ишондингми?

Ғайрат бир пойабзалга, бир Бўронга ажабланиб қаради.

— Ишонмадинг-а? Бунга-чи?— Бўрон қўлидаги ўроғлик нарсани очди: Моҳидилнинг кўйлаги! Кўкрагида атиргул тасвири туширилган! Паридарага кийиб чиққан ўша кўйлаги...

“Буларни уйдан онаси олиб чиқиб берган бўлиши мумкин...” деб ўйлади Ғайрат.

— Шундай ўйлашингни билардим,— деди Бўрон худди унинг ўйини ўқигандай.— Онаси бермаган, устидан ечиб олдик. Энди

бунга қара-чи, балки ишонарсан?

Бўрон чўнтагидан сурат чиқариб Ғайратнинг кўзларига якинлаштирди: кўл-оёқлари боғланган Моҳидил... Ичкўйлаги йиртилган... Юзлари доғ... Сурат оқ-қора бўлгани учун шунчаки доғми ё кон изларими фарқлаб бўлмасди.

Ғайрат бир ишониб, бир ишонмай гангиди. “Ҳозир бунақа суратларни ясаш иш бўлмай қолган... Лекин бу ваҳшийларнинг кўлидан ҳамма иш келади. Овора бўлиб фотомонтаж қилиб ўтиришмайди, бундан кўра қизни қийноққа солганлари улар учун осонроқ, ҳам беташвишроқ...” Шу фикр тигга айланиб, юрак-бағрини тилка-тилка қилиб юборди. Моҳидилнинг симсиёх боқишлари кўз олдига келиб, инграб юборди. Хуррам ишқ майидан маст бўлиб юрган йигит бу манзарага бефарқ қараб тура олмади. Кўзларини юмди. “Улар бунга ишонишимни жуда-жуда хохлашяптими, майли ишона қолай”, деган ўйда кўзларини очиб, Бўронга ғазаб билан тикилди:

— Моҳидилни кўйиб юборинг.

— Ўйлаб кўрдингми, бизнинг ўйинимизни ўйнайсанми?

— Сиз шартингизни айтмадингиз, мен йўқ деб ноз қилмадим. Шу томошалар шартмиди? Қанақа ўйин ўйнамоқчисиз билмайман-у, лекин чўнтакни тўлдирадиган ўйин бўлса, қайтган— номард. Фақат олдин Моҳидилни кўйиб юборинг.

— Аканг— гирром, сен— туллаксан. Менинг лақма эмаслигимни кўриб тургандирсан. Эркакча ўйин қилишингни аввал исботлашинг керак. Исботлагунига қадар қиз шу аҳволда ёта туради. Кўнга қиз билан ўз жонингни тикиб ютқазгансан-а? Ҳозирча чўнтак ҳақида гап йўқ. Ҳалол ўйнасанг, акангга ютқазганинг бекор бўлади, чўнтагинг эмас, қопинг пулга тўлади.

— Розиман, айтинг шартингизни.

— Осонгина рози бўляпсан-ку, а, бола пақир?

— Сизга шунақа туюляпти. Ичимдагини билмайсиз-да. Жа-сур акам билан танишганимдан бери тақдиримни ўзгартиришим шартлигини билганман. Мен бу ерга милиционер сифатида сургун қилинган эдим, уйга миллионер бўлиб қайтишим керак.

— Катта пул хотиржамлик ва кўз ёшларини ёктиришини эшитганмисан? Сенда хотиржамлик керагидан ҳам ортикча бор. Лекин кўз ёшлари йўқ. Кўз ёши тўкишинг учун бирон бало— офатга учрашишинг керакмикин?

— Бу мамлакатда бало— офатга учрамоқлик таажжубли хол эмас. Кўз ёши тўкишга ҳам арзимаёди.

Бу гапдан Бўрон ажабланди.

— “Бу мамлакатда” дедингми? Ахир бу сенинг мамлакатинг-ку? Сен шу мамлакатда яшаб, унга хизмат қиляпсан-ку? Шу мамлакатни деб биздақаларни қириб юбормокчисан-ку?

— Сиз бошқа мамлакатда яшайсизми?

— Яшаётган еримиз бир, тўғри, лекин мен кўзга кўринмас томонидаман. Очигини айтайми, мен сен хизмат қилаётган “Совет Иттифоқи” деган бадбахтга қарши уруш очган одамман.

— Қизиқ... қачон очган эдингиз?

— Туғилган куним. Ҳа, ҳа, жиннича гап дема: туғилган куним очганман. Магаданнинг совуқ хавоси ўпкамага кирганида қасос олови юрагимга кирган.

— Гитлердан кейин сиз уруш очган экансиз-да?

— Сен кулма, бола. Сени бу аҳволга солиб қўйиб, гапирётган гапларим ғалати туюляпти. Сен “ёлғиз ўзи уруш очган”, деяпсан, шекилли? Менга ўхшаган аламзадалар озми? Оз эмас. Лекин, афсус, бу аламзадалар бирлашмайди. Бирлаша олмайди. Чунки аламзадаларнинг ярмидан кўпи кўрқоқ. Мен эсам ҳеч нарсадан кўрқмайман. Негаки кўркувни ўлимга айлантириш жуда осон. Мен жигарга тушган қурт каби мамлакатингнинг силласини қуритавераман. Қорадори ишига шунинг учун аралашдим. Менга пул керакмас, сенинг мамлакатинг қирилиб кетсин. Мен уруш очганман, кўлингдан келса, ҳимоя қилиб ол.

Бўрон ҳеч қачон ўз ишидан пушаймон емаган, дейиш ноҳақлик бўлур эди. Баъзан унинг кўнгли юмшарди. Зулм кўриб, азоб чекканларнинг дардли, аламли чеҳралари кўз олдига келарди. Баъзан уларнинг қасос ўтида ёнган кўзларидан отилган чўғ юрагига санчилиб, жизиллатарди. Бироқ... буларнинг барчаси ўткин-

чи эди. Эрталаб чирой очиб, бош кўтарган куёш шомда ботгани каби у асл ҳолига қайтарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди: дардини ошкор қилди-ю, дарров афсусланди. Қошларини чимириб, тўнг киёфага кирди.

Ғайратни эса Бўроннинг бирдан бу ҳақда гапириши ҳайратга солди.

— Мен ўзимнинг тақдиримни ҳимоя қиламан. Бошқалар билан ишим йўқ,— деди у дадил оҳангда. Лекин бу дадиллиги ҳам Бўронни тўла ишонтира олмади.

— Нимжон, касалванд, билимли болага нисбатан нодонроқ бўлса ҳам, кучли ва соғлом ўғлон дуруст. Сен нимжон эмассан, афсуски, нодон ҳам эмассан, шунинг учун сенга ишониш қийин. Сен эртангни ўйламаяпсан, бола?

— Мен эртанни эртага ўйлай қоламан. Ҳозир, агар ишонсангиз, бўладиган гапни айтаверини.

— Яхши... унда эшит: бу ўйинда Ғирром акангнинг ҳам улуши бор. Шу молни эртага милисангнинг машинасида Ёттисойга олиб борасан. Сени чегарада кутишади. Пайшанбагача Тошкентда ўралашиб юр, бир одам сени топиб, милиционерликдан ўчириб, миллионер қилиб кўяди. Сенга маслаҳатим: миллионер бўлганингда кейин ўша заҳоти Тошкентдан қури. Ҳозир биринчи ишинг: Ёттисойга боришингни хўжайинларингга маълум қил.

— Шу аҳволда маълум қиламанми?

— Алоқачинг борми?

— Мен уларнинг ўйинини ўйнаётганим йўқ. Машинасини етказганимдан кейин думимни тугиб юборишлари аниқ.

— Алоқачинг бўлмаса... Қаллали боласан, канақа йўл билан етказсанг етказавер. Истасанг, учинчи постда бир пасга тўхтаб, сержантнинг кулоғига пичирлаб қўй. Хоҳласанг, Шухрат ошнангга икки энлик хат ёз, етказишади.

— Ёш боланинг гапини қияпсиз.

— Ҳов катта бола, бу ёғини энди ўзингга қўйиб бердим.

Бўрон шундай деб эшик томон юрди:

— Бу дамани ола турсин, ҳозир Ғирромни олиб келларинг. Булар ахир шерик-ку! Ё охиригача шерик бўлиб ишлайди ё ўлими-

ни ҳам шерикчиликка бўлиб олади. Битта гўрда иккита себзорлик кучоқлашиб ётса, жуда ярашади-да!

***

Бўрон Ғайратга тошшириқ бераётган пайтда милиция идорасида ташвишли ҳол ҳукм сурарди. Ғайратнинг кутилмаганда йўқ бўлиб қолиши ҳатто Равшановни ҳам ташвишга солди. Тошкент билан боғланиб, хавфсизлик чораларини кучайтиришни сўради. Шу пайт хонасига Нарзиев шашт билан кириб келиб, жаҳл билан сўз бошлади:

— Машина иккинчи постдан ўтмаган, изсиз йўқолган, ҳайдовчининг жасади ҳам йўқ,— Унинг овозида “энди балога қолишим рост бўлди”, деган хавотир бор эди.

— Жасади?— деб ажабланди Равшанов.— Унинг ўлдирилганини ким айтди?

— Шунақа тахмин бор.

— Сиз-у биз гап одамлари эмас, иш одамларимиз, келинг, тахмин билан эмас, далил билан ишлайлик. Шошилманг. Яна кутамиз. Агар машина кўчада ҳаракатда кўринса, тўхтатилмасин, кузатилсин.

***

Бадковоклар Бўроннинг амрини бажариб, Ғирромни машинага босиб олиб келишди. Бўрон “мактаб стадиони” деб аталувчи чанги чиқиб ётган ялангликда турган эди. Машина унинг ёнига келиб тўхтади. Ғирромни тушириб, кўзига боғланган рўмолни ечдилар, оғзига тиқилган латгани олдилар. Бўрон уни “ахволинг шуми?” деган истехзоли қараш билан қаршилади. Яримта ойнанинг нурида бу қараш анча аянчли кўриниш олган эди. Кўллари боғлиқ Ғайрат машинанинг нариги томонида тургани сабабли Ғирром уни кўрмади. У ғазабини босолмай, Бўронга тик келишдан ҳайикмади:

— Мени “ғирром” деб ерга уришни яхши кўрасиз. Бу ўйинингизни нима дейиш керак?

— Мен кимордан ҳам, киморвоздан ҳам ҳазар қиламан. Агар сен шу ишни кимор деб ўйлаётган бўлсанг, билиб қўй, менинг ўйиним доимо ҳалол бўлади. Сен Ўлатнинг молини қидираётган эдингми? Менга “шерик бўлинг, юздан етмиши сизники”, деб марҳамат қилдингми? Молни топдим, шунинг суюнчисига сени

чакирттирдим. Фақат бир ишқал чиқиб қолди. Сенга мен шерик бўла олмас эканман. Бошқа одамни шерик қиласан энди.

— Кимни?

— Молнинг эгасини!

Орқа томондан келган овозни эшитиб Фирром кулоқларига ишонмади. Ўгирилиб қарамоқчи эди, Бўрон “Қимирлама!” деб буюрди. Шу оннинг ўзида орқа томонидан яқинлашган одам бир қўли билан сочини чангаллаб тортиб, иккинчи қўлидаги тигни унинг бўғзига қадади.

— Бўрон ўйинда йўқ одам. Ҳатто даллол ҳам эмас!

Шундай деб Фирромни ўзи томон ўгирди. Фирромни кулоқлари алдамаган эди: Ўлатни кўрди-ю, кўзлари олайиб, жони чиқиб кетай деди.

— Кўрқиб кетдингми? Кўркма, мен арвоҳ эмасман. Мени ўлдига чиқарганларнинг сон мингтаси гўрда илон-чаёнларга ем бўлиб ётибди. Сен дўмбоққинасан. Юзта илоннинг ўн кунлик но-нуштасига яраб қоларсан.

Ўлатга жавдираб қараган Фирромнинг кулоқлари остида Капралнинг огоҳлантириши жаранглагандай бўлди: “Ўлатнинг ёниб кетганига ментлар ишонишгандир, мен ишонмайман. Ментлар кўмирга айланиб қолган ўликни кўришган, Ўлатни кўришмаган. Агар Ўлат қочиб қолган бўлса, унинг тириги энди менга керак эмас. Шерикларига бир марта хиёнат қилган одам ҳеч қачон тўғри бўлолмайди. Ўликми-тирикми, барибир ўлимга ҳукм қилинган. Унинг ўрнини сен босасан!” Одессадаги ўша учрашувда оппок тўппончани беришдан мақсади шу эди. Капрал янглишмаган экан, лекин у берган тўппончани қўлга олишга ҳам улгурмади-ку?

Баъзилар бўғзига тиг тиралса, ваҳима тўрига ўралиб, “оҳ, ўлдим!” деб хушидан кетиши мумкин. Лекин Фирром ундайлардан эмас. Ҳар қандай ҳолатда ҳам талвасага тушиш ўрнига тез фикрлаб, воқеани тез таҳлил этиб, тез хулоса чиқаришга уринади. Ҳозир ҳам “ўлдим!” деб кўркмади. Бу одамлар ўлдирадиган бўлса, пачакилашиб ўтиришмайди, ўзлари ўлдиришмайди, биронтасига пичокни беради, у эса орқадан келадими ё олдиндами, гап-сўз ки-

либ ўтирмай, бўғизлаб қўя қолади.

— Тириклигингизга ишонардим, акамдан сўранг, кўп марта айтганман буни,— деди Ғирром.

— Биладан, лекин ачинганингдан сўрамагансан, мақсадинг маълум. Сен шилга одамсан. Капралнинг калишини ялаб, ба-рака топаман, дедингми? Анави куни Бўрон акамизнинг гўрига тилла хайкал қўймоқчимидинг? Сен танги бойваччасан, бу иш қўлингдан келади. Лекин мен ўлгудай хасисман, тиллани исроф қилмайман. Сенга таппидан хайкал ясаггираман. Мени гўл қилмоқчи бўлганларнинг нархи шунақа!

— Мен ғирром ўйин қилмадим. Бу овлоққа ҳам ўзимча келганим йўк-ку?

— Сени одам бўларсан, деб чақирган эдим,— деди Бўрон, уларнинг гапига аралашиб. — Бизнинг ишимизга нега бурнингни тикиб юрибсан?

— Ёрдам бергим келди, сизларни акам деганман, ахир!

— Бизнинг ишимизда ака-укачилик йўклигини билмасмидинг?

— Сиз нима десангиз шу бўлади, ўл десангиз, ўлишга тайёрман.

— Сенинг жонинг Бўрон акамизнинг қўлларида. Мен билан ҳеч қанақа ҳисоб-китобинг йўқ. Шерикчиликни орзу қилган экансан, майли, бўла қол. Факат “етмишга— ўттиз” деган лақиллатишинг менга ўтмайди. Тарозининг бир палласида фойданинг юз фоизи бўлади, иккинчисида сенинг жонинг. Розимисан?

— Розиман.

Ўлат тиғни унинг бўғзидан олди, аммо сочини қўйиб юбормади, Ғирромнинг бошини Ғайрат томон бурди:

— Анави шилга билан шерик эмишсан. Унинг жони нима бўлади?

— Шерик-перик эмас, у менинг малайим. Картада ҳаммаёғини ютказиб бўлган.

— Қизим-чи?

— Моҳидилми?— деди Ғирром бироз довдираган ҳолда.

— Менинг биттагина қизим бор.

— Моҳидил бу ишларни билмайди.

— Ҳа, у билмайди. Лекин ишқинг тушибди-ку? Тўйдан кейин

Одессага ўйнагани борар экансан. Қайнотангни таклиф қилмайсанми, Капралнинг кемасига?

— Бу... шунчаки бир гап эди...

— Моҳидилни аканг гаровда ушлаб турмоқчи, кутқаришга ҳаракат қилмайсанми? Эски подшоҳларнинг ишини қилайми: қайси бирларнинг кутқарсаларинг, қиз ўшаники! Ишнинг пачавасини чиқарсанг, қизим бечора увол бўлади. Унинг уволи ҳам сенинг бўйнингда кетади. Мол билан қўлга тушсанг, кечиришим мумкин, лекин қизимга бир нима бўлса, қозикқа ўтказаман.

Ўлат шундай деб уни бир силтаб, сочини қўйиб юборди. Фирром гандираклаб кетди-ю, лекин йиқилмади.

— Қўлига кетмонни берларинг,— деб буюрди Ўлат йигитларга қараб. Кетмон узатилгач, яна Фирромга юзланди:— Кавла. Молни меҳнат қилиб кўмганман. Сенам меҳнат қилиб кавлаб ол. Анқайма, сен аҳмоқ калла, молни мазордан кидириб юрибсан. Мол шу ерда, шу бойликнинг устида болалар ҳар куни тўп тепишарди.

Фирром аламини ичига ютиб, кетмонни қаттиқ ерга урди. Четдаги йигитлар Ғайратнинг қўлларини ечиб, белкурак тутқазди. Иккови бир-бирига дамодам қараб-қараб қўйиб ер кавлашди. Бир-бир ярим кетмон қалинликдаги ер юзаси қаттиқ, у ёғи анча юмшоқ эканига Ғайрат эътибор қилиб, “Демак, бу ер бир неча йил эмас, кузда ёки баҳорда кавланган, бу жойга Ўлат ҳеч нима кўммаган”, деган хулосага келди. Хаёли “акахон”ларининг чангалидан қутилиш, қутулганда ҳам ўз улушини юлиб олишга улгуриш билан банд бўлган Фирром тупроқнинг майинлигига аҳамият бермади. Астойдил кетмон ураверди. Терга ботиб, томоқлари қуриди. Ер бел баробар кавлангач, қопга ўралган иккита автомашина балони чиқди. Қолда чириш аломатлари йўқлиги Ғайратнинг таҳминини тасдиқлади. Фирромнинг ўй-хаёли қопда эмас, балки унинг ичидаги молда эди. Уни кўтариб олиб, Тошкентга ҳайдаб борилиши лозим бўлган милиция машинасининг юкхонасига қўйишгач, Бўрон Ғайратга калитни узатди.

— Биринчи постларингдан ўтганингдан кейин бирон панада тўхта, озгина дам олвол. Роппа-роса соат ўнда иккинчи постларингдан ўтасан. У ёғига қандай юришинг— хоҳишинг. Ҳарҳолда,

шалдироқ аравангни қийнамаганинг маъқул.

Ғайрат индамай калитни олди-да хайдовчи ўрнига ўтирди. Ғирром эса нима қиларини билмай, бир Ўлатга, бир Бўронга саросима билан қаради:

— Мен-чи?

— Сен уйингда тухум босиб ўтир. Керак бўлганигда чақирамиз.

— У билан бирга борсам-чи?

— Сен анқовсан. Хитлар изингга тушганини билмайсанми? Сен уйингда жим ўтирсанг, улар ҳам жўжа очиб чикқунингча сабр қилиб пойлашади.

Ғайрат ёнига ўтирган нотаниш йигитга бир қараб олди-ю, индамади.

Ғирромни эса бадқовоклар бошқа машинада ўртага олдилар. Олиб келишдаги кийноқ— оғзига латта тикиш, бошга қоп кийгиши бўлмади. Ғирром бунга шукр қилиш ўрнига йигитларни хоинликда айблаб, сўқинди. Бадқовокларнинг бири индамади. Иккинчиси тирсаги билан унинг биқинига бир туртиб “бозорнинг хисоби бор”, дегач, Ғирром уйига етгунича жим кетди.

Ғайрат ҳайдаётган машина катта йўлда кўрингани ҳақидаги хабарни олган Равшанов иш белгиланган режа йўлига тушганидан хотиржам бўлди. Бу қалтис режанинг яхши натижа беражигига ишонмаётган Нарзиевнинг ташвиши эса заррача камаймади. Уни Ғайратнинг тақдири эмас, балки режа барбод бўлган тақдирда амалидан ажраш фожиаси кўпроқ ташвишга соларди.

ДЎЗАХГА БОШЛАГАН “ЖАННАТ ЙЎЛИ”

Эрта тонгда соғилган сутларни Бўроннинг ўзи гузарга олиб борди. Туни билан мижжа қокмаган бўлса-да, у тетик кўринарди. Ҳатто сут қабул қилувчи йигитга бир-икки ҳазил гап ҳам айтди. Бугун сал кечроқ келган Ойнисанинг сутни топшириб бўлишини кутди. Ойниса ишини битиргач, унга яқинлашиб, “бир оздан кейин уйимга ўт, зарур гап бор”, деди. Ойниса қизи билан енгил-елли нонушта қилиб, уни ишга кузагач, ўзи Бўроннинг уйи томон йўл олди.

Бўрон Ойнисани кутиб олгач, ғамгин чехрасига қараб сўради:

— Рангинг сал ўзгариб турибдими? Мазанг йўқми?

— Этим сал увишяпти. Босим ошганга ўхшайди,— деди Ойниса синиқ оҳангда.

— Бу босим дегани касаллик эмас, бошингга тушган ғурбатларнинг оқибати. Уни дори билан тузатиб бўлмайди. Ғурбатнинг дориси— бахтиёрлик. Сен бир хушхабар эшитиб, ўзингни бахтиёр ҳис этишинг билан соғайиб кетасан.

— Нима дедингиз? Бу дунёда менга аталган хушхабар бор эканми?

— Бор. Лекин... бу суюнчли хабарни бу ерда эмас, Тошкентда эшитасан. Шунинг учун бугуноқ Моҳидил билан йўлга чиқишларинг керак. Уйдан ҳеч нима олма, йўлга отланганларингни биров билмасин.

— Нега?

— Энди бу ерга қайтиб келмайсанлар.

— Нега?

— Ҳадеб савол беравермагин-да, айтганимни бажар.

— Мен айтганингизни сўзсиз бажарадиган чўрингизманми?

— Унақа дема. Мен сенга ёмонликни раво кўрмайман.

— Ёмонликни раво кўрмасангиз, бизга қанақа яхшилик қилмоқчисиз, айтинг?

— Ҳозир айта олмайман. Айтишим мумкин бўлган нарса битта: бугун-эрта уйлариңда яшашлариң хатарли. Тошкентга кетишлариңг керак. Ундан у ёғини ўша ерда эшитасан. Сен ҳам, кизинг ҳам чўри эмассанлар. Шунча хорликдан кейин маликадай яшашга ҳақлариңг бор.

— Мен уйимни ташлаб кетмайман.

— Уйинг шунчалик қадрлими? Нима бор ўша уйингда? Бу ерда сенинг раҳмингни ейдиган киминг бор энди? Ота-опанг тирклигида меҳр кўрмаган бўлсанг, энди нимани кўрасан? Гулдай кизинг искирт пивохўрлариңг иркит напшаларини кўриб ўтиришига қачонгача чидайсан?

Ойниса бу саволларга жавоб беришга улгурмади. Ҳовлига кириб келаётган Моҳидилни кўриб, бир айб устида қўлга тушгандай дув қизариб кетди. Моҳидил эса Бўрон билан юзма-юз турган

онасига кўзи тушиши билан ҳайратланиб тўхтаб қолди.

— Моҳий, нега келдинг?— дейди Ойниса у томон юриб.

Моҳидил нима мақсадда келганини айта олмасди, шу сабабли “кўрққан олдин мушт кўтарар” кабилида иш кўриб, онасини нимададир айбламок қасдида “Ўзингиз-чи?” деган муқобил саволни берди.

— Амакингнинг маслаҳатли гаплари бор экан...— деди Ойниса ўзини оқламоқчи бўлгандай.

— Менам бир нарсани сўрамоқчиман,— деди Моҳидил дадил оҳангда.

У ярим соат олдин онаси билан хайрлашгач, қаҳвахонани супуришни бошлаган эди. Кеча пиво кўп келтирилгани сабабли майхўрларнинг бити тўкилганди. Улар кеч кирганда тарқагач, тозалашга Моҳидилнинг кучи ҳам, хуши ҳам қолмай, супур-сидирни эрталабга қолдирганди. Яна бирон соатлардан кейин пиво келтирилиши мумкинлиги сабабли у шошилди. Шу пайт Назира ҳовлиқиб келиб, “эшитдингми, йигитинг яна йўқолганмиш”, деди-ю, унинг тинчани олди. Моҳидил гарансиб туриб-туриб, кейин супургини дугонасининг кўлига тутқазиб, ўзи милиция идораси томон юрди. Навбатчидан Шухратни сўраган эди, “хизмат билан чиқиб кетган”, деди. Файратни сўраб, “Тошкентга кетган” деган жавобни эшитиб, ажабланди. Йигитнинг хайрлашмай, индамай кетиши унга ғалати туюлди. Кутилмаган бу сафар остида бир шумлик ётганини кўнгли сизди. Ўзича бир тўғри жавоб тополмади, маслаҳатлашадиган одам ҳам йўқ эди. Ўйлай-ўйлай бир қарорга келиб, бу томон йўл олганди.

Она-болани ноқулай аҳволдан Бўрон қутқарди:

— Моҳий, келганинг яхши бўлди. Маслаҳатли гапим сенга ҳам тегишли, фақат... ҳовлида туриб гаплашмайлик, уйга кирайлик.

Шундай деб ичкарига ўзи йўл бошлади. Она-бола бир-бирларига савол назари билан караб қўйишгач, аввал Ойниса кейин Моҳидил ҳам уйга киришди. Бўрон уларга эски стулларни бериб, ўзи темир каравотига омонат ўтирди.

— Моҳий, нимадан безовтасан? Милиса бола келиб турибдими, пивоҳона атрофида гирдикапалак бўляптими ҳалигача?

Моҳидил унга тикилди: “Тошкентга кетганини билмайдими ё ўзини овсарликка соляптими?” деб ўйлаб, хотиржам оҳангда жавоб берди:

— Келиб турган бўлса, келиб тургандир, гирдикапалак бўлаётган бўлса бўлаётгандир. Бунақалар камми?

— Бунақаси кам— биттагина,— деди Бўрон муғомбирлик билан кулимсираб.— Лекин, жиян, бу бола билан бахтингни тополмайсан. Сен-у биз билан у— гўё сув билан олов!

— Менинг улар билан ишим йўқ.

— Ўзинг биласан. Сен нима десанг, шу бўлади.

— Унда бу ҳақда бошқа гапирманг, агар маслаҳатли гапингиз ҳам шу ҳақда бўлса, мен кетдим.

Моҳидил шундай деб астойдил ўрнидан турди.

— Жаҳлинг чиқмасин, ўтир,— деди Бўрон жиддийлашиб.— Ойниса, аслида бу қизинг ўғил бўлиб туғилиши керак эди. Мард ўғлон бўларди. Ҳозир нимага жаҳли чиқяпти, биласанми?— Бўрон қиздан кўзини узмай кулди:— Оппок қизинг сени мендан қизғаняпти. Орамизда фақат ака-сингиллик бор, десам ҳам, кўнглининг бир чеккасида барибир ишончсизлик бор. Ҳозир сени бу ерда кўриб, ичи ёниб кетди, билиб турибман.

— Моҳий, шунақа ўйлагани уялмайсанми?— деди Ойниса ўп-каланиб.

— Бу гапни ўзларидан тўқияптилар, ҳечам унақа эмас,— Моҳидил шундай деб ўзини окламоқчи бўлди. Лекин гап оҳангда барибир яширин рашки сезилди.

— Майли, буни кейин гаплашамиз,— деб Бўрон она-бола бахсининг давом этишига йўл бермади.— Энди... маслаҳатли гапим шуки... Телевизорда ҳар куни Мексика кинолари бўляпти, кўраётгандирсанлар-а?

Икки кишига қаратилган савол Моҳидилга ғалати туюлиб, онасидан олдин ўзи жавоб берди:

— Кўрсак нима бўлибди?

— Уйларига диққат қиласанми? Яшашларига ҳавасинг келадими?

— Ҳамма қандай яшаса, улар ҳам шундай яшади.

— Йў-ўқ... Сен яхшилаб карагин-да, улар жаннатда яшашади. Одам деган аслида шундай яшаш керак. Менинг ҳаётимни кўявер, ўзинг онанг билан қанақа ҳаёт кўрдиларинг? Чойчакага термилиб ўтириш жонингга тегмадими?

— Ҳеч нарса жонимга тегмади.

— Наҳотки, орзуинг бўлмаса?

— Орзу ҳамма одамда бор, фақат эшакда бўлмайди.

— Бу гапинг нотўғри. Эшак тупроқда мазза қилиб ағанашни орзу қилса керак. Молфаҳм одамларнинг орзуси йўқ, десанг тўғрироқ бўларди. Наҳотки, ўша пивоҳонани ташлаб кетишни орзу қилмайсан?

— Орзу қилишим шартми? Истаган куним ташлайман-у кетавераман. Бировдан сўрашим ё ялиниб— кўндиришим шарт эмас.

— Ташлаб кетишингга Жасур амакинг йўл қўймаса-чи?

— У билан ишим йўқ.

— Лекин унинг сен билан иши бор... Очикроқ айтсам: ишқи бор.

— Нима? Вой, кўнглимнинг кўчаси! Турқи курсин унинг.

— Жаҳлинг чиқмасин-у, шунақа нияти борлигини билиб қўйишинг керак. Аслида-ку... сенларга ўтказиб қўйган жойи йўқ. Лекин даъвоси катта. Милиса болангнинг унинг атрофида айланиб юриши менга ёқмаяпти. Болани ундан айириб олишимиз керак.

— “Айириб олишимиз”? Ким айириб олади?

— Хоҳласанг... мен.

— У сизнинг ёрдамингизга муҳтож эмас. Истаса, ўзи айрилиб кетаверади. Сиз нега унга қайғуряпсиз? Атрофимда гирдиқаналак бўлиши ёқмаяпти-ку?

— Ҳа, ёқмаяпти. Онангга ҳам ёқмаяпти. Сенга ёқаётганга ўхшайди. Мен сенинг кўнглингга қарашга мажбурман. Отанг шундай васият қилган.

— Ўша... “милиса бола” ҳозир қаерда, билмайсизми?

Моҳидил суҳбат маромидан айёрлик билан фойдаланиб, шу саволни берди-да, унинг кўзларига тикилди. Бўрон қизнинг мақсадини англади, ундан нигоҳини олиб қочмади, ўзини хотиржам тутиб, жавоб қилди:

— Кеча кўзим тушувди, сен томонга анча қараб турди. Пивоҳўрларинг билан овора эдинг, ссзмадинг. Кейин хўжайинининг машинасига ўтириб, қаёққадир кетди. Хўжайини уни ёктириб, ёнига олганга ўхшайди.

— Эрталаб кўрмадингизми?

— Эрталабми? Агар ҳар қадамини кузатинг, деб айтганингда, бу ишни боплардим. Кеча чойхонада ўтирганимда тасодифан кўзим тушди. Қаёққа борганини балки ўртоғи билар? Хўжайиннинг машинасида юриш осонмас, эрки ўзида бўлмайди.

— Уйда...

— Моҳий, бўлди, кўп эзмалик қилма. Амакинг зарур маслаҳат билан чақирибди. Уйда яшашимиз хатарли экан. Бугуноқ Тошкентга кетишимиз шарт эмиш.

— Нега?

— Ўша ерда бизни яхши хабар кутаётганмиш.

Ойниса “қолганини ўзидан сўра”, дегандай Бўрон томон имлаб қўйди.

— Қанақа хабар?

— Қанақалигини ўша ерда эшитасан. Менинг билганим— бундан бу ёғига мексикаликларга ўхшаб яйраб яшайсанлар.

— Ўшанақа яшашни истамасак-чи?

— Қайсарлик қилма. Ўйлаш учун бир-икки соат вақтларинг бор.

Аслида ўйлашнинг мутлақо хожаги йўқ, қарор қабул қилинган, бажарилиши шарт эди. Бўрон она-болани сал тинчитиш учун ўйлаб кўришга изн бермоқчи эди.

— Хўп, уйга бориб, ўйлаб келамиз.

— Шу ерда ўйлайсанлар.

Бўрон бу гапни қатъий оҳангда айтгани учун она-болада енгил хавогир уйғонди.

— Агар кўнглингизда яхши ният бўлса, нега зўрлик қиляпсиз?— деди Моҳидил ўрнидан туриб.

— Баъзан яхшиликнинг яхшилик эканини зўрлаб тушунтиришга тўғри келади,— деди Бўрон.— Отангни олиб кетишгандан бери сенлар худди чўғ устида яшагандай бўлдиларинг. Сен эҳти-

мол, сезмагандирсан. Лекин онанг у ёқда кўрадиганини кўриб келди. Отангнинг анча молни беркитишга улгургани тўғри. Уни бир томондан милиса қидиряпти, иккинчи томондан молнинг эгалари. Милиса кидириб-қидириб, охири ҳафсаласи пир бўлиши мумкин. Лекин молнинг эгалари сўнгги грамни ундириб олмагунича тинчимайди. Унгача икковингнинг жонинг гаровда туради. Иккитасининг келгани эсинглардан чиқмагандир?

Ойниса хўрсиниб кўйиб, ноилож бош ирғаб, тасдиқ ишорасини қилди. Моҳидил ўша машъум тунни эслагиси келмагандай тескари каради.

Бунақа воқеалар унутилмайди. Ўшанда Бўрон унинг уйига тасодифан келмаган эди. Эрталабдан нимагадир кўнгли ғаш бўлди. Сут топширувчилар орасида Ойнисани кўрмагач, хавотирланиб, уйига борди. Ҳовлида ҳеч ким кўринмади. Овоз бериб, чақирди, жавоб бўлмади. Ичкарига эҳтиётлик билан кирди. Остона ҳатлаши билан бикинига тўппонча тиралди. Шундай бўлишини кутгани сабабли шошиб қолмади. “Қимирлама!” деган буйруққа жавобан “Тўппончангдаги ўқинг менга аталмаган, адашма, ошна!” деб хотиржам жавоб берди. Уй тўрида Ойниса қизини елкасидан қучганича жавдираб ўтирарди. Уларнинг рўпарасида бир нотаниш эркак, яна биттаси ўзининг оркасидан тўппонча тираб турибди: “Демак, булар икки киши”, деган хулосага келди Бўрон.

— Бу ким?— деб сўради Ойнисанинг рўпарасидаги одам тўнг охангда.

— Акам...— деди Ойниса титрок охангда.

— Лақиллатма! Бунақа аканг йўқ.

— Тутинган акам...

— Ҳа, тутинган акасиман, ишонавер,— деб уни тасдиқлади Бўрон.— Менга яхшилаб кара, танишинг ксрак. Мен— Бўронман!

Шундай дегач, биқинга тиралган тўппонча олинди. Оркадаги одам олдинга ўтиб, Бўронга тикилди, кейин шериги билан кўз уриштириб олди. Хўжайинлари уларни бу томонга юборишаётганда Бўрон деган одамга дуч келмасликни тавсия қилишган эди. Уларнинг иккиланишидан фойдаланган Бўрон Ойниса томон юрди:

— Бу меҳмонлар ким, сингилжон?

— Эримнинг ошналари... Эримда озгина омонатлари қолиб кетган экан... шуни қидириб келишибди.

— Омонатни суриштириб келишган бўлишса, оқибатли ошналар экан. Омонатга хиёнат қилиш мумкинмас. Сингилжон, сенлар чиқиб турларинг-чи, ўзимиз келишиб оламиз.

— Мумкинмас,— деди чақирилмаган меҳмонларнинг бири.

— Мумкин,— деди Бўрон.— Мен бор жойда ҳамма нарса мумкин. Буларни нима қиласан, гаровга мени олавер. Булардан фойда йўқ, ҳамма фойда менда!

Дадил айтилган гап таъсир қилиб, улар Бўроннинг амрига бўйсунди. Ойниса ҳовлига чиқишлари билан Моҳидилни Назираларниқига жўнатиб, ўзи ичкаридаги келишув оқибатини жонҳолатда кута бошлади. Ичкаридаги гап-сўз узоқ давом этмади. Аввал Бўрон, кейин меҳмонлар чиқиб келишди. Туни билан уларни сиқувга олган тўнг одам Ойнисага яқинлашиб, “Озгина тушунмовчилик ўтибди, аслида бизда эрингизнинг ҳақи қолган экан, эрта-индин ташлаб кетамиз”, деб узр сўраган бўлди-да, тез-тез юриб чиқиб кетди.

— Буларнинг ишида шунақа чалкашликлар бўлиб туради. Бир халта қорадорини йўқотиб, эрингдан кўриб юришган экан. Қаерга беркитганларини ўзлари эслаб қолишди. Бошқа келишмайди, хавотир олма.

Бўрон шундай деб изига қайтган, эртасига эса “кечагилар сени яна безовта қилмай, менга ташлаб кетишди”, деб бир ўрам пул олиб келган эди. Бўроннинг ичкарида улар билан нимага келишгани Ойнисага номаълумлигича қолди. Лекин пулни ўшалар ташлаб кетишганига унча ишонмади.

Бўрон ҳозир бу воқеани бежиз эслатмади. Ўшанда у “Хавотир олма, бошқа келишмайди”, дегани билан Ойниса хавотирини тарк этмаган эди.

— Эсларингдан чиқмаган бўлса, ўшандагилар муҳлат бериб кетишган эди. Мен жонимни гаровга қўйиб, молни топиб беришга ваъда қилувдим. Ўша муҳлат охираб қолди. Ўғри сўзида ту-

риши керак. Мол топилмаса, уларга битта менинг жоним кифоя қилмайди. Шунинг учун кетишларинг шарт.

— Менга аталган ёқимли хабарингиз шумиди?— деди Ойниса синик оҳангда.

— Яхши хабар сени Тошкентда кутяпти.

— Гапларингизда ёлгон кўп,— деди Моҳидил қайсарлик билан.

Она-боланинг ўжарлиги, яхши гапга тушунмаслиги Бўронга малол кела бошлади. Жаҳли чиқиб, кошларини чимирди. Агар рўпарасидагилар ўз оламининг одамлари бўлишганда уларга гап тушунтириш қийин эмасди. Гап укмайдиганларнинг ҳукми ундан-да осон эди. Буларни нима қилсин? Сўколмаса... уролмаса... Энг муҳими, тўғри гапни айта олмаса!

Тўғри гапни айтиш осон эди:

...эринг тирик, у сенларни олиб кетгани келган... сенларни бахтли қилмоқчи... фақат... бу сзда сенлар билан кўриша олмайди...

Айтиш-ку, осон, лекин ўжар она-бола бунга ҳам дарров ишона қолмайди, исбот талаб қилади. Гапининг ростлигини исбот этмоқ учун барча ҳақиқатни бир бошдан айтиб бериши керакми? “Зона”да Ўлатнинг яқинлашгани, сирдан огоҳ қилгани, лўли билан таништиргани... Кейин қочиш режасини ўйлаб топишгани...

Ўлат қочгач, Сибирда юра туриши лозим эди. Наркобаронга ёлланиши лозим бўлган Бўрон хизматини адо этгач, Ойниса билан Моҳидилни Магаданга етказиб келишни зиммасига олган эди. Наркобарон бир-бири билан қовушган бу жабрдийда оилани балиқчилар кемасида Японияга ўтказиши, кейин Гонконгдан жой қилиб бериши мўлжалланганди. Ҳамма иш ўша режа бўйича бораётган эди... Кутилмаганда Ўлат пайдо бўлиб, Бўрон ҳам шошиб қолди. Наркобарон Бўронга ишонмаганми ё бошқа бир нарсдан хавотирланганми, ҳарҳолда молни етказиб келишни Ўлатнинг зиммасига юклабди. Ўлат жони қил устида эканини биларди, билса-да, буйруққа бўйсуннишга мажбур эди. Ясситепага яширинча келгач, режага ўзгартиришлар киритилди: Ўлат молни чегарада қабул қилиб олади, Бўрон эса унинг оиласини Тошкентга етказди. Мол бароннинг қўлига етиб боргунича Ойниса билан Моҳидил Владивостокда бўлишлари шарт.

Милиция Ғайрат билан овора бўлиб, чалғиб турганда Ўлат Октомдан ўтиб олиши керак. Бўрон у билан ўша ерда учрашиб, Хўкизбурунгача кузатади-ю, кейин йўллари айри бўлиб, Тошкентга ёлғиз йўл олади. Икки йигит ҳамроҳлигида етказиб келинган она-бола билан ўша соатдаёқ Чимкентга жўнайди. У ерда поездга ўтириб, тўрт кундан сўнг манзилга эсон-омон етиб боради. Бу орада Ўлат ҳам барон тошпирган вазифани бажариб, Тинч уммон қирғоғига етиб келади...

Ҳаммаси аниқ ҳисобланган. Ҳатто милиция йўлга тўғонок бўлган тақдирда сарф бўладиган вақт ҳам инобатга олинган. Владивостокдаги учрашувда бир кун нари-берисида фарқ бўлиши мумкин...

Бўрон ҳозир келажак бахтига ишонмаётган она-болага шунини айтиб, тушунтиришга уриниши керакми? Ундан кўра уларни зўрлик билан олиб кетган осонроқ. Карманагачами ё Самарқандгачами ғиди-биди қилишар, кейин тақдирга тан беришдан ўзга чоралари қолмайди. Энг яхшиси, қош қорайгач, томирларига эм игнасида уйқу дори берилади-ю, тинчгина йўлга чиқилади. Милиция тўхтатиб, машина ичига қараганда ҳам ухлаб ётган она-боладан шубҳа қилмайди... Шу аҳдга келган Бўрон “Барс!” деб чақирди. Бир одамнинг лақаби айтилган бўлса-да, дахлиз ортидаги ертўладан икки йигит чиқиб келиб, “бююринг хўжайин”, дегандай эшик томонга ўтиб, она-боланинг йўлини тўсиб туриб олишди.

— Мендан хафа бўлмаларинг, жонларингни сақлаб қолиш учун шундай қилишга мажбурман. Қоронғи тушгунича шу ерда ўтирасанлар. Йўлда қилиқ қилмаларинг. Ойниса, сен кўпни кўрган хотинсан, қизингга ўхшаб қайсарлик қилмай, уни тинчит. Дод-войнинг фойдаси йўқ. Агар бахтларинг очилмаса, бетимга тупурасан.

— Бусиз ҳам тупуришга арзийдиган иш қиляпсиз! — деди Ойниса овозини баландлатиб.

Бўрон унга эътибор бермай, йигитларга имо қилди. Уларнинг бири Моҳидилни билагидан тутди, иккинчиси чакқонлик билан Ойнисанинг кўлларини қайириб, боғлаб қўйди. Ойниса қаршилик билдирмади, лекин Моҳидил типирчилаб, йигитлардан бирининг қўлини тишлаб ҳам олди. Тоғ қизи ҳарқанча чакқон ва тез бўлмасин, икки кучли йигитга бас кела олмади. Она-бола

тинчигач, Бўрон улардан яна узр сўраб, тайёрлаб кўйган сафар халтасини олди-да, ташқарига чикди. Ҳовлига кириб келаётган Нишонбойни кўриб “оббо!” деди-ю, тўхтади. Орқасидан эргашиб чиққан йигит “буни нима қиламиз?” дегандай савол назари билан каради. Бўрон кўз караши билан “индама”, деб буюрди.

— Ҳа, Нишонбой, тинчликми? Нега шошиб қолдинг?— деди Бўрон у томон юриб.

— Солиқчини тинчитиб келяпман. Ҳисоб-китобда янглишганини исбот қилиб бердим. Энди бизга даъвоси йўқ. Ҳисобни атай бузиб ёзган-да. Бизни кўркитиб, чойчақа ишлаб олмоқчи бўлган.

— Нишонбой, бола нақирни бекор кийнабсан, уларнинг ҳам тирикчилиги бор-да,— деди Бўрон кулимсираб.

— Тирикчилиги бўлса, эгилиб ишласин, тер тўксин,— деди Нишонбой ўжарлик билан.

— Қойил йигитсан-да, аслида сени “зона”га бошлиқ қилиб кўйиш керак.

— Қанақа зонага?— деб ажабланди Нишонбой.

— Бу ёққа кел, ўтир,— деди Бўрон уни супага бошлаб. Нишонбой ўтиргач, сафар халтасини очиб, ичидан отасининг кундалигини олди.

— Сенинг иккита айбинг бор: биринчиси— кўрқоқсан, иккинчиси— хаддан ташқари тўғрисан. Шунга қарамай, яхши одамсан, сенга ишонсам бўлади. Мен шошилиш равишда кетишим керак. Келганинг яхши бўлди, сенга учта топширигим бор: биринчиси— шу дафтарни Норйигит акангга бериб кўясан. Ўкиб, ўзи тушуниб олади. Битта нарсани айтиб кўйсанг бўлди— шу дафтардагиларни менинг отам ёзган. Иккинчи топширигим: молбоқарлар билан соғувчиларга биттадан сигир берасан, иккитаси сенга, биттасини ўзинг боқасан, биттасини қайнонангга бериб, уни тинчитасан. Қолган сигирлар Норйигит акангники. Истаса, ўзига олсин, хоҳласа, одамларга бўлиб берсин. Ҳукумат одамлари ис олгунича шу ишларни қилиб, фермани тугатадиган хат-қоғозларни тўғри-лаб кўй. Ҳукуматга сигирнинг думи ҳам тегмасин, тушундингми? Учинчи топширигим— шу ерда қоронғи тушгунча қимирламай ўтирасан. Ичкарида меҳмонлар бор. Кимлиги билан ишинг бўл-

масин, кизиқиб қарама. Қарасанг, кўзингдан айрилиб қолишинг мумкин, чўқийдиган бургут бор. Биров кирмасин ҳам, чикмасин ҳам. Қочиб қолишни ҳам ўйлама. Меҳмонларни ё ўзим келиб олиб кетаман, ё бирон одамни юбораман. Гапларимга тушундингми?

— Тушундим-у...

— Тушунган бўлсанг, савол берма. Бажар. Жойингдан қимирлама!

Шундай деб мотоциклга ўтирди. Ҳар қандай амрни бажаришга шай турган йигит кажавадан жой олди-ю, орқасига ўгирилиб, қўлини томоғига юборди-да, “сўйиласан”, деган ишорани қилди. Буни кўрган Нишонбойнинг жон-пони чиқиб, вужудини қўрқув титроғи босди. Қандайдир ёмон иш бўлаётганини кўнгли сезиб, ипсиз боғланганича жойида қотди.

***

Қиморда ютиб олинган “дала ҳовли” деб аталувчи уйига олиб борилган Фирром кафасга ташланган ваҳший ҳайвон ҳолатига тушди. Ҳазабини босиш учун коньякни шишаси билан кўтариб ичди. Ичи багтар куйди. Бадқовоклар чиқиб, уларнинг ўрнида мушаклари ўйнаб турган бакувват бир йигит қолгач, Фирром ташқарида асосий ўйинлар бошланганини англаб, багтар тўлғонди. Бу срдан қутилиш чорасини излади. Яна ютоқиб ичгач, ўзини мастликка солиб, диванга узала тушди. Ғўдирана-ғўдирана ухлаб қолгандай бўлди. Шу билан йигитнинг сергаклигини сусайтирмақчи эди, муддаосига етди. Йигит деразага яқинлашиб, ташқарига қарамоқчи бўлганида сапчиб турди-да, коньяк шишасини олиб, унинг бошига зарб билан урди. Бу йигитга бир зарб етарли эмасди, кўзлари олайди-ю, йиқилмади. Шунда стол устидаги шампан шишаси билан урди-да, столи ғаладонидан оқ тўппончасини олиб, ўзини ташқарига отди.

Фирром машинасига ўтириб, жонҳолатда газни босиб, тезлатди.

***

Мактаб спорт майдончасида Бўрондан қалитни олган Ғайрат соат ўнга қадар бир панада дам олган бўлиб, катта йўлга чиққандан кейин ҳам машинани тезлатмади, Бўроннинг маслаҳатига амал қилиб, “шалдиروق арава”сини қийнамади. Ёнидан жой ол-

ган йигит бундан ғашланиб, “тошбақа юриш билан Тошкентга қачон етиб бормоқчисан?” деб минғирлади.

— Эски машина лочиндай учолмайди. Тошбақа юриш билан бўлса ҳам етиб олсак катта гап. Топшириладиган машина деб ичак-чавағини суғуриб олишган. Итар-итар қилиб, тилимиз осилиб қолмаяптими, Худога шукр,— деди Ғайрат. Кейин эснаганича қўшиб қўйди:— Ҳали учинчи постда тўхтаб ўтишим керак.

— Нега?

— Битта гапни хўжайинларимга етказиб қўйишим керак экан.

Йигит индамади. “Ҳамма гапни билади, шошилмай юришимга ҳам қарши эмас, менга хўжайинлигини билдириб қўйиш учун шунчаки бир минғирлаб қўйди”, деб ўйлади Ғайрат.

Учинчи постда тўхтаб, старшина билан биттадан чекишга ҳам улгурди. Йигит ундан кўз узмай, жойидан жилмади. Ғайрат старшина билан хайрлашиб, машинасига ўтиришдан олдин олд филдиракни тепиб кўриб, узун хуштак чалди.

— Ишқал чиқиб қолди, ошнажон, балон ўладиган эди, шу ерда жанозасини ўқир эканмиз.

Йигит унинг гапига ишонмай пастга тушиб, энгашиб қаради: чиндан ҳам балон пучмайиб қолган эди.

— Латтаси чиқиб ётган балонда онангникига етиб олмоқчи эдингми?!— деб сўқинди.

— Онамникига етиб олиш учун балонни алмаштириш керак,— деди Ғайрат.

— Алмаштир, нимага қараб турибсан?

— Алмаштириш учун домкрат керак. Домкрат эгасида қолган. Старшинадан илтимос киламиз, биронта машинани тўхтатиб беради.

Йигит шошилмаётган бўлса ҳам, Ғайратнинг бу ҳаракатларида бир шумликни сезиб, хавотирланди.

Старшина ёрдамида домкрат топилди. Ғайратнинг қўли ишда, хаёли эса бу йигитдан кутилиб орқага қайтишнинг иложини қилишда эди. У Бўрон кўрсатган туфли, кўйлак ва суратга шубҳа билан қараган бўлса-да, Моҳидилни кўрмай узоққа кета олмасди.

Филдирак алмаштирилиб, йўлга тушилгач, йигит сал хотиржам

бўлди. Ғайрат машинани тезлатмади. Бу орада пешкўзгу оркали қараб, изма-из келаётган машинага кўзи тушди. Катта тезликда яқинлашаётган машина чирокларини ёқиб-ўчириб, “тўхта” ишорасини қилди. Йўлдан кўз узмай ўтирган йигит буни сезмади. Ғайрат эса Ғирромнинг машинасини таниди. Энди дадил ҳаракат қилиш фурсати келганини англаб, машинани тезлатди.

— Ҳа, нима бўлди?— деди йигит ажабланиб.

— Орқада дум пайдо бўлди.

Йигит орқасига ўтирилиши билан Ғайрат тормозни босди. Йигит ўзини тутолмай, чеккаси билан пешойнага урилиб гангиди. Ғайрат унинг гарданига бир уриб, ҳушсизлантирди-да машинадан тушиб, Ғирром билан рўпара келишга шайланди. Бу орада Ғирромнинг машинаси келиб тўхтади. Ғазаб оловида ёнаётган Ғирром машинадан тушасолиб, Ғайратни “Аблаҳ! Сотқин!” деб сўка кетди.

Оғзидан тупук сачратганича сўкинаётган Ғирром бу билан кифоялапмай, Ғайратни урмоқчи бўлиб ташланди. Ғайрат чакконлик билан ўзини четга олди-да, мункиб кетган Ғирромнинг гарданига енгил мушт урган эди, у мувозанатини сақлаб қололмай юзтубан йиқилди. Ғайрат эпашиб, уни билагидан ушлаб кўтарди.

— Сотқин менми ё сизми, себзорлик акахон? Мени уларга ким рўпара қилди?

— Билмайман,— деди Ғирром лабини билагига артиб.— Улар ғирром ўйинга ўтишди. Менинг кўнглим ғирромни доим сезади. Юкхонани оч, шунча молни сенга ишониллари мумкин эмас.

Ғайрат буйрукни бажаришдан олдин унга тик қараб сўради:

— Мохидил қаерда? Унга нима бўлди?

— Унга нима бўлиши керак? Кечки пайт ишда эди.

Ғайрат унинг гапига ишонгандай бўлиб, машинанинг орқа томонига ўтди-да, юкхона эшигини кўтарди. Ғирром шошилиб, қопнинг оғзини очди.

— Пичоқ борми, тилиб ташла буни! — деб бақирди Ғирром.

— Билмайман, қарай-чи?

Машинада пичоқ бўлиши гумон эди, шу сабабли қидириб ўтирмай, ҳушсиз йигитнинг чўнтагини кавлаб, тугмачали пичоқ-

ни олди-да, Ғирромнинг амрини бажарди. Ғирром тилинган ғилдирак ичидаги халтачалардан бирини олиб, таталаб очгач, бармоғини богириб, кейин ялаб кўрди-да тупуриб ташлаб, яраланган ваҳший каби ўкириб юборди:

— Ҳаромилар! Итдан тарқаганлар! Мени ҳариф қилишмоқчи бўлишдими? Мени-я?! Қаерга гум бўлишганини билмас эканманми? Оқтомга кетишган... Ҳа, Оқтомда улар! Мендан кутилиб бўпти! Энди гап бундай: майли, сен уларнинг айтганини килиб, тўғрига кетавер. Булар билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Тошкентда юра тур, сени ўзим тошиб, ҳақиқни бераман.

Ғирром жавоб кутмай, машинасига шошилиб ўтирди. Кескин бурилиб, изига қайта бошлади. Ғайрат иккиланиб, унинг изидан караб турди. Кейин аниқ бир қарорга келолмай, машинага ўтириб, озгина юрди. Сўнг бир тўхтамакга келиб, машина эшигини очди-да, хушига кела бошлаган йигитни туртиб, тушириб юборди. Яна бироз юргач, кескин бурилиб, тезликни оширди.

Моҳидилни Ғирромнинг боғидаги уйда деб гумон қилгани учун ўша томон йўл олди. Меҳмонхонада боши ёрилган йигит ётарди. Ғайрат ҳаммаёқни титиб чиқди, Моҳидилнинг изи ҳам топилмади.

Қаерда бўлиши мумкин?

Уйда эмасдир... Уйига бориш учун гузардан ўтиш керак. Яситепада кўриниши эса мутлақо мумкин эмас.

Бўроннинг уйи-чи? Қишлоқнинг энг четида. Гаровга олгани рост бўлса, яшириш учун энг қулай жой...

Шу тўхтамакга келиб, қишлоқнинг тош йўлига ўтди. Бўроннинг ҳовлисида ўтирган Нишонбойни у танимас эди. Нишонбой милиция кийимидаги йигитни кўриб кўркиб кетди. Оёқлари калтираб, беихтиёр ўрнидан турди.

— Бўрон қани?— деди Ғайрат унга тик келиб.

— Кетди,— деди Нишонбой довдираб.

-- Қаёққа кетди?

— Билмадим...

— Ўзинг кимсан?

— Шу фермада ишлайман. Бошқа ишларга менинг алоқам йўқ.

— Қанақа ишларга?

— Уйда меҳмонлар бор экан, лекин мен уларнинг кимлигини билмайман. Бўрон акам “бирова кирмасин ҳам, чиқмасин ҳам”, деб кетдилар. Кечки пайт ё ўзлари келарканлар ё одам юборарканлар.

“Моҳидил шу ерда,— деб ўйлади Ғайрат.— “Меҳмонлар”, деяпти, ичкарида яна ким бўлиши мумкин?”

— Бу ёққа юр,— деди Ғайрат унинг елкасидан ушлаб.

— Нега?

— Уйга кириб қараб чиқасан, ким борлигини менга билиб бер.

— Хўжайин ҳеч ким кирмасин, деганлар.

— Сен киришинг мумкин, юр, имиллама.

Нишонбой эшикни аста очиб, ичкарига бир қадам кўйди-ю, пойлаб турган йигитнинг зарбасига учраб, худди коптоқдай юмалаб кетди. Шундай бўлишини кутган Ғайрат эса фурсатни бой бермай ичкарига отилди. Йигит мушт туширишга улгурмай қолди. Икки ўртада олишув бошланди. Уй ичи бир пасда остин-устун бўлиб кетди. Йигит бақувват ва чаққон бўлишига қарамай, Ғайратнинг усулларига бас кела олмади, гарданига қаттиқ мушт тушгач, чўзилиб қолди.

Ғайрат арқонни кесиб, Моҳидилни бўшатди. Қўрқувдан титраётган Нишонбой ўрнидан туриб, Ойнисани арқондан бўшатмоқчи бўлди. Бирок титроқ бармоқлари арқон тугунини ечишга ожизлик қилди. Ғайрат уни четга суриб, арқонни пичоқ билан кесди.

— Бўрон қаёққа кетди, билмайсизми?— деб сўради Ғайрат Моҳидилдан.

Ҳам ўзининг кутулгани, ҳам йигитини кўрганидан қувониб, уни кучиб ўпишга тайёр киз бу саволни эшитиб гангиб қолди. “Мен билмайман, сиз биларсиз?” деган маънода жавдираб, онасига каради.

— Улар қаёққа кетишаётганини айтишармиди?— деди Ойниса.

— Сизлардан нимани талаб қилди?

— Биз бу ердан кетиб, бахтли бўлишимиз керак экан.

“Буниси қизик бўлди-ю?”— деб ажабланди Ғайрат. Ўйлашга фурсати йўқ эди. Ғирромнинг бояги гапини эслаб:

— Оқтом бу ердан узоқдами?— деб сўради.

— Паридара эсингиздами?— деди Моҳидил.— Ўша тоғнинг ортида. Одам етиб бориши қийин бўлган жой. Оқтомда жудаям катта ғор бор. “Ғорда аждаҳо яшайди”, деб болаларни кўрқитишади. Мен бир марта борганман. Ғордан увиллаган овоз эшитилиб туради.

— Менга йўл кўрсата оласизми?

— Йўқ, кўрсата олмайди,— Ойниса шундай деб қизи олдига калқон каби туриб олди.

— Кўрсатаман,— деди Моҳидил уни четлаб ўтиб.

— Моҳий, жиннилик қилма!— деб бақириб юборди Ойниса. Унинг хавотири Ғайратга таъсир қилиб, фикридан қайтди:

— Онангиз тўғри айтяптилар. Сиз борадиган жой эмас...— Шундай деб Нишонбойга қаради:— Оқтомга сен бошлаб борасан.

— Мен... у ёқларда бўлмаганман, билмайман,— деди Нишонбой доврираб.

— Паридарага борган бўлсангиз, Оқтомни топиш қийин эмас,— деди Ойниса, уни бошига ёғилажак балодан қутқариб.— Паридарага бир чақиримча етмай, ўнгга бурилсангиз, уч-тўрт чақиримдан кейин Оқтомга олиб борадиган яккатовон йўлга такалади. Жар ёқалаб кунботар томонга кетсангиз, Оқтомга етасиз. Сизни биров етаклаб юриши шарт ҳам эмас.

— Унда... сиздан илтимос, ҳозир менинг ишхонамга бориб, полковник Равшанов деган одамга учраб, бўлган воқеани айтиб берсангиз.

— Мена-а? Ҳеч қачон!— деди Ойниса қатъий оҳанда.

— Унда сен борасан,— деди Ғайрат Нишонбойга.

Бу ишларга аралашиб, бирон балога йўлиқишдан кўркаётган Нишонбойни баттар ваҳима босди.

— Мен... боролмайман... оёғим чиққанга ўхшайди.

— Эмаклаб бўлса ҳам борасан. Бормасанг, жиноятчиларнинг шериги сифатида қамалиб кетасан!

Нишонбой бу буйруқни эшитиб, ҳозирнинг ўзида қамокқа тушиб қолгандай ҳолсизланиб, ўтириб қолди.

Ғайрат Моҳидилнинг кўзларига қаради: бошлари узра бало булуту кўланка солиб турганига қарамай, бу кўзлардаги мухаббат чўғи сўнмаган эди.

Юрак дуқури эса “Кетманг!” леб нола қилди.

Қизнинг сассиз ноласини Ғайрат эшитиб, юраги қалқиб кетди. На афеуски, қизга узоқ қараб туролмасди. Шарт бурилиб, ховли томон шошилди. Моҳидил унга эргашмоқчи эди, онаси биллагидан маҳкам тутиб қолди. Аввалига Моҳидил онасининг амрига бўйсунгандай бўлди. Кейин бир силтаниб билагиши бўшатди-да, йигитнинг изидан отилди. Ғайрат моторни ўт олдиришга улгурмай етиб келиб, олд эшикни жонҳолатда очди-да, ўзиши ўриндикқа тапплади.

— Сиз... колинг, — деди Ғайрат ялишиш оҳангида.

— Тез юринг! — деди қиз буйруқ оҳангида.

Қизнинг амри мухаббат кули учун вожиб бўлди. Қизининг изидан югурган Ойниса етиб келмай, машина бир силтаниб, ортидан чанг кўтарганича тез юриб кетди.

Ойниса уларнинг изидан алам билан қараб қолди. Кўнгли ғашланиб, “қизингши охириги марта кўрган бўлсанг-чи?” деган ғаламис фикр уйғонди-ю, дилини тилим-гилим килич ташлади. Вужудини жон тарк этгандай бўлиб, ерга ўтириб қолди. Ичкаридан кўрқа-писа чиққан Нишонбой уни бу аҳволда кўриб, ёрдам беришни ўйламай, кўча томон шошилди.

— Милисага югур, — деди Ойниса ўтирган жойида.

Нишонбой орқасига қарамай қочиб қолди.

Ойниса бир оздап кейин ўзига келиб ўрнидан турди. Ўзи хоҳламаса ҳам, мадорсиз оёқлари уни милиция идорасига бошлаб борди. Эшикни очиб ичкарига бир кадам босди-да, навбатчилар ўтирадиган томонга қараб:

— Ғайрат Оқтомга кетди. Қидираётган одамларинг ҳам ўша ёқда, — деб орқасига ўгирилди. Остонага кадам қўйганида орқа томондан:

— Раҳмат, синглим, — деган таниш овозни эшитиб, тўхтади. Овоз таниш эди, лекин кимники эканини эслай олмай орқасига ўгирилди. Киргап пайти навбатчилик пулти олдида турган одамга

эътибор бермаган эди. Энди караб, Равшановни таниди.

Қамалган пайтида, бир неча хафталик қийин–қистовдан кейин шу одам тергов қилган эди. Олдингиларига ўхшаб дўқ-пўписа қилмай, осойишта савол-жавоб қилган бу одамни унутиш мумкин эмасди. Учинчи терговдан кейин бир парча қоғоз узатиб, “синглим, сизни англашилмовчилик билан қамоққа олишибди, айбингиз йўқлиги аниқланди, озодсиз”, деган одам ёдига муҳрланиб қолган эди...

— Қизим ҳам у билан бирга кетди, кутқаринг уларни...— деди Ойниса ўтинч билан.

***

Бўроннинг уйдан узоқланишгач, Моҳидил йигитга караб сўради:

— Сиз... улар билан бирга эмасмисиз? Ҳамма қилиқларингиз найрангмиди?

Ғайрат йўлдан кўз узмай, хогиржам равишда жавоб берди:

— Буни кейин тушунтириб бераман.

Моҳидил бу жавоб билан қапоатланиб, жим кетди.

Машина тоғ йўлидан юқорилагани сайин йўтали тутган хаста одамдай бўлиб қолди. Охири тўхтади. Икковлари тушиб бироз юришгач, Ғирромнинг машинасига дуч келишди. Яна бир оздан кейин йўл адоғида мотоциклни кўришди.

— Бу ёғи яккатовон йўл, — деди Моҳидил.

Ғайрат қизни қайтариб юбориш мақсадида “машина ҳайдашни биласизми?” деб сўради.

— Сал-пал.

— Унда юринг,— Ғайрат орқага қайтиб, машинани бурди.— Ё Шухратни, ё Равшанов деган одамни топиб, айтинг: Оқтомга тез этиб келишсин.

— Мен сиз билан бораман. Равшановингизга гапингизни Нишонбой етказади.

— Кўрқоқ одамга ўхшайди, бормайди. Машинага ўтиринг.

Моҳидил яна бироз ўжарлик қилди, кейин Ғайратга ёрдам зарур эканини англаб, буйруққа итоат этди.

Итоат этди-ю... Ғайратни бир умрлик пушаймон алангасига

отиб кетди.

Қайсарлик қилганда эди... “Сиз билан биргаман”, деб оёқ тираб олганда эди...

Ғайрат ҳозирча бу пушаймондан узоқ, унинг фикри-зикри Ғирромга етиб олиш...

Қиз кетгач, Ғайрат сўқмоқ бўйлаб югурди. Йигит ҳар қанча чиниққан бўлмасин, баланд тоғ сўқмоғида югуриш нафасни қайтариб, халлослатиб қўяди. Рўпарада кафтдай яланглик кўриниб, дам олишни ўйлаган чоғида буталар орасидан кимдир отилиб чиқиб уни чалиб юборди. Ғайрат мункиб кетди-ю, лекин тезда ўзини ўнглаб олиб, орқадан бериладиган зарбага қарши шайланди. Лекин зарба берилмади. Тўппончанинг ўқланган овози эшитилиб, Ғайрат ўзини ерга отди. Биринчи ўқ хато кетди. Ғайрат ўзини бута ортига олиб, Ғирромни чалғитиш йўлини излади. Ғирром зийрак эди, Ғайрат таваккал қилиб, ўзини у томон отганда тепкини босишга улгурди, Ғайратнинг елкасига теккан ўқ баданини жизиллатиб юборди. Бироқ, Ғайрат бу оғриқни енгиб, Ғирромнинг тўппонча ушлаган кўлини мўлжаллаб тепди. Тўппонча учиб тушди. Кейинги тепкида Ғирром жар ёқасига келиб қолди. Орқасига ўгирилди-ю, тубсизликни кўриб, кўркувдан кўзлари олайиб кетди. Ўзини ўнглаб олишга улгурмай, боши айланиб, мувозанатини сақлаб қололмади. Унинг ўзини ҳам, жонҳолатдаги қичқирғини ҳам жарлик ўзига ютди.

Ғайрат ерда ётган тўппончани олиб, йўлида давом этди. Елкадаги оғриқни даф этиш учун тўппонча дастасини маҳкам чангаллади.

***

Бўрон Октомга белгиланган вақтда етиб келди. Мағорадан бир одам чиқиб кутиб олди. Тошкентдаги учрашувда Боча ваъда қилган одамлар икки кундан бери шу ерда макон тутиб, пойлашаётган эди. Уларнинг иккитаси чўпон кийимида, қолганлари геолог либосида эди. Бўрон ҳам геологлар кийимини кийиб олгач, ғор оғзидаги майдончага чиқиб, атрофни дурбиндан кузата бошлади. Дастлаб Ғирромни, кейин Ғайратни кўрди. Уларнинг олишувига ҳам гувоҳ бўлди. Бу орада сўқмоқда қўй-эчкиларнинг маърагани эшитилди. Аввал эшак миниб олган, геолог либосидаги

Ўлат кўринди. У спорт майдончасидаги тунги томошадан сўнг, тўғри Оқтомга қараб жўнаган эди. Келишилган дарада молни кутиб олиб, ҳисоб-китобни қилиб, хуш кайфиятда қайтаётган Ўлат Бўроннинг қарашидаги ташвишни сезиб, эшакдан тушмаёк:

— Атроф тинчми?— деб сўради.

— Унча эмас, Фирром ис олиб, изимиздан тушган экан, орқасидан куёвинг етиб келди. Фирром бугун қашқирларни меҳмон қилади. Куёвинг сендан оқ фотиҳа олгани ҳозир келиб қолса керак.

— Бир ўзими?

— Булар бир ўзи юрмайди, албатта думи бўлади.

Бу орада сурувни бошлаб келаётган серка, кейин қўйлар, сўнг юк ортилган эшаклар кўринди. Ичкаридан чиққан икки “чўпон” уларнинг олдига тушиб олди. Сурув ҳам, эшаклар ҳам ғор оғзида тўхтамади. Уларнинг қаторига Ўлатнинг моли ортилган яна иккита эшак қўшилди. Тўрт “геолог” ажабтовур бу карвонга эргашди. Сурувни ҳайдаб келган “чўпон”лар эса, Ўлатнинг ёнида қолишди.

— Куёв бола келаётган бўлса, шу ерда кутиб ола қолайлик. Булар бехатар узоқлашиб олишсин. Энди хато қилишга ҳаққимиз йўк,— деди Ўлат.

— Гапинг тўғри, мен шу ёшга қадар “ўғрининг жойи қамокда!” деб яшаган эдим. Энди гап бошқача бўлади: бизнинг жойимиз жаннатда! Жаннатдай жойларда яшашга ҳаққимиз бор,— деди Бўрон.

“Хато қилишга ҳаққимиз йўк” деган Ўлат Ясситепага келиб катта хатога йўл қўйганини ҳозир фаҳм этмасди. У милицияни тамоман чалғитиб юбора олишига каттик ишонгани учун, шерикларига, айниқса Фирромга ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйгиси келган эди. Мактаб спорт майдончасига сода тўлатилган баллонларни кўмиб қўйиш ғояси Бўронники эди. Бу ишни ўзи ўйлаб топиб, қор эрий бошлаган дамда молбоқари билан келиб ўзи кўмиб кетганди. Эллик рубл эвазига бир метр чуқурча кавлаб берган молбоқар, меҳнатининг бу қадар юқори баҳоланганидан қувониб, бу ҳақда чурқ этмасликка қасам ичган эди. Бундан хабар топган Ўлат ҳаддидан ошаётган Фирромга ўша ерда “дарс” бериб қўйгиси келди. Кимса катта бойликка рўпара келиб қолса, довдираб

колади. Гарчи катта бойлик ҳозирча орзуда бўлса-да, Ўлат “яхши ният ярим мол” эмас, “тўла мол” деган ишончда ўз чегарасидан чиққан эди. Бунинг учун кейинроқ пушаймон ейди-ю, лекин дунёни ташлаб кетишдаги пушаймонидан фойда бўлармикин?

Ҳозир эса... Бўроннинг жаннатдай яшашга ҳаққи борлигини эшитиб, сал эпсаси қотди. Бўрон буни сезиб, шеригини хотиржам қилиш мақсадида “Оиланг меникида, қош қорайиши билан йигитлар уларни олиб, йўлга чиқишади” деб кўйди.

— Куёвни ўзингиз кутиб олинг, мени кўрмасин.

Улар ёр ичкарасига кириб, Ғайратни кута бошлашди. Бир соатлардан кейин хансираб, оғриқдан инграётган Ғайрат келди. Ёр оғзидаги изларга қараб, тўппончасини шай тутган онда ичкаридан Бўрон чиқиб келди:

— Тўппончангни ташла, куёв бола, ўйининг тамом бўлди, чимилдикка кирадиган вақтинг етганга ўхшайди.

— Кимнинг қаерга киришини ҳали кўрамиз,— деди Ғайрат тўппончани у томон қаратиб.

— Жиннилик қилма, яхшиликча ташла тўппончани! Шерикларинг қани?

— Жасур акамни айтяписизми? Менга йўлда етиб олиб, молни очиб кўрди. Сифатли сода солиб кўйган экансизлар. Шунга раҳмат айтиб кўямиз, деб келятувдик, қоқилиб жарга йиқилиб тушди.

— Қоқилаётиб кўлингга тўппончасини тутқазиб кетдимиз? Ташла, дедим!

Бўрон ғазаб билан шундай деб у томон бир кадам кўйган эди, жағига тушган тепкидан учиб тушди. Ёрдан отилиб чиққан “чўпон” Ғайратга ташланди. Олишув кўп давом этмади. Иккинчи “чўпон” чиқиб, Ғайратнинг биқинига пичоқ санчди.

Бир оздан кейин хушига келган Бўрон ўрнидан туриб, ерда ётган оқ тўппончани олиб, Ўлатга қаради:

— Буни Капрал берган экан. Ҳарҳолда у ғаламис сенинг тирик қолганингга ишонган. Тўппончадаги ўқлар балки сенга аталгандир... Мен итваччага “Капрал сенга ўлим совға қилибди”, деган эдим, гапим тўғри чиқибди.

Ўлат унинг гапига эътибор қилмай, “кетдик, ғордап ўтиб кетамиз”, деб шоширди:

— Буни жарга ташлаб юборайликми?— деб сўради “чўпон”лардан бири.

— Йўқ, шу ерда ётаверсин. Ҳадемай думлари етиб келади. Изимиздан ғорга кираверишсин,— деди Ўлат. Бу ерларни яхши билгани учун, милицияни чалғитишига, ғор орқали қутилиб кетишига ишонган эди.

Бўрон жарга кираётиб қўлидаги тўппончага яна бир қараб олди-да, иргангандек, орғига улоқтирди.

Улар ғорга кириб кетишгандан ярим соат ўтмай, осмонда икки вертолёт кўринди. Қўнишга қулай жой бўлмагани сабабли пастлашганда ундан аввал Равшанов кейин бошқалар сакраб туша бошладилар. Қуролларини жангга пайлаб турдилар.

Харсанг ортида ётган дўстини биринчи бўлиб Шухрат кўрди. “Ғайрат!” деб бақириб, уни кўтариб, бағрига босиб олди.

— Тирикми? — деб хавотир билан сўради Равшанов.

— Тирикка ўхшайди.

Равшанов қулоғини унинг кўкрагига тутди. Ғайрат енгил ихраниди.

— Озгина чида, болам, чида,— Равшанов шундай деб Нарзиевга юзланди:— Вертолётга олинглар, бир одамни кўшиб беринг, тез орқага қайтсин.

Ғайратни эҳтиётлаб вертолётга чиқардилар. Равшанов эса изларга диққат билан қараб, ғор оғзидаги тўппончани олди-да, ажабланганича тикилди.

— Яқинда сурув ўтибди. Эшак излари ҳам анчагина. Демак, улар шу сўкмоқда. Вертолётга чиқинглар, сиз уларни таъқиб қилинг. Биз ғорга кирамиз.

Равшановнинг ёнида беш йигит қолиб, қолганлар вертолётга чиқишди.

— Ўрток полковник, ғорнинг нариги томони очик,— деди йигитлардан бири.— Бу ёқдан кириб, тоғнинг нарёғидан чиқиш мумкин. Агар тикка ошиб тушсак, пистирма қўйсак бўлади.

Бу фикр Равшановга маъқул келиб, икки кишини шу ерда қолдирди.

— Ярим соатдан кейин ғор ичига қараб пала— партиш ўт очинглар. Ҳар беш дақиқада ўқ узиб туринглар. Хушёр бўлинглар, орқага қайтишлари ҳам мумкин.

Равшанов маслаҳат берган йигитга эргашди. Ёлғизоёқ йўл ҳам бўлмагани сабабли тоғ ошиб ўтиш осон эмасди. Шунга қарамай, Равшанов ўзи ҳам тинмади, бошқаларни ҳам тиндирмади.

Ғорнинг у томондаги оғзи торроқ эди. Харсанглар ортига яширишиб, кута бошладилар. Узоқдан отишма овозлари келганда Равшанов “етиб олишибди”, деб ўйлаб, бироз хотиржам бўлди.

Қош қорая бошлаганда ғор оғзида бир “чўпон” кўринди. Атрофга аланглаб, сўнг орқасига ўтирилиб, ишора қилган эди, иккинчиси чиқиб келди. Хатар сезилмагач, Бўрон чиқди. Ўлат кўринмади. Равшанов Ўлатнинг шу ерда эканини билмагани сабабли “асосий куч у ёқда, бизни чалғитиш учун уч киши қолгандир”, деб ўйлаб, бақирди:

— Қуролларингни ташлаларинг. Ўраб олингансанлар, қаршилик қилишларингдан фойда йўк.

— Қуролимиз йўк, биз геологлармиз. Бизда нима ишларинг бор?— деди Бўрон, хотиржам охангда.

— Сен геолог бўлсанг, ёнингдагиларчи?

— Булар чўпонлар, бизга йўл кўрсатишади.

— Бўрон, геологлик сенга ярашмас экан, ўғри ўғрилигича қолгани маъқул.

Равшанов шундай дейиши билан “чўпон”лар қуролларини чиқариб, пала-партиш отиб, мағора томон чекина бошлади. Лекин паноҳ топишга улгуришмай, бириш-кетин йиқилдилар. Бўрон ҳам яраланиб йиқилди. Ғор томон эмаклаётган эди, Шухрат унинг йўлини тўсди.

— Ҳа... куёв бола сенмисан? Етиб келдингми?— деди ихраниб.— Омадинг бор экан, ўртоғинг чимилдигига кириб кетди.

— Ҳолингиз шуми?— деди Шухрат энгашиб.— Эсингиздами, боғингизга борганимда “Бўрон ҳаммаёкни пайҳон қилади, одамзод учун қулфатдан бошқа нарса эмас”, деган эдим.

— Ёдимда, лекин сен бир нарсани унутма: бўрон тинишга тинади-ю, кўн ўтмай яна бош кўтаради...

***

Эртасига Нарзиев полковник Равшановни кузатди. Хайрлашиш олдидан сўради:

— Ғайратни кўрганингизда “болам!” деб юбордингиз-а?

— Зийраксиз,— деди Равшанов кулиб.— Эсингиздами, Ғайратни ҳайдамоқчи бўлганингизда “эхтиёт бўлинг, суянадиган нозик тоғаси бор”, дегандим? Ўша тоғаси менман.

— Ҳазиллашманг-е!

— Режамизнинг Ғайратга тегишли томони махфий бўлгани учун ҳатто сиздан ҳам сир тутишга мажбур эдим. Чиндан ҳам тоғасиман. Акам билан янгам врач бўлишган. Африкада тарқалган вабога қарши курашиш учун бориб, ўша ерда вафот эгишган. Фарзандларидан биттасини опам ўғил қилиб олдилар. Иккинчисини мен қиз қилиб олдим. Ғайрат тоғаваччаси билан ака-укадек ўсди. Акамнинг ўғли менинг йўлимдан борди. Шу томонларга хизматга келган эди, афюнфурушлар ўлдиришганини билиб, Ғайрат ўзини тутолмай колди. Унда консерваторияда ўқирди. Гитара кўтариб юриши шундан, сиз ўйлагандай олифтагарчилик учун эмас. Нима қилишни билмай иккиланиб юрганида, бир ўртоғи қорадоридан ўлибди. Шундан кейин шартга ўқишини ташлади, қизиққонлик қилиб, ҳарбий хизматга кетаман, деб ариза берибди. Хизматнинг иккинчи йилини Афғонда ўтказиб қайтгач, милиция мактабига кирди.

— Қасос олмоқчи бўлдими?

— Қасос дедингизми? Шунақа деса ҳам бўлар. Лекин унинг қасоси котилларни топиб ўлдириш эмас, афюннинг йўлини тўсиш эди.

Нарзиев “мен булардан беҳабар эдим, уни бекорга ранжитган эканман”, деб афсуслангандай елка қисиб қўйди.

— Тошкентга тушганингизда уйига олиб бораман. Битта ашула айтиб беришини илтимос қиласиз. Эшитиб, роҳатланганингизда, барча кўнгилсизликларни унутасиз. Нозик тоға сифатида сизни бунга ишонтираман.

Равшанов шундай деб муғомбирлик билан кулимсираб қўйиб, хайрлашиш учун қўл узатди.

БИРИНЧИ КИТОБНИНГ ОХИРИ, ИККИНЧИСИНИНГ АВВАЛИ

Пушаймонлик кейин кслади.

“Машина ҳайдашни биласизми?” деб сўраган Ғайрат қизнинг “сал-пал” деганига ишонган эди. Моҳидилга мактабда трактор бошқаришни ўргатишган, енгил машинани ҳам бир марта ҳайдаб кўрган эди. Лекин ўша “сал-пал” тоғ йўлида юришга кифоя эмасди. Моҳидил машинани жойидан жилдиргач, Ғайратнинг хавотирини бироз кўтарилган эди.

Бирок...

Ғирром жарга кулаб, Ғайратнинг ўзи Октом сари тезлаган онда Моҳидил бошқараётган машина ҳам тезлигини оширган эди. Қиз бундан кўркиб, тормозни босаверди.

Бир бурилишда тормоз босилди-ю, машина сскинламади. Моҳидил факат “вой!” дейишга улгурди. Машина йўлдан чиқиб жар сари учди. Бир харсангга урилганда эшик ўз-ўзидан очилди-ю, қизни қандайдир куч ташқарига отди.

Моҳидил нима бўлганини билмай ҳам қолди.

Кўз олди қоронғилашди...

Кейин атроф оппоқ оқариб кетди. Ўзини Паридарадаги мовий кўл устида кўрди. Паридарадаги ғордан учиб чиққан фаришталар уни қанотларига олиб учдилар.

— Қаёққа олиб кетяпсизлар?— деб сўради.

Жавоб бермадилар.

Шу онда узоқ-узоқлардан Ғайратнинг овози келди.

Оқиб кетма, оқиб кетма, ойжон оқиб кетмагин,

Кетганлар кўп, қайтганлар йўқ, дил безиллар кетишдан.

Оқиб кетсанг, калқиб кетсанг, узоқларга кетмагин...

Овоз қайдан келяпти, деб аланглади.

Қирғоқда нола қилаётган Ғайратни кўрди. Унинг кўзларидан айрилиқнинг қонли ёшлари оқарди...

Мундарижа

Муқаддима ўрнида.....	6
Бурундук	11
Куякашалак.....	17
Бахт қуши	29
Ақаси танимайдиган ука	36
“Нозик” тоғанинг жияни	54
Билиб босди тиканни.....	72
Тормозсиз машина.....	96
Паридара	121
Пистирма	141
Баланд мартабали дастёр	152
Ғазаб жоми.....	188
Йўқолган “игна”.....	199
Лаҳаддаги бегона мурда.....	260
Ўлмаган ўлат.....	293
Дўзахга бошлаган “жаннат йўли”.....	309

Адабий-бадий нашр

Тохир МАЛИК
«Самум»
(ёки умидлар дашти)
Роман
Биринчи китоб

**Тохир Малик номидаги нашриёт уйи,
Тошкент — 2020.**

Нашр учун масъул *Эркин Малик*
Мухаррир *Холиёр Сафаров*
Саҳифаловчи ва бадий муҳаррир *Қаҳрамон Тожиёв*
Мусахҳих *Гулруҳ Ёрматова*

Нашриёт лицензияси АА 0013, 12.08.2019 йил

Босишга рухсат этилди 05.05.2020. Бичими 60x84^{1/16}
Times New Roman гарнитураси. Офсет босма.
Шартли босма табағи 21.0
Адади 2000 нусха. Бюртма №51

Нашриёт манзили: Тошкент ш., Матбуотчилар кўчаси, 32.
Тел.: (0371) 236-05-48, (91) 555-99-19

«Эрудит» МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд ш., Спитамен кўч., 270.
Тел.: (0366) 239-77-55, (90) 224-39-65

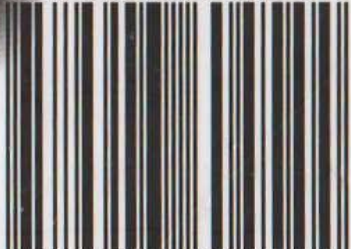
84 (69) 16
M-22

Қабристонларда Бўланимда
тошлардаш ёдувларга кўз ташлайман:
ёшларнинг қабрларини кўрганимда
юрашим эдилади. Алар мазористонда
ўн та ёшнинг қабри бўлса, демак
ташқарида ўнлаб оилалар
жигарўшалари хажрида эдилаётгани
эканлар.

Tohir Malik

ISBN 978-9943-6045-4-4

9 789943 604544

 www.tohirmalik.uz

 t.me/tohirmalik

 facebook.com/tohirmalik.uz

 instagram.com/tohirmalik.uz